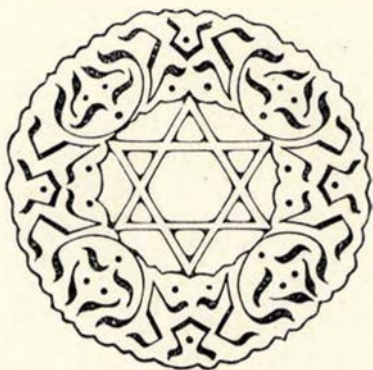

JEVREJSKI ALMANAH
ZA GODINU 5687

II. GODIŠTE.

JEVREJSKI ALMANAH

II. GODIŠTE.

JEVREJSKI ALMANAH
ZA GODINU

5687

1926—1927

IZDAJE:

SAVEZ RABINA KRALJEVINE S. H. S.

UREDIO JE:

DR. LEOPOLD FISCHER, NADRABIN U VRŠCU.

VRŠAC 1926.

NAKLADA SAVEZA RABINA KRALJEVINE S. H. S.

COPYRIGHT 1926. BY
SAVEZ RABINA KRALJEVINE S. H. S.

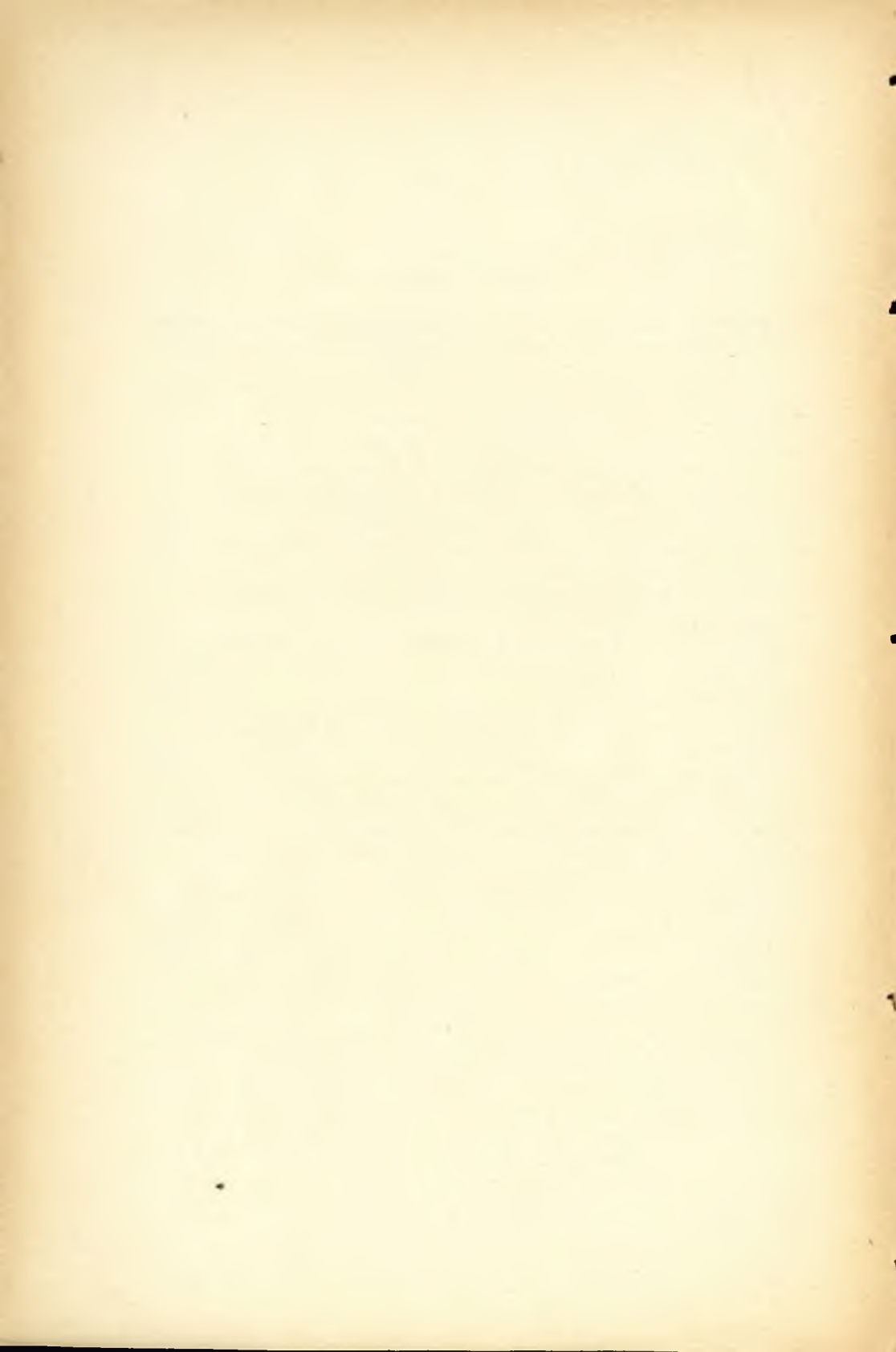
ARTISTIČKI ZAVOD UD. J. E. KIRCHNER-A
VRŠAC

cz. 17928/17

SADRŽAJ.

Gospoda saradnici »Jevrejskog Almanaha« sami odgovaraju za oblik i sadržaj svojih rasprava.

	Strana
Jevrejski kalendar, sredió Dr. Isak Alcalay	9
Die Gebräuche für den Tempel und für das jüdische Haus im Jahre 5687 zusammengestellt von Dr. Leopold Fischer, Vršac. Die sefardischen Gebräuche in den Anmerkungen vom Landesrabbiner Dr. Isak Alcalay, Beograd	23
Manuskript pjesama I. Nadare »Šeerit Israel«, napisao nad-rabin Dr. M. Levi, Sarajevo	44
Bečka Gezera iz 1421. godine, napisao okružni rabin Dr. H. Schulsinger, Đakovo	54
Kušita, koju je Mojsije za ženu uzeo, napisao nadrabin Dr. M. Frankfurter, Vinkovci	67
Napomena, napisao L. F.	72
Isus i Jevrejstvo, napisao nadrabin Dr. H. E. Kaufmann, Virovitica	73
Naše veroispovedne općine i predanje, napisao nadrabin Dr. Julije Diamant, Vukovar	88
Molitva Kadiš, napisao nadrabin Dr. Leopold Fischer, Vršac	93
Objavljuje li knjiga Jona jevrejsko-partikularnu ideju? napisao nadrabin Herman Schweiger, Senta	106
Primedba, napisao L. F.	110
Cvijeće prazničko, napisao nadrabin Dr. Bernard Šik, Karlovac	111
Život Mojsijev, po pričama Sefer Hajašara preveo L. F.	118
Careva Hvala, napisao A. Kišicky, Osijek	128
Sličica iz seoskog života poljskih židova, napisao kot. rabin Dr. Izrael Kohn, Koprivnica	131
Književni pregled, ocenio nadrabin Dr. L. Fischer, Vršac	135
נאום אשר אמר הרב מוה"ר פנחס הלוי קלר נ"י ראש ועד בעד הדת ותרבות בתוך אגודת הרבנים בממלכת ס.ה.ס. אצל איספת הרבנים ביום ג' וד' לחדש תמוז שנת ה' תרפ"ו בעיר ועמון הע"א.	181
K Statistici Jevrejstva u Kraljevini S. H. S.	184
Statistika Jevrejstva u Kraljevini S. H. S.	187

Štamparske pogreške :

Na str.	35 r.	25	umesto :	1. April	čitaj :	31. März
„ „	39 „	36	„	תחנת	„	החנין
„ „	54 „	40	„	domaću	„	domaću
„ „	67 „	9	„	odbaćuje	„	odbacuje
„ „	69 „	2	„	נהיר	„	נהיר
„ „	96 „	36	„	stolećima	„	stolećima
„ „	111 „	3	„	Sik	„	Šik
„ „	112 „	33	„	pojaćava	„	pojaćava
„ „	117 „	22	„	čutnovatu	„	čudnovatu
„ „	124 „	49	„	neodvisno	„	neodvisno
„ „	144 „	20	„	תעתיקה	„	העתיקה
„ „	193 „	16	„	Samac	„	Šamac

JEVREJSKI KALENDAR

za godinu

5687

OD STVORENJA SVETA,

koja odgovara građanskoj godini po novom
od 9. septembra 1926. do 26. septembra 1927. godine.

Sredio:

Dr. I. ALCALAY

vrhovni rabin.

Jevrejska 5687. godina zove se još 687 (הרפ"ז) po skraćenom sistemu (לפ"ק). Ona je defektna Prestupna Godina sa 13 meseca, 55 subota, 383 dana. Počinje u četvrtak, a prvi dan Pashe pada u nedelju. Zato je njen znak ה"ח t. j. ה za peti dan sedmice koga dana počinje godina, ה za defektnu godinu (חסרה), t. j. da meseci Hešvan i Kislev imaju po 29 dana, i א za prvi dan sedmice na koji dan pada Pasha. Ona je, po redu, petnaesta 299. mesečevog (lunarnog) kruga od 19, a treća godina od 204. sunčevog kruga od 28 godina, računajući od stvorenja sveta.

Napomena :

Vreme početka svake subote (קבלת שבת) u ovom kalendaru važi samo za Beograd; ostala mesta naše Kraljevine moraju se upravljati prema zalasku sunca u svakom mestu posebice.

Tekufot (Solstitia) izračunate su po Mar Samuelu.

T I Š R I

1926, 9. Sept.—8. Okt.

30 dana

5687 תשרי

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Sept. 9	Cetvrtak	Tišri 1	Nova God. א' דראש השנה קב"ש 1755	{ Gen. 21 Num. 29, 1—6 } ויה' פקד	I. Sam. 1, 1-2, 10 יהו איש כה אמר ה'
10	Petak	2	Nova God. ב' דראש השנה קב"ש 1755	{ Gen. 22 Num. 29, 1—6 } ויהו אחר	Hos. 14, 2-10. Joel 2, 15-17 Ili 27
11	Subota	3	האוננו שבת שובה	Deut. 32	Sef. 14, 2-16. Miha 7, 18-20 שובה
12	Nedelja	4	Post Gedalje צום גדליה	Ex. 32, 11-14 34, 1—10 } ויחל משה	{ Is. 55, 6—56, 8 Sef. nemaju } דרשו ה'
13	Ponedeljak	5			
14	Utorak	6			
15	Sreda	7			
16	Četvrtak	8			
17	Petak	9	קב"ש 1742		Is. 57, 14—58, 14
18	Subota	10	Dan Izmirjenja יום כפור	{ Lev. 16 Num. 27, 7—11 po podne Lev. 18 } ויאמר סרו סרו	po podne: Jona Sef. dodaju Mih. 7, 18—20
19	Nedelja	11			
20	Ponedeljak	12			
21	Utorak	13			
22	Sreda	14		Lev. 22, 26—23, 44 Num. 29, 12—16 } שור או כשב	
23	Četvrtak	15	Praznik Koliba א' דסכות קב"ש 1728	Lev. 22, 26—23, 44 Num. 29, 12—16 } שור או כשב	Zech. 14 הנה יום בא
24	Petak	16	Praznik Kobila ב' דסכות קב"ש 1728	Num. 29, 12—16 Ex. 33, 12—34, 26 } ראה אתה	I. Kralj. 8, 2—21 ויקהלו אל המלך Ezek. 38, 18—39, 16 ביום כוא נוג
25	Subota	17		Num. 29, 17—22	
26	Nedelja	18		Num. 29, 20—28 Num. 29, 20—25 Num. 29, 23—31 Sef. 29, 23—28 } חול המועד	
27	Ponedeljak	19	Polupraznici חול המועד	Num. 29, 26—34 Sef. 29, 26—31 } Sukota	
28	Utorak	20		Num. 29, 26—34 Sef. 29, 26—34 } הושענה רבא	
29	Sreda	21		Sef. 29, 26—34 Deut. 15, 19—16, 17 } כל הבכור	I. Kralj. 8, 54—66 יהוי ככלות Ili 9, 1 שרמה
30	Cetvrtak	22	Osmi dan Sukota*) שמני עצרת	{ Num. 29, 35—30, 1 Deut. 33, 1—34, 12 } וזאת הברכה	Jos. 1 יהו אחרי מות Sef. 1, 1—9 משה
Okt. 1	Petak	23	Radost Tore קב"ש 1716	Gen. 1, 1—2, 3 } בראשית	Is. 42, 5—43, 10 כה אמר האל
2	Subota	24	שמחת תורה בראשית, אסרו חג	{ Num. 39, 35—30, 1 Gen. 1, 1—6, 8 } ויהו א	Sef. 42, 5—21
3	Nedelja	25			
4	Ponedeljak	26			
5	Utorak	27			
6	Sreda	28			
7	Četvrtak	29	Tekufa u 1500 תקופה		
8	Petak	30	Nov Mesec קב"ש 1702 א' דראש חדש	Num. 28, 1—15	

*) Kod Aškenaza čita se Koelet.

HEŠVAN

1926, 9. Okt.—6. Nov.

29 dana

5687 השון

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Okt. 9	Subota	Hešvan 1	Nov Mesec נח. ב' דר' חדש	Gen. 6, 9—11 32 Num. 28, 9—15	השמים כסאי 66 Is.
10	Nedelja	2			
11	Ponedeljak	3			
12	Utorak	4			
13	Sreda	5			
14	Četvrtak	6			
15	Petak	7	קב"ש 1650		
16	Subota	8	לך לך	Gen, 12, 1—17, 27	Is. 40, 27—41, 16 למה תאמר
17	Nedelja	9			
18	Ponedeljak	10			
19	Utorak	11			
20	Sreda	12			
21	Četvrtak	13			
22	Petak	14	קב"ש 1639		
23	Subota	15	וירא	Gen, 18, 1—22, 24	{ II. Kralj 4, 1—37 Sef. „ 4, 1—23 ואשה אחת
24	Nedelja	16			
25	Ponedeljak	17			
26	Utorak	18			
27	Sreda	19			
28	Četvrtak	20			
29	Petak	21	קב"ש 1627		
30	Subota	22	חיי שרה	Gen. 23, 1—25, 18	I. Kralj. 1, 1—31 והמלך דוד
31 Nov. 1	Nedelja	23			
2	Ponedeljak	24			
3	Utorak	25			
4	Sreda	26			
5	Četvrtak	27			
6	Petak	28	יום כפור קמץ, קב"ש 1617		
6	Subota	29	תולדת	Gen. 25, 19—28, 9	I. Sam. 20, 18—42 מחר חדש

KISLEV

1926, 7. Nov.—5. Dez.

29 dana

5687 כסלו

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Nov. 7	Nedelja	Kisleev 1	Nov Mesec ראש חדש	Num. 28, 1—15	
8	Ponedeljak	2			
9	Utorak	3			
10	Sreda	4			
11	Četvrtak	5			
12	Petak	6	1609 קב"ש		Hos. 12, 13—14, 10; iii 11, 7—12, 12; iii 11, 7—14, 10
13	Subota	7	ויצא	Gen. 28, 10—32, 3	ויברח יעקב Sef. 11, 7—12, 12 ועמי תלואים
14	Nedelja	8			
15	Ponedeljak	9			
16	Utorak	10			
17	Sreda	11			
18	Četvrtak	12			Hos. 12, 13—14, 10 ויברח יעקב
19	Petak	13	1602 קב"ש		iii 11, 7—12, 12 ועמי תלואים
20	Subota	14	וישלח	Gen. 32, 4—36, 43	iii Obad. 1, 1—21 Sef.: Obad 1, 1—21 חזון עבדיה
21	Nedelja	15			
22	Ponedeljak	16			
23	Utorak	17			
24	Sreda	18			
25	Četvrtak	19			
26	Petak	20	1557 קב"ש		
27	Subota	21	וישב	Gen. 37, 1—40, 23	Amos. 2, 1—19 על שלשה פשעי ישראל
28	Nedelja	22			
29	Ponedeljak	23			
30 Dec. 1	Utorak	24			
2	Sreda	25	Hanuka, Praznik osvećenja hrama חנוכה	) Num. 7, 1—17) Sef. 6, 22—7, 17	
3	Četvrtak	26		) Num. 7, 18—29) Sef. 7, 18—23	
4	Petak	27	1554 קב"ש	) Num. 7, 24—35) Sef. 7, 24—29	
5	Subota	28	מקץ	) Gen. 41, 1—44, 17) Num. 7, 30—35	Zeh. 2, 14—4, 7 רני ושמחי
5	Nedelja	29		) Num. 7, 36—47) Sef. 7, 36—41	

T E V E T

1927, 7. Dec.--1927, 3. Jan.

29 dana

5687 טבת

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Dec. 6	Ponedeljak	Tevet 1	Nov Mesec ראש חדש	) Num. 28, 1—15) Num. 7, 42—47) Num. 7, 48—59) Sef. 7, 48—53 Num. 7, 54—8, 4	Ezek. 37, 15—28 ואתה בן אדם
7	Utorak	2			
8	Sreda	3			
9	Četvrtak	4			
10	Petak	5	קב"ש 1551		
11	Subota	6	ויגש		
12	Nedelja	7			
13	Ponedeljak	8			
14	Utorak	9			
15	Sreda	10	Post Teveta צום עשרה בטבת	Ex. 32, 11—14, 34, 1—10	Is. 55, 6—55, 8 Sef. nemaju דרשו ה'
16	Četvrtak	11			
17	Petak	12	קב"ש 1554		
18	Subota	13	ויחי	Gen. 47, 28—50, 26	I. Kralj. 2, 1—12 ויקרבו ימי דוד
19	Nedelja	14			
20	Ponedeljak	15			
21	Utorak	16			
22	Sreda	17			
23	Četvrtak	18			
24	Petak	19	קב"ש 1557		
25	Subota	20	שמות	Ex. 1, 1—6, 1	Is. 27, 6—28, 13; 29, 22, 23 הכאים ישרש Sef. Jer. 1, 1—2, 3 דברי ירמיהו
26	Nedelja	21			
27	Ponedeljak	22			
28	Utorak	23			
29	Sreda	24			
30	Četvrtak	25			
31 Jan. 1927	Petak	26	קב"ש 1601		
1	Subota	27	וארא	Ex. 6, 2—9, 35	Ezek. 28, 25—29, 21 כה אמר אדני ה'
2	Nedelja	28			
3	Ponedeljak	29	יום כפור קטן		

ŠEVAT

1927, 4. Jan.—2. Febr.

30 dana

שבט 5687

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Jan. 4	Utorak	Ševat 1	Nov Mesec ראש חדש	Num. 28, 1—15	
5	Sreda	2			
6	Četvrtak	3	Tekufa 22 ³⁰ תקופה		
7	Petak	4	קב"ש 16 ⁰⁹		Jer. 40, 13—28
8	Subota	5	בא	Ex. 10, 1—13, 16	הדבר אשר
9	Nedelja	6			
10	Ponedeljak	7			
11	Utorak	8			
12	Sreda	9			
13	Četvrtak	10			
14	Petak	11	קב"ש 16 ¹⁷		
15	Subota	12	בשלה שבת שירה	Ex. 13, 17—17, 17	Sud. 4, 4—5, 31 והשר דבורה Sef. 5, 1—31
16	Nedelja	13			
17	Ponedeljak	14			
18	Utorak	15	Nova Godina drveća ר"ה לאילנות		
19	Sreda	16			
20	Četvrtak	17			
21	Petak	18	קב"ש 16 ²⁶		Is. 6, 1—7, 6; 9, 5-6
22	Subota	19	יתרו	Ex. 18, 1—20, 26	בשנת מות המלך עזיהו Sef. 6, 1—13
23	Nedelja	20			
24	Ponedeljak	21			
25	Utorak	22			
26	Sreda	23			
27	Četvrtak	24			
28	Petak	25	קב"ש 16 ³⁶		
29	Subota	26	משפטים	Ex. 21, 1—24, 18	Jer. 34, 8—22; 33, 25—16 הדבר אשר
30	Nedelja	27			
31 Febr. 1	Ponedeljak Utorak	28 29	יום כפור קטן		
2	Sreda	30	Nov Mesec א דראש חדש	Num. 28, 1—15	

A D A R I.

1927, 3. Febr.—4. Mart

30 dana

5687 אדר ראשון

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Febr. 3	Četvrtak	Adar 1	Nov Mesec ב' ראש חודש	Num. 28, 1—15	
4	Petak	2	קב"ש 1645		
5	Subota	3	תרומה	Ex. 25, 1—27, 19	I. Kralj. 5, 26—6, 13 וה' נתן
6	Nedelja	4			
7	Ponedeljak	5			
8	Utorak	6			
9	Sreda	7			
10	Četvrtak	8			
11	Petak	9	קב"ש 1655		
12	Subota	10	תצוה	Ex. 27, 20—30, 10	Ezek. 43, 10—27 אתה בן אדם
13	Nedelja	11			
14	Ponedeljak	12			
15	Utorak	13			
16	Sreda	14	פורים קטן		
17	Četvrtak	15			
18	Petak	16	קב"ש 1705		
19	Subota	17	כי תשא	Ex. 30, 11—34, 35	I. Kralj. 18, 1 (Ili 20)—39 ויהי ימים רבים Sef. 18, 20—39 וישלח אחאב
20	Nedelja	18			
21	Ponedeljak	19			
22	Utorak	20			
23	Sreda	21			
24	Četvrtak	22			
25	Petak	23	קב"ש 1715		
26	Subota	24	ויקהל פ' שקלים	{ Ex. 35, 1—38, 20 Ex. 30, 11—16	II. Kralj. 12, 1—17 בן שבע שנים Sef. 11, 17—12, 17 ויכרות יהוידע
27	Nedelja	25			
28	Ponedeljak	26			
Mart 1	Utorak	27			
2	Sreda	28			
3	Četvrtak	29	יום כפור קטן		
4	Petak	30	Nov Mesec 1725 קב"ש א' דראש חודש	Num. 28, 1—15	

ADAR II. (Veadar)

1927, 5. Mart—2. April

29 dana

5687 אדר שני

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Mart 5	Subota	Veadar 1	Nov Mesec פקודי ב' דראש חדש	Ex. 38, 21—40, 38 Num. 28, 9—15	Is. 66 השמים כסאי
6	Nedelja	2			
7	Ponedeljak	3			
8	Utorak	4			
9	Sreda	5			
10	Četvrtak	6			
11	Petak	7	קב"ש 17 ³⁴	Lev. 1, 1—5, 26 Deut. 25, 17—19	I. Sam. 15, 2—34 כה אמר ה' Sef. 15, 1—34 ויאמר שמואל
12	Subota	8	ויקרא פ' זכור		
13	Nedelja	9			
14	Ponedeljak	10			
15	Utorak	11			
16	Sreda	12			
17	Četvrtak	13	Post Ester צום אסתר	Ex. 32, 11-14; 34, 1-10	Is. 55, 6—56, 8 Sef. nemaju דרשו ה' Sef. 22, 23
18	Petak	14	Purim*) קב"ש 17 ⁴³	Ex. 17, 8—16	
19	Subota	15	פורים צג שושן פורים	Lev. 6, 1—8, 36	כה אמר ה'
20	Nedelja	16			
21	Ponedeljak	17			
22	Utorak	18			
23	Sreda	19			
24	Četvrtak	20			
25	Petak	21	קב"ש 17 ⁵³	Lev. 9, 1—11, 47 Num. 19	Ezek. 36, 16—38 וידי דבר ה' Sef. 36, 16—36
26	Subota	22	שמיני פ' פרה		
27	Nedelja	23			
28	Ponedeljak	24			
29	Utorak	25			
30	Sreda	26			
31 April 1	Četvrtak Petak	27 28	יום כפור קטן קב"ש 18 ⁰¹	Lev. 12, 1—13, 59 Ex. 12, 1—20	Ezek. 45, 16—46, 18 כל העם הארץ Sef. 45, 18—46, 15 כה אמר אדני ה' Sef. dodaju I. Sam. 20, 18. 42
2	Subota	29	תוריע פ' החדש		

*) Čita se knjiga o Estiri.

N I S A N

1927, 3. April—2. Maj

30 dana

5687 ניסן

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
April 3	Nedelja	Nisan 1	Nov Mesec ראש חדש	Num. 28, 1—15	
4	Ponedeljak	2			
5	Utorak	3			
6	Sreda	4			
7	Četvrtak	5			
8	Petak	6	Tekufa 6 ⁰⁰ תקופה קב"ש 18 ¹⁰ מצרע	Lev. 14, 1—15, 33	II, Kralj. 7, 3—20 וארבעה אנשים
9	Subota	7			
10	Nedelja	8			
11	Ponedeljak	9			
12	Utorak	10			
13	Sreda	11			
14	Četvrtak	12			
15	Petak	13	קב"ש 18 ¹⁹ אחרי מות שבת הגדול, ערב פסח	Lev. 16, 1—18, 30	Mal. 3, 4—24 III Am. 9, 7—15 הלוא נכני כשנים Sef. Mal. 3, 4—24 III Ex. 22, 1—16 ואתה בן אדם
16	Subota	14			
17	Nedelja	15	Pasha א' דפסח	{ Ex. 12, 21—51 Num. 28, 16—25 משכו Lev. 22, 26—23, 44 שור או כשב Num. 28, 16—25 Ex. 13, 1—16 Num. 28, 19—25 Ex. 22, 24—23, 19 Num. 28, 19—25 Ex. 34, 1—26 Num. 18, 19—25 Num. 9, 1—14 Num. 28, 19—25 Ex. 13, 17—15, 26 Num. 28, 19—25	Jos. 3, 5—7; 5, 2—6, 1. 27 Sef. 5, 2—6, 1. 27 ויאמר יהושע בעת ההיא II, Kralj. 23, 1 (III 4)—9; 21—25 וישלח המלך II. Sam. 22 וידבר דוד
18	Poned.	16	Pasha, Prvi dan Omera ב' דפסח		
19	Utorak	17	Polupraznici		
20	Sreda	18	חול המועד		
21	Četvrtak	19	Pashe		
22	Petak	20	קב"ש 18 ²⁷		
23	Subota	21	Pasha*) ו' דפסח		
24	Nedelja	22	Pasha ח' דפסח	{ Deut. 14, 22—16, 17 Num. 28, 19—25 כל הבכור	Is. 10, 32—12, 6 עוד היום Am. 9, 7—15 III Ezek, 22, 1—19 (III 16) הלא נכני כשנים Sef. Ezek. 20, 2 (III 1)—20 ויהי בשנה
25	Ponedeljak	23	אסרו חג		
26	Utorak	24			
27	Sreda	25			
28	Četvrtak	26			
29	Petak	27	קב"ש 18 ³⁵		
30	Subota	28	קדשים		
Maj 1	Nedelja	29		Num. 28, 1—15	
2	Ponedeljak	30	Nov Mesec א' דראש חדש		

*) Čita se kod Aškenaza Pesma nad Pesmama.

I J A R

1927, 3.—31. Maj

29 dana

5687 אייר

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטורות
Maj 3	Utorak	Ijar 1	Nov Mesec ב' דראש חדש	Num. 28, 1—15	
4	Sreda	2			
5	Četvrtak	3			
6	Petak	4	קב"ש 1844		Ezek. 44, 15—31
7	Subota	5	אמר	Lev. 21, 1—24, 23	והכהנים
8	Nedelja	6			
9	Ponedeljak	7			
10	Utorak	8			
11	Sreda	9			
12	Četvrtak	10			
13	Petak	11	קב"ש 1653		
14	Subota	12	בהר	Lev. 25, 1—26, 2	Jer. 32, 6—27 ויהאמר ירמיהו
15	Nedelja	13			
16	Ponedeljak	14	פסח שני		
17	Utorak	15			
18	Sreda	16			
19	Četvrtak	17			
20	Petak	18	קב"ש 1900 ל"ג בעומר		
21	Subota	19	בחקתי	Lev. 26, 3—27, 34	Jer. 16, 19—17, 14 ה' עוי ומעוי
22	Nedelja	20			
23	Ponedeljak	21			
24	Utorak	22			
25	Sreda	23			
26	Četvrtak	24			
27	Petak	25	קב"ש 1907		
28	Subota	26	במדבר	Num. 1, 1—4, 20	Hos. 2, 1—22 והיה מספר
29	Nedelja	27			
30	Ponedeljak	28			
31	Utorak	29	יום כפור קטן		

SIVAN

1927, 1.—30. Juni

30 dana

סיון 5687

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Juni 1	Sreda	Sivan 1	Nov Mesec ראש חדש	Num. 28,1—15	
2	Četvrtak	2			
3	Petak	3	1913 קב"ש		Sud. 13, 3—25
4	Subota	4	נשא	Num. 4, 21—7, 89	ויהי איש אהר
5	Nedelja	5	Praznik Sedmica		
6	Poned.	6	א' דשבועות	(Ex 19, 1—20, 23 Num. 28, 26—31) בחדש השלישי	Ezek. 1, 1—28; 3, 12 ויהי בשלשים
7	Utorak	7	Praznik Sedmica*) בז' דשבועות	(Deut. 15, 19—16, 17 Num. 28, 26—31)	Hab. 3, 1—19 תפלה לחבקוק
8	Sreda	8		כל הכבוד	Sef. 2, 20—3, 19 וה' בהיכל קדשו
9	Četvrtak	9			
10	Petak	10	1918 קב"ש		
11	Subota	11	בהעלתך	Num. 8, 1—12, 16	Zeh. 2, 14—4, 7 רני ושמחי
12	Nedelja	12			
13	Ponedeljak	13			
14	Utorak	14			
15	Sreda	15			
16	Četvrtak	16			
17	Petak	17	1921 קב"ש		
18	Subota	18	שלח לך	Num. 13, 1—15, 41	Jos. 2 וישלח יהושע
19	Nedelja	19			
20	Ponedeljak	20			
21	Utorak	21			
22	Sreda	22			
23	Četvrtak	23			
24	Petak	24	1922 קב"ש		
25	Subota	25	קרח	Num. 16, 1—18, 32	I. Sam. 11, 14—12, 2 ויאמר שמואל
26	Nedelja	26			
27	Ponedeljak	27			
28	Utorak	28			
29	Sreda	29	יום כפור קטן		
30	Četvrtak	30	Nov Mesec א' דראש חדש	Num. 28, 1—15	

*) Čita se knjiga o Ruti, kod Sefarda u oba dana.

TAMUZ

1927, 1.—29. Juli

29 dana

תמוז 5687

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Juli 1	Petak	Tamuz 1	Nov Mesec 1923 קב"ש ב' דראש חדש חקת	Num. 28, 1—15	
2	Subota	2		Num. 19, 1—22, 1	Sud. 11, 1—33 ויפתח הגלעדי
3	Nedelja	3			
4	Ponedeljak	4			
5	Utorak	5			
6	Sreda	6			
7	Četvrtak	7			
8	Petak	8	Tekufa 1330 תקופה 1921 קב"ש בלק		
9	Subota	9		Num. 22, 2—25, 9	Miha 5, 6—6, 8 והיה שארית
10	Nedelja	10			
11	Ponedeljak	11			
12	Utorak	12			
13	Sreda	13			
14	Četvrtak	14			
15	Petak	15	1916 קב"ש פינחס		
16	Subota	16		Num. 25, 10—30, 1	I. Kralj 18, 46—19, 21 ויד ה' היתה
17	Nedelja	17	Post Tamuza צום שבועה עשר בתמוז	Ex. 32, 11—14; 34, 1—10	Is. 55, 6—56, 8 Sef. nemaju דרשו ה'
18	Ponedeljak	18			
19	Utorak	19			
20	Sreda	20			
21	Četvrtak	21			
22	Petak	22	1910 קב"ש ממות		
23	Subota	23		Num. 30, 2—32, 42	Jer. 1, 1—2, 3 דברי ירמיהו
24	Nedelja	24			
25	Ponedeljak	25			
26	Utorak	26			
27	Sreda	27			
28	Četvrtak	28	יום כפור קמץ 1904 קב"ש		
29	Petak	29			

A V

1927, 30. Jul.—28. Avg.

30 dana

אב 5687

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Jul. 30	Subota	Av 1	Nov Mesec מסעי ראש חדש	Num. 33, 1—36, 13	Jer. 2, 4—28; 8, 4 Sef. 2, 4—28; 4, 1. 2. שמעו דבר ה'
31 Avg. 1	Nedelja Ponedeljak	2 3			
2	Utorak	4			
3	Sreda	5			
4	Četvrtak	6			
5	Petak	7	קב"ש 1855		
6	Subota	8	דברים, שבת חזון	Deut. 1, 1—3, 22	Is. 1, 1—27 חזון ישעיהו
7	Nedelja	9	Post Ava*) צום תשעה באב	Deut. 4, 25—40 כי תוליד בנים po podne: Ex. 32, 11—14; 34, 1—10 ויחל משה	u jutru: Jer. 8, 18—9, 23 אסף אסופם po podne: Is. 55, 6—56, 8 דרשו ה' Sef. Hos. 14, 2—18 Mih. 7, 18—20 שובה ישראל
8	Ponedeljak	10			
9	Utorak	11			
10	Sreda	12			
11	Četvrtak	13			
12	Petak	14	קב"ש 1845		
13	Subota	15	ואתחנן, שבת נחמו	Deut. 3, 23—7, 11	Is. 40, 1—26 נחמו נחמו עמי
14	Nedelja	16			
15	Ponedeljak	17			
16	Utorak	18			
17	Sreda	19			
18	Četvrtak	20			
19	Petak	21	קב"ש 1834		
20	Subota	22	עקב	Deut. 7, 12—11, 25	Is. 49, 14—51, 3 ותאמר ציון
21	Nedelja	23			
22	Ponedeljak	24			
23	Utorak	25			
24	Sreda	26			
25	Četvrtak	27	יום כפור קטן		
26	Petak	28	קב"ש 1822		
27	Subota	29	ראה	Deut. 11, 26—16, 17	Is. 54, 11—55, 5 עניהם עמרה
28	Nedelja	30	Nov Mesec א' דראש חדש	Num. 28, 1—15	

*) Čita se plać Jeremijin.

E L U L

1927, 29. Avg.—26. Sept.

29 dana

אלול 5687

Grad. kal.	Dani sedmice	Jevr. kal.	Subote, Praznici, Postovi	Odeljci iz sv. Tore פרשיות	Odeljci iz Proroka הפטרות
Avg. 29	Ponedeljak	Elul 1	Nov Mesec ב' דראש חדש	Num. 28, 1-15	
30	Utorak	2			
31	Sreda	3			
Sept. 1	Četvrtak	4			
2	Petak	5	קב"ש 18 ¹⁰		
3	Subota	6	שופטים	Deut. 16, 18—21, 9	Is. 51, 12—52, 12 אנכי אנכי
4	Nedelja	7			
5	Ponedeljak	8			
6	Utorak	9			
7	Sreda	10			
8	Četvrtak	11			
9	Petak	12	קב"ש 17 ⁵⁷		
10	Subota	13	כי תצא	Deut. 21, 10—25, 19	Is. 54, 1—10 רני עקרה
11	Nedelja	14			
12	Ponedeljak	15			
13	Utorak	16			
14	Sreda	17			
15	Četvrtak	18			
16	Petak	19	קב"ש 17 ⁴³		
17	Subota	20	כי תבא	Deut. 26, 1—29, 8	Is. 60 קומי אורי
18	Nedelja	21	Selihot*) משכמים לסליחות		
19	Ponedeljak	22			
20	Utorak	23			
21	Sreda	24			
22	Četvrtak	25			
23	Petak	26	קב"ש 17 ³¹		
24	Subota	27	נצבים	Deut. 20, 9—30, 20	Is. 61, 10—63, 9 שוש אשיש
25	Nedelja	28			
26	Ponedeljak	29	ערב ר"ה		

*) Sefardi kažu Selihot za vreme celog meseca Elula.

Die Gebräuche für den Tempel und für das jüdische Haus im Jahre 5687*).

Zusammengestellt von **Dr. Leopold Fischer** in Vršac.

Die sefardischen Gebräuche, welche von den Folgenden abweichen, sind in den untenstehenden Anmerkungen vom Herrn Landesrabbiner **Dr. I. Alkalay** in Beograd vermerkt. Alle Angaben, die bereits im vorstehenden Kalender erwähnt sind, wurden hier in diesem Teile nicht wiederholt.

Mittwoch, 8. Sept. (ערב ר"ה). Abends vor dem Tempelgang ist ערב הכשילין zu machen. Hierauf werden die Lichter zu Ehren des Festtages entzündet und man spricht die Segens-

*) S pogledom na to što braća iz Vojvodine, za koje su poglavito napisani ovi obredi, ne razumeju kako treba zemaljski jezik, a da bi se uštedilo u izdacima oko štampe, ove godine iznosimo liturgiske običaje u hramu i kući samo na nemačkom jeziku.

Allgemeine Betrachtungen.

1. Die hier angegebenen sefardischen Abweichungen dürfen nicht als allgemein geltend betrachtet werden, denn es finden sich manche sefard. Gemeinden, deren Gebräuche von den hier Erwähnten in einigen Punkten differenzieren.

2. Um Wiederholungen in den Anmerkungen vorzubeugen seien hier diejenigen Eigenheiten des sefardischen Rituals aufgezählt, welche dieses vom aschkenasischen Ritual in jedem Gottesdienste unterscheiden: a) שחרית beginnt mit dem Gebet Hannas (nicht mit ויגדל); b) ברוך שאמר wird vor הודו gesagt; c) קרבנות beginnt mit dem Psalm 84, nachher folgen die קרבנות und dann erst אשרי; d) die הגבאה (זקמה) vom ס"ת geschieht immer vor dem Leinen.

3. Differenzen in den liturg. Texten: a) im Kaddisch יוצמח פרקניה; b) נקדישך ונעריצך und קדושה im שחרית und מנחה sagt man im מוסף die ברכת יתנו לך; die verlängerte Keduscha in שחרית von Sabbath kennt man bei den Sefardim nicht; c) im שמנה עשרה haben wir beim אתה מוריד הטל auch für den Sommer eine Formel eingeschaltet: wir sagen מוריד הטל für den Sommer, beginnend mit ברכת השנים und der zweite für den Winter, der mit ברוך עלינו beginnt, vor ואתה ברחמיך הרבים תחפוץ בנו ותרצנו sagt man יתחוננה; d) man sagt in allen Gebeten שים שלום, ausserdem sind in der שמנה עשרה kleine un-

sprüche: *להדליק נר של יום טוב* und *שהחיינו*. Beim Abendgottesdienst¹⁾ nach *השכבנו* wird des *Roš-hašono* durch *הקעו* gedacht²⁾. In die *תפלה* werden die für die 10 Busstage bestimmten Verse eingeschaltet. Nach der *תפלה* folgt der für *Roš-hašono* festgesetzte *קדוש*³⁾ mit *שהחיינו*⁴⁾, ebenso auch im Hause. Nach *עלינו* sagt man⁵⁾ täglich abends und früh (nach dem Tagespsalm) den 27. Psalm: *לדוד ה' אורי וישעי*. Beim Verlassen des Gotteshauses begrüßt man die Verwandten und Bekannten mit dem Wunsche: *לשנה טובה* (6), einer Dame sagt man: *לשנה טובה חתכבי*, mehreren Herren: *לשנה טובה חתכבני*, mehreren Damen: *לשנה טובה חתכבנה*. Beim Abendessen pflegt⁷⁾ man beim Genusse süßen Obstes *יהי רצון* zu sagen.

Donnerstag, 9. Sept. (I. Tag *ר"ה*). Im *שחרית*-Gebete sagt man *קרובות* und *יוצר*. Nachher folgt *אבינו מלכנו*. 2 Thora-rollen werden ausgehoben. Zur ersten Thora werden 5 Personen und zur zweiten nur der *מפטר* aufgerufen. Nach *מפטר* wird *Šofar* geblasen. Am Schlusse des *מיספ*-Gebetes erteilen die *Ko-hanim* den Segen. Nach dem *מנחה*-Gebete geht man zu einem Flusse oder zu einer Wasserquelle, um *השליך* zu machen. Beim *קדוש*³⁾ nach dem *מעריב*-Gebete wird sowohl im Tempel wie auch

¹⁾ Der Abendgottesdienst an beiden *ר"ה*-Abenden wird bei den Sef. mit dem Psalm 81: *הרנינו לאלקים עונו* als dem *ר"ה*-Psalm eingeleitet.

²⁾ Statt *הקעו* sagen die Sef. *שמחהכם*.

³⁾ *קדוש* wird in den Tempeln an den Feiertagen, in vielen Gemeinden auch an den Sabbaten, nicht gesagt, weil man voraussetzt, dass ein jeder es zuhause sagt.

⁴⁾ Vor *עלינו* sagt man Psalm 24, nachher einen *רצון* in welchem die guten Wünsche für das neue Jahr ausgedrückt werden.

⁵⁾ Nach *עלינו* singt man *יגדל*.

⁶⁾ Man begrüßt sich gegenseitig mit den Worten *הזכו הזכתי*.

⁷⁾ Vor dem Abendmahl, jedoch nach *המוציא* ist es sefardischer Gebrauch zu essen: a) Apfel in Zucker gedünstet, b) Porree, c) Spinat, d) Kürbis, e) Dattel, f) den Kopf eines Lammes, g) Fisch, und vor dem Genusse jedes einzelnen sagt man den für jedes besonderen *רצון*, welcher die guten Wünsche für das kommende Jahr symbolisch ausdrückt (s. sefardische *Machsor*).

bedeutende Abweichungen oder verschiedene Worte werden in der Reihenfolge umgestellt; e) In vielen sef. Gemeinden macht man *נשיאות כפים* am *שחרית* eines jeden Sabbats, ebenso eines jeden Feiertages, am *ר"ה* wird am *שחרית* wie am *מוספ* geduchnet, am *י"ב* auch im *נעילה*-Gebete.

4. An den Tagen, wo kein *תחנון* gesagt wird, fällt auch *אל ארך* und *אפים* immer weg.

5. Die Sefardim haben weder *פורקן* und *יקום*, noch irgend welche *יצרות* und *קרובות*.

den und um der Vorschrift entsprechend 25 Stunden zu fasten. Bevor man in den Tempel geht, legt man die Schuhe ab und zieht Pantoffel an, welche keine Ledersohle haben. Die Hausfrau entzündet die Lichter und spricht den Segensspruch: **הרהיק נר של שבת ושל יום הכפורים**. Nachher pflegt man Jahrzeitslichter anzuzünden (in manchen Gemeinden geschieht dies im Tempel). Das **כל נדרי**-Gebet muss ein wenig vor Sonnenuntergang begonnen werden. Vor Beginn des Gottesdienstes umhüllt man sich im **מליח** und spricht den Segensspruch: **להתעטף בצפתה**. Nach **כל נדרי** folgt **שהחיינו** und dann **מומור שיר ליום השבת**. In vielen Gemeinden sagt der Vorbeter den **שהחיינו** vor **שהחיינו**. In der **תפלה** des Maarivgebetes sind die Einschaltungen für Sabbath zu sprechen. Nach der **תפלה** wird **ויכלו** und **מגן אבות** gesagt. Hierauf folgt das Ritual für den **כל נדרי**-Abend. **אבינו מלכנו** wird aber nicht gesagt. In vielen Gemeinden werden auch die vom **כליחות** übernommenen Gebetstücke mit **אלרחים שמך** beginnend nicht gesagt.

Samstag, 18. Sept. (יום כפור). An diesem Tage zieht man ebenfalls keine Schuhe, sondern Pantoffeln ohne Ledersohle an und eilt ins Gotteshaus. Sowohl im **שחרית** wie im **מוסף** **מנחה**-Gebete werden **כליחות** gesagt. Die Zahl und die Auswahl derselben richtet sich nach der Sitte des Ortes, jedenfalls müssen aber die **פתוחה**, wenigstens eine **כליחה**, ferner **פומן** und **עזרה** gesagt werden. **אבינו מלכנו** bleibt auch im **שחרית**-Gebete weg¹⁾. Hiernach hebt man 2 Thorarollen aus. Zur ersten Thora werden 7 Personen und zur zweiten nur der **כפטיר** aufgerufen. Nachher folgt **הזכרת נשמות** nach der üblichen Ceremonie, diesem schliesst sich das **אב הרחמים**-Gebet an. Das **מוסף**-Gebet soll noch vor Mittag begonnen werden. Am Schlusse des **מוסף**-Gebetes erteilen die Priester den Segen. Zu **מנחה** werden 3 Personen zur Thora aufgerufen und die dritte Person ist zugleich **כפטיר**, nach Schluss des Buches Jona liest man **מי אי כמוך** aus Micha VII. 18—20. In der **תפלה** des **ניעלה**-Gebetes, wie auch im **א"מ** ist **והתום**, **התמנו** und **ינחתם** an Stelle von **כהבני** etc. zu sagen. Bevor der Vorbeter mit der Wiederholung der **תפלה** beginnt, wird die Bundeslade geöffnet²⁾ und bleibt bis Ende desselben offen. Am Schlusse wird einmal Sofar geblasen. In der **שמונה עשרה** des Maarivgebetes wird **אתה היננתנו** eingefügt, **הבולה** wird so wie an jedem Sabbatausgang gemacht.

Sonntag, 19. Sept. An diesem Tage wie auch an den folgenden Tagen bis einschliesslich **אסרו חג** (d. i. 2. Okt.) wird kein **החנן** gesagt.

¹⁾ **אבינו מלכנו** wird gesagt, nur werden diejenigen Sätze, die auf ein **יודיי** hindeuten, ausgelassen.

²⁾ Bei den Sefardim gibt es kein **כפטיר**.

³⁾ Die Bundeslade wird geöffnet noch vor Beginn des **ניעלה**-Gebetes während man die Hymne **אל נורא עלילא** sagt und bei **אשרי** wird sie schon geschlossen.

Montag, 20. Sept. Im שחרית-Gebete bleibt auch יהוה אל ארך רחום und יהוה רצון nach der Thoravorlesung weg, jedoch אך (1) (למענה אפים) werden gesagt. Aus der Thora wird der Anfang des Abschnittes וזאת הברכה vorgelesen.

Mittwoch, 22. Sept. (ערב סוכה). Über das Entzünden der Lichter s. oben das am Mittwoch, den 8. Sept. Gesagte. Abends bevor man in den Tempel geht muss ערב תבשילין gemacht werden. Im Maarivgebete²⁾ sagt man die mit מעריבים bezeichneten Einschaltungen. Nachher sagt der Vorbeter קדוש³⁾ und שהחיינו. Wenn man in die Sukah eintritt, sagt man zuerst den hierfür bestimmten יהוה רצון nachher macht man קדוש. Den Segensspruch לישב בסיכה sagt man vor שהחיינו. Der Segensspruch לישב בסיכה ist an allen 7 Tagen des Sukotfestes gleich nach dem Segensspruche המוציא zu sagen.

Donnerstag, 23. Sept. (I. Tag des Hüttenfestes). Im שחרית-Gebete wird יוצר gesagt. Nach der תפלה nimmt man den Lulav und den Esrog in die Hand und sagt den Segensspruch über Lulav und שהחיינו. Es folgt das ganze Halelgebet. 2 Thorarollen werden ausgehoben⁴⁾. Zur ersten Thora werden 5 Personen und zur Zweiten nur der כפטר aufgerufen. Am Schlusse der תפלה des מוסף⁵⁾-Gebetes erteilen die Priester den Segen. Nach der תפלה wird eine Thorarolle ausgehoben, mit welcher man sich zum Almemor stellt und sagt הושענא⁶⁾ und למען אמתך. Der Vorbeter und alle Anwesenden, die einen Lulav besitzen, umkreisen einmal den Almemor. Hat Jemand am ersten Abend des Festes in der Sukah nicht speisen können, so sagt er am nächsten Tage bei der Mahlzeit nach dem Segensspruch לישב בסיכה den שהחיינו. Am Abend sagt man die מעריבים für den zweiten Abend. Nach der תפלה des Maarivgebetes folgt קדוש mit שהחיינו. Der Segensspruch לישב בסיכה wird in der Sukah erst nach קדוש gesagt. Die Lichter zu Ehren des Festtages werden nach dem Maarivgebete entzündet, wobei die am ersten Abende erwähnten Segenssprüche gesagt werden.

Freitag, 24. Sept. (II. Tag des Hüttenfestes). Im שחרית-Gebete wird der יוצר des zweiten Tages gesagt. Nach der תפלה nimmt man den Lulav und den Esrog zur Hand und sagt den Segensspruch über den Lulav ohne שהחיינו. Es folgt das ganze

¹⁾ Auch das wird ausgelassen.

²⁾ Vor dem Maarivgebete sagt man den Psalm (42): כאיל הערנ, welcher für das סוכות-Fest bestimmt ist.

³⁾ קדוש macht man nur im Hause, aber nicht im Tempel.

⁴⁾ Hierbei sagt man einen besonderen, für das סוכות-Fest bestimmten יהוה רצון.

⁵⁾ Siehe die allgemeinen Bemerkungen über das Duchnen bei den Sefardim.

⁶⁾ In vielen sefardischen Gemeinden sagt man die הושענא gleich nach dem הלל-Gebet.

Halelgebet. 2 Thorarollen werden ausgehoben, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der **מפטר** aufgerufen. Die Gebetordnung des **מוסף** ist wie gestern, in der **הושענא** folgt **אבן שהיה**. Abends, bevor man ins Gotteshaus geht, werden die Lichter zu Ehren des Sabbats entzündet. Im **לכה רודי** bleibt die Strophe **התנערי** weg. In die **תפלה** des Sabbattages ist **יעלה ויבא** einzusetzen. **לכה רודי** wird nicht gesagt.

Samstag, 25. Sept. (שבת חול המועד). Im **שחרית**-Gebete wird **ויצר** gesagt. Nach dem ganzen Halelgebete spricht der Vorbeter **קריש** mit **התקבל** und hiernach liest man das Buch **Kohelet**¹⁾. Man hebt 2 Thorarollen aus, zur ersten Thora werden 7 Personen aufgerufen. Aus der zweiten Thora wird dem **מפטר** (יום: **ביום מפטר**-Segensspruch ist des Sabbats und des Sukkotfestes zu gedenken. Es folgt **יקום** **פורקן**, **אשרי**, Einheben der Thorarollen und die **תפלה** des Sukkotfestes, in welcher die Einschaltungen für den Sabbat einzufügen sind. Nachher werden bei geöffneter Bundeslade die **הושענא** gebetet. Beim **מנחה**-Gebete wird aus der Thora der Anfang des Abschnittes **וואת הברכה** vorgelesen. **צדקה** bleibt weg. Im **Maariv**gebete wird **ויהי נועם** und **ויהי קדוש** nicht gesagt, jedoch **ויהי לך**³⁾ wird gebetet. Die **הברלה** wie an jedem Sabbatausgang.

Sonntag, 26. Sept. (II. Tag **חול המועד**). Das **שחרית**-Gebet wird in **הפילין** gebetet⁴⁾. In jede **שמונה עשרה** ist **יעלה ויבא** während der Halbfieertage einzusetzen. Nach der **שמונה עשרה** werden die **פילין** abgenommen, man sagt das ganze Halelgebet. Zur Thora werden 4 Personen aufgerufen. Der ersten Person wird **יביום** (השלישי²⁾ der zweiten: **וביום הרביעי**, der dritten: **וביום החמישי** und der vierten Person: **וביום השלישי וביום הרביעי**. Der Vorbeter sagt **הצי קריש**, Einheben der Thora, **אשרי ובה לציון**. Hiernach betet man die **תפלה** des Feiertage mit der auf diesen Tag bezüglichen Einschaltung, jedoch wird als **קדושה** nur **נקדש**⁵⁾ gesagt. Nach dieser **תפלה** nimmt man eine Thorarolle aus der Bundeslade, stellt sich mit dieser zum **Almemor** und man sagt: **הושענא** (אמרן שועי⁶⁾). Der Vorbeter und alle Anwesenden, die einen **Lulav** besitzen, umkreisen den **Almemor**.

¹⁾ Bei den Sef. wird **Koh.** nicht gesagt.

²⁾ Siehe den Kalenderteil, wo eine kleine Abweichung bei den Sef. vorkommt.

³⁾ Wird nur im Hause gesagt.

⁴⁾ Das **שחרית**-Gebet verrichtet man ohne **Tefilin**.

⁵⁾ Bei den Sefardim sagt man den gekürzten **כהר**.

⁶⁾ Für die **הושענא** haben die Sefardim ein anderes Ritual (**אמר האל הנקדש**). Bezüglich der Reihenfolge s. oben Anmerkung 6 der Seite 27.

Montag, 27. Sept. (III. Tag הויער). Die Gebetordnung ist wie am Sonntag, 26. Sept. Aus der Thora wird für die erste Person: וביום הרביעי, für die zweite: וביום החמישי, für die dritte: וביום הששי und für die vierte Person: וביום הרביעי וביום החמישי vorgelesen. In der הושענה sagt man למושעות.

Dienstag, 28. Sept. (IV. Tag הויער). Die Gebetordnung ist wie am Sonntag, 26. Sept. Aus der Thora wird für die erste Person: וביום החמישי, für die zweite: וביום הששי, für die dritte: וביום השביעי und für die vierte Person: וביום החמישי וביום הששי vorgelesen. In der השענה sagt man ארון המושיע. Abends nach dem Maarivgebet und nach dem Abendessen pflegt man das V. Buch Moses¹⁾ durchzulesen und spricht vor und nach dem Lesen die im תקן enthaltenen Gebete. Nachher liest man die Psalmen.

Mittwoch, 29. Sept. (הושענה רבה). Im שחרית-Gebete wird למנצח mit den folgenden Psalmen gesagt, nach מומר לתורה (ab²⁾), nach וישתבח ע"ע legt man die הפילין (ab²⁾), sagt das ganze Halelgebet, אין כמך, beim Ausheben der Thora werden die für die Feiertage bestimmten Gebete, so auch מדות י"ג gebetet. Vor dem Umtragen der Thora sagt der Vorbeter שמע, ויעזר, על הכל, laut der Melodie für Roš-hašono, ויהי ויהי ויהי. Für die erste Person wird aus der Thora: וביום החמישי, für die zweite: וביום הששי, für die dritte: וביום השביעי und für die vierte Person: וביום השביעי וביום הששי וביום השביעי vorgelesen, ויהי קרוי und Einheben der Thora. Nach מוסף תפלה betet man die אשרי ובה לציון der Feiertage mit der auf diesen Tag bezüglichen Einschaltung. Als נעריצך wird אריר ארירנו gesagt. Nach der תפלה werden alle in der Bundeslade sich befindenden Thorarollen ausgehoben und man stellt sich mit denselben zum Almemor. Man sagt alle הושענות und umkreist 7 Mal den Almemor. Vor הענה אמינים legt man den Lulov weg und nimmt die הושענה zur Hand. Nach dem Einheben der Thorarollen gebraucht man die הושענה und sagt den vorgeschriebenen ידוי רצון. Es folgt אין כאלקינו. Abends vor dem Tempelgang muss ערב תבשילין gemacht werden, nachher entzündet man die Lichter zu Ehren des Festtages und spricht hierbei die Segenssprüche, die oben für den 8. Sept. erwähnt sind. Im Maarivgebet sagt man מעריבים. Man macht קרוי mit שההיינו. Auch an diesem Abend und am folgenden Tage wird in der Sukah gespeist, jedoch sagt man jetzt nicht den Segensspruch לישב בסוכה.

Donnerstag, 30. Sept. (שמיני עצרת). Im שחרית-Gebete

¹⁾ Man ist die ganze Nacht wach und liest nicht nur das fünfte Buch Moses, sondern noch viele andere Stellen aus der Thora und aus den übrigen Büchern der heiligen Schrift, besonders aber wird das Buch der Psalmen gelesen und nach jedem Teile der fünf Bücher der Psalmen סליחה eingeschaltet. Für diese Nacht haben die Sefardim ein besonderes Ritual.

²⁾ Keine Tefillin, siehe oben Seite 28 Anm. 4.

wird **יוצר** gesagt. Es folgt das ganze Hallelgebet. Man hebt 2 Thorarollen aus. Zur ersten Thora werden 5 Personen und zur zweiten nur der **מפטיר** aufgerufen. Es folgt **הזכרה נשמת** (1), dann **אשרי** und **אב הרחמים** und **תפלה**. In dieser **תפלה** wird schon **משיב הרוח** gesagt, sobald der Tempeldiener dies vor der **תפלה** verkündet. Bei der Wiederholung der **תפלה** durch den Vorbeter werden die Gebete für Regen (**גשם**) eingeschaltet. Die Priester erteilen am Schlusse des **מוסף**-Gebetes den Segen. Das Mittagmahl ist die letzte Mahlzeit in der Laubhütte. Im Maarivgebete sagt man die **מעריבים** (2). Nach der **תפלה** folgt **אתה הראת לדעה**, man hebt alle in der Bundeslade sich befindenden Thorarollen aus, umkreist 7 Mal³⁾ den Almemor, nachher gibt man die Thorarollen mit Ausnahme dreier zurück und sagt **שמע**, **אחד**, **גדלו**. Während man in diesen 3 Thorarollen die Abschnitte aufsucht, welche morgen vorgelesen werden, singt der Vorbeter Melodien des **Roš-hašono** und **Jomkipur**. Nach dem Einheben dieser 3 Thorarollen macht der Vorbeter **קדש**. (Hierüber s. oben beim 9. Sept.). Man entzündet die Lichter erst nach dem Maarivgebete.

Freitag, 1. Okt. (**שמחת תורה**). Im **שחרית**-Gebete werden vor **נשמת** die ebenfalls mit **נשמת** beginnenden Einschaltungen gesagt²⁾, nachher **יוצר**. Nach dem ganzen Hallelgebete sagt man **אתה הראת לדעה** wie gestern Abend. Zur ersten Thora werden zunächst alle im Tempel anwesenden Männer und Knaben, die schon **בר מצוה** waren, aufgerufen, nachher die Knaben bis zum 13. Lebensjahre gemeinsam. Diese sagen **המלאך** nach dem letzten Segensspruche über die Thora. Der Vorbeter sagt **מרשות** und ruft den **חתן תורה** auf. Hat man die Vorlesung aus dieser Thorarolle beendet, werden die 2. und 3. Thorarollen auf den Almemor gelegt, die erste Thorarolle emporgehoben und zusammengerollt. Auch die Thorarolle stellt man zurück auf ihren Platz. Der Vorbeter sagt **מרשות** für den **בראשית** und ruft ihn auf. Wurde das Vorlesen auch aus dieser Thorarolle beendet, so werden die 3 Thorarollen auf den Almemor gelegt, der Vorbeter sagt **קדיש**, hierauf wird die zweite Thorarolle emporgehoben und zusammengerollt, dann die dritte geöffnet und der **מפטיר** aufgerufen. Nach dem **אשרי**-Gebet folgen **אבות בגלל** **אשרי** etc. Die Priester erteilen heute nicht den Segen⁴⁾. Nach **עלינו** sagt man zum letzten Male den 27. Psalm: **לדוד ה' אירי וישעי**. Abends, bevor man ins Gotteshaus geht, werden die Lichter zu Ehren des Sabbats entzündet.

1) Die Sefardim kennen kein **מוזכר**.

2) Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

3) Die Sefardim umkreisen am **שמיני עצרת** 4 Mal, am Abend 7 Mal und am **שמחת תורה**-Tage 3 Mal den Almemor mit den Thorarollen.

4) S. Seite 23 Punkt 3 e) der »Allgemeinen Betrachtungen«.

Im **לכה דודי** bleibt die Strophe **התנערי** weg. Auch **מדליקין במה** wird nicht gesagt.

Samstag, 2. Okt. Dieser Sabbat führt den Namen: **שבת בראשית**. Im **שחרית**-Gebete sagt man **ויצר** **לפרשת בראשית**. Nach **יום פורקן** folgt das Gebet der Neumondsweihe: **יהו רצון**. Im **מנחה**-Gebete bleibt **צדקתך** weg. Nachmittag liest man **ברכי נפשי**, d. s. die Psalmen 104 und 120—134. Diese Psalmen werden jeden Sabbatnachmittag gelesen bis einschliesslich 9. April¹⁾.

Freitag, 8. Okt. (Neumond). In jede **יעלה ויבא ש"ע** wird eingesetzt. **החנן** und **למנצח** bleiben weg. Im **שחרית**-Gebete sagt man das halbe Halelgebet, eine Thorarolle wird aufgehoben und 4 Personen aufgerufen. Nach **אשרי ויבא לציון** legt man die **תפילין** ab und betet die **מוסף תפלה** für den Neumond. Nach **עלינו** und nach dem Tagespsalm sagt man **ברכי נפשי** (Psalm 104). Auch in die **תפלה** des Maarivgebetes wird **יעלה ויבא** eingeschaltet.

Samstag, 9. Okt. (Neumond). Im **שחרית**-Gebete sagt man **ויצר**, welcher für **ראש חודש** **שבת** bestimmt ist. Man sagt das halbe Halel und hebt 2 Thorarollen aus. In der **תפלה מוסף** sagt man anstatt **שבת** das **תכנה**. Im **מנחה**-Gebete bleibt **צדקתך** weg. In die **ש"ע** des Maarivgebetes wird **יעלה ויבא** nicht mehr eingeschaltet.

Samstag, 23. Okt. im **שחרית**-Gebete sagt man **אהבה וירא**. Nach **אשרי** vor dem Einheben der Thora sagt der Vorbeter **שני שבחך לתענית שני וחמישי ושני**.

Montag, 25. Okt. Wenn der Vorbeter die **ש"ע** des **שחרית**-Gebetes wiederholt, sagt man im Abschnitt **לנו** nach den Worten: **תענית שני קדמאה** für **סליחות** **כי פשענו**.

Donnerstag, 28. Okt. Gebetordnung wie am Montag, den 25. Okt. Man sagt **תענית שני וחמישי ושני**.

Montag, 1. Nov. Gebetordnung wie am Montag, den 25. Okt. Man sagt **תענית שני תניינא**.

Donnerstag, 4. Nov. Nachmittag sagt man die Gebete des **ויב"ק**. Nachher folgt **קדיש החנן** mit **התקבל**, hierauf Psalm 20: **למנצח**.

Samstag, 6. Nov. Nach **יום פורקן** folgt das Gebet der Neumondsweihe **יהו רצון**. Im **מנחה**-Gebete bleibt **צדקתך** weg. In die **שמונה עשרה** des Maarivgebetes wird **יעלה ויבא** eingeschaltet.

Sonntag, 7. Nov. (Neumond). Gebetordnung wie am Freitag, den 8. Okt., jedoch wird in die **ש"ע** des Maarivgebetes **יעלה ויבא** nicht mehr eingeschaltet.

Dienstag, 30. Nov. Im **מנחה**-Gebete bleibt **החנן** weg. Zwischen dem **מנחה** und Maarivgebete wird im Tempel das erste

¹⁾ Die Sefardim lesen allsabbatlich ohne Unterschied der Jahreszeit **שיר המעלות** und **המנוח** **אפי**. Aber **ברכי נפשי** lesen sie nur am **ראש חודש**, wenn derselbe nicht auf einen Sabbat fällt.

²⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

Chanukalichtchen angezündet, wobei auch der Segensspruch שהחייני gesagt wird. Im Hause werden die Chanukalichter stets nach dem Maarivgebete, sobald Nacht ist, angezündet. Während der 8 Chanukatage ist in jede תפלה, wie auch in das Tischgebet der Abschnitt על הנסים und בימי מהחיהו eingeschaltet.

Mittwoch, 1. Dez. (1. Tag Chanuka). Nach der ש"ע des שהחיהו-Gebetes sagt man das ganze Halelgebet. תחנון und למנצה bleiben weg. Eine Thorarolle wird ausgehoben, zu welcher man 3 Personen aufruft. Abends werden 2 Lichter angezündet. Die Chanukalichtchen werden stets von links nach rechts angezündet und sagt die vorgeschriebenen 2 Segenssprüche.

Donnerstag, 2. Dez. (2. Tag Chanuka). Gebetordnung wie gestern. Auch אל ארך אפים und יהי רצון nach der Thora-vorlesung werden nicht gesagt. Abends werden 3 Lichter angezündet.

Freitag, 3. Dez. (3. Tag Chanuka). Man betet zu Hause מנחה und zündet 4 Chanukalichtchen an. Die Sabbatlichter entzündet man erst nachher. Im Tempel werden ebenfalls vor (לכבוד נרננה) die Chanukalichtchen angezündet.

Samstag, 4. Dez. (שבת חנוכה). Im שהחיהו-Gebete wird יוצר gesagt, welcher für den ersten Sabbat des Chanuka festgesetzt ist. Nach der תפלה folgt das ganze Halelgebet. 2 Thorarollen werden ausgehoben. Nach יקום פורקן folgt das Gebet der Neumondsweihe: יהי רצון. Im מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg. In der ש"ע des Maarivgebetes im Abschnitte ברך עלינו beginnt man ומטר והן טל ומטר und sagt diese Worte täglich in jeder ש"ע der Wochentage bis zum Pessachfeste. Nach dem Maarivgebete werden zwischen יאתה קרוש ויהיו לך 5 Chanukalichter angezündet, jedoch wird הברלה wie gewöhnlich erst nach יהיו לך gemacht. Im Hause macht man aber zuerst הברלה und dann zündet man die 5 Chanukalichter an.

Sonntag, 5. Dez. (5. Tag Chanuka). Gebetordnung wie Mittwoch, den 1. Dez. Abends werden 6 Lichter angezündet. In die ש"ע des Maarivgebetes wird יעלה ויבא eingeschaltet.

Montag, 6. Dez. (6. Tag Chanuka und Neumond). In jede ש"ע wird auch יעלה ויבא eingeschaltet. Man sagt das ganze Halelgebet. Nachher werden 2 Thorarollen ausgehoben. Zur ersten Thora werden 3 Personen aufgerufen und man verliest den Abschnitt vom ראש חדש. Zur zweiten Thora wird nur eine Person aufgerufen und verliest den Abschnitt für Chanuka. Nach dem Einheben der Thorarollen sagt man אשרי ובה לציון, man legt die תפילין ab und betet die תפלה מוסף für ראש חדש und schaltet על הנסים

¹⁾ Im Tempel wird das Chanukalichtchen von עלינו des מנחה-Gebetes angezündet.

ein. Abends zündet man 7 Lichter an. In die ש"ע des Maarivgebetes wird יבא יעלה nicht mehr gesagt.

Dienstag, 7. Dez. (7. Tag Chanuka). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 1. Dez. Abends zündet man 8 Lichter an.

Mittwoch, 8. Dez. (8. Tag Chanuka = וזאת חנוכה). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 1. Dez. In der ש"ע des Maarivgebetes wird על הנסים nicht mehr gesagt.

Mittwoch, 15. Dez. (עשרה בטבת). Wenn der Vorbeter die ש"ע wiederholt, sagt man im Absatze לנו סלה nach den Worten: כו פשענו סליחות. Der Vorbeter sagt ענונו in der ש"ע zwischen רפאנו und גואל ישראל. Nach dem תחנון-Gebete wird eine Thorarolle ausgehoben. Zu מנחה nach dem אשרי-Gebete wird ebenfalls eine Thorarolle ausgehoben und die dritte aufgerufene Person ist zugleich (מפטיר). Über die Einschaltungen in der ש"ע des מנחה-Gebetes s. Sonntag, den 12. Sept.

Donnerstag, 23. Dez. (Fasten ת"ת שובבי"ם). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 15. Dez. Man sagt die סליחות für פר' שמות.

Donnerstag, 30. Dez. (Fasten ת"ת שובבי"ם). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 15. Dez. Man sagt die סליחות für פר' וארא.

Samstag, 1. Jan. Nach (יקום פורקן²) folgt יהי רצון für die Neumondsweihe.

Montag, 3. Jan. Nachmittag sagt man die Gebete des יוב"ק. Im מנחה-Gebete bleibt תחנון weg. In die ש"ע des Maarivgebetes wird יעלה יבא eingeschaltet.

Dienstag, 4. Jan. (Neumond). Gebetordnung wie am Sonntag, den 7. Nov.

Donnerstag, 6. Jan. (Fasten ת"ת שובבי"ם). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 15. Dez. Man sagt die סליחות für פר' בא.

Donnerstag, 13. Jan. (Fasten ת"ת שובבי"ם). Gebetordnung wie am Mittwoch den 15. Dez. Man sagt die סליחות für פר' בשלה.

Samstag, 15. Jan. (שבת שירה). Im שחרית-Gebete sagt man גאולה לפרשת בשח: יוצר.

Montag, 17. Dez. Im מנחה-Gebete bleibt תחנון weg.

Dienstag, 18. Jan. (Neujahr der Bäume). Im שחרית und מנחה-Gebete bleibt תחנון weg. Man bemüht sich je mehr Fruchtarten zu essen.

Donnerstag, 20. Jan. (Fasten ת"ת שובבי"ם). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 15. Dez. Man sagt die סליחות für פר' יתרו.

¹) Bei den Sefardim gibt es keinen מפטיר.

²) An Stelle des יקום פורקן sagen die Sefardim לקהל (s. das sefardische Gebetbuch).

Samstag, 22. Jan. Im (שחרית¹⁾-(Gebete wird יוצר gesagt: מאורה לפרשת יתרו.

Donnerstag, 27. Jan. (Fasten שובבי"ם ת"ת). Gebetordnung wie am Mittwoch den 15. Dez. Man sagt die סליחות für פר' משפטים.

Samstag, 29. Jan. Nach יקום פורקן folgt יהי רצון für die Neumondsweihe.

Montag, 31. Jan. (Fasten שובבי"ם ת"ת). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 15. Dez. Man sagt die סליחות für תרומה פר'.

Dienstag, 1. Febr. Gebetordnung wie am Montag, den 3. Jan.

Mittwoch, 2. Febr. (Neumond). Gebetordnung wie am Freitag, den 8. Okt.

Donnerstag, 3. Febr. (Neumond). Gebetordnung wie am Sonntag, den 7. Nov.

Donnerstag, 10. Febr. (Fasten שובבי"ם ת"ת). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 15. Dez. Man sagt die סליחות für פר' הצוה.

Dienstag, 15. Febr. Im תחנון מנחה-Gebete bleibt תחנון weg.

Mittwoch, 16. Febr. (פורים קטן). תחנון und למנצח werden nicht gesagt.

Donnerstag, 17. Febr. (שושן פורים קטן). תחנון והוא רחום, שושן פורים קטן, nach der Thoravorlesung und למנצח werden nicht gesagt.

Samstag, 26. Febr. Nach יקום פורקן folgt יהי רצון für die Neumondsweihe.

Donnerstag, 3. März. Gebetordnung wie am Montag, den 3. Jan.

Freitag, 4. März. (Neumond). Gebetordnung wie am Freitag, den 8. Okt.

Samstag, 5. März. (Neumond und פר' שקלים). Im שחרית-Gebete sagt man יוצר, welcher für פר' שקלים festgesetzt ist, nur wird als אופן das mit הנביר אביר beginnende Stück aus dem für bestimmten Ritual gesagt. Nach dem halben Halel-gebet hebt man 3 Thorarollen aus. Zur ersten Thora werden 6 Personen aufgerufen und wird der Wochenabschnitt פקודי vorgelesen, zur 2. Thora wird eine Person aufgerufen und die für den Neumond bestimmte Thorastelle und aus der dritten Thora wird dem מפתור aus כי תשא für פר' שקלים vorgelesen. In der מוסף תפילה sagt man anstatt שבת תכנת das אתה יצרת. Wenn der Vorbeter die תפילה wiederholt, wird der יוצר für פר' שקלים eingeschaltet. Beim מנחה-Gebete bleibt צדקה weg. In die ש"ע des Maarivgebetes wird יעלה nicht mehr eingeschaltet.

¹⁾ An diesem Sabbate lesen die Sefardim die שירה bis אני פסוקי דומרא ה' רופאך.

Samstag, 12. März. Im ¹⁾שחרית-Gebete sagt man יוצר: לפרשת זכור. 2 Thorarollen werden ausgehoben.

Donnerstag, 17. März. (הענית אסתר). Gebetordnung wie am Mittwoch, den 15. Dez. Man sagt להענית אסתר. Abends gibt man מחצית השקל und ש"ע des Maarivgebetes wird eingeschaltet. Nach der ש"ע sagt der Vorbeter קריש mit תתקבל, und sagt vor dem Lesen der מגילה die vorgeschriebenen 3 Segenssprüche²⁾. Nach dem Verlesen der מגילה betet man הרב את ריבנו ³⁾אשר הניא יעקב (שושנת יעקב). Der Vorbeter sagt קריש.

Freitag, 18. März. (פורים). Wenn der Vorbeter die ש"ע im שחרית-Gebete wiederholt, sagt man יוצר. Nach der ש"ע sagt der Vorbeter הצי קריש und hebt eine Thorarolle aus, zu welcher 3 Personen aufgerufen werden. Nach dem Einheben derselben wird die מגילה⁴⁾ vorgelesen und der Vorbeter sagt vorher die 3 Segenssprüche. Nach dem Verlesen der מגילה sagt man הרב את ריבנו ⁵⁾אשרי ובה לציון (שושנת יעקב). Es folgt למנצה weg. Die תפילין legt man erst nach dem Verlesen der מגילה ab. Man erfüllt die Pflicht des שלוח מנוה. In die ש"ע des Maarivgebetes wird על הנסים nicht mehr eingeschaltet.

Samstag, 19. März. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר ⁶⁾צדקה (להפסקת ראשונה). Beim מנחה-Gebete bleibt צדקה weg.

Samstag, 26. März. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר: לפרשת פרה. 2 Thorarollen werden ausgehoben.

Donnerstag, 1. April. Nachmittag sagt man die Gebete des יוב"ק. Nachher קריש החנון mit תתקבל, hierauf Psalm 20.: למנצה.

Samstag, 2. April. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר: לפרשת החדש. 2 Thorarollen werden ausgehoben. Nach פורקן החדש folgt יהו רצון für die Neumondsweihe. Bei der Wiederholung der מנחה im מוסף-Gebete wird ebenfalls יוצר gesagt. Im מנחה-Gebete bleibt צדקה weg. In der ש"ע des Maarivgebetes wird יעלה ויבא eingeschaltet.

Sonntag, 3. April. (Neumond). Gebetordnung wie am Sonntag, den 7. Nov. Während des ganzen Monates Nissan sagt

¹⁾ An diesem Sabbate schalten die Sefardim nach נשמת das Lied des Jehuda ha-Levi: מי כמוך ואין כמוך ein (s. das sefardische Gebetbuch).

²⁾ Vor dem Vorlesen der מגילה wird ein פזמון (לנו) gesungen. Während man dieses singt, werden von den Tempelbesuchern Geldgeschenke entgegengenommen für verschiedene Zwecke, so für מעות פורים.

³⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

⁴⁾ Die מגילה wird sowohl abends wie auch morgens zwischen ואתה קדוש und ובה לציון vorgelesen.

⁵⁾ In Beograd wird auch am zweiten פורים-Tage die מגילה vorgelesen, jedoch ohne ברכה und ohne את ריבנו.

man kein תחנוני, keinen יהי רצון Montag und Donnerstag nach der Thoravorlesung, jedoch למנצח und אל ארך אפים werden gesagt, auch צדקתך im מנחה-Gebete der Sabbate bleibt weg.

Donnerstag, 14. April. (תענית בכורים). Nach dem שחרית-Gebete macht der Rabbiner סיום für die Erstgeborenen¹⁾. In den Ortschaften, wo kein Rabbiner ist, müssen die Erstgeborenen den ganzen Tag fasten und sagen dann in der ש"ע des מנחה-Gebetes im Abschnitte שמע קולנו עננו. Nach dem Maarivgebete, sobald Nacht ist, macht man בדיקה חמץ, sagt hierbei den vorgeschriebenen Segensspruch und den ersten חמירא כל.

Freitag, 15. April. Vormittag um 10 Uhr wird der חמץ verbrannt, jedoch wird hierbei der zweite חמירא כל nicht gesagt. Auch ist Vormittag der Segensspruch: (להפריש חלה מן העיסה) über die Mazzoth zu sagen.

Samstag, 16. April. (ערב פסח und שבת הגדול). Im שחרית-Gebete sagt man לשבת הגדול: ויצר. Vormittag ist der zweite חמירא zu sagen. Nur bis 9 Uhr früh darf man חמץ genießen²⁾. Im מנחה-Gebete bleibt צדקתך weg. Nachmittag liest man zu Hause aus der Pessach-Hagada von עבדים היינו bis עונותינו (ילכפר על כל עונותינו). Im Maarivgebete sagt man מעריבים. In diese תפלה ist ותודיענו einzuschalten. Die Lichter zu Ehren des Festtages darf man erst nach dem Maarivgebete anzünden und sagt hierbei die Segenssprüche: קדוש ויהי טוב. Zuerst ist aber קדוש mit הברלה zu machen. An den ersten 2 Abenden des Festes wird im Tempel kein קדוש gemacht. Zu Hause wird an diesen Abenden Seder gegeben.

Sonntag, 17. April. (I. Tag des Pessachfestes). Im שחרית-Gebete sagt man ויצר. Das ganze Halelgebete. Man hebt 2 Thorarollen aus, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der מפטיר aufgerufen. Nach מפטיר folgt אשרי, Einheben der Thorarollen, die תפלה מוסף. Bei der Wiederholung³⁾ dieser תפלה wird das Gebet um Tau (טל) eingeschaltet. Hiernach hört man auf משיב הרוח in der תפלה zu sagen. Die Priester erteilen den Segen. Im Maarivgebete wird מעריבים gesagt. Nach der תפלה zählt man Omer: היום יום אחד לעומר. Man entzündet die Lichter zu Ehren des Festtages erst nach dem Maarivgebete und sagt die 2 Segenssprüche wie gestern.

Montag, 18. April. (II. Tag des Pessachfestes). Im שחרית-Gebete sagt man ויצר. Das ganze Halelgebete. Man hebt 2 Tho-

¹⁾ Auch in Ortschaften, wo ein Rabbiner ist, sind die Erstgeborenen ebenfalls verpflichtet zu fasten.

²⁾ Nur wenn man מצה מצה zu Hause bereitet.

³⁾ שריש היים ist ungefähr um 8 $\frac{1}{2}$ Uhr morgens.

⁴⁾ Die Sefardim sagen es nicht.

⁵⁾ Die Sefardim sagen es vor מוסף, weil die תפלה nicht wiederholt wird.

rarollen aus, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der *מכטיר* aufgerufen. Am Schlusse der Wiederholung der *תפלה* erteilen die Priester den Segen. In die *ש"ע* des Maarivgebetes wird *אתה הוננתנו ואלה יעלה ויבא* eingeschaltet, *ותן מל וממר* hört man auf zu sagen. Nach der *ש"ע* zählt man Omer: *היום שני ימים לעומר*. Sowohl im Tempel wie im Hause macht man *הבדלה* ohne Licht und Gewürz, sondern nur bei einem Glas Wein oder anderem Getränk und sagt den hierauf bezüglichen Segensspruch und *המבדיר*.

Dienstag, 19. April. (I. Tag *המועד*). Im *שחרית*-Gebete bleibt *מומיר להודה* weg. In die *ש"ע* wird *יעלה ויבא* eingeschaltet. Nach der *ש"ע* das halbe Halelgebet, 2 Thorarollen werden ausgehoben, zur ersten werden 3 und zur zweiten nur eine Person aufgerufen. An diesem Tage legt man die *הכילין* ¹⁾ erst nach dem Vorlesen aus der ersten und vor dem Vorlesen aus der zweiten Thorarolle ab, an den anderen Halbfeiertagen hingegen gleich nach der *ש"ע* vor dem Halelgebet. Nach dem Vorlesen hebt man die Thorarollen ein, man sagt *וציון ובא אשרי* ohne *וכמנח*, hierauf folgt die *תפלה* *מוכף הפלה* für die Feiertage mit der Einschaltung der für diesen Tag ²⁾ bestimmten Verse. Als *קדושה* wird jedoch *נקדש* ³⁾ gesagt. *שיר מומיר לאסף* nach *עלינו* bleibt weg. Auch in die *ש"ע* des *מנחה*- und des Maarivgebetes wird *יעלה ויבא* eingeschaltet. Das Maarivgebet verrichtet man erst, wenn es Nacht ist. Man zählt Omer: *היום שלשה ימים לעומר*.

Mittwoch, 20. April. (II. Tag *המועד*). Gebetordnung wie gestern. Abends zählt man Omer: *היום ארבעה ימים לעומר*.

Donnerstag, 21. April. (III. Tag *המועד*). Gebetordnung wie am Dienstag, den 19. April. Abends zählt man Omer: *היום חמשה ימים לעומר*.

Freitag, 22. April. (IV. Tag *המועד*). Gebetordnung des *שחרית*-Gebetes wie am Dienstag, den 19. April. Abends vor dem Tempelgang entzündet man die Lichter zu Ehren des Festtages und spricht nur den einen Segensspruch: *להדליק נר של שבת*. Nach dem *מנחה*-Gebete sagt man (je nach dem Orte) *לכו נרננה*. Im *לכו נרננה* wird der Vers *התנערו* ausgelassen. Vor der *תפלה* kommen die Verse *מעריבים* werden nicht gesagt. Vor der *תפלה* kommen die Verse *וידבר* und *ישמרו*. In allen Gebeten sind die Einschaltungen für den Sabbath zu sagen. Nach der *תפלה* folgt *ויכלו* und *אבות* und, jedoch

¹⁾ Die Sefardim beten das *שחרית*-Gebete an diesen Tagen ohne *תפילין*.

²⁾ *המועד* wird bei den Sefardim ausdrücklich durch die Worte: *וביום הג המצות הזה וביום מקרא קדש הזה* gekennzeichnet, hingegen sagt man am *יו"ט*: *וביום טוב מקרא קדש ונו'* ebenso am *מיכות*-Feste.

³⁾ Die Sefardim sagen den gekürzten *כהר*, d. i. bis *קדוש קדוש* und nachher folgt die *קדושה* der Wochentage.

שֶׁהָיִינוּ קָדוֹשׁ ohne במה מדליקין bleibt weg. Man macht קדוּשׁ mit den Worten וַיְהִי עֶרֶב. Man zählt Omer: (6).

Samstag, 23. April. (VII. Tag des Pessachfestes). Im שחרית-Gebete sagt man וַיִּצַר, welcher für המיעור שבת חיל המיעור festgesetzt ist. Nach der הפלה das halbe Halelgebet, hiernach liest man das Buch השירים (1. שיר השירים). Man hebt 2 Thorarollen aus und ruft zur ersten 7 Personen und zur zweiten nur den מַפְטִיר auf. Es folgt פורקן יוקם, dann אשרי etc. Die Priester erteilen an diesem Tage nicht den Segen. Beim מנחה-Gebete wird aus der Thora der Anfang des Abschnittes קדושים vorgelesen. Im Maarivgebete schaltet man (2) מערבים ein, welche für den vorhergehenden Abend bestimmt sind. In der הפלה sagt man והודיענו. Man zählt Omer: היום שבעה (3). Beim קדוּשׁ wird zugleich הברלה über ein Glas gemacht. Erst nachher zündet man die Lichter an und sagt den Segensspruch wie gestern.

Sonntag, 24. April. (VIII. Tag des Pessachfestes). Im שחרית-Gebete sagt man וַיִּצַר. Nach der הפלה das halbe Halelgebet. Man hebt 2 Thorarollen aus und ruft zur ersten 5 Personen und zur zweiten nur den מַפְטִיר auf. Nach מַפְטִיר kommt הזכרת נשמות (2), dann הרחמים (2), hierauf אשרי etc. Am Schlusse der Wiederholung der הפלה erteilen die Priester den Segen. In der שׁע des Maarivgebetes sagt man אהה חוננתנו. Man zählt Omer: (8). Sowohl im Tempel wie im Hause macht man הברלה über ein Glas Wein oder anderem Getränk mit dem hierauf bezüglichen Segensspruch und המברל.

Montag, 25. April. Wie in den Tagen vor dem פסח Feste sagt man auch jetzt während dieses Monates kein החנון, jedoch ובא לציון wird eingeschaltet im Maarivgebete zählt man Omer: (9).

Dienstag, 26. April. Abends zählt man Omer: (10).

Mittwoch, 27. April. Abends zählt man Omer: (11).

Donnerstag, 28. April. Abends zählt man Omer: (12).

Freitag, 29. April. Abends zählt man Omer: (13).

Samstag, 30. April. Im שחרית-Gebete sagt man וַיִּצַר. Nach לשבת ראשון אחר פסח. Nach פורקן יוקם folgt יהי רצון für die Neumondsweihe. Sodann הרחמים (2). Nachmittag liest man das erste Kapitel der פרקי אבות. Beim מנחה-Gebet kein צדקה. Nach dem Maarivgebete zwischen ואתה קדוּשׁ und ויתן לך zählt man Omer: (14)⁴).

¹) Die Sefardim lesen an den Freitagabenden zwischen dem פסח und שבועות-Feste vor לכו נרננה das שיר השירים. An diesen Sabbaten wird vor מנחה je ein Abschnitt der פרקי אבות gelesen.

²) Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

³) היום שבעה ימים לעומר שהם שבוע אחד.

⁴) Man zählt Omer erst nach der הברלה.

Sonntag, 1. Mai. In die ש"ע des Maarivgebetes wird יובא יעלה eingeschaltet. Abends zählt man Omer: (15).

Montag, 2. Mai. (Neumond). Gebetordnung wie am Freitag, den 8. Okt. Abends zählt man Omer: (16).

Dienstag, 3. Mai. (Neumond). Gebetordnung wie am Sonntag, den 7. Nov. Abends zählt man Omer: (17).

Mittwoch, 4. Mai. Im שחרית-Gebete beginnt man wieder תחנון zu sagen. Abends zählt man Omer: (18).

Donnerstag, 5. Mai. Abends zählt man Omer: (19).

Freitag, 6. Mai. Abends sagt man Omer: (20).

Samstag, 7. Mai. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר לשבת (י"א הרחמים יקום פירוקן שנה אחר פסח אשרי etc. Nach dem Einheben der Thora sagt der Vorbeter מי שברך לחנות שני וחמישי ושני). Nachmittag liest man das II. Kapitel der פ"א. Abends zählt man Omer: (21).

Sonntag, 8. Mai. Abends zählt man Omer: (22).

Montag, 9. Mai. Gebetordnung des שחרית-Gebetes wie am 25. Okt. Abends zählt man Omer: (23).

Dienstag, 10. Mai. Abends zählt man Omer: (24).

Mittwoch, 11. Mai. Abends zählt man Omer: (25).

Donnerstag, 12. Mai. Gebetordnung des שחרית-Gebetes wie am 28. Okt. Abends zählt man Omer: (26).

Freitag, 13. Mai. Abends zählt man Omer: (27).

Samstag, 14. Mai. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר לשבת שלושית אחר פסח (י"א הרחמים יקום פירוקן) , hierauf אשרי etc. Nachmittag liest man das III. Kapitel der פ"א. Abends zählt man Omer: (28).

Sonntag, 15. Mai. Abends zählt man Omer: (29).

Montag, 16. Mai. Gebetordnung des שחרית-Gebetes wie am 1. Nov. Abends zählt man Omer: (30).

Dienstag, 17. Mai. Abends zählt man Omer: (31).

Mittwoch, 18. Mai. Abends zählt man Omer: (32).

Donnerstag, 19. Mai. Im מנחה-Gebete bleibt תחנון weg. Abend zählt man Omer: (33).

Freitag, 20. Mai. (ל"ג בעומר). Im שחרית-Gebete bleibt תחנון weg. Abends zählt man Omer: (34).

Samstag, 21. Mai. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר לשבת רביעית אחר פסח (י"א הרחמים יקום פירוקן) , dann אשרי etc. Nachmittag liest man das IV. Kapitel der פ"א. Nach dem Maarivgebete, zwischen קרוש ויאתה קרוש und ויתן לך zählt man Omer: (35).

Sonntag, 22. Mai. Abends zählt man Omer: (36).

Montag, 23. Mai. Abends zählt man Omer: (37).

1) Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

Dienstag, 24. Mai. Abends zählt man Omer: (38).

Mittwoch, 25. Mai. Abends zählt man Omer: (39).

Donnerstag, 26. Mai. Abends zählt man Omer: (40).

Freitag, 27. Mai. Abends zählt man Omer: (41).

Samstag, 28. Mai. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר : לשבת חמישית אחר פסח. Nach diesem פורקן יקום folgt יהי רצון für die Neumondsweihe. Nach diesem הרחמים (1), dann אשרי etc. Nachmittags liest man das V. Kapitel der פ"א. Nach dem Maarivgebete zwischen ואתה קדוש und ויתן לך zählt man Omer: (42).

Sonntag, 29. Mai. Abends zählt man Omer: (43).

Montag, 30. Mai. Abends zählt man Omer: (44).

Dienstag, 31. Mai. Nachmittag sagt man die Gebete des ש"ע. Im מנחה-Gebete bleibt החנוך weg. In die ש"ע des Maarivgebetes wird יעלה ויבא eingeschaltet. Nach dem Maarivgebete zählt man Omer: (45). Bis zum 8. Juni einschliesslich wird החנוך und der יהי רצון nach der Thoravorlesung nicht gesagt. Jedoch למנחה und אל ארך אפים werden gesagt.

Mittwoch, 1. Juni. (Neumond). Gebetordnung wie am Sonntag, den 7. Nov. Abends zählt man Omer: (46).

Donnerstag, 2. Juni. Abends zählt man Omer: (47).

Freitag, 3. Juni. Abends zählt man Omer: (48).

Samstag, 4. Juni. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר : אשרי etc. (1), הרחמים יקום פורקן folgt. לשבת לפני שבועות. Nachmittags liest man das VI. Kapitel der פ"א. In die ש"ע des Maarivgebetes sagt der Vorbeter קדוש mit התקבל, denn ויהי נועם ויהי נועם (2) und ואתה קדוש (2) bleiben weg, nachher zählt man Omer: (49).

Sonntag, 5. Juni. (ערב שבועות). Abends werden die Lichter zu Ehren des Festtages entzündet und man spricht die Segenssprüche: שהחיינו und והדליק נר של יום טוב. Im Maarivgebete sagt man (1) מעריבים. Sowohl im Tempel wie im Hause wird קדוש mit שהחיינו gemacht. Nach dem Abendmahl liest man תקון (2) ליל שבועות.

Montag, 6. Juni. (I. Tag des Wochenfestes). Im שחרית-Gebete sagt man יוצר. Nach der תפלה das ganze Halelgebet. Man hebt 2 Thorarollen aus, zur ersten werden 5 Personen und zur zweiten nur der מפטיר aufgerufen. Nachdem die erste Person aufgerufen ist, singt der Vorbeter abwechselnd mit der Gemeinde (1) אקדמות מן. Nach מפטיר folgt אשרי, Einheben der Thorarollen, die מוסף תפלה für die Feiertage mit den Einschaltungen für das

¹) Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

²) An den den Feiertagen vorangehenden Sabbatabenden bleibt nur בשחרת weg, aber ואתה קדוש sagen die Sefardim.

³) Die Sefardim verbringen die erste שבועות-Nacht wachend und lesen תנ"ך, ferner Mischna und Sohar (s. Ritual für diesen Abend).

אתה: אחרות הפלה wird eingeschaltet. Am Schlusse der Wiederholung dieser הפלה erteilen die Priester den Segen. Im Maarivgebete werden מעריבים¹⁾ eingeschaltet. Die Lichter zu Ehren des Festtages werden nach dem Maarivgebete angezündet und spricht die beiden Segensprüche, welche man am ersten Tage spricht.

Dienstag, 7. Juni. (II. Tag des Wochenfestes). Im שחרית-Gebete sagt man ויצר. Nach der הפלה das ganze Hallelgebet. Nachher liest man das Buch Ruth²⁾. Man hebt 2 Thorarollen aus, zur ersten Thora werden 5 Personen und zur zweiten nur der מפטיר aufgerufen. Nach der ברכת הפטרה sagt der מפטיר: ויצוב פתגם: מפטיר³⁾ und nachher liest er die הפטרה. Nach מפטיר folgt הזכרת שמות הזכרת שמות (אב הרחמים), Einheben der Thorarollen, die מוסף הפלה für die Feiertage mit den auf das שבועות-Fest bezüglichen Einschaltungen. Bei der Wiederholung dieser הפלה wird אחרת ראשית eingeschaltet. Am Schlusse der Wiederholung dieser הפלה erteilen die Priester den Segen. In die ש'ע des Maarivgebetes wird אהה הוננתה eingeschaltet, man macht sowohl im Tempel wie auch im Hause הברלה ohne Licht und Gewürz, nur über ein Glas Wein oder anderem Getränk und spricht den hierauf bezüglichen Segenspruch und המברל.

Mittwoch, 8. Juni. Im שחרית und מנחה-Gebete bleibt der חנוך weg, jedoch wird למנחם gesagt.

Samstag, 11. Juni. Im שחרית-Gebete sagt man ויצר: מאורה לפרשת ואהרן und לשבת אחר שבועות (פ"א der I. Kapitel).

Samstag, 18. Juni. Im שחרית-Gebete sagt man אהבה לך (פ"א der II. Kapitel). לפרשת שלח לך.

Samstag, 25. Juni. Nach יום פרוקן sagt man יהי רצון für die Neumondsweihe. Nachmittag liest man das III. Kapitel der (פ"א der III. Kapitel).

Mittwoch, 29. Juni. Nachmittag sagt man die Gebete des יוב"ק.

Donnerstag, 30. Juni. (Neumond). Gebetordnung wie am Freitag, den 8. Okt.

Freitag, 1. Juli. (Neumond). Gebetordnung wie am Sonntag, den 7. Nov.

Samstag, 2. Juli. Im שחרית-Gebete sagt man אהבה לפרשת הקהה. Nachmittag wird das IV. Kapitel der (פ"א) gelesen.

¹⁾ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

²⁾ Die Sefardim lesen das Buch Ruth vor מנחה an den beiden שבועות-Tagen und zwar täglich die Hälfte (am ersten Tage 1, 1—3, 7; am zweiten Tage 3, 8—4, 22).

³⁾ פרוקן אביית werden nur bis שבועות gesagt, später sagt man sie nicht.

Samstag, 9. Juli. Nachmittag liest man das V. Kapitel der א"פ¹⁾.

Samstag, 16. Juli. Nachmittag liest man das VI. Kapitel der א"פ¹⁾.

Sonntag, 17. Juli. (שבעה עשר בתמו). Gebetordnung wie am 15. Dez. Man sagt die סליחות für בתמו שבעה עשר בתמו.

Samstag, 23. Juli. Nach יחזיקו פרוקן folgt יחזיקו פרוקן für die Neumondsweihe, hernach אב אשירי etc. Nachmittag liest man das I. Kapitel der א"פ¹⁾.

Donnerstag, 28. Juli. Nachmittag sagt man die Gebete des יום קדוש. Nachher קריש תחנון mit התקבל, hierauf Psalm 20: למנצח.

Freitag, 29. Juli. In die ש"ע des Maarivgebetes wird אב אשירי eingeschaltet.

Samstag, 30. Juli. (Neumond). Gebetordnung wie am Samstag, den 9. Okt. Nachmittag liest man das II. Kapitel des א"פ¹⁾.

Samstag, 6. Aug. (שבת ריון). Nach יחזיקו פרוקן folgt אב אשירי etc. Im אב אשירי-Gebete bleibt זקוקת weg. Abends nach ברכו legt man die Schuhe ab und zieht Pantoffeln an, von der Bundeslade nimmt man das פרוכת ab und betet das Maarivgebet in flüsterndem Tone. Nach der ש"ע sagt der Vorbeter קריש mit התקבל, man setzt sich auf die Erde und liest das Buch איכה und die sich anschliessenden Kinot, auch איד מפי בן וכת wird gesagt. Nachher steht man auf und sagt ואתה קריש, der Vorbeter sagt das ganze קריש ohne התקבל und עלינו²⁾. Auch im Hause darf man sich nur auf die Erde, oder wie Trauernde sitzen, setzen. כרלה wird nicht wie gewöhnlich gemacht, sondern man sagt bloss über irgend ein brennendes Licht den Segensspruch: בורא מאורי האש,

Sonntag, 7. Aug. (תשעה באב). Während des ganzen Tages darf man keine Schuhe, sondern nur Pantoffeln anziehen. Man nimmt keinen טלית, auch legt man keine תפילין an. Im שחרית-Gebete bleibt der Segensspruch בתפארת ישראל weg. Der Vorbeter sagt עננו in der Wiederholung der ש"ע lässt er aus. Nach der ש"ע sagt der Vorbeter חצי קריש (תחנון bleibt weg). Man hebt eine Thorarolle aus und ruft 3 Personen auf, die dritte Person ist zugleich מפטיר. Nach dem Vorlesen aus der Thora sagt der Vorbeter חצי קריש. Der מפטיר liest die הפטרה, man hebt die Thorarolle ein und setzt sich hiernach auf die Erde und sagt die Kinot⁴⁾. Nachdem man alle קינות, auch die am Schlusse stehen-

1) S. Anmerkung 3 auf Seite 41.

2) Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

3) עלינו bleibt am 9. Av bei den Sefardim weg.

4) Die קינות werden gleich nach der שמונה עשרה gesagt, nachher kommt die Thoravorlesung, מפטיר, hierauf אשירי, ובה לציון, אשירי, ובה אשירי wie am Abend.

den Trostgedichte gesagt hat, steht man auf und betet אשרי und ובה לציון, jedoch lässt man in diesem den Vers זאת בריתי aus. Der Vorbeter sagt קדיש ohne תהקבל, hiernach sagt man (עלינו¹). Vormittag pflegt man den Friedhof zu besuchen. Nachmittag umhüllt man sich im מליה, legt הפילין und sagt die Psalmen, welche man im שחרית-Gebete übersprungen hat. Nach אשרי wird eine Thorarolle ausgehoben und man ruft 3 Personen auf, die dritte Person ist zugleich מספיר ש"ע. In die ש"ע schaltet man zunächst נחם in den Abschnitt ולירושלים und dann עננו in den Abschnitt שבע קולנו ein und betet שים שלום. Der Vorbeter sagt עננו während der Wiederholung der ש"ע zwischen גואל ישראל und רפאנו, ferner נחם im Abschnitte וירושלים, sodann ב"כ und שים שלום. Nach der ש"ע bleibt תהנון weg. Man legt מליה und הפילין ab. Erst dann betet man das Maarivgebet. Nachher macht man תבדלה über irgend ein geistiges Getränk ohne Licht und Gewürz.

Samstag, 13. Aug. (חמשה עשר und שבת נחמו). Im שחרית-Gebete sagt man ויצר נרכו: יוצר. Im מנחה-Gebete bleibt צדקה² weg. Nachmittag liest man das III. Kapitel der פ"א³.

Samstag, 20. Aug. Im שחרית-Gebete sagt man אהבה אקב (אפרשת עקב⁴). Nachmittag liest man das IV. Kapitel der פ"א⁵.

Donnerstag, 25. Aug. Gebetordnung am Nachmittag wie am 28. Juli.

Samstag, 27. Aug. Nach יקום פורקן folgt יהי רצון für die Neumondsweihe. Im כנחה-Gebete bleibt צדקה² weg. In die ש"ע des Maarivgebetes wird יעלה ויבא eingeschaltet. Nachmittag liest man das V. Kapitel der פ"א⁵.

Sonntag, 28. Aug. (Neumond). Gebetordnung wie am 8. Okt.

Montag, 29. Aug. (Neumond). Gebetordnung wie am 7. Nov.⁴). Am Schlusse des שחרית-Gebetes nach dem Tagespsalm wird שופר geblasen, von diesem Tage angefangen täglich mit Ausnahme des Sabbattages bis ראש השנה. Nachher wird der Psalm 27: ה' אורי וישעי⁵ gesagt. Auch am Abend nach dem Gebete wird dieser Psalm gesagt und zwar von diesem Tage angefangen täglich, auch an den Sabbattagen bis שמחת תורה.

¹ עלינו bleibt am 9. Ab weg.

² S. Anmerkung 3 der Seite 41.

³ Die Sefardim haben dieses Gebet nicht.

⁴ Täglich vom Tage nach אלול ר"ח angefangen stehen die Sefardim zeitlich auf und sagen סליחות noch bevor es tagt, nach den סליחות wird täglich שופר geblasen.

⁵ Dieser Psalm wird bei den Sefardim während des ganzen Jahres nach dem Maarivgebet gesagt.

Samstag, 3. Sept. Nachmittag liest man das VI. Kapitel der נ"פ¹⁾.

Samstag, 10. Sept. Nachmittag liest man das I. und II. Kapitel der נ"פ).

Samstag, 17. Sept. Nachmittag liest man das III. und IV. Kapitel der נ"פ¹⁾.

Sonntag, 18. Sept. Man sagt zeitlich früh: סליחות ליום א')

Montag, 19. Sept. Man sagt zeitlich früh: סליחות ליום ב'.

Dienstag, 20. Sept. Man sagt zeitlich früh: סליחות ליום ג'.

Mittwoch, 21. Sept. Man sagt zeitlich früh: סליחות ליום ד'.

Donnerstag, 22. Sept. Man sagt zeitlich früh: סליחות ליום ה'.

Freitag, 23. Sept. Man sagt zeitlich früh: סליחות ליום ו'.

Samstag, 24. Sept. Im שחרית-Gebete sagt man יוצר: לשבת שלפני ראש השנה. Nachmittag liest man das V. und VI. Kapitel der נ"פ.

Sonntag, 25. Sept. Man sagt zeitlich früh: סליחות ליום ז'.

Montag, 26. Sept. (ערב ראש השנה). Man sagt zeitlich früh: סליחות לערב ראש השנה זכור ברות. Bloß im סליחות wird תחנון gesagt, im שחרית-Gebete nicht. אשרי למנצח und אל ארך אפים zwischen אשרי למנצח und ובא לציון werden gesagt. יהי רצון nach der Thoravorlesung bleibt weg. Am Schlusse des Gebetes wird שופר nicht geblasen.

¹⁾ Siehe Seite 41 Anm. 3.

²⁾ S. Anmerkung 3 der Seite 43. Die סליחות sind bei den Sefardim stets dieselben. Für jeden Tag der Woche wird ein besonderer Gesang zitiert.

Manuskript pjesama I. Nadare »Šeerit Israel«.

Napisao nadrabin **Dr. M. Levi**, Sarajevo.

Početkom srednjega vijeka pojavljuju se prvi »Pajtanim«, stihotvorci-pesnici, koji tokom stoljeća stvaraju novu tako zvanu sinagogalnu poeziju. Jevrejska duša kao da ne nalazi više oduška u božanstvenim psalmima i u petreficiranim tekstovima stalne svagdašnje liturgije, nego traži novi izražaj za svoje duševne bolove. Tu i tamo u raznim krajevima diaspore budi se koji »pajtan« pjesnik, manje ili više nadaren, da svojom pjesmom »pizmon« ili »bakaša«, »pijut«, izlije vapaj svoje potištene duše pred Bogom i da izmoli milost božju za progonjeni narod Izraelov.

Ta je činjenica upravo dokaz neprekidne duševne snage narodnoga života. Nijedan narod, koji živi, ne prestaje pjevati i stvarati i ako je već davno dao najjači izražaj svoje duše i odavno premašio klasično doba svoje literature. Jevrejski sredovječni pjesnici »pajtanim« pjevaju dalje i stvaraju stihove i ako je klasično doba biblijske poezije davno prošlo. Ove su pjesme bile sastavljene za narod, skrušene molitve prepačene i izmučene jevrejske duše svom Bogu svemilosnom, a narod je ove pjesme primio i vremenom ih je uveo u svoju liturgiju.

Red ovih pjesnika »pajtanima« počimlje sa Haj Gaonom (sredinom 10. stoljeća) i obuhvata Kalira, sve klasike španskoga doba počam od Dunaša ibn Labrata do Jehude Halevija i ostalih, dalje sve pjesnike u Provensi, Italiji i u drugim mjestima sve do 18. stoljeća.

Svi su ovi pjesnici raznih milieua, drugoga podneblja i ambianta i razlikuju se mnogo megjusobno i u formi i u sadržaju svojih pjesama.

Naročito se mnogo razlikuju orijentalni pjesnici od zapadnih ili kako se općenito nazivlju sefardi od aškenaza. Pjesme orijentalnoga pjesnika jesu sočnije, sa više osjećaja, a u formi su skladne i lijepo. Svaki jači jevrejski centar imao je takvog jednog ili više pjesnika, i skoro da s pravom možemo kazati, da glavne razlike u našem ritusu u liturgiji se sastoje u tome, što su Levantinci poprimali u svoju liturgiju pjesme svojih pjesnika, a na zapadu su poprimali pjesme od pjesnika onih krajeva.

Na zapadu kod aškenaza ova sinagogalna poezija već za rana (koncem 15. stoljeća) kao da zastaje i prima stalne forme, koje ona danas imade. Na istoku ali, naročito u Palestini, Maloj Aziji i na Balkanskom Poluostrvu, ta se poezija skoro sve do na-

ših generacija dalje gajila i razvijala. Potomci starih pjesnika sa Pirenejskoga Poluostrva kao da se ne mogu kaniti pjesme, te i dalje stvaraju stihove.

Kabalistička nauka ili misticizam, koji je koncem 16. stoljeća postigao vrhunac svoga razvitka pojavom Lurije i njegovog učenika Vitala iz Kalabrije, dao je novih podstreka nemirnoj duši tadašnje generacije i pobudio u njoj fantaziju za nove kreacije.

Da spomenemo samo nekoliko imena pjesničkoga kola kabalista 16. stoljeća. Ovamo spadaju: Mose Kordovero, Salamon Elkabec, koji je spjevao opće poznatu pjesmu »L'ha Dodi«, koju Heine tako visoko cijeni, nadalje Alšeh, Lurija sa svojim aramejskim pjesmama za subotu, Saadja Longo, Isak Amigo i mnogi drugi. Najjači pajtan-pjesnik kabalističke struje i u opće najplodniji stihotvorac 16. stoljeća je **Israel Nadara**. Savremena naša povjesnica jevrejske literature nije još ni izdaleka priznala ovom velikom »pajtanu« mjesto, koje on, po mome mišljenju, zbilja zaslužuje. Mi nemamo još o njemu nijedne potpune monografije. Njegove su pjesme toliko mnogobrojne, da bi jedna cjelokupna zbirka istih obuhvatala najmanje dvostruko toliko pjesama, koliko je do sada poznato. Veliki broj njegovih pjesama nalazimo po raznim sidurima, i mahsorima, u raznim kolektivnim zbirkama pizmona, a mnoge još i u manuskriptima. Nadara se u svojim pjesmama naročito odlikuje čistoćom jezika i ljepotom forme. Njegova je hebrejština upravo klasična, njegov srok je skladan, a metrika pjesme odlična. Mnogobrojne njegove pjesme odaju dovoljnoga duševnog poleta i jakoga osjećaja. Grätz u svojoj Povjesnici Židova (IX. svezak) ne nalazi u stihovima Nadare dovoljno poezije te ga skoro nazivlje stihotvorcem.

Ja nalazim, da ova stroga kritika nije opravdana. Monotonost pjesama Nadarevih ne proizvire nipošto iz same pjesme nego iz jednoličnosti sujeta. Kad si pomislimo, da Nadara u skoro 800 svojih pjesama obragjuje jedan te isti sujet, to jest on opjeva u svim tim pjesmama vapaj Jevrejskoga naroda i njegovu odanost Bogu, onda ćemo lako shvatiti, da kurentno čitanje ovakove jedne zbirke pjesama pobuguje u nama neku umarajuću monotonost. Pojedina pjesma ali zasebice pročitana pobuguje duboki utisak jakoga pjesničkoga poleta. Broj tih pjesama, koje se odlikuju dubokim pjesničkim osjećajem nije malen; primjera radi naznačićemo samo po njihovim rednim brojevima nekoje pjesme iz zbirke Nadarinih pjesama »Zemiroth Jisrael« štampane u Beogradu god. 5613. (1853.) koje se odlikuju jakim pjesničkim poletom, a ove su slijedeće: broj 6, 8, 14, 16, 19, 29, 52, 56, 88, 97, 186, 208, 209 i još mnoge.

Nadara se je rodio u Damasku oko god. 1530. Kao sin odličnog vjerskoga naučenjaka Mojsija Nadare posvetio se je on proučavanju Tore i već se kao mladić isticao svojim lijepim religioznim pjesmama. Proputovao je razne krajeve na Orijentu i živio je više godina u Damasku, Jedrenu, Safedu i Gazi (Pale-

stina), gdje je kao rabin ondjašnje opštine umro koncem 16. stoljeća. Osim jevrejskoga poznavao je još arapski, perzijski, turski i novogrčki jezik, što proizlazi iz »mekama«-melodija, po kojima je on pjevao svoje pjesme, te iz metrike, koju je on preuzeo iz tujih jezika. Materinski mu je jezik bio španjolski.

Nađara je prvi Pajtan (pjesnik) svoje vrste, koji je skoro za sve svoje pjesme odredio i glas-melodiju »mekam«, po kojemu se imadu iste i pjevati. Kao vrstan poznavalac orijentalnoga »mekama« (melodije), on je na čelu svake pjesme odredio i stavio mekam za istu. Orijentalni mekam bilježi oko 44 varijacija, koje se razlikuju po modulaciji glasova i tako nastaju razne melodije, primjerice ljubavna, tužna, spokojna, vesela, molbena, očajna, skrušena melodija itd. Nađara u svom prvom Divanu bilježi više tih mekama (melodija) po svom originalnom arapskom ili perzijskom nazivu, a ove su:

1. Rast (perzijski), mirna tekuća melodija.
2. Mahur (arap.), brzi tempo za jednu oktavu više nego Rast.
3. Bajat (arap.), obična narodna melodija.
4. Sabah (arap.), nježna ljubavna melodija.
5. Ušak (arap.), strastvena ljubavna melodija arap. mekama.
6. Hedaz (arap.), naročiti mekam iz toga kraja.
7. Irak (arap.), naročiti mekam iz Mezopotamije.
8. Adem (arap.), naročiti neki perzijski mekam.
9. Nahavend (perz.), naročiti mekam iz Nahavenda.
10. Bušelik (perz.), strastvena ljubavna melodija iz perzijskoga mekama.
11. Husejni (arap.), tužna jecajuća melodija arap. mekama.

Osim gore navedenih imade još nekoliko mekama, čije značenje nijesam mogao ustanoviti.

Nađara je imao dobar glas i sam je pjevao svoje vlastite kompozicije. U legendama o velikome kabalisti Luriji priča se slijedeće: Jedne subote na večer sjedio je Nađara u svojoj kući u Safedu kod stola, te nakon večere stao je pjevati svoje himne Bogu, na čast »Kraljice Sabata«. Pošto bijaše topla noć, Nađara je zasukao rukave i otkrio gola prsa i tako je stao pjevati. Lurija mu odmah poruči po svome podvorniku, kako je on opazio nad kućom njegovom jedan vatreni stup, koji siže do neba, a anđjeli nebeski se skupljaju, da slušaju božanstveni glas divne njegove pjesme. U tom, da se je od jednom čuo glas, koji dovikuje: Odstranite se božji anđjeli sa ovoga mjesta, u kojem se u ovakom nedoličnome stanju (zasukanih rukava i golih prsa) kod stola pjevaju svete pjesme.

U uvodu k prvome izdanju prvoga Divana »Zemirot Jisrael« Nađara veli, da je on spjevao ove pizmone (pjesme) po metrici i mekamu profanskom, da time odvrati mladež od pjevanja profanskih pjesama amoralnoga sadržaja i da je pouči u istim milozvučnim glasovima pjevati lijepu pobožnu pjesmu. Nađarine su se pjesme brzo raširile po cijelom Orijentu i zauzele su časno

mjesto u liturgiji. Odmah iza njegove smrti nalazimo u većim jevrejskim centrima na Orijentu i na Balkanu vjerskih pjevača (kantori, hazani), koji po svojoj profesiji gaju do dana današnjega sve ove melodije iz Divana Nadarinog. Ove su se kod naroda ovako udomile, da svaki sa zanosom sluša njihov ganutljivi i dirljiv mioglas. Šteta, što se u zadnje vrijeme sve ove melodije, koje se čuvaju samo u vokalnoj tradiciji, danomice gube, a niko ih ne stavlja u note. One bi dale dobar i valjan materijal za proučavanje sinagogalne melodije Jevreja na Orijentu.

Pod uticajem Kabale (Mistike) Nadara u većem dijelu svojih pjesama prikazuje jevrejski narod u svom čeznuću prema Bogu i Cijonu kao ljubaznicu, koja plače i tuguje za svoga ljubavnika. Zbog toga mjestimice pretjeranoga eufemizma, kao i zbog uvođenja nekih profanskih melodija (mekama) u svoju religioznu pjesmu, njegov savremenik naučenjak De Lonzano u svojoj knjizi »Š'te Jadot« ga kudi i veli, da je to ne dolično jevrejskoj religioznoj pjesmi (vidi Grätz, Povjest Židova 9. svezak, str. 377). Dok je veliki kabalista Isak Lurija uzveličavao Nadaru i njegovu pjesmu, njegov učenik Vital iz Kalabrije nije bio Nadari lično sklon i kudio ga je ostrim riječima, jer da nije »strogo pobožan«.

Glavna zbirka svih pjesama Nadarinih izdana je u Safedu (Palestina) god. 1587. sa jednim kratkim uvodom od samoga pjesnika. Ova je zbirka poznata pod imenom »Zemirot Jisrael« i sadržava 108 pjesama (pizmona). God. 1599. izdana je ista zbirka »Zemirot Jisrael« po drugi put u Veneciji u većem opsegu. Ovo se izdanje dijeli u tri dijela: 1. »Olat Tamid«, to jest pjesme za svagdanje molitve, 2. »Olat Sabat«, pjesme za subote, 3. »Olat Hodeš«, pjesme za Roš Hodeš, blagdane i ostale svečane dane. U ovom izdanju, koje je znatno prošireno od prvoga nalazimo svega oko 439 pjesama Nadarinih i još kao prilog dva manja rada pjesnikova »Meme Jisrael« i »Meshaket Hatevel«. Ista zbirka »Zemirot Jisrael« izdana je po treći put u skraćenom sadržaju u Beogradu god. 1853. sa 110 pjesama manje nego u drugome izdanju.

Pored ove zbirke »Zemirot Jisrael« nalazi se u rukopisu još jedna zbirka Nadarinih pjesama pod imenom »Šeerit Jisrael«. Bibliograf Azulaj u svojoj knjizi »Sem Hagedolini« spominje ovu zbirku pjesama i veli, da ju je on vidio u rukopisu. U »Jewish Encyklopedia« pod naslovom »Nadara« veli se, da se je jedan rukopis »Šeerit Jisrael«, koji izgleda da je drugi dio Nadarinih pjesama »Zemirot Jisrael« našao u jevrejskoj opštini u Amsterdamu, te sadržaje 60 pjesama. Nadalje se spominje rukopis pjesama Nadarinih, koji se nalazi u dvorskoj biblioteci u Beču, koji je izdao god. 1858. u Beču poznati jevrejski naučenjak M. Friedländer.

Predamnom leži ova zbirka Friedländerovog izdanja, koju je on izdao pod naslovom: »Hymnen des Israel Nagarah«, za koju

on na naslovnoj strani veli, da ju je izdao »po jednom jako rijetkom rukopisu u dvorskoj biblioteci u Beču«.

Sreća me je poslužila, te sam ovdje u Sarajevu naišao na jedan originalni rukopis Nadarinih pjesama »Šeerit Jisrael«, koji je po svom sadržaju i objamu, a ne manje i po svojoj starini kud i kamo znamenitiji od onoga u Amsterdamu i u Bečkoj dvorskoj biblioteci. Rukopis Amsterdamov bilježi 60 pjesama, bečki 120, dočim sarajevski rukopis, koji se nalazi u mojem posjedu sadržava 399 pjesama. Po svojoj starini sarajevski se rukopis odlikuje time, što je napisan za života Israela Nadare i po svoj prilici po nalogu samoga pjesnika, koji je htio, da svoje — valjda po raznim papirima i bilježnicama napisane pjesme — dadne sastaviti u jednoj zbirci po jednom vještom pisaru. Na naslovnoj strani ovoga rukopisa veli pisar: *זה חלקו מכל עמלי* *שעמלתי בעמלה של תורה וכתבתי מכתב ידי למורי ומאודי עמרת צבי החכם השלם וכו' כמוהו דר ישראל נאגארה נרי, נרו לא יבבה וכו' יראה ויתערה כאזרח רענן בבני חיי ומווני וכו'* »napisao sam ovaj rukopis svojom vlastitom rukom za moga velikoga učitelja, krunu palestinsku, itd. Israela Nadaru, Bog da mu produlji dane i neka se svjetlost njegova ne ugasi itd., ja Abtaljon sin Mordehaja«. Iz toga jasno proizlazi, da je taj rukopis napisan za upotrebu ili po nalogu samoga pjesnika i da se je istim rukopisom možda i sam Nadara poslužio. Usporedivši bečki rukopis po Friedländerovom izdanju »Hymnen des Nagarah« sa sarajevskim, nalazimo, da se sve pjesme bečkoga rukopisa nalaze u sarajevskom i da taj bečki rukopis nije ništa drugo nego jedan dio pjesama iz zbirke »Šeerit Jisrael«. Po tome dakle sarajevski rukopis sadržaje oko 250 do sada još nepoznatih pjesama Nadarinih i pošto, kako je gore navedeno, po svoj prilici isti je bio napisan po nalogu pjesnikovom odnosno za njega samoga to mora da je ovaj rukopis potpuna originalna i autentična zbirka Nadarinih pjesama »Šeerit Jisrael«. Time se po sebi ističe osobita važnost ovoga rukopisa. Kako i odakle je došao ovaj rukopis u Sarajevo nije se dalo ustanoviti. Na jednoj strani istoga nalazi se napisano na talijanskom jeziku »ova je knjiga vlasništvo Jakoba Davida Hazana i drugova«, te je vjerovatno, da ju je koji Jevrej, Sarajlija kupio u Veneciji ili u kom drugom gradu Italije. Sarajevo bijaše već prije tri stoljeća jaki jevrejski centar, u njem se još i danas nalaze — po Ješivama — stara rijetka izdanja jevrejskih knjiga i očuvali su se i nekoji rijetki vrijedni rukopisi. Da spomenem samo znameniti rukopis svijetskoga glasa poznat pod imenom »Hagada iz Sarajeva«, koji se je našao u ostavštini pok. starine Mojsija Haj Kohena (prije 30 godina) i koji se danas čuva u Zemaljskom Muzeju u Sarajevu. Da se je prije 40 godina netko zanimao, da po našim Ješivama i privatnim bibliotekama traži i prikuplja stare rukopise, uvjeren sam, da se je moglo naći podosta vrijednoga materijala. Držim, da je

u zadnjim decenijima mnogo toga propalo bilo iz nemarnosti ili iz nerazumijevanja. Stari je kod nas običaj, da se sve jevrejske knjige, koje zbog svog istrošenog stanja nijesu više za uporabu pohrane u jednoj izbi u hramu (»Geniza«), odakle se je sve odnijelo, jednom u 10 godina, da se pokopa na posebnom mjestu u groblju. Na taj je način zakopano mnogo starih knjiga i rukopisa za koje vlasnici nijesu imali više razumijevanja. A to se je tim lakše dešavalo, kada je koji obični čovjek iz naroda naslijedio kakvu zbirku knjiga od svoga učenoga oca ili djeda. Meni je pošlo za rukom, da do sada pronagjem sedam više ili manje vrijednih rukopisa a megju njima ovaj znameniti rukopis »Šeerit Jisrael«, koji smatram veoma skupocjenim. Pronalazak ovoga rukopisa ponukao me je, da napišem — bez ikakvih pretenzija — ovu malu raspravicu, samo da izvijestim širu jevrejsku javnost o njegovom opstanku.

Rukopis »Šeerit Jisrael« je potpuno i u veoma dobrom stanju sačuvan. On obuhvata 310 stranica sa 399 pjesama (pizmona) u duljini imade 21 cm, a u širini 15 cm. Napisan je na glatkom pergamentnom papiru u kurzivnom sefardskom pismu po jednom vještom pisaru-kaligrafu, koji se kako je gore navedeno sam potpisuje Abtaljon sin Mordehaja. Pošto je Nadara umro koncem 16. stoljeća, a ovaj je rukopis napisan, kako je gore rečeno, za samoga pisca to ovaj mora da datira najkasnije od god. 1590. Napisan je negdje u Palestini po svoj prilici u Safedu ili Gazi, mjestu obitavališta pjesnikova.

Uz ovaj rukopis i zajedno s njime uvezana nalazi se i jedna zbirka pjesama (pizmona) kabaliste Isaka Amigo, predšasnika Nadare, koji nije tako slavan i poznat kao potonji. I ova druga je zbirka napisana po istome pisaru, te broji 84 pjesme.

Kao uzorak Nadarinih pjesama iz ovoga rukopisa »Šeerit Jisrael« donosim ovdje bez ikakvoga naročitoga izbora dvije pjesme (broj 200 i 247) u originalu i slobodnom prijevodu, te gojim nadu, da će mi biti jednom omogućeno izdati cjelokupnu ovu zbirku i time ispuniti dosadanji manjak u Divanu ovoga velikoga pjesnika.

תמיד תשכחני	למה דוד לנצח
אויב ימוצני	עד לי דם ינצח
ישראל אור עיני	שור כי אתה נצח
מצר רב אוני	אנא הצילני
מטרה ישמני	ידרך הציו נגדי
ולעוכרו (?) שם אני	ישיש הוא לאדו
ומי רוש הרוני	אכל את כל צדי
ברוב שאינו	אך עתה הלאנו

יעוררו רחשי	שרעפי בקרבי
ישעשעו נפשי	תנחומך אבי
ובנה בית מקדשי	שוב לשכון כמסובי
לוי על בנו	השב כהן אישי
כמעט השיגוני	רדפוני שרים
לזר יחשבוני	רעים וחכרים
אשא יעזרוני	עיני אל ההרים
אל למעונו	המה ישיבוני
נא אבוא בעילות	אל מזבח אלוקים
צור נורא עלילות	עת ישפיל גבוהים
שיר המעלות	ישירו כמהים
לפני משכנו	בתופים ומחולות

I.

Ljubljeni, za što me ostavljaš vječno
 Dušman mi siše krvcu i snagu.
 Israela moći, očni mu vidu
 Od dušmana ovog silnog me spasi!

II.

Strijele je nap'o, ja sam mu meta
 Muci se mojoj veseli. Ja smetam.
 Ruši mi blago, poji me žućju
 Podleć bi moro premoći ovoj.

III.

Misli mi moje radaju zdvojnost,
 Utjehe tvoje razgaljuju dušu
 O vrati se u me! Hram ti podigni!
 Kohen-Levitu sjaj stari vrati!

IV.

Gone me knezovi, stigoše skoro.
 Tudinom drže me prijatelji, druzi,
 Vapijuć pogled na visove bacam,
 Oni me Bogu u visine pute.

V.

Božijem oltaru žrtvom ću doći
 Mogući, Jaki, kad silnike snizi
 Kad očajnik bude pjevao psalme
 Plesom, gitarom pred hramom Božijim.

על מוטתו והוא סוכר ובלי כנף הוא יאבר	יגום גבר, ישן גבר כי הוא נח, והוא צל עובר
בדרך תוך אני בטוח עד אשר פתע ישבר	ידמה הוא יחשוב ינוח ודא על כנפי רוח
אין לה מנוחה נכונה הולכה מעבר אל עבר	שור כי אתה בספינה על מים עזים נכונה
ואתה בן אדם יעף ירא פן יקרך שבר	ראה עולם הוא ים זעף משוטט בו סר וזעף
בראות תחתיך מי גשם עד לכלה ואין קובר	אוד תתפאר ביד ושם הם ימחו כל עף וגשם
הבן צידה כמלא קומצך והיקך מלאה שבר	לכן בחויתך על ארצך עד תגיע למחוז הפצך
רק דרך ומאד מסוכן הוכן לך ושם תהגבר	לא תחשוב תבל למשכן דאג עד תגיע אל כן
ישמע קריאת רב החובל קום קרא אל כי יש שבר	חזק ואמץ לעזיב תבל מה לך נדרם בהבל

I.

Spavaš drijemaš u krevetu svome
Utvaraš si počinak sigurni,
A ti brliš ko prolazna sjena
Što no leti, a da nema krila.

II.

Uljuljan si u mislima svojim
O spokojstvu mirnom i sigurnom.
Dok ti letiš na krilima vjetra
Iznenada dok se ne strovališ.

III.

I na krhkoj nalaziš se lađi
Koja nema ni podloge stalne,
A talasi bacaju te silni
S jedne strane do na drugu svijeta.

IV.

Ovaj svijet je uzburkano more,
A ti na njem putnik izmoreni.

Lutaš po njem u strahu i strepnji
Da te slom ne zahvati i smrví.

V.

Čemu moć, i čemu slava svaka
Ispod tebe kad ruju talasi,
Koji nište bez svakoga traga
Svako tijelo, svako biće živo.

VI.

Dok po zemlji ovoj hodiš, slušaj!
Spremaj sebi revno hranu svetu,
Da kad stigneš u kraj oni vječni
Ovog blaga njedra budu puna.

VII.

Svijet nije stalno mjesto mira
Nego put je opasan i težak.
Pobrini se, pa da budeš moćan
Za kraj onaj, kom se svako sprema.

VIII.

Rastavljaljaj se hrabro ovim svijetom
Kad kormilar bude tebe zvao;
Zašto drijemaš? Ustaj, zovi Boga!
Tašt ne budi! Opasnost ti prijeti!

Sarajevo, u maju 1926.

Bečka Gezera iz 1421. godine.

Napisao okružni rabin **Dr. H. Schulsinger**, Đakovo.

U mom članku, koji je izišao u »Jevrejskom Almanahu za 5686. godinu« pod natpisom »O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371.—1496.«, ima pomena i o takozvanoj »Bečkoj Gezeri iz godine 1421.« (Str. 106). Svaki pažljivi čitalac morao se je zapitati, šta se to upravo dogodilo u Beču 1421. godine, što je nazvano strahovitom reči »Gezera«, kob, koja u prenesenom smislu znači gonjenje. Ali kako se ovaj događaj zbio među jevrejskim stanovništvom jedne susedne zemlje, on se nije mogao uzeti u okvir moga članka, i ako je bitno utecao na pravni i privredni život Jevreja u pomenutim zemljama. Zato uzimam ovu priliku, da posvetim Bečkoj Gezeri naročiti članak, počem je ovaj događaj u najtešnjoj vezi sa istoriom tadašnjih Jevreja iz oblasti današnje Slovenije, koja je sastavni deo naše države.

Pod Bečkom Gezerom (označenom sa B. G.) podrazumeva se gonjenje Jevreja, koje je izbilo 23. maja 1420. (10. Sivana 5180.) u Beču, pa je tek 12. marta 1421. (9. Nisana 5181.) spaljivanjem jevrejskog stanovništva, ukidanjem Bečkog jevrejskog grada i progonstvom Jevreja iz čitave Avstrije okončano. Ali se pod ovim nazivom podrazumeva i jedna pripovetka, koja se nalazi u 4 recenzije na jevrejskom, odnosno hebrejskom jeziku, čiji pisac, jedan iz Avstrije proterani Jevrej, prosto i verodostojno opisuje ovo gonjenje (Opširnije o tome u Glavi III.)¹⁾ Poput B. G. možemo sebi stvoriti sliku o tome, kako se u 15. stoleću negovala kultura, vršilo pravo i borilo za istinu. Ovom se slikom ne može ponositi hrišćanski Srednji Vek, koji je ubijanjem, spaljivanjem i gonjenjem pokazivao svoju nadmoć prema Jevrejima u svakoj prilici, jer je time i nehotice odao kulturni nivo, na kom je stajao.

Da bismo se sa predistorijom ovog žalosnog događaja u skladnom obliku upoznali, neophodno je potrebno, da se vinemo do 1406. godine, koja je spaljivanjem Sinagoge u Beču i velikog dela jevrejskog grada donela poslednju fazu u životu Bečke je-

¹⁾ Pod ovim nazivom je 1920. godine moj vrlo uvaženi učitelj, gospodin profesor Dr. Samuel Krauss u Beču, izdao izvrsnu knjigu, koja raspravlja iscrpno ovu istu temu. Ovaj moj članak, koji se zbog odmerenog prostora morao znatno skratiti, slaže se sa mojim manuskriptom, kog je autor kao domaću radnju pod nazivom »Spaljivanje Judeja u Beču 1421. godine« još krajem 1916. imao u rukama i na kog se nekoliko puta poziva u svojoj knjizi.

vrejske općine. Ovaj 14-stogodišnji odsek istorije stoji, kao što vidimo, u znaku ognja. Ali dokle je 1406. godine jedna jevrejska svetinja postala plenom ognja, dotle je glomača na livadi u Erdbergu kod Beča stvorila svetitelje, koji će večito živeti u uspomeni jevrejskog naroda.

I.

O požaru od 1406. godine izveštava jevrejski hroničar r. Josif Hakoen u svom Emek-Habahu (ed. M. Letteris, Beč 1852. str. 73., nemački prevod od Wienera 1858. str. 58.) ovo: »Im Jahre 5166, das ist das Jahr 1406, brach am Freitag Abend in der Synagoge in der Judengasse in Wien Feuer aus, welches alle Judenhäuser ringsumher verzehrte. Da geriet damals die ganze Stadt über sie in Entsetzen, man gab die Judenhäuser der Plünderung Preis und liess die Hände hin- und herfahren wie die Winzer an den Körben, und es war keiner, der sie aus jener Gewalt rettete. Ein Jude fasste Mut und wollte sich in die Gefahr begeben, um seine Kleider zu retten, da verwundeten sie ihn tötlich, so dass er starb. Den übrigen Juden jedoch taten sie nichts zu Leide, nur wurden im Nu ihre Wohnungen verwüstet und man liess keine Nachlese. Da priesen sie den Herrn für seine Gnade und seine Wundertaten gegen die Menschenkinder, da er in jener verhängnisvollen Nacht ihr Leben vom Untergange gerettet hatte«. Možda bi se požar mogao lokalizovati, da nije izbio u petak uveče, kada ni jedan zakonu verni Jevrej ne gasi požar. Sa užasnom brzinom širio se požar od Sinagoge, koja se tada nalazila u sredini jevrejskog grada, na susedne kuće i tek posle tridnevnog naprezanja, pošto je većina kuća već izgorela, uspelo se učiniti kraj besnom elementu (Uporedi i ove hronike: Ebdorfer Chron. Austr. kod Pez-a II., 829, Kleine Klosterneuburger Chronik, ed. Zeihig in Arch. für österreichische Gesch. Quellen VII. (1851) 238, Chron. germ. 317, München fol. 141 (u faksimilu u Geschichte der Stadt Wien II., 1, 72), dalje kod I. E. Schläger-a, Wiener Skizzen I., 21, I. E. Scherer, Rechtsverhältnisse 1901, str. 406). Kao što se moglo pretpostaviti, naskoro se je govorilo, da su Jevreji sami izazvali požar, ne bi li se osvetili hrišćanskom stanovništvu grada. Ali klevetnici nisu pomišljali na to, da je usled požara uništeno u prvom redu imanje Jevreja, te postade plenom pljačkaša. Oni ne pomišljahu na to, da Jevreji neće svoje rodeno, mučno stečeno imanje na kocku stavljati radi eventualnog štećenja tuđeg imanja. Već ta okolnost, da je požar izbio u petak uveče, dakle u vreme, kada jevrejski zakon, ako i ne zabranjuje, ali znatno otežava preduzimanje mera za spasavanje, govori u prilog tome, da palikuće valja tražiti u protivnom taboru. Katastrofa je izazvala veliko uzbuđenje i u nejevrejskim krugovima. Hrišćanski tražioci zajmova, koji su obično samo na zalogu dobijali željeni zajam od Jevreja, pretrpeli su mnogo veću štetu nego verni. A to je blizo pameti, kad se zna, da zaloga

ima obično mnogo veću vrednost, nego na nju pozajmljena svota novaca i da su jevrejski poverioci u smislu raznih jevrejskih privilegija (Friedericianum, Ottacarianum, Čl. 17) bili prosti od svake naknade, ako bi zaloga bez njihove krivice propala. Već iz ovog razloga su Jevreji optuživani paljevinom, da bi se na taj način od njih iznudila zakonita odšteta za uništene zaloge. Iz postojećih se izvora ne vidi, e da li su optuženi presuđeni na naknadu štete, i jesu li preduzete mere za osiguranje jevrejskih dugova. Neka nas zadovolji činjenica, da su Jevreji usled ovog udara sudbine dopali jedne odevć bedne privredne situacije, od koje se više nisu mogli oporaviti. Istina, uskoro je izgorela Sinagoga zamenjena lepom kamenitom zgradom, pa su i ostale, požarem oštećene jevrejske kuće renovirane; ali je u privrednom životu Jevreja, kraj sveg marljivog rada i intenzivnog obavljanja novčanih poslova, nastupio nazadak, čije su žalosne posledice ubrzo zapažene. Nepovoljni privredni položaj Jevreja daje se lako objasniti raznim okolnostima tadanjeg vremena.

1. Pre svega su političke prilike sprečavale privredni razvoj Jevreja. Potonje reči vojvode Albrehta IV., koje je na samrtnom odru izgovorio: »Dobri moj narode, kakvo uništenje i siromaštvo ćeš ti još doživeti«, ispunile su se uskoro posle njegove smrti. Jer već 1406. godine, posle naprasne smrti vojvode Viljema, staraoca mladog Albrehta V., izbila je dugogodišnja staralačka zavada između vojvodske braće Leopolda i Ernesta, dok nije prvi usled krvolipnje 1410. godine našao svoju smrt, a mladi Albreht u sporazumu sa drugim, zauzeo presto svojih predaka na radosno likovanje stanovništva. (Uporedi Hormayer, Wiens Geschichte III., sveska 3, str. 49 ff.)

Sa gledišta bečkih Jevreja svršetak staralačkog razdora ne može se nazvati srećnim. Verovatno su usled dugog građanskog rata trgovina i novčani poslovi bili sputani, otuda pod takvim okolnostima nije moglo biti ni govora o privrednom razvoju jedne trpljene gomilice. Ne sme se ni to zaboraviti, da je za vladavinu Albrehta V. vezana jedna mnogo veća nesreća, koja bi možda, drukčijim ishodom rata, mogla biti otklonjena. Za veliko je žaljenje, da je ovaj, od svega sveta hvaljeni, vladar bio baš prema Jevrejima posve bezobziran. Svikoliki istoričari iznose vojvodu Albrehta kao vrlo plemenitog i pravdoljubivog vladara, zato ga potomstvo mora tim strožije i neumoljivije ocenjivati, jer je on poverovao raznim klevetama, te je gonjenju Jevreja najviše doprineo, potpisavši im najzad i samu smrtnu presudu. Prema svima narodnim slojevima on se je ponašao plemenito i dobro, samo prema svojim komorskim slugama nije bio ni plemenit, ni dobar. Svekoliike naredbe, koje je on izdao, imadahu samo taj smer, da većma pogoršaju privredno stanje Jevreja, nego što će popraviti stanje Hrišćana, a izvanredne poreze, koje je bez svake zakonske osnove često uganjao, behu najbolje sredstvo za sistematsko i uljudno pljačkanje Jevreja.

2. Po sebi se razume, da su avstriski Jevreji, slično svojim sunarodnicima iz drugih zemalja, uzimali živog udela u svetskoj trgovini, pošto su u trgovinskom središtu, Beču, imali obilate prilike za to. Oni behu pravi posrednici između pojedinih zemalja u privrednom pogledu i vazda su vladali svetskim tržištem. Ali je početkom 15. stoleća nastalo žalosno pogoršanje, trgovački esnafi predašnjih vremena namnožiše se, ni jednom Jevreju nije dozvoljeno stupanje u udruženja. Zanatliki se esnafi tešnje povezaše, ne trpeći nikakvog stranca u svojoj sredini. K tome je došla još i zabrana kupovanja stalnog zemljišta. Ove bi odluke već u običnim prilikama bile dovoljne, da sputaju privrednu slobodu ovog plemena i dovedu u opasnost njegov opstanak. A kad dodamo ovome još i to, da su ovakvom pravnom ograničavanju pridolazile i naredbe razne prirode, koje su se pokazale škodljivima, onda se nećemo više čuditi, što se bečki Jevreji posle požarne katastrofe ne mogahu više oporaviti. Čak ni na jedinom polju, koje im beše slobodno ostavljeno, na polju novčanog poslovanja, otežan je promet. Kamatna stopa od 8 feniga za funtu nedeljno, na koju su Jevreji 1338. godine pristali, redukovana je na 3 feniga. Ma da je ona sve do 1421. godine bila obična podloga za poslovni promet, ipak je od vremena na vreme, kraj sve tadanje oskudice u glavnici, smatrana znatno visokom, te se je sa svih strana radilo na tome, da se vojvoda pridobije za njezino snižavanje. (Vidi moj članak u Jevrejskom Almanahu 5686. str. 112). Ali ovakav postupak ne izgledaše vojvodi savetnim u vlastitom interesu. Jer da bi, kraj neprestano rastuće novčane oskudice, pokrio svoje potrebe, on se poslužio rezervnim fondovima Jevreja. A snižavanjem kamatne stope kako se je mogao nadati predusretljivosti od strane Jevreja. Da bi i hrišćanskom stanovništvu mogao ukazati svoju milost, naredio je ovo: »Žene se ne mogu apsiti zbog dugova; ako nemaju zaloge, onda se poverilac može osloniti samo na njihovu vernost i pozvati Boga za savetnika, kako će doći do svog novca«. Dalje: »Ako je muž izvan zemlje, onda se žena i deca ne mogu uznemirivati zbog njegovih dugova, ne manje ni njegovi prijatelji«. (Uporedi Schwind-Dopsch, Ausgewählte Urkunden Nr. 154, str. 209). Ovo je kao neko »ubilačko pismo« (Tötbrief), kad se ima na umu, da je žena obično zajedno sa mužem tražila zajam. (Goldmann, Judenbuche der Scheffstrasse 176 puta). Umre li muž, žena je oslobođena od vraćanja duga. Ali i drugi deo naredbe daje dužniku olakšice u toliko, što ako je muž u privatnom ili općekorisnom poslu napustio zemlju, ne može se ni njegova žena (u I. B. 26 puta), ni njegovi jemci (u I. B. 6 puta) prisiliti na plaćanje. Ove naredbe, usled kojih je davalac novca gubio i glavnicu i kamatu, znatno su smanjile imetak Jevreja, naročito potonjih godina pre »Gezere«, kada su avstriski najamnici bili primorani da se bore uz svoga vladara protiv Husita izvan zemlje.

3. Ali pomenute naredbe stavljaju u prisienak oni zahtevi

Albrehtovi, koji se ticahu porezne snage Jevreja. On nije propustio nijedne zgodne prilike, a da ne postavi zahteve novčane prirode na svoje komorske sluge. Ne beše dovoljno, što je utvrđena godišnja poreza iz godine u godinu rasla, nego se morahu još i vanredni tereti snositi. Naskoro posle toga, kada je vojvodu njegovog tast, Sigismund, proglasio punoletnim (30. oktobra 1411.), Albreht je izdao punomoć radi ubiranja jevrejske poreze, na koju su 3 jevrejska poreznika, Jakov v. Weitra, Jona Steusz i Hösch v. Perchtoldsdorf, dali vojvodi zajam od 1000 funti feniga, koja se svota imala vratiti po uganjanju jevrejske poreze zajedno sa kamatom (Notizenblatt III. 305). Dok je zemlja bila pritisnuta raznim bedama, malo se je brinulo o Jevrejima; ali čim je nastao davnožudeni mir, prvi je pogled upravljen na jevrejski grad, jer se samo otuda mogla očekivati neka novčana pomoć. Godine 1412. predumili su Jevreji vojvodi jedan deo miraza za njegovu sestru Margaretu u svoti od 12.000 forinata (Notizenblatt III. 311). Ovom dokazanom vernošću prema vladalačkom domu uspeli su izdejstvovati prolongaciju porezne slobode od 1409. — 13. godine, koju su vojvode Leopold i Ernest darovali Jevrejima, sve do Andrejeva dana 1414. (Cod. 16 Državnog Arhiva fol. 83a). Ali pravna snaga darovane privilegije nije dugo trajala, jer već 1413. godine moradoše Jevreji plaćati izvanrednu porezu »zu Notturf des Landes und Losung des Silbergeschirrs«. (Iz jedne Bečke Monografije od 1565. godine, štampane kod Schlagera II., 229). Ova poreza je vrlo brzo ubrana, jer već 1414. godine ponovljen je slični porezni namet, pri čemu je upotrebljen poznati Albrehtov strogi ton samovlašća. (Notizenblatt III. 331). Jevreji su morali svoje privilegije odveć skupo iskupiti; ali su oni slobodu i mir mnogo više cenili nego bogastvo, pa su tu njihovu osobinu iskoristili narodi sa svih strana. Sve to raskošniji život na dvoru, početak Husitskog rata i gradnja Stefanove crkve zahtevahu ogromne svote, otuda je već 15. januara 1415. ponovo raspisana poreza. (Notizenblatt III. 334). Kao protuusluga im je ovaj mah »nach billeicher Dankperkait« potvrđeno pismo slobode od 1377. godine, koje im je Albreht III. podario, ali je sve dosad bilo izgubljeno. (Wiener, Registen str. 238, Nr. 158). Godina 1416. kao da je bila slobodna od poreze, da bi se već naredne godine sa tim većim zahtevima izašlo pred Jevreje. Godine 1417. Albreht je udario »Zwangdarlehen von 6000 Gulden, auf die Gemeinschaft seiner Juden in Oesterreich Unter und ob der Ems« i postavio »Absamer«-e, koji će ovu svotu predumiti. Ali kako »Absamer«-i nisu imali potpunu svotu, bili su prinudeni da pozajme jedan deo iste »von ettleichen Kristen und anderen Juden«. A to znači, da su i najbogatiji Jevreji bili finansiski tako rujnisan, da su samo na ovaj način mogli odgovoriti vojvodinim zahtevima. Ovi su naponi u ovaj mah utoliko nagradeni, što je vojvoda Jevrejima sa obzirom na njihov predašnji i sadašnji »nuczpern und manigvaltig dienst« odobrio četirigodišnju slobodu po-

reze. (Cod. 16 Državnog Arhiva f. 152b). Mi ne znamo, je li ovo bila posljednja poreza pre katastrofe. Ali je nesumnjiva činjenica, da je jadni narod bio tako iscrpljen, da se je samo od nasilja moglo nečemu nadati »Wie man eine Sparbüchse leert, wenn sie voll geworden ist, so beraubte man die Juden ihres Guts, wenn es sich der Mühe zu verlohnen schien«. Ovo zgodno poređenje (Gemeiner, Reichstadt Regensburgische Chronik III., 273) daje nam u malo reči obaveštaj o privrednim prilikama Jevreja u Srednjem Veku. Pa je li onda čudo, što se bečki Jevreji posle požara od 1406. godine nisu mogli više oporaviti?

4. Pomenuta pravna ograničenja i teški tereti služili su na to, da unište Jevreje finansiski. Ali je kud i kamo opasnije, kad sila Božja sudi i osuđuje uzročnike zla, ali sa njima i nevine pogada. Nesreća, koja je snašla grad Beč, unazadila je ujedno i privredni život Jevreja. Godine 1410. besnila je u prestonici Avstrije kuga, tako da je dnevno po 80 mrtavaca bilo u porti Stefanove crkve. Naročito je satirala omladinu. Svi se studenti razbegoše, a preko 1000 behu žrtva zaraze. Može se uzeti, da je zaraza, u tadanjim nepovoljnim higijenskim prilikama, tamanila decu, koja su iznosila znatan postotak jevrejskog stanovništva. Svako je u ovoj bedi video kaznu Božju, ne bi li ljudi došli do uvidavnosti i čovečnosti. Svi behu obeshrabreni sem Jevreja. Oni su vazda crpeli snagu i nalazili oslonac u provođenju života u duhu nauke Božje.

5. No i kraj svih neudača i patnja, intenzivnim vođenjem poslova i ozbiljnim radom moglo je za nekoliko decenija poći na bolje; ali za vreme od 14 godina takav preokret beše nemoguć. U ljudskom životu nisu 14 godina dovoljni ni za to, da se neki nesrećni slučaj iskoreni sasvim iz osetljivog srca, a kamo li da se pretrpljene štete naknade, a oštećeni duhovno i telesno oporave. Pojmljivo je, dakle, da su se Jevreji pre svega starali, da naporom zadobiveno zemljište održe protiv svakog napadaja. Na neko proširenje istog moglo se je tek docnije pomišljati, da nije došlo do žalosnog prizora na Erdberškoj livadi kod Beča.

II.

Presuda Kostničkog konsila (6. juli 1415.), koja je nastrano učenje praškog svećenika, Jovana Husa, proglasila za jeres, te je njegovu dušu predala davolu, a njegovo telo plamenu, žalosno je utecala, izbijanjem dugogodišnjeg Husitskog rata, ne samo na hrišćanski svet, nego je služila pokretom onih žalosnih događaja, koji su Jevrejima srednje Evrope naneli mnogo jada i bede, a završili se krvavim gonjenjima i, u Avstriji, glomačom na Erdberškoj livadi kod Beča. Nije bilo dovoljno, što su najlepše općine Češke pale žrtvom prolazećim avstriskim najamnim četama i husitskim bandama, niti što su neprijateljstva protiv Jevreja uopće sa zaoštavanjem borbe iz dana u dan rasla, nego se je u Beču

išlo za tim, da se nečovečnom postupku dade izgled opravdanja, optužujući Jevreje nečuvenim političkim zločinom protiv države i njenog vladara. »Mi polazimo u daljinu, da osvetimo našeg naruzenog Boga, a zar da poštedimo one, koji su ga ubili?« Ovaj davno okušani poklič protiv Jevreja imao je u početku željeni uspeh; ali sa opadanjem verskog žara, on je izgubio svoju snagu i značaj. Naime, borba je postupno gubila svoj prvobitni verski karakter, pa što je više postajala nacionalnom, tim je celishodnije izgledalo, da se izmisle politički motivi za izvršene pokolje nad Jevrejima.

1. Najprostije i najverovatnije srestvo u takvim prilikama beše okriviti Jevreje, da su krišom davali Husitima novaca i oružja. Šta više i teološki fakultet onog vremena optuživao je Jevreje zbog njihove veze sa Husitima, zbog njihova raskošnog života i zbog njihovih prokletih knjiga. (Lib. I. act. fac. theol. f. 22). Mi smo odveć malo obavešteni o tadašnjim prilikama, a da bismo mogli utvrditi pravo stanje stvari. Ali se iz raspoloživih izvora nikako ne vidi budikakva veza Jevreja sa Husitima. U Beču, gde su vladala različita mišljenja o verskoj borbi, i sami Jevreji su uvlačeni u takve prepirke. Opasnost po jevrejsko općinstvo od takvih prepiraka pobudila je bečki rabinat, da uputi ozbiljnu opomenu na Jevrejstvo. »Wir finden, so heisst es im Rabbinat-Rescripte, unseren Glaubensbrüdern bei gegenwärtigen Zuständen ernstlich ans Herz legen zu müssen, alle Religionsgespräche zu meiden und hiezu aufgefordert, solche so schnell als möglich abubrechen, weil hiedurch nicht nur nichts Gutes gefördert, sondern vielmehr Ansichten verletzt werden, welches Feindlichkeiten zur Folge hat. Wir geben uns der Hoffnung hin, dass ihr unserer Ermahnung geneigtes Ohr leihen werdet«. (Iz Ramschackser Chronik Nr 22, štampano kod Gottl. Bondy, Gesch. d. Juden in Böhmen, Mähren u. Schlesien Bd II. 910, Nr. 1146). Iz reskripta se vidi, da je neprijatelj pomoću svojih agitatora imao dosluha sa nekim vezama u gradu, da se sa hrišćanske strane čak i Jevreji pozivaju na sudelovanje u prepirkama i da rabinat nije ni slutio na kakvu saradnju Jevreja sa Husitima, inače bi opomena ili sasvim izostala, ili bi, radi prikriivanja pravo stanja stvari, mnogo strožije glasila. Po tome je mahom razumljivo, da je izveštač »B. G.«, koji kao da je bio vrlo dobro obavešten o tadanjim prilikama, saznao za ovaj motiv tek iz sedničkog izveštaja teološkog fakulteta, u njegovu taboru nije se ni mislilo na ovakve optužbe. Tek izjava bečke Universe dovela ga je na misao, kako Jevreji »heten geschicht בלי זין seinem feint zu der מלחמה«. (Goldmann, Wien. Gez.) (Uporedi dalje Notbl. der Wiener Akademie 1854. str. 134, Tomaschek, Quellen zur Gesch. d. St. Wien, sveska II., str. 81). Ove su optužbe bile isto tako izmišljene, kao i one, koje je inkvisicioni postupak doneo. Izvesno je toliko, da je bečko stanovništvo vrlo malo vere poklanjalo političkim optužbama, pa da bi se osnažila narodna sila ube-

đenja, moralo se je povratiti na verske momente. A motiv za to beše odmah pri ruci.

2. U dekretu presude od 12. marta 1421. obrazlaže Albreht smrtnu kaznu za »Jüdischhait« ovim rečima: »Von der handnung wegen, die sich laider an dem heiligen Sacrament vor ettleichen jahren dacz Enno vergangen hat«. On izveštava dalje, da je tu skoro neka žena, koja je prede bila crkvenjak parohiske crkve u Ensu, uhvaćena i dovedena u Beč, gde je iskazala, da je uzela iz crkve svetu tajnu i prodala je jednoj Jevrejci i Jevreju, kojima ju je predala. Ovi su je tada raskomadali i poslali u inozemstvo drugim Jevrejima i Jevrejkama. (Dodatak kod Goldmann-a, str. 132). Imena optuženih poznata su nam iz drugih izvora. To su bogati Jevrej Israel iz Ensa i njegova supruga, koja se kod tamničara svojom vlastitom maramom ugušila. (Eben-dorfer, Chr. Austr. kod Peza II., 851). Nije bilo teško, da se lažnom optužbom skrnavljenja sv. pričešća raspali bes stanovništva. Iz gore pomenute Bečke Monografije od 1565. godine saznajemo pojedinosti ove optužbe. Ovaj izveštaj interesantan je zato, što nas on upoznaje sa jednim dosad nepoznatim načinom skrnavljenja sv. tajne, što ih je svećenstvo Srednjeg Veka izmišljalo radi podbadanja protiv Jevreja. Odveć često se čuje, kako Jevreji krađu sv. pričešće, razapinju ga na krstu, probadaju ga, iglama ga ispune, u avanu istucaju i dr.; ali da sv. pričešće »auf ain gluent gluett gelegt«, ne bi li ga predali ognju, izmišljotina je svoje vrste, kojom se poglavlje o skrnavljenju znatno umnožava. Iz ovog izveštaja doznajemo čak i to, da sv. pričešće nije izdržalo ognjenu probu, nego je na »den Kollen zergangen und zu Pulver worden«. I u B. G. ima nagoveštaja o svetogrdnoj povredi sv. tajne pričešća. To se vidi iz reči, koje je Albreht, posle objavljene presude kod glomače, upravio na Jevreje: »do welt er ישׂו נוקם sein«. Već ta okolnost, da je u poslednjem momentu upotrebljen čak i krst »צלם«, ne bi li ih prinudio na otpadništvo, pokazuje meru odmazde za skrnavljenje sv. pričešća.

3. U toku inkvisicionog postupka pridošao je još jedan drugi verski motiv, kao glavna briga crkve u Srednjem Veku, a to je nasilno krštenje. Već prva rečenica II. poglavlja B. G., koja se ima smatrati uvodom za čitavu istoriju, počinje ovim rečima: »Es war vor zeiten, da wolt die „ב"ה“ versuchen sein Volk ישראל, ob si stark waren in der אמונה נפש, ob si מוסר נפש waren auf sein heiligen namen un stellt auf si ein gewaltigen רוכים im Land zu Oestreich, der ein grosser רשע war un trachtet stetz עלילות auf ישראל«. Izraz »ob si stark waren in der אמונה ob si מוסר נפש waren auf sein heiligen namen«, nikako ne ukazuje na politički motiv, naveden u sledećem, nego, naprotiv, na verski moment, koji čini osnovnu misao čitavog izveštaja. Prvi pokušaj krštenja obavljen je nad siromašnim Jevrejima, koji su prognati iz zemlje, jer se kaže: »so sprachen di שונאים: welt ir auch שמדן, so welen wir euch wider zu uns nemen un zu gewaltige hern euch un euer

kinder«. Ali pokušaj nije uspeo, jer se kaže dalje: »so schrien si mit anander אהר ה' אלקינו ה' un auf in welen mir sich lasen unbringen«. Drugi pokušaj je obavljen po povratku vojvode iz rata protiv Husita. Pod užasnim mukama torture gonjeni su preostali na primanje Hrišćanstva; ali su se oni peđe dali poubijati »wi di בהמות«, nego da prevrnu verom. Treći pokušaj obraćanja preduzet je po savetu jednog משימר-a, koji htede svu decu ispod 15 godina prisiliti na krštenje. U tu svrhu dade nekoliko stotina dečaka i devojčica zatvoriti u jednoj Sinagogi izvan grada, ne bi li ih, upotrebom svih mogućih prisilnih sredstava, nagnao na obraćanje. No oni ostadoše postojani, braneći junački pradedovsku veru svojim rođenim telom, ali »si wuren בעי"ה überniant un שמרן ein teil mit gewalt«. Potonji pokušaj učinjen je kod glo-mače pre izvršenja presude. Ali ni ovde ne beše uspeha, jer »di eine macht dem andere ein herz un' sprachen: in eine kleine weil werden wir im lichten ערן גן sein«. (Uporedi i ove izvore: Anonimi Viennensis breve Chron. Austr. kod Pez-a S. S. II., Col. 550, Chron. Monasterii Mellicensis kod Pez-a I., 254b, Martin Abbas Sector Senantium kod Pez-a S. S. rer. Austr. II., Col. 631; Isserlein Terumat hadešen 241; Tešubot Maharil Nr. 72).

4. E da li je baš verski fanatizam stavio Jevreje pred izbor između krštenja i smrti, ili je čitav postupak bio samo izliha, da bi se mogao izvesti potonji grozan nasrtaj na imetak Jevreja? Kraj pokazuje nesumnjivo, da je ovo drugo bila glavna svrha inscenirane drame. Već ta okolnost, što su mučeni groznim mukama prisiljavani na odavanje svog sakrivenog blaga, govori u prilog tome, da je pljačkanje Jevreja bio glavni motiv gonjenja. B. G. izobiluje pojedinostima o izvršenoj zapljeni imetka: »Nach seinem (vojvodinom) awekzihen gingen seine knecht un namen di יהודים al ir gut un' gelt un lisen ausrufen, wer ein משכן het bei יהודים der solt komen, solts nemen neuert das קרן solt er dem דוכוב geben, un' teten si dem יהודים gros גלות un peinik-ten si der worten, si solten in sagen, wo das si heten חפורות gemacht«. Verne vojvodine sluge ne zadovoljiše se, dakle, običnom naplatom duga, nego narediše čak opću konfiskaciju jevrejskog imetka, koji se nalazio u hrišćanskih dužnika. Obveznice su predate liškusu, a zaloge i kamate povraćene su dužnicima. (Schlager II., 229; Scherer 416A, 5; Goldmann 113A, 1; Schwarz, Ghetto 23A, 51; Krauss B. G. 122). Druga mera beše konfiskovanje svih jevrejskih kuća, pa i onih, koje su izvan jevrejskog grada zbog novčanog duga tek privremeno pripale Jevrejima, a od kojih su 18 vojvodinim podanicima poklonjene, koji su pri likvidovanju stekli zasluga. (Vidi Grundbuch Nr. 58, 126a; Qu. G. W. II., 2, 2309, 2331, 2332; Qu. G. W. I., 3, 2642; uporedi i Schwarz, Ghetto str. 15 ff.) Stvar je bila mahom zapletenija kod potraživanja Jevreja izvan Avstrije, koji nisu spadali pod vojvodsku komoru. Za takve je slučajeve postignut sporazumi između Al-

brehta i Ernesta od Stajerske, Koruške i Kranjske, da Jevreji i Jevrejke podnesu tačan spisak svih novčanih dugova avstriskih podanika vojvodi Ernestu najdalje do Sretenija 1424. Prepis spiska ima se predati Albrehtu, koji će narediti, da se tačnima nađeni dugovi isplate Jevrejima. Ako bi ovi tražili nepravednu i visoku kamatu, onda će vojvoda Ernest zaštititi dužnike. Dugove, koji nisu prijavljeni do ovog roka, »sol man nach derselben Zeit nicht phlietig sein zu zahlen«. (Lichnovsky, *Gesch. Habsb. V.*, 2153, 2156, 2157; Kurz, *Oesterr. unter Albrecht II.*, str. 66—69; Schlager I., str. 231; Scherer, str. 417; Originale der Vereinbarungen im H. H. u Staatsarchiv; Schwarz, *Ghetto* 25f). Kao što vidimo, katastrofu je izazvala tadašnja užasna novčana nužda. Pa ipak se može jedan motiv od drugoga odvojiti. Da bi se preduzeću velikih razmera zajemčio izdavan rezultat, bilo je bezuslovno potrebno, da se svi narodni slojevi uvjere o krivici Jevreja. A to se je moglo postići samo tako, ako se međusobno spoje politički, verski i finansijski motivi. Optužba Jevreja zbog dosluhe sa Husitima bila je podesna za širenje omraze i neprijateljstva protiv Jevreja u višim krugovima. Verski su motivi nesumnjivo uticali na niže, fanatičke slojeve naroda, a u konfiskovanju imetka gledao je građanski srednji stalež moćno sredstvo, kojim će se za svagda osloboditi jevrejskih poverilaca.

III.

Razbuktani plamen glomače na Erdberškoj livadi bacio je jasnu svetlost na osećanje i mišljenje hrišćanskog sveta u Srednjem Veku. Osuda jednog čoveka na Kostničkom konsilu izazvala je, kao što videsmo, uzburu, čija posledica beše dugogodišnji rat. Naprotiv, osuda jednog nevinog plemena nije pokrenula ni jednog čoveka. Niko nije podigao optužbe protiv ovog užasnog nedela, koje se dogodilo 12. marta 1421. godine. I sami mnogobrojni istorijski izvori, od kojih se moglo očekivati opširno izlaganje događaja, poklanjaju vrlo malo pažnje ovom žalosnom zbiću. Dovoljno je, ako u krupnim potezima izveštavaju o katastrofi i njenoj predistoriji; tačniji izveštaji ne mogu se od njih očekivati. U ovakvim prilikama mora se tim većim interesovanjem primiti jedan jevrejski izvor, koji izlaže događaj verno i istinito od početka pa do kraja, onako kako ga je čuo pričati iz usta jednog iz Avstrije proteranog stradalnika. »Bečka Gezera«, koja se nalazi u 4 recensije (Vidi Goldmann str. 112—132; Krauss str. 75—79), zasad je jedini izvor, koji nas najtačnije upozna je sa inkvizicionim postupkom i spaljivanjem Jevreja u Beču. Pomoću ovog važnog izvora mi možemo stvoriti sebi vernu sliku o ovoj katastrofi.

Istorija »Gezere« može se, na osnovu gore navedenog izvora, podeliti na 3 odeljka i to: I. odeljak od 23. maja 1420. (10. Sivana 5180.) do 10. avgusta 1420. (29. Aba 5180.); II. odeljak od 10. avgusta 1420. (29. Aba 5180.) do 28. septembra 1420.

(20. Tischria 5181.); III. odeljak od 28. septembra 1420. (20. Tischria 5181.) do 12. marta 1421. (9. Nisana 5181.)

U prvo razdoblje spada Albrehtova zapovest, da se pohvataju svi Jevreji njegove države, jer su davali oružje Husitima. Ali se ova zapovest uskoro tako tumačila, da se samo bogataši, koji su neprijatelja potpomagali, zadrže u zatvoru do svršetka rata, a sirotinja da se pusti na slobodnu nogu. No Maršal nije postupao u smislu vojvodine zapovesti, nego je sirotinju proterao sasvim iz zemlje. 23. juna (11. Tamusa) dan je žalosne uspomene za jevrejsko stanovništvo Avstrije. Toga su dana siromašni jevrejski stanovnici Beča i drugih 14 općina provincije morali, posle dugogodišnjeg mira, uzeti putnički štap u ruke, pa da u drugim zemljama potraže novo prebivalište. Koji nisu mogli blagovremeno pobeći, nagnani su u jednu lađu, koja je Dunavom otplovila put Ugarske, gde je posle nekoliko dana prispela. Ovde se opet pojavio Maršal, da ih prisili na krštenje. Ali se ugarski kralj Sigismund zauzme za njih i oslobodi ih od ruke gonioaca. Već 53 dana patili su se bogataši u tamnici, kada se vojvoda, posle jednog velikog poraza, vratio doma. On je odveć negodovao zbog samovlasnog postupka Maršalova, pa je odmah naredio inkvisiciju među najuglednijima općine. Prvi beše rabin Aron Blümel, potonji rabin bečkog jevrejskog grada, koji je, iznemogao mukama torture, zatražio vode da pije, posle čega je izdahnuo. (Vidi Leket Jošer sv. II., 37). Zatim dodoše R. Meisterlein i njegova dva sina, pa onda mladić R. Aron i drugi, koji svi nadoše mučeničku smrt.

U drugom razdoblju govori se samo o pokušajima obraćanja i o konfiskovanju imanja. Po savetu jednog izroda, koji je u velikoj meri uživao poverenje vojvodino, mladići su mučeni svim mogućim inkvisicionim spravama. A kad ni ovaj pokušaj nije uspeo, vojvoda je naredio na predlog izroda nasilno krštenje svih mladića i devojaka ispod 15 godina. Ova je mera tako potresla roditelje, koji su posle izdržane inkvisicije zatvoreni u Sinagogi, da su se svikoliki odlučili, prede se dati poklati, nego ovom groznom činu prisustvovati. Ovo se zbilo 5. dana praznika Sukota, koji je tada pao baš u Subotu. »Un werfthen גורל wer es tun solt, so gefil es auf einen הסיד his יונה ר' so stelt sich der רב fer den ארון הקדש in der manenschul un das ganze קהל betet sich מצידי un sagten יודי un werden geschecht fer dem ארון הקדש in der manenschul. Ach di weiber in der schul schechteten sich על קידוש השם«. Potonji beše R. Jona, koji, pošto je sve molebne nalonje metnuo jedno na drugo, prelio ih uljem i zapalio, sam se je zaklao. Ovo se razdoblje svršava legendarnim izveštajem čuvara. Junacima je svagda pridavana natčovečanska snaga, kojom su mogli svršavati čudesa. Ovo važi tim pre za mučenike, koji su se svojom neprirodnom smrću učinili besmrtnima. Čudesna snaga nije im odricana ni posle smrti. To želi da nam nagovesti i izveštač »B. G.« ovim rečima: »Vil frome גיים haben

gesagt, dasen si haben gehört dernach wi si im (קבר) gesungen an תפילות gehört un gesehen licht auf di קברות brennen».

Treće razdoblje počinje sa izvođenjem nasilnog krštenja. Posle smrti svojih roditelja deca su dovođena u jednu Sinagogu izvan Beča, gde su mučiocima primenjivali najužasnija sredstva radi obraćanja. Uklonjena sa tragičnog mesta, gde su im roditelji svoju dušu ispustili, držalo se, da će deca pre pristati na izvršenje paklenog plana. Deca se nisu predala, ali su sili morala popustiti. Nasilno kršteni su samo za kratko vreme ostajali u Hrišćanstvu, jer posredovanjem španskih rabina kod jevrejima prijateljskog pape, Martina V., dozvoljeno im je vraćanje u Jevrejstvo. Međutim je bilo vrlo rđavo onima, koji su čamili u tamnicama. Oni se obratiše onom izrodu s molbom, da učini što pre kraj njihovu neutešnom položaju. Jer će radije umreti, nego ići na susret ovako neizvesnoj sudbini. Ovoj se molbi već sutradan izišlo na susret. Na 66 kola odvezeno je 120 žena (o sudbini 90 ljudi ne pominje se ništa u izveštaju, na svu priliku oni su kroz grad odvučeni do glomače) na Erdberšku livadu kod Dunava, gde se danas nalaze zgrade Dunavskog parobrodskog društva. Obnarodovanje presude, koja je 12. marta 1421. u svima ulicama Beča objavljena, po kojoj je vojvoda »alle Jüdischhait allenthalben in seinem Landt auf heutigen tag geschafft zu richten mit dem prannt«, obavljeno je još jednom na zgarištu. Ali ni pretnje, ni obećanja ne mogoše ove jadnike otuđiti od njihove praotačke vere. Sa oduševljenjem su skakali u plamen glomače »und waren מקדש שם שמים und schrien aus dem Feuer שמע ישראל«. Od svih mučenika doprla su do nas samo imena matere rabina Israela Isserleina (Vidi moj članak J. A., 5686., str. 107f) i sestre R. Arona Blümela, koji je kao bečki rabin već prilikom prve inkvizicije našao smrt. (Uporedi Leket Jošer I., 115). Resimiranjem daje se utvrditi, da se u B. G. optuženici zbog dosluhe sa Husitima tačno odvajaju od optuženih zbog sknavljenja sv. pričešća. Obe kategorije uhapšene su 23. maja 1420. s tom razlikom, što su prvi, koji su posle inkvizicije zatvoreni u Sinagogi, već 28. septembra našli mučeničku smrt, dok su potonji sve do svršetka inkvizicionog postupka čamili u tamnici, da tek 12. marta 1421. budu spaljeni. Već ta okolnost, što su optuženi bili u 2 različita mesta zatvoreni, govori u prilog tome, da su i motivi zatvaranja bili različiti.

IV.

Svekolike jevrejske kuće su malo po malo promenile svoje posednike. Jevrejski grad je lišen svog nekadanjeg karaktera i izgubio je svoj prvobitni položaj. Da bi se izbrisao i poslednji trag jevrejskog grada, moralo se je i njegovo najznamenitije zdanje srušiti sa zemljom. Sinagoga, »lepa kamenita zgrada«, koja je posle požara od 1406. godine iznova sagrađena i bila 28. septembra 1420. središtem užasnih prizora, zamalo je postojala. Već

krajem 1421. godine je porušena i na predlog hubmeistera upotrebljena za gradnju stare univarse. (Uporedi Aschbach str. 192; Wolf, Gesch. d. J. in Wien str. 19; Jubelfeier der Universität str. 21; Scherer str. 416; Schwarz, Ghetto str. 46, Gesch. str. 26; Kaysersling »Vienna« u Jewish Enc. XII., 428). Ukidanjem jevrejskog grada Sinagoga je izgubila svoju važnost. Još je samo mogla biti nišanom za novonaseljene stanovnike. Kao da je sam promisao naredio, da sa nestankom jevrejskog naroda nestane i njegove svetinje. Jer kao što ne možemo sebi zamisliti jevrejsku općinu bez Sinagoge, isto tako ne možemo zamisliti ni Sinagogu bez jevrejske općine. Opstanak i pad jedne u tesnoj je vezi sa opstankom i padom druge.

Spoljašnja je svetinja pala, ali eksulanti ne dadoše da padne i njihova unutrašnja svetinja, praotička vera. Oni je odneše sa sobom na svom izgnaničkom putu, da je čuvaju i obožavaju i dalje kao »naslednici općine Jakovljeve«. B. G. nam daje tek delimični obaveštaj o putu, kojim su pošli begunci. Znatan deo istih došao je Dunavom u Ugarsku, gde ih je mač neprijatelja takođe gonio; ali kralj Sigismund ne dade, da im se učini ikakvo zlo. Drugi deo je otišao u Moravsku, gde ih je, prema »B. G.«, stanovništvo prijateljski primilo. Ali ovo bi samo za kratko vreme, jer Albreht i njegov sin Ladislav ubrzo ih progoniše sad iz jednog, sad iz drugog mesta. Treći deo uputio se prema Jugu, od kojih se znatna gomila naselila u Italiji. A preostatak se je nastanio u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj, gde je ostao sve do 1496. godine, kada je Maksimilijan I. prognao Jevreje iz ovih zemalja.

Kušita, koju je Mojsije za ženu uzeo.

(Uz knjigu Numeri XII. 1.)

Napisao nadrabin **Dr. M. Frankfurter**, Vinkovci.

Čisto, stvarno i trezveno iznosi nam Sveto Pismo svoje junake. Ono pominje njih i njihova dela samo ukoliko je neophodno potrebno za cilj, kome teži. Izuzetak čine čisto istorijske knjige Biblije; ali ni ovde se aktivna lica ne glorifikuju, niti im se mahne i nedostaci ulepšavaju ili, šta više, zataškavaju. Jer Biblija nije samo fanatičarka istine, nego ona odbačuje lični kult u svakom obliku. O nedostižnoj veličini njenog najvećeg junaka, Mojsija, ima uopće pomena samo u nekoliko kraćih rečenica וְרָאָה קָם וְגַוִּי נִבְיָא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל וְגַוִּי «I neće se dalje javiti u Izraelu prorok ravan Mojsiju i t. d.» (V. M. XXXIV. 10 ff), a od svih njegovih vrlina ističe se samo skromnost: וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנִיּוּ מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עָלָיו פְּנֵי הָאָדָמָה »A muž Mojsije beše vrlo skroman, više nego ikoji čovek na zemlji«. (V. M. XII. 3.) O samom Mojsiju, o njegovu razvitku, vaspitanju, obrazovanju i ostalom životu gotovo se ništa ne priča, te smo ostavljeni u neizvesnosti o tome. Bibliji nije glavno Mojsije kao ličnost, ma koliko da je ista važna i istaknuta, ona se obazire samo na njegovo delanje. Ova odvratnost prema svakom ličnom kultu održala se u Jevrejstvu sve do današnjeg dana. Izuzetak je možda samo Hasidizam, koji je ličnost »Zadik«-a svagda ispoljavao. Uopće Jevreji, kad govore o svojim velikanima, kad pominju Rif-a, Raši-a, Rambam-a i dr. više pomišljaju na dela, nego na ličnosti. I tek savremeno jevrejsko istraživanje učinilo je promenu u ovom pogledu, ono je i ličnosti pribavilo pravo, te je i jevrejskoj istoriji, koja je dotle oskudno bila zastupljena, izvojevala mesto u jevrejskoj književnosti, koje joj pripada. Rekoh izvojevala, jer nije lako boriti se i održati protiv ukorenjenih nazora. Nije bilo davno, kad sam čuo od nekog znalca Talmuda izreći sud o slavnom Raši-istraživaču, mom nezaboravljenom učitelju, prof. A. Berlineru ר' א', kako je on isprevrtao knjižnice, ne bi li utvrdio, kakve su boje bile čarape, koje je Raši nosila. Ovo nikako ne znači omalovažavanje Rašijeve ličnosti, jer ova stoji tako visoko, da je postala duhovnom ideom, a prestala postojati kao ličnost. Glavno je talmudskom jevreju, šta Raši kaže, šta Raši misli, a ne ko je i šta je Raši bio, kako je Raši živeo.

Kao što je gore napomenuto, mi nalazimo u Svetome Pismu život Mojsijev tek sa nekoliko potezova ocrtan. Mojsijevo rođenje, njegovo čudesno izbavljenje, njegov boravak na dvoru Fara-

onovu, bežanje iz Egipta i njegov dalji život — sve je to samo ukratko napomenuto. A glavno je njegov rad za Izrael. Ali je zato legenda prihvatila ličnost Mojsijevu, pletući neuvele vence oko njegove slavne glave. Midrašu i Agadi je Mojsije veoma omiljena tema. Sveto Pismo priča o osnivanju njegove porodice, da je na svom bežanju ispred Faraona, došao u Midjan, u kuću svog potanjeg tasta Rëuela-Jitro-a, gde je zatim njegovu kćer Ziporu uzeo za ženu, koja mu je rodila dva sina: Geršoma i Eliezera. Kad je Mojsije stupio pred Faraona, da u ime Boga zatraži otpuštanje naroda Izraelskog, onda mu već beše 80 godina. Tada beše drugi sin, Eliezer, još vrlo mlad; jer kad je Mojsije sa svojom ženom i decom pošao na put za Egipat, dete ne beše još obrezano, te se je obrezanje na jednom prenoćištu na putu moralo obaviti. (Exodus IV., 24 ff). Brak sa Ziporom, izgleda, beše posve skorašnjeg datuma. Između Mojsijeva bežanja i sklapanja ovoga braka moralo je proteći duže vreme, jer po Svetom Pismu govoraše Bog Mojsiju (Il. M. IV. 19.): »Vrati se natrag u Micraim, **דבר את נפשך כי מתי כר האנשים המבקשים את נפשך** jer su umrli svi oni ljudi, koji su ti išli o glavi«, a to svakako pretpostavlja neko duže vreme. Mi, doduše, ne znamo, koliko godina beše Mojsiju za vreme svog begstva iz Egipta, ali ni u kom slučaju on ne beše, po pričanju Biblije, (Exodus II., 11 ff) u visokoj muškoj starosti. Međutim o njegovu životu i radu u ovom međuvremenu, koje je izvesno iznosilo 40 godina, mi ne znamo baš ništa. Ovde je jedna praznina, gde Biblija potpuno ćuti, prepuštajući polje legendi, po kojoj je Mojsije u Kuš-u (Etiopiji) kroz 40 godina kao kralj vladao. Ovde se je Mojsije oženio kraljicom, te je tako došao do vladarske moći. I u Svetom Pismu ima traga o ovoj bezimenoj supruzi Mojsijevoj, i to u IV. knjizi Mojsijevoj XII. 1, gde se o nekoj Kušitskoj ženi Mojsija ovlaš pominje. Ovo biva mahom uzgred. Mirjama, sestra Mojsijeva, iznela je protiv ovoga neku porodičnu spletku **ותדבר מרים ואהרן כמשה ער אודות האשה הכושית אשר לקח** I govoraše Mirjama sa Aronom protiv Mojsija zbog Kušitske žene, koju je uzeo, jer on beše uzeo Kušitsku ženu«. I ako su bistre i jasne reči Svetoga Pisma, ipak ne mogahu stari tumači Biblije zanisliti, da je Mojsije mogao sklopiti ovakav nejednaki brak, te se oženiti čak ženom druge rase, crnkinjom. Već i Talmud, traktat Moed katan, folio 16b uzima **הכושית** kao epitet, pod kojim valja tobože Ziporu razumeti, od koje se Mojsije razveo i iz svoje ložnice je prognao, a koji je postupak izazvao osudu Mirjame, iskazanu glasnim rečima. Ovo tumačenje Talmuda jedva može zadovoljiti. Jer neuzimajući u obzir, da ovo ne izlazi iz reči Svetog Pisma **עיקר חסר מן הכפר** ovome ne odgovara ni sledeća rečenica: **כי אשה כושית לקח** »jer je uzeo sebi Kušitsku ženu«. Onkelos prevodi **אתתא שפירתא** »lepa žena«. U parentezi ovde napominjemo, da Herodot označuje Etiopce kao najveće i najlepše ljude, koji najduže žive. (Vidi: Die Musen des Herodotos von Halikarnassus, preveo I. Chr. F. Bähr III., 91). Ovoj interpretaciji

sledi većina srednjevekovnih komentatora Biblije, Raši i drugi, koji su primili starojevrejsku jezikovnu primenu בני נהיר, koja sa upotrebljenim izrazom želi iskazati baš protivnost od onoga, što se reklo. Jonatan b. Usiel (Pseudojonatan), čiji Targum, istina, ne dosiže do talmudskog doba, ali je svakako mnogo stariji od srednjevekovnih komentara Biblije, jer se navodi već u Aruhu R. Natana (Savremenik R. Geršona Meor Haggola, vidi: Asulai שם הגדולים), prevodi ovo mesto parafrazom i pominje izrečno brak Mojsijev, koji je sklopio po bežanju ispred Faraona sa kraljicom Kuša. R. Salamon b. Meir (Rašbam) ne slaže se takođe sa tradicionalnim shvatanjem i drži reč: כושיית za Etiopljanku, u čijoj zemlji je Mojsije 40 godina vladao kao Kralj. Pri tome se poziva na knjigu: דברי הימים של משה, u kojoj se opširno priča povest o vladavini Mojsija Kušom i o njegovu braku sa kraljicom. Nama je malopoznata ova knjiga, ali je ona u srednjem veku morala biti prilično rasprostranjena. Značajno je, da Ibn Esra, i ako mu nije bila nepoznata, jer se pominje u njegovom komentaru uz Exodus, ne zna ništa o upotrebi ove knjige za interpretaciju Biblije iz razloga, što su samo knjige proroka ili one, koje su pisali mudraci na osnovu predanja, pouzdane, a to sa ovom knjigom nije slučaj. (Vidi i Mendelsonov Biur na o. m. koji polemíše sa Ibn Esrom i ograđuje se protiv toga). Ibn Esra dovodi verziju o kraljevanju Mojsija nad Kušom iz imena יש אומרים, iz čega izvire, da je ista i drukčije bila zastupljena. I Sefer Hajašar i Josipon (pisac nepoznat, vidi Asulai שם הגדולים—מערכת ספרים, izvod iz starina Josifa Flavia, u svom današnjem obliku mnogo mlađeg datuma, uporedi אוצר ישראל, sveska V., s. v. יוסיפון) čijim se izveštajima ne može pridavati odveć velika istoriska važnost, takođe sadrže izveštaj o Mojsijevu braku sa kraljicom Kušita, koji se ne može oglasiti bajkom, tim manje, što ga potvrđuje, iako ne u celini, i Josephusov Antiquitates. Ma da je i Josephus u svojim »Starinama« mnogo Agade, naročito o Mojsiju, upleo (vidi: Ozar Jisrael V., s. v. Josephusov Flavius, oni su ipak od najvećeg značaja za istoriju Jevrejstva. »Oni uređuju Stari Zavet u hronološkom pogledu, popunjuju praznine u priča-nju i objašnjavaju tamna mesta«. (Josephus Flavius: Jüdische Altertümmer, preveo Dr. H. Clementz I. sv. Uvod str. 8). Ovdje ćemo ispričati Izveštaj Josephusov (Jevr. star. II. 10), koji je i u drugom pogledu od značaja: Za vreme cara Faraona, koji je ugnjetavao narod Izraelski, Egipćane su napali njihovi moćni su-sedi, Etiopci, opljačkali im sav njihov imetak i najzad ih sasvim pokorili, i ako su se oni oduprli prepadu i junački se borili protiv svojih napadača, ne bi li osvetili svoju sramotu ipak su morali pred nadmoći izmaći. Mnogi su od Egipćana pobijeni, a ostali su begstvom spasli svoj život. Kad su to videli Etiopci, još žešće su napadali, jer su mislili, da se može uzeti za kukavičluk, ako ne pokore čitav Egipat. Jedan po jedan grad padao im je u krilo kao zrelo voće, jer stanovnici ne imadahu hrabrosti, da se s njima u borbu upuštaju. Gotovo bez svake prepreke one prodreše preko Memfisa sve do mora.

U svojoj potištenosti nesretni Egipćani se obratiše oraklima i proročanstvima, pa kad im je na usta sveštenika objavljeno, da se obrate za pomoć jevreju Mojsiju, zapovedi kralj svojoj kćeri Termuti, koja se, uprkos groznim zakonima svoga oca, ipak tako milostivo zauzela za njega, da svome štićeniku u kraljevo ime ponudi vodstvo nad egipatskom vojskom. Ali kako ona, sa obzirom na prošlost, nije mogla svome ocu pokloniti puno poverenje, zatražila je najpre od njega jemstvo, da ne misli o zlu, a kad ga je dobila, prikazala mu je Mojsija u nadi, da će njegove usluge biti zemlji od velike koristi. Ovom prilikom ona nije propustila činiti zaslužene prekore svešteniku i savetniku kraljevu, koji se nije stideo priznati, kako je odveć željena pomoć omraženog jevreja, što je prede dražio narod, da ubije ovog čoveka. Na zauzimanje Termute i po želji kraljevoj preuze sa gotovošću Mojsije, na radost egipatskog i jevrejskog naroda, povereno mu teško zvanje. Oslanjajući se na orakle, Egipćani su se nadali, da će se njegovom sposobnošću ne samo osloboditi neprijatelja, nego da će se ovom prilikom i njega samog na neki način otresti; dočim su se Jevreji odavali nadi, da će ih on pre ili posle osloboditi egipatskog jarma. Mojsije se stavi na čelo vojske, pa je povede protiv neprijatelja, uljuljkanog u svoju sigurnost, koji ni slutio nije, šta mu se sprema. Umesto vodenog puta on udari tegobnim suvozemnim putem, kojom je prilikom dao nesumnjiv dokaz o svom čudnovatom ostroumlju. — Kraj, kojim je prolazio, beše kao posejan najopasnijim zmijama, koje su neopaženo iz zemlje izlazile, ljude iznenada napadale i najveću im štetu nanosile. Da sačuva svoju vojsku od ove nemani, on pribeže ovom lukavstvu. — Izabra pernati narod, ždralove, za svoje saveznike protiv zmija, pa ih u rogoznim košarama povede sa sobom. Po svoj prilici tice su se tada u stanju poluzatočeništva razmnožavale (Vidi o tome Bremov Život životinja), te ih je Mojsije za svoj plan mogao lako upotrebiti. Ove po sebi najpitomije životinje, najljući su neprijatelji zmijama, koje kao da to znaju, jer čim ih opaziše, odmah se dadoše u begstvo. Kad Mojsije stiže u zmijski kraj, košare se otvoriše i ždralovi oslobodiše. Otpoče jedan divlji lov između gmizavaca i ptica, te potonje zadobiše bogat plen. A koje zmije ne mogahu dosta brzo umaći, te su poubijane i u slast pojedene. — Na ovom putu prodiraše Mojsije sve dalje nesmetano, dok se najzad ne nađe pred Etiopcima, koji od ovog iznenadenja isto tako izgubiše glavu, kao i Egipćani pre toga. On ih pogoni u trku ispred sebe, otera ih sa svakog zauzetog mesta, prebaci ih preko granice i progoni ih do Sabe, prestonice kralja od Etiopije, koju je Kambis docnije po svojoj sestri nazvao »Meroë«. Ovaj grad, koji je bio visokim zidom obgrađen i rekom Nilom obliven, naličaje na ostrvo, te se samo sa velikim teškoćama mogaše opsesti, pošto su obe reke, Astapus i Astobaras, svaki prelaz naročito otežavale. Između zida i reka behu visoki bedemi, koje ma kako visoka voda ne mogaše

preplaviti, otuda se grad ne mogaše zauzeti, sve ako bi opsednici i pregazili reke. Dok je besciljno dangubljenje uznemirivalo Mojsijevu vojsku, dogodi se jedan slučaj, koji učini kraj opsadi. Terbis, kći kralja od Etiopije, koja je svakako znala, da je samo Mojsije doneo Egipćanima sjajne uspehe, i da je sudbina njene domovine u njegovim rukama, već se odavno u duhu zanimala s njime, diveći mu se. A kad ga je prvi put spazila, dok je svoju vojsku vodio u blizini zida, te svojim rođenim očima videla, kako se hrabro bori, njegovo ju je junaštvo tako zanelo, da je žudela za dodirom s njime. Predajući se sili strasti, ona posla k njemu svog najvernijeg slugu, da uravna bračnu vezu među njima. Mojsije beše voljan, da prihvati ponudu, ali pod uvetom, da mu se najpre Saba preda. Suprot tome zakleo se on, da će je uzeti sebi za ženu i da će svoje obećanje ispuniti, čim zauzme grad. Tek što je sklopljena ova pogodba, ona je već i izvršena, pa kako je Mojsije Etiopce sasvim pokorio, on zahvali Bogu na sretnom uspehu, izvrši obećanje dato princezi i odvede Egipćane natrag u svoj zavičaj. — Toliko Josephus. —

Izveštaj ne priča ništa o vladavini Mojsija nad Etiopiom, ali se slaže sa drugim hroničarima o odvođenju Etiopljanke kao supruge u zavičaj, što već iz toga razloga ne treba odbaciti, jer tome u prilog govori i prosti smisao reči Biblije. A odbacimo li gospodarenje Mojsija nad Etiopiom, još uvek ostaje etiopska supruka, koja je dala povod za porodični razdor i uzbunila Mirjamu protiv njenog brata.

Radi njegove originalnosti vode ćemo navesti i duhovito tumačenje Kenigberškog rabina, Jakova Cebija Meklenburga, koje se nalazi u njegovom dragocenom komentaru Pentateuhe *הקבלה הכתב והקבלה* (Frkft. na M. 1880. izdanje I. Kaufmana). Odstupajući od uobičajenog prevoda *על אודות* »zbog«, on vidi u *אודות* imenicu, koja ovde znači »rastavljenje«, »udaljenost«. On izvodi ovu reč iz korena *ידה*, koji se nalazi na raznim mestima u značenju »baciti«. Tako znači *אור* žarač, kojim se upaljena drva razgrću, da bi se još bolje upalila, dakle »palioganj« *אור מוצל מאש* Zah. 3, 2, Amos 4, 11 — a imajući na umu tradicionalno shvaćanje, on ne odbacuje ni izveštaje hroničara, te drži *האשה הכושית* epitetom za Ziporu, dočim *אשה כושית* uzima bukvalno. Prema tome on prevodi: I govoraše Mirjama sa Aronom protiv Mojsija *על אודות* zbog rastavljenja *האשה הכושית* od lepe (crne) žene (Zipore), koju je uzeo za ženu *כי אשה כושית לקח*, ma da se u svoje vreme nije ustručavao, da čak i jednu Etiopljanku dovede u svoj dom za suprugu, i ako mu je ova još manje dolikovala.

Za »Kuš—Etiopija« napominje se još i to, da je »Etiopija« u drevnoj starini imala širi smisao, te je uopće primenjivana na narode, koji su stanovali na južnom primorju i bili izloženi žezi. Tako Omir, Odiseja I., 22 ff, Herodot, III., 94 razlikuju Etiopce, koji stanuju u Aziji i bliži su Indanima, od onih, koji stanuju u Libiji (Afrika) i predstavljaju crnačko pleme (Vidi Herodot kao gore

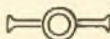
VII., 73, Napomena); prema tome **אשה כושית** bolje bi se moglo primeriti kao oznaka za Ziporu, Midanku, nego što se to na prvi pogled čini, te se Meklenburgovo tumačenje, ako i ne usvojimo tumačenje **אורית**, jer jako odstupa, ne može sasvim odbaciti.

Napomena uredništva.

Ova priča Josephusa nepoznata je u jevrejskoj književnosti. Istina, i ovde čitamo o »kralju Mojsiju«, koji je 40 godina vladao u Etiopiji, ali je jevrejska pripovetka mnogo prirodnije. I o Kušiti, ženi Mojsija, daje nam ona prirodnije tumačenje. Ova se priča osniva na delu Sefer Hajašar, odakle su je drugi pripovedači uzeli, kao n. pr. Seder Hadorot i dr. Prevod onog dela te stare i retke knjige, koji se odnosi na Mojsija, donosimo u ovom Almanahu pod natpisom: »Život Mojsija«. Izvor, iz kog je crpeo Josephus, još je nepoznat. Kao pretpostavka moglo bi se uzeti možda, da je Josephus prividno prošao sa ovom pričom, koja je u narodu bila uopće poznata, isto tako, kao n. pr. Muhamed sa svojim opisom biblijskih ličnosti, koje su u Koranu posve izopačene i često u netačnom, a ne baš retko i u smešnom obliku izložene. Možda je i Josephus čuo ovu priču iz života Mojsijeva još u Galileji, ali kad je pisao svoje »starine« u Rimu, nije ju više znao tačno, odnosno delimično ju je zaboravio. Schürer piše o tome u svojoj »Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi« I. sv. str. 81, ovo: »Wie es scheint, hat Josephus diese haggadische Ausschmückung nicht lediglich aus der mündlichen Tradition geschöpft, sondern zum Teil schon aus den älteren hellenistischen Bearbeitungen der biblischen Geschichte von Demetrius, Artapanus und Anderen«. Zanimljivo je, da Filo ne zna za ovu istoriju iz života Mojsijeva u svojoj knjizi »O životu Mojsija«. Pa da ju je Josephus crpeo iz starije jelinske književnosti, svakako ne bi bila nepoznata Filonu, koji se trudi da da idealnu sliku o životu i radu Mojsija, pa bi mu za to bila dobrodošla gore izložena priča. Zato je tačnost tvrdnje Schürera, dok se dalja istraživanja ne obustava, odveć sumnjava.

Na str. 69 pomenuta knjiga: **דברי הימים של משה**, iz koje je R. Salomon b. Meir crpeo, pa je u svom komentaru imenuje, često je štampana, tako prvi put u Carigradu 1516., dalje u Veneciji 1544. i 1596., u Parizu 1628., u Veroni 1648., u Žitomiru 1849., u Lvovu 1865. Najzad je u Ozar Midrašim ed. I. D. Eisenstein II., 357 ff. iznova odštampana. Ja sam je pročitao u poslednjem izdanju i napominjem, da se njena priča slaže sa onom Sefer Hajašar-a, odnosno uzeta je iz ove i snabdeta sa više dodataka, koji odaju rad srednjevekovnog kompilatora.

L. F.

Isus i Jevrejtvo.

Napisao nadrabim **Dr. H. E. Kaufmann**, Virovitica.

Meseca septembra 1925. održao je najbolji jevrejski propovednik u New-York-u bogoslužbeno predavanje, u kom, u vezi sa jevrejski napisanim delom profesora Dra Josipa Klausnera »Isus Nazarećanin, njegovo doba, njegov život i njegova nauka«, iznosi idealnu sliku delanja i nauke Isusove, koja je do entuzijazma dovela slušaoce. Među konzervativnim Jevrejima pak izazvao je ovaj govor velikog reformnog rabina Amerike veliko nezadovoljstvo, te je udruženje ortodoksnih rabina Amerike zaista oštro protestovalo protiv ovog govora, istući od zionističke uprave ništa manje, nego da rabin Dr. Stephen Wise istupi iz uprave »Keren-Hajesod«. Moderno Jevrejtvo je ćutalo, a Zionistima je ćitava stvar bila nezgodna, jer je Dr. Stephen Wise, posmatran etićki i duhovno, jedan od najistaknutijih Jevreja i najplemenitijih ljudi novoga vremena. On je ćovek od rada i misli, a uz to diplomatska glava u najboljem smislu reći. On beše intimni prijatelj Vilsona i utecaše na tok događaja u svetskomer ratu, što je posvećenima poznato. Najzad, posle jedne izjave u dnevničim listovima New-York-a od ućenog njujorskog rabina, koji i u Evropi uživa velike simpatije, u kojoj ublažava donekle predašnje svoje reći o Isusu, postignut je sporazum između njega i konzervativnih Zionista (Misrahista) u tom smislu, da uslovni jevrejski pnegirićar Isusov može i nadalje zadržati vodeću ulogu u »Keren-Hajesod-u«. Toliko o samoj stvari.

Ali obrazovani svet, bez razlike veroispovesti, hoće da zna, ima li jedan rabin, pa makar i reformni rabin, samo ne Karāac, ćija je dužnost, da bude tumać načela Fariseja, t. j. nauke Tore po shvatanju Tanaita i Amorea, koji se od kanonićkih Evangelia i crkvenih otaca, što se istih pridržavaju, ne za razliku od Sadukeja, nego u neprijateljskom smislu Fariseji nazivaju, moralno pravo, izraziti se tako o nauci Isusovoj, uzeti takvo stanovište preina njegovu delanju, kakvo je zauzeo Stephen Wise? Na ovo pitanje može se, držim, samo onda zadovoljavajući odgovoriti, ako se podigne velika pregrada između metafizićko-dogmatićkog i moralno-etićkog Hrišćanstva i ako se uzme u obzir jevrejsko ućenje u vreme Isusa i neposredno posle njega. Kad je Hrišćanstvo od Etike postalo Dogmom, a od Religije—Ćrkvom, ne imaćahu Jevreji ni vremena, ni prilike da se zanimaju sa etićkim načelima i naukom sinoptićkih Evangelija. Pa ni potrebe za to nije bilo.

Jer u vreme Isusa beše dvojako Jevrejstvo, ali ne farisejsko i sadukejsko, kao što iziažu Evangelisti. Nikako ne. U vreme Isusa već se beše smirila borba u tom pravcu. U visokom savetu u Jerusalimu seđahu Fariseji i Sadukeji bratski jedni pored drugih. Ali je tada postojala velika razlika između Jevrejstva Palestine i Diaspore¹⁾. Tora, proroci i posleeksilska tradicija behu religisko učenje palestinskog Jevrejstva, koje svoj Monoteizam nije mutilo nikakvom filozofskom primesom, dočim je veroučenje Jevreja u Diaspori sadržavalo poveću dozu jelinske filzofije kao sastojak. Tako već »Sophia Salomonis«, čiji je pisac izvesno bio Jevrej, govori o mudrosti kao »urođenom sinu Božjem«; a to je pojam, koji je prihvatio Philo Alexandrski, dialektički ga dalje razvio i gotovo antropomorfno izradio. Prepirke između Jevreja i Hrišćana nisu, za čudo, ni dodirnule oblast Etike. Opet i opet samo dogmatski temati behu predmet prepirke. Raspravljalo se je o Božanstvu Isusovu, o njegovu Božjem poslanstvu, o njegovu Mesijanstvu, o spasavanju ljudskog roda od naslednog greha njegovom smrću, o njegovu vaskrsenju i krštenju.

Obazremo li se na verske prepirke između Hrišćana i Jevreja, onda moramo pomenuti činjenicu, da je bilo slobodnih, svojevoljnih i nasilno izazvanih verskih prepiraka. Ali sve su se one kretale u jednom krugu. Hrišćanska dogmatika beše vazda polazna tačka raspravnog gradiva. Najpre ćemo preći na slobodne i svojevoljne prepirke, koje su sa hrišćanske strane imale više apologetički, ali i, što je mahom prirodno, misionarski karakter i bile miroljubive naravi.

Prve verske prepirke između Hrišćana i Jevreja posle dovršenog Praevangelija nalazimo kod Celsusa, poznatog antihrišćanskog eklektičara u prvoj trećini drugog hrišćanskog stoleća, koji pominje »Altercatio Jasonis et Papisci«. Papiscus je Jevrej, a Jason je jevrejski Hrišćanin koji, slično agentima modernog hrišćanskog jevrejskomisionarskog društva, teži da pridobija Papiscuse pomoću dogmatičkih argumenata za Hrišćanstvo. Drugu prepirku između jednog hrišćanina i jednog Jevreja o večnim istinama Hrišćanstva dogmatskog karaktera nalazimo u »Dialogus cum Tryphone Judaeo« od Justina Martyra. Ovaj se Dialog označuje kao najveće delo hrišćanskog apologete i mučenika u drugom stoleću posle Hrista.

Crkveni otac i istoričar Evsevije hvali ovog Jevreja kao najistaknutijeg svoga vremena. Oba Jevreja, Papiscus kao i Tryphon, ne behu farisejski Jevreji, t. j. ne behu rabinski Jevreji, što se jasno i nesumnjivo vidi iz načina, kako su vodili debatu. Jer oni odbacuju Hrišćanstvo s tom motivacijom, da se jednorodni i prvorođeni sin Božji iz »Sophia Salomonis« i Philona ne odnosi na Isusa, nego na bestelesni i besputni Logos (mu-

¹⁾ Usporedi M. Freimann, Die Wortführer des Judentums in den ältesten Kontroversen zwischen Juden und Christen, u MGWJ, Breslau 1911, str. 555—586, i 1912. str. 49—64.

drost). Sa ovakvim argumentima ne bi ni jedan talmudski Jevrej odbacio Hrišćanstvo.

A sad da predemo na nesvojevoljne, tiranijem gonilačkog fanatizma i nestrpljivošću zaslepljene verske revnosti iznuđene verske prepirke između Hrišćana i Jevreja, sa kojima ćemo se tek ukratko pozabaviti, pa da se potom opet vratimo našoj polaznoj tački. Godine 1240. mnogo se govorilo u Francuskoj o nekom jevrejskom apostatu, nazvanom Nikola Donin, koga su kao versko sumnjičalo vodeći duhovi njegove braće po veri u Francuskoj isključili iz zajednice, otuda je on Bibliju i Talmud zamenio sveštenom rasom dominikanskog kaludera. On je podigao teške optužbe protiv Talmuda tvrdeći, da se u ovom nalaze pogrde protiv Isusa, pa, šta više, i protiv Boga uopće. Ovaj klevetnički apostat umeo je zadobiti za svoju klevetničku optužbu i poglavicu katoličke crkve u Rimu, Grgura IX., tako da je Ljudevit IX., saglasno sa papom, naredio, da se o ovoj teškoj optužbi protiv Talmuda od strane Nikole Donina održi prepirka pred jednom komisijom, koju će kralj ad hoc sazvati. Juna 24. godine 1240. održana je ova verska prepirka na dvoru kraljevu i u prisustvu kraljice matere Blanche, koja je svakako bila pobožna, ali dobrodušna i ne Jevrejima neprijateljski raspoložena. Apostat, Nikola Donin, fungirao je kao tužilac, dočim je rabin Jehiel iz Pariza, na čelu trojice rabina, imao zadaću, da brani Talmud od protiv njega podignutih optužaba. Ni načelno dogmatična pitanja nisu ovde dodirnuti, nego niska opadanja i uobičajene i gadne klevete protiv Talmuda.

Druga verska prepirka ovog vremena, na dvadeset godina posle prve, koja je dobila izvesnu znamenitost zbog ličnosti, koje su u njoj sudelovale, održana je u Barceloni. Ona je poznata i pod imenom »Disputatio Nachmanidis cum Paulo Christiani«. Početa je 20. jula 1263. na zapovest aragonskog kralja, Jakova I., koji ne beše rdavo naklonjen jevrejskom junaku ove prepirke. I ovde se ticalo dominikanaca, i ovde je vodio glavnu reč nekakav pokršteni Jevrej, koji je kao dominikanski kaluđer postao prvini misionarskim propovednikom za obraćanje Jevreja u Hrišćanstvo. To beše Pablo Christiani iz Montpellier-a, kog I. H. Weiss u svom jevrejski napisanom delu »Prilog istoriji jevrejske tradicije« (V. sv. 21. str.) neopravdano naziva glupakom i neznaicom. Istina, on ne beše dorastao svom premcu, velikom barcelonskom rabinu, Mose ben Nahman-u. Inteljektu ovog mudrog, govoru vičnog i filozofski obrazovanog muža ne mogaše se Pablo Christiani ni blizo prineti. Pa ipak se o njemu ne može reći, da nije bio bogat znanjem.

Ova verska prepirka, koja je održana u palati kralja, koji jevrejskom junaku ove verske drame nije odrekao svoju naklonost, otvorena je uz veliku svečanost. Pablo je dokazivao, da Talmud priznaje Isusa kao Mesiju. Ovde su stare dogme u novom obliku upotrebljene u prepirci, i nije se raspravljalo ni o

mesijanstvu, ni o devičanskom rođenju, ni o Božanstvu Isusa. Morao se je dati odgovor i na pitanje, je li očekivani mesija došao već ili nije? Kod ovog pitanja zapali se u unutrašnjosti rabina Moses ben Nahman-a oganj, koji je dotle u njegovu jevrejskom srcu tek tinjao, u žestok plamen, koji čitavog čoveka ponese sa sobom. »Pa šta onda, pitao se Moses, znači vera, kad joj je suština uglavljena među tako krute dogme, da joj ni najmanja oduška nije ostavljena radi izgleda i pogleda na suncem obasjane livade, na zelena polja i njive svetih etičkih načela, kao što se nalaze na poviše mesta u sinoptičkim Evangelijima, čiji je početak i izvor starojevrejsko pismo, a to je: Tora, proroci i hagiografi?«

Kraljeva palata beše prepuna radoznalog sveta i onih, koji su po kraljevu nalogu morali doći. Čitav je dvor bio prisutan, kao i svećenstvo, plemstvo, velika množima naroda i Jevreja, koji su bili prisiljeni, da prisustvuju verskoj prepirci. Svi pogledi behu upravljani na rabina, koji svakako uzbuđen, ali neustrašiv i bez straha, kao kakav makabejski junak, stajao pravo i nepokolebljivo poput kedra prema nebu. »Šta, rekao je rabin Moses, Mesija je već došao i proročanstva Israela ukazuju na ovo već gotovo zbiće? Ne, to nije moguće!« »Svokoliki proroci«, nastavljaše rabin Moses ben Nahman svoju odbranu sa neodoljivom snagom unutaršnjeg ubedenja, »objavili su, da će u vreme dolaska mesijina trajni mir ovladati srcima ljudi i naroda u svetu. Neće se više oštriti mačevi, niti će se tući bitke. Prolivanje krvi smatraće se kulturnom sramotom, a rat između naroda i naroda, između brata i brata anahronismom. Neće više u mirnom samostanu, u zabitaj skrivenosti pobožni pustinjač propovedati nesebičnost prišlim mu jednomišljenicima, niti usađivati u njihova srca ljubav ka životu i nepropadljivu radost ka radu, i neće sa gore velikim masama naroda razvijati etičke teorije«. »Ne!« »Sve što je lepo i zaista dobro srastiće sa životom«. »Je li ovo proročanstvo ispunjeno, e da li se je ovo obećanje zbililo, ovo proročanstvo istinom postalo?« pitaše učeni rabin barcelonski svoje borbene hrišćanske protivnike. »Nikako«, odgovorio je on sam na postavljeno vlastito pitanje, »jer hrišćanski narodi ratuju među sobom, prolevaju, dakle, krv. Pa kako je onda Mesija već došao?«

Visoko i nisko svećenstvo zelenilo je od besa. Zar da jedan Jevrej pred visokim klirom, u prisustvu hrišćanskog kralja i mnoštva hrišćana iz raznih narodnih slojeva, tako smelo govori?! Setiše se dogmi i predoše u oblast najviše Etike, najplemenitijeg morala. Jevreji uzdrhtaše i zamoliše rabina, da malo zažmuri sa istinom. Uspeh ovog govora beše taj, da je Nahmanid morao napustiti Aragoniju i odseliti se u Palestinu. Crkva se tada beše skamenila u dogmama.

Kulturni se istoričari često dive čudnovatoj pojavi, da su baš apostati bili oni, koji su, u svojoj revnosti za novom verom,

u koju su svojevolumno ili silom obraćani, izazivali hrišćansko-jevreјske verske prepirke. Ali se baš iz te činjenice vidi, da tim podbadačima nije bilo ozbiljno stalo do vere. Nikola Donin, Pablo Christiani, astrološki opsenar Alfonso sa svojim jevreјskim imenom Abner od Burgosa (1270—1346), Johannes od Valladolida (1335—1380), Pablo de Santa Maria (1351—1435), Geronimo de Santa Fè — hteli su svojim jevreјskim znanjem da briliraju pred papom, da izazovu divljenje prema sebi kod kraljeva, ne bi li tako dobili ne samo visoka crkvena dostojanstva, nego i visoke državne položaje. Pri ovome je i sujeta igrala veliku ulogu. U nekoјim prepirkama zastupali su apostati Pavlovo stanovište, da je pojavom Isusa stavljen van snage jevreјski ceremonialni zakon. To je najveći moralni udar, što ga je Hrišćanstvo dobilo od Pavla. I ako se mi Jevreјi ne slažemo ni s jednom hrišćanskom sektom i partiom prvih hrišćanskih stoleća, ipak moramo odati priznanje njihovom držanju u etičkom pogledu. N. pr. Evioniji, koji su ogranak Nazaretskih Hrišćana, gledaju u Isusa kao u svog proroka. Njihov Bog je još uvek jedan jedini Bog (אל אחד). Jevreјski ceremonialni zakon beše im svetinja, pa i sam monoteizam nije u njih pomućen. Kod njih još nema govora o obrezanju »u duhovnom smislu«. Istina, Pavle prekoreva Petra licemerstvom optužujući ga, da kad je među neznabošćima, on s njima zajedno jede, a kad su tu Jevreјi, t. j. »obrezani«, on se odvaja i prisiljava neznabošće, da žive jevreјski (Galaćanima 2. 11—15), a to se nikako ne slaže, jer po Delima Apostola 10, 10—17 Petar je bio samo iskušenju izložen, da jede od nečistih, Starim Zavetom nedozvoljenih životinja, ali se on tom iskušenju hrabro odupro, kao što se vidi iz Dela Apostola gl. 11, stih 5—11. Ovde se mora ponovljeno naglasiti, da su Jevreјi-Hrišćani, a naročito Jevreјi-apostoli, sa jevreјskim apostolom Petrom na čelu, više važnosti poklanjali Etici nego Dogmatici. Potonja je u neznabožačkom apostolu Pavlu imala svog osnivača i istaknutog zastupnika, dočim Petar, koji posle Isusove smrti pokazuje fanatičku ljubav prema svom učitelju, poznaje Isusa samo kroz vrlinu, kroz istinitu vrlinu, kao što je sluhača najmoderniji etičar Novoga Vremena. Jer kaže: Upotrebite svoj trud na to, ne bi li vašom verom pružili vrlinu, a u vrlini saznanje, a u saznanju umerenost, a u umerenosti strpljenje, a u strpljenju blaženstvo, a u blaženstvu bratsku ljubav, a u bratskoј ljubavi običnu (opću) ljubav (II. Posl. Petrova 1, 4—8). Svakako i Petar veruje u Svetog Duha, i on naziva Isusa svojim Spasiteljem, i on uči, da je Isus uskrsnuo i da sedi s desne strane Boga, koji je njegov Otac; ali se ni po čemu ne vidi, da je Petar veroval u Božanstvo Isusa. I to je ono veliko i divno u fariseјskom Jevreјstvu, što je učilo i propovedalo i ubedljivo opominjalo, da se samo vežbanjem u vrlini, tačnim ispunjavanjem zapovesti nauke, dizanjem u visinu etičkog načina života i etičkog pogleda na svet, može saznati svetinja Tore, veličina duha Mojsijeva, koji je svakako bio svojim životom איש אלקים, veliki muž u naj-

idealnijem smislu reči, ali ne Bog, i kojim se saznanjem najzad dolazi do saznavanja monoteističke ideje o Bogu. Došav na najviši stupanj prave vrline i etičkog rada mi osećamo, da samo prihvaćanjem čiste i nepomućene monoteističke nauke možemo postati moralni ljudi u pravom smislu reči. Ma koliko da je n. pr. Mirjam bila uzorita žena Israela, nju je ipak u jednom trenutku slabosti pobedio greh zavisti i zlobe, kao i prvosveštenika Arona, koji se ne mogaše odupreti mnogobožackoj napasti svoga naroda, nego ju je, šta više, pomagao. Oni zavidiše svom rođenom bratu govoreći: »Zar je Večni sa Mojsijem samim besedio? Nije li On i s nama govorio (Num. XII. 2)?« Kad se dva muža pojaviše kao proroci u okolu Israela, javiše to Mojsiju i tražiše od njega, da kazni te najnovije proroke. Ali Mojsije, taj vesnik nauke o čistom i nepomućenom monoteizmu, učitelj istinitog i apsolutnog suštastvovanja, stojaše istom na visini onih etičkih načela, do kojih se mogaše uspeti samo pomoću jasnog monoteističkog pogleda na Boga i svet, te odgovori: »Želeo bih, da čitav narod bude prorok Večnoga, i da Večni ulije svoj duh u njih« (Num. XI., 27—30). Vidimo, dakle, da je između Mojsija i njegove svojte (brata i sestre) zjapila duboka provalija, čemu nije potonji uzrok i u tome, što je n. pr. Aron po glasu Pisma, kao što je već pomenuto, popustio mnogobožackom prohtevu svog naroda. Ovu istu pojavu opažamo i u odnosu dvojice apostola Petra i Pavla među sobom. Pavle, koji ućaše, da je pojavom i stupanjem Isusa prestao zakon Mojsijev; Pavle, koji je čitavu religiju zasnovao na verovanju; Pavle koji je Triličnost učinio osnovom hrišćanske vere, hrišćanske religije, okrivljuje svog brata u Hristu, svog vernog saradnika, Simona Petra, o kom nam priča evangelist Jovan, da mu je Isus posle svog uskrsnuća zapovedio, triput zapovedio: »Pasi jagance moje, pasi ovce moje« (Ev. Jov. gl. XXI. st. 15—18) — pritvorstvom; dočim Petar, koji življaše po zakonu Mojsijevu, koji je tražio, da se svi propisi Mojsijevi održe u religioznom životu njegove »braće«, ne govori o Pavlu drukčije, nego kao »o našem bratu« Pavlu (II. Petr. gl. III. st. 15). I to je ta moralno-etička snaga mojsijevsko-rabinskog zakona, kojoj se ruga Emil Schürer i ismevaju je njegovi bogoslovski drugovi, a trezveno misleći engleski istraživač, bogoslov anglikanske crkve, R. Travers Herford, zna potpuno da cení ovaj mojsijevsko-rabinski zakon u njegovu farisejskom shvatanju, ističući mu etički značaj izvan svake sumnje (Das pharisäische Judentum, nemački prevod od Rosalie Perles, Leipzig 1913., str. 90—101).

Iz Poslanica Pavlovih vidimo rušenje i zbrku moralnih pojmova, čime je prouzrokovano i izazvano ukidanje mojsijevskog zakona poput Pavla među neznabožackim i jevrejskim Hrišćanima. Njegova povika na moralni slom dokazuje nam najjasnije, da se nov moralni svet moderne kulture i plemenite civilizacije ne može sagraditi na dogmama modernizovane jelinske meta-

fizike, nego na jednom krugu plemenitog etičkog ispunjavanja zakona, u smeru starog plemenitog Rabinizma, Perušima.

Dogmatičke zadevice i prepirke o Triličnosti, Otkrovenju, Vaskrsenju nisu prestale igrati važnu ulogu u bogoslovskoj književnosti ni posle sloma Šolastike sve do najnovijeg vremena. Ali sa nastupanjem novog vremena u oblasti mišljenja, sa pojavom Renesanse i Humanizma nije se više snaga Hrišćanstva tražila toliko u Dogmatici, koliko u lepoti etičkih načela, koja su objavili sinoptičari u ime Isusa. Tako već Hugo Grotius (1583—1645) u svom spisu »De veritatae religionis christianae« i u »Annotationes in libros Evangel. ad Matth. VI., 9« ukazuje na to, da je hrišćansko Oče naš sastavljeno iz delova jevrejskih molitava, koje su se dopale Isusu¹⁾. I priznaće se, da ta molitva nije dogmatičke naravi, nego prede psihičko-etičke. Iстина Kant, taj veliki učitelj etike dužnosti, kaže : »Trebaš jer možeš«, a to će reći, da prestane moliti se onaj, koji je napredovao u dobru. Pa ipak veliki broj filozofa starog i novog vremena, koji su slobodni od praznoverice, pripisivao je etičku vrednost molitvi, dakako samo onoj, koja želi idealna dobra, kao što su : oslobađanje ljudskog srca od niskih strasti, prosvetčivanje ljudskog duha, čeličenje i čišćenje njegovih telesnih snaga radi vežbanja u vrlini. Nezna-božački filozofi, koji nisu verovali u eksistenciju bogova, molili su se isto tako, kao i francuski Enciklopedisti. Molili su se i Rousseau i Voltaire²⁾, ali je njihova molitva filozofsko-etičke sadržine. I kad hrišćanski apologetičari ukazuju na to, da se Isusova molitva, pokraj želje za materialnom dobrobiti pojedinaca, ne može potcenjivati ni sa etičkog gledišta, jer joj je izvor jevrejski : onda je ta apologetika pošla novim putem, jer pokušava da premosti jaz, koji je iskopala dogmatika između Jevrejstva i Hrišćanstva. Samo je za žaljenje, što su se čak i u novije vreme, sa izuzetkom prosvetčenih umova kao što su jedan Franja Delitzsch, Theodor Nöldecke i Herrman L. Strack, tek neki hrišćanski bogoslovi uzdigli do ovog saznanja. Otuda nastaje pitanje : Zašto nisu Jevreji sa obzirom na etičku osnovu, na kojoj počiva naučna zgrada jevrejske vere, zauzeli u čitavom Srednjem Veku stanovište radi etičkog izlaganja hrišćanskih i jevrejskih načela i mišljenja, ne bi li tako dokazali, na kako visokom nivou stoji jevrejska vera, koja je upravo stvorila hrišćansku Etiku? Odgovor na ovo pitanje nameće se sam sobom iz našeg rasmatranja. Naime crkva Srednjeg Veka, koja je gledala veru samo u ogleđalu Pavlove dogmatičke veronauke, prisiljavala je Jevreje na isključivu dogmatičku i bogoslovsku prepirku, izbegavajući brižljivo polje Etike sa verskog gledišta. Ali tamo, gde je bar neka svetlost obasjavala Jevreju slobodu duhovnog kretanja, on

1) I. Eschelbacher, Das Judentum und das Wesen des Christentums II. izdanje, Berlin 1908, str. 53 ff.

2) Lettres de la Montagne I., 3, Oe, c. VI. 259, ibidem c. XXIV., 438. Citat po Friedrichu Heileru, Das Gebet. München 1921, 203 ff. i 520.

je oštrio svoje oružje i naučnom temeljitošću i filozofskom oštrenom uma ozaravao etičku oblast jevrejske vere u odnosu prema etici Evangelija, o čemu svedoči Kosari Jehude Halevi-a¹). Spinoza, koji se odsudno ubraja među protivnike fariseja, zauzima jasno stanovište prema hrišćanskoj dogmatici, koju je, izazvat Oldenburgom, Blyenbergom i Burghom, odbacio i samo alegoriski shvatio; naprotiv o Etici ustanovioca hrišćanske vere drži, da stoji na najvišem stupnju²). Spinoza kaže, da nije potrebno znati Hrista po mesu, ali se mora mahom drukčije misliti o onom večnom Sinu Božjem, t. j. o Božjoj večnoj mudrosti, koja se otkrila u svima stvarima, naročito u Ijudskom duhu, a pre svega u Isusu Hristu³). Ova recenica Spinoze zvuči malo metafizički, ali ima, i to prvenstveno, i etičke važnosti. Na drugom jednom mestu završava Spinoza svoja metafizičko-alegoriska posmatranja sa etičkom pozadinom u pogledu prahrišćanske dogmatike i sa oštrim nasrtajem na Jevrejstvo rekavši, da su Hrišćani duhovno izložili sve ono, što su Jevreji sa mesom činili.

Ko god poznaje jevrejsku književnost, ko god je čitao filozofska dela Saadja Gaona, Ibn Gabirola, Jehuda Halevi-a, Mosesa Maimonida, Ibn Kreška, mora ovde Spinozi prebaciti neistinu. Mi ne oklevamo priznati, da veliki deo nauke o moralu, kao što se naročito u sinoptičkim Evangelijima širi u ime Isusa, ima visok moralni značaj, ali su ova etička načela propovedali u Jevrejstvu učitelji, sem jevrejskih proroka, koji su živeli pre Isusa i za vreme Isusa u Palestini. Istina, Ernest Renan misli, da je lako shvatljiv, narodski oblik, kojim je Isus izlagao ovu nauku, bilo ono, što je srca sviju osvajalo. Mi ne delimo ovo mišljenje Renanovo. Jer jevrejski spev Mašal, koji se pripisuje Salomonu, i koji nam je poznat pod imenom משלי שלמה, dalje rabinske izreke otaca (פרקי אבות), gde se nalaze nauke jevrejskih prethodnika i savremenika Isusovih, nisu manje narodske, duhovite i oštromne, a pritom su sa isto takvom svetom ozbiljnošću kao i nauka Isusova. To su priznali hrišćanski istraživaoci i moderni bogoslovi, među koje svakako ne spada Schürer. Mi ćemo ovde izneti za prepirku samo jednu tačku, da bismo dokazali, kako vaspitanje i predrasde izvrću istinu, pomučujući i sami sud velikih naučnika. O poznatom, pogrešno citiranom mestu u propovedi na gori: Čuli ste, da je kazano: »Ljubi svoga bližnjega, a mrzi svoga neprijatelja«⁴), proliveno je toliko mastila i iskrzano toliko pera, ne bi li se samo protumačila činjenica, kako to da se u ime Isusovo citira stih, koga nema u čitavom svetom pismu Starog Zaveta? Jer nigde se u Starom Zavetu ne zapoveda, da

1) Nejevrejske čitaoce upućujem na nemački prevod Kosarija »Das Buch Al Chazari« od Dr. Hartwiga Hirschfelda, Breslau 1885., str. 5—10.

2) Spinozina pisma drugi i dokumenti, odabrao i preveo I. Eluwstein, Leipzig 1916.

3) Ib. str. 60 ff.

4) Ev. Mat. 5, 43.

se neprijatelj mrzi. Učeni hrišćanski bogoslovi u Nemačkoj, Francuskoj i Engleskoj osetili su ovu suprotnost, otuda dođoše na čudnu misao, da prevedu jevrejsku reč »rea« (רע) = »bližnji« sa »sunarodnik«. No ako »rea« znači »sunarodnik«, onda je etička strana jevrejske nauke o veri pogodjena u njenoj najslabijoj tački; jer onda Jevrej mrzi ceo svet, a voli samo svoje sunarodnike. Ukazivanje na Lev. XIX., 17, gde se veli: Ne mrzi svoga brata u srcu svome, odbacuje se s tom motivacijom, da se pod »brat« razumeva samo Jevrej. Ali i Petar kaže i propoveda: ljubite braću vašu (I. Posl. Petr. 2, 17), gde se jasno vidi, da se ovom zapovešću Petrovom ograničava ljubav samo na braću u Hristu, dočim po izrekama otaca (VII., 18) Rabi Akiba, slično izvešću Evan. Mar. XII., 31, starozavetnu zapovest: »ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga«, ističe kao najvažniju zapovest Tore (וזה כלל גדול בתורה).

Nije mi namera ovde, da pružim cenjenim čitaocima »Jevrejskog Almanaha« apologetičnu raspravu o Jevreјstvu. Ovu plemenitu jevrejsku i naučnu zadaću izvršili su Duschak, Friedländer, Eschelbacher, Gudemann, Bloch, Perles i mnogi drugi kud i kamo stvarnije, no što bih ja mogao. Ali ću ipak staviti u pravu svetlost udruženim ortodoksnim rabinima Amerike zauzeto stanovište protiv govora o Isusu, što ga je održao veliki jevrejski muž, Stephen Wise, ne bi li dokazao, da ih nije netrpljivost vodila u zauzimanju njihova stanovišta.

Kao što je već pomenuto, Spinoza, koji je upućivan na dogmatično posmatranje Hrišćanstva, ipak je malo po malo skrenuo pažnju hrišćanskog a potom i jevrejskog naučnog sveta na etički sadržaj Evangelija; ali protestantsko sveštenstvo, naročito onaj njegov deo, koji je voleo književnu borbu, pod sugestijom Pavlovih pisama odricao je svaku etičku jezgru duhovnoj sadržini Jevreјstva i to zbog toga, što je jevrejski verski život utvrđen bio zakonom uopće i municioznim farisejskim utvrđenjem zakona napose. U ovim zakonima, propisima, izlaganjima, tumačenjima i proširenjima mojsijevskih zakona od strane fariseja opaziše i protestantski svećenici svih verskih pravaca u jevrejskom nešto mrtvo, neku formalnost bez duha, bez duše, bez osećanja, bez duboke unutrašnjosti.

Mnogi Jevreји iz doba prosvećivanja poprimaše i sami ovo mišljenje. Samo otac ove jevrejske epohe prosvećivanja (דור המאספים), Moses Mendelssohn, ostao je pri tom, da nas veže ceremonialni zakon, jer je on duša jevrejskog naroda. Ovo je otuda, što je Mendelssohn pronikao u duh jevrejskog zakonodavstva i u doslednu i logičnu izradu istoga poput fariseja, pa ga je mahom usvojio. Međutim učenici su isto tako krivo razumeli svoga učitelja, kao što je i neznabožački apostol Pavle u Isusovo ime rasprostriranu nauku krivo razumeo ili razumeti hteo. Samo sa ovog gledišta polazeći možemo shvatiti neprijateljski stav, koji je Lazarus Bendavid (1762.—1832.) zauzeo protiv ukupnog Je-

vrejstva, pokušavajući da i same velike, plemenite vrline svoga naroda, koje su neosporne, izvede iz najnižih motiva¹⁾. On naziva jevrejski ceremonialni zakon »bezakonjem« i »besmislenim«²⁾. Naprotiv Mendelssohn uči: Dokle god Bog sa brda Sinajskog ne poništi naš zakon isto tako svečano, kao što ga je (uz grmljavinu i munje) dao, a to je do »vek veka«, mi smo vezani za njega³⁾. O Davidu Friedländeru i njegovoj poslanici kanonistu Telleru, koji je ismevao jevrejski obredni zakon i hteo biti Hrišćanin bez Hrista, bolje je da čutimo. Protiv pravog duha Jevrejstva, protiv Rabinizma i Farisejstva, grešili su i mnogi pisci epohe Haskala, kao n. pr. Gottlober, Gordon, pa i sam Ruben Ašer Brandes⁴⁾. U ovim spisima, memorandumima, poslanicama i romanima, odnosno pesmama, polemika i kritika protiv tradicionalnog Jevrejstva još nema izgled etičke vage radi utvrđivanja, za koliko je stepena etički sadržaj Hrišćanstva teži ili lakši, nego nauka rabinskog Jevrejstva. Tek jevrejski istoričar, Isak Markus Jost (1793—1860), ne presuđujući jevrejsku veru sa gledišta udobnosti, uznosio je Isusa kao velikog učitelja Etike, a time je i Jevrejima prokrčio put, da posmatraju i ocenjuju Jevrejstvo i Hrišćanstvo polazeći sa etičkog gledišta. Ali i on je u ovoj tački premašio cilj. Umesto da se upustio u analizu postanka evangeljskih spisa, ispitujući njihova etička učenja po poreklu im, a vazda sa obzirom na ista ali starija etička načela Jevrejstva, on je prosto uznosio pronicavi duh Isusov, koji je odmah shvatio suštinu svoga pozvanja, i t. d.⁵⁾ Njegov životopisac primećuje s pravom, da je od Josta bilo vrlo nekritično, da uzme evangelska pričanja za istinite događaje, pripisujući im bezuslovnu istorisku verovatnost⁶⁾. Zato nas ni najmanje ne čudi, što je ova tvrdnja Jostova, u vezi sa neopravdanim i činjenicama neodgovarajućim tvrdnjem, da se smrt Isusova ima pripisati »neodgovornim izgredima, izvršenim strastvenošću prvosveštenika Kaiphe i njegovih užasno podbodenih pristalica«, podigla isto takvu buru ogorčenja u modernim naučnim krugovima jevrejskim, kao što je pridika o Isusu Stephena Wise-a izazvala negodovanje među udruženim rabinima Amerike. Veliki Rappaport poručuje Jostu, da je vrlo nemio utisak od ovog poglavlja njegove istorije, i da izaziva veliku sablazan⁷⁾. Bilo je očekivati, da će hrišćanski bogoslovi biti zadovoljni sa apoteozom ustanoviocu hrišćanske vere od strane jevrejskog ispitivača Jostova ugleda. Ali ni hrišćanski svet nije bio

1) Jakob Guttman »Lazarus Bendavid« u Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, Breslau 1917, str. 36 ff.

2) Opet tu, 39.

3) Opet tu, str. 42. Mendelssohn, Ges. Schriften III. sv. »Jerusalem« str. 356.

4) Njegov »Hadat Vehahajim« je protest protiv rabinskog Jevrejstva.

5) Gesch. des Judentums I. sv. str. 400. Heinrich Zirndorf, Isak Markus Jost und seine Freunde. Leipzig and New-York 1886, str. 180.

6) To isto.

7) To isto, str. 179.

baš mnogo zahvalan jevrejskom istoriskom ispitivaču za njegovo preuznošenje hrišćanske vere¹⁾. I Graetz ceni etičku stranu Hrišćanstva, ali njegov genialni pogled, njegov istoriski smisao, njegov kritički duh i oštar razum ume tačno da razlikuje običan od plemenitog metala. O samom Isusu on kaže: morao je imati ozbiljnost duboke moralnosti i svetinju života. To odaju svi njegovi izražaji, koji su istiniti²⁾. On napada Renanove nazore, koji mu izgledaju mistični i romantični³⁾. Ali se ovde bura negodovanja nije podigla. A zašto? Zato što je Graetz-ov duboki smisao za istraživanjem i moralna ozbiljnost, udružena sa potpunim, virtuoznim vladanjem talmudsko-rabinskim nastavnim gradivom, shvatala u svima pravcima veličanstvenu etičku sadržinu farisejske nauke, koja predstavlja jedino istinitu nauku o veri Jevrejstva, otuda nam ovaj genialni stvaralački duh, ovaj divni kritičar, o kom inače naučeni Isusovac, Stanislav pl. Dunin-Borkowski, neopravdano tvrdi, da je sa mržnjom prema Hrišćanstvu pisao svoje istorisko delo, pokazuje sadržinu nauke jevrejskog naroda, njegovu bogatog razvoja i za razvoj sposobnu tradiciju u onoj pravoj svetlosti, koja zaslužuje da se nazove nebeska svetlost⁴⁾.

Mahom drukčije stoji stvar sa Stephenom Wiseom. Njegove plemenite osobine, njegovo otmeno mišljenje, njegov neumorni rad oko izgradnje Palestine, njegove naučne sposobnosti i druge plemenite crte njegova karaktera kao čoveka mi ćemo rado u celini priznati. Ali on pripada verskom pravcu, koji kao i Pavle proglašuje mojsijevski zakon nevažećim za Jevreje. Subota se prenosi na Nedelju, a zakoni o jelima gube svoju važnost. Rečju, čitava zgrada mojsijevsko-rabinskog zakona gura se u stranu i u teoriji, i u praksi. Pa kad se sa te strane pevaju himne Isusu, onda je posve razumljivo, što se u krugu pravih čuvara Ziona opaža nekakav strah, da se i u Jevrejstvu poljuljao monoteizam. Mi smo pomenuli Schürera, koji sa nadmoćnim osmehom izriče svoj sud o na dlaku oštrim odredbama zakona Halahe, čije se neispunjavanje strogo kazni, tvrdeći da se Jevrej samo iz straha, od kazne pridržava verskih zakona, prema tome ne postoji nikakav unutrašnji srdacačan odnošaj između Jevreja i njegova Boga. Predoči li mu se: A zar ne kaže Antigonos od Soho: ne budite slični slugama, koji za najamnicu služe svome gospodaru, nego budite ravnj onima, koji čine usluge bez obzira na najamnicu (Abot I, 3.), on odbacuje taj prigovor s tvrdnjom, da ovo učenje

1) To isto str. 241.

2) H. Graetz, Gesch. d. Juden III. sv. 4. izd. 1888, str. 283 ff.

3) Isto, primedba 1.

4) U svom delu velikih razmera »Der junge De Spinoza«. Münster i. W. 1910. kudi Dunin Borkowski istoričara Graetza, jer osuđuje užasne inkvizicione sudove, gonjenje i proterivanje Jevreja, parnice protiv veštica i jeretika. U mojoj raspravi, odštampanoj 1894. u berlinskom Jeschurun-u pod natpisom »Inquisition subjektiv und objektiv beurteilt«, ja sam opširnije govorio o ovoj temi.

nikako nije korektan izraz osnovnog duha farisejskog Jevrejstva¹⁾, dakle mahom u duhu Pavlovom, koji razlikuje pravdu po zakonu od pravde po veri, pa samo potonju priznaje takvom²⁾. Ali isti taj Schurer ne može a da ne prizna, kako nam je od jevrejskih naučenjaka onog vremena »takode« (?) sačuvana mnoga lepa reč, kao da Isus nije izišao iz jevrejskih škola, kao da nije nauka Jevrejstva prazvor za prahrišćansku nauku o veri³⁾, naročito kad se tiče više Etike. Mi smo se unekoliko udaljili od teme, pri čemu naša izlaganja, suprotno našoj predašnjoj tvdnji, dobijaju izgled apologetičkog postupka. Ali nije tako. Mi smo se samo zato upustili u kratku polemiku, što hoćemo da dokažemo našim izlaganjem, da sama vera, kao što Pavle čini suprotno Jevrejstvu i jevrejskom zakonu, nema snage da održi monoteizam. Naprotiv. Ona ga pomućuje. Kad Israel još ne imadaše zakona, on beše mnogobožački i kraj Božjeg otkrovenja na gori Sinajskoj. Ne samo Zavet, nego naročito Tora u onom pravcu, koji su joj dali fariseji, vodi nas ka čistom, istinitom i nepomućenom poznanju Samoga i Jedinoga. O ovu se uvidavnost nije oglušio ni Jakov mladi, brat Isusov⁴⁾. Ovaj Jakov, koji je bio jevrejski hrišćanin, i koji je svoga brata, dakako u etičkom pogledu, držao za više biće i gledao na njega kao na najplemenitijeg proroka, primio se bio zadaće, da nauku svoga brata, koja se nije bitno razlikovala od nauke knjižnika i fariseja, iznosi pred jevrejsku publiku i rasprostire među jevrejskim krugovima⁵⁾. On učeše: Ti veruješ, da je samo jedini Bog. Ti pravo činiš zato; i đavoli veruju i strepe. A želiš li znati, da je vera bez dela mrtva? Zar nije naš otac Avram delima postao pravedan, jer je svoga sina Isaka žrtvovao na oltaru? Vidiš li, da je vera sudeležovala u njegovim delima, pa čez dela vera je savršena⁶⁾. Poznato je, da su ovog Jakova svi knjižnici i fariseji visoko uvažavali zbog njegove pobožnosti i pobožnog jevrejskog života po pravilima, ustanovljenim Torom i farisejima. Kad čitamo mržnje pune vesti o njegovu pogubljenju u književ-

1) Emil Schürer, Gesch. d. jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi II. sv. 4. izd. 1907. str. 548.

2) Rimlj. X, 3—7.

3) Već i po sudu velikog mislioca Hermana Cohena.

4) Moderna protestanska bogoslovljia zna za tri Jakova iz evanđeoske epohe, a katolička samo za dva, i to: Jakov, kome se pripisuju Poslanice, sin je Alphäov ili Klopov, premda se u Gal. I., 19 »adelphos tou kuriou« naziva. Njegova mati bila je sestra Marijina istog imena. — Rabinski spisi znaju za dva jevrejska hrišćanina ovog imena i to: Jakov iz Kepharsamija ili Askania יַעֲקֹב אִישׁ כֹּפֶר סַנְיָאָה po traktatu Aboda Zara 16b i 17a i יַעֲקֹב אִישׁ כֹּפֶר סַמָּא po Tosifti Tr. Holin II., 20—25 ed Zuckermann 503; zatim Jakov Minaac יַעֲקֹב מִינְאָה Holin 84a i Aboda Zara 28a. Jedan beše savremenik rabina Akibe 135 p., a drugi savremenik i debater rabina Abahu-a, dakle je živeo u II. polovini III. stoleća p.

5) Gal. II., 9.

6) Posl. Jak. II., 19—24.

nosti otaca, mogli bismo poverovati, da su farisejski Jevreji postupali snjime isto tako, kao Torquemada sa sirotim nesrećnim jevrejskim žrtvama krvoločne inkvizicije. Ali da čujemo, šta nam priča Josephus Flavius o tragičnoj smrti Jakova. Josephus nam izlaže na svoj način, kako je prvosveštenik Ananus II. za vreme upražnjenosti prokurature u Palestini sazvao visoki savet radi suđenja, pa je Jakova, brata Isusova, izveo pred isti optužujući ga prekršajem zakona, te je iskao njegovu osudu, pri čemu je uspeo da optuženi bude kamenisan. Kao što je poznato, Ananus beše sadukej i žestok čovek¹⁾. Više je, dakle, nego verovatno, da se većina članova visokog saveta sastojala iz sadukeja. To dokazuje činjenica, što su svi knjižnici i fariseji bili ogorčeni zbog drskosti i niskosti sedukejskog prvosveštenika, pa su se gorko žalili kralju protiv Ananusa. Sta izlazi iz ove činjenice? Da je Jakov, ovaj pobožni jevrejski hrišćanin, poštovao Isusa kao velikog moralnog učitelja, pri čemu je sam vodio strogi život jevrejsko-farisejski, ne bi li se pokazao dostojnim jevrejskog vođa narodnog, inače se ne bi mogao pohvaliti obljubljenošću knjižnika. Kod prvosveštenika Kaipha, koga Josephus ne iznosi kao drskog čoveka, behu mahom drukčije prilike. Isus je izveden pred prvosveštenika i optužen, da je tobože rekao, da može hram Božji porušiti i za tri dana ga ponovo sazidati²⁾. Prvosveštenik, koji nevinom ne hoćаше učiniti nepravdu i kome je okrivljeni izgledao vrlo simpatičnim, preklinjao ga je živim Bogom da kaže, je li istina, da je on, Isus, Hristos i sin Božji?³⁾ Isus mu na to odgovori po Mat. XXVI. 64: »Ti reče«, po Mar. XIV. 62: »Ja sam«, po Luc. XX. 66: »I kad vam kažem, nećete verovati«. Iz pitanja i odgovora jasno se vidi, da je Isus rekao, on je sin Božji. Sva racionalistička tumačenja od D. F. Straussa pa do Kirchbacha i Klausnera jesu u ovoj tački ništavna prema činjenici, da je vest o rušenju hrama Božjeg i njegovu ponovnom zidanju u roku od tri dana dovedena u tesnu vezu sa tvrdnjom o usinovljenju Božjem. Sin Božji u ustima Isusa nije prosta metafora u smislu Starog Zaveta, kao što misli Kirchbach⁴⁾, Hugo Delf⁵⁾, Bernat Stade, Ed. Mayer, Holzmann, Graetz, Eschbacher, Ernest Renan i mnogi drugi, nego je sušta ozbiljnost, zato se po talmudsko-mojsijevskom pravu od strane Synhedriona moralo suditi o njoj na osnovu postojećih zakona jevrejskih⁶⁾. Ovde nije naša zadaća utvrditi, ukoliko izvešća evangelista o osudi i razapinjanju Hristovom odgovaraju pravim činjenicama. Nego ukazujemo na gotovo neizmernu bogoslovsku književnost svih stra-

1) Josephus, Antiquitates XX., 9, 1.

2) Mat. XXVI., 61; Mark. XIV., 58.

3) Mat. isto 63. — U Ev. Mark. sa varijacijom: Jesi li ti Hristos, sin proslavljenoga? — Isto stih 61 f. Po Luci XXII., 66 uputiše ovo pitanje na Isusa svi članovi visokog suda.

4) Wolfgang Kirchbach »Was lehrte Jesu?« Berlin 1897, str. 31 ff.

5) Grundzüge und Entwicklungsgeschichte der Religion, Leipzig 1883.

6) Babyl. Talm. Sinhedrin 53a, 64b, 90b; babyl. talm. Keritut 7b.

naka i verskih pravaca. Naročito ukazujemo na Friedricha Doerra¹⁾, koji je dao dokaz, da pri osudi Isusovoj nije učinjena pravna formalna pogr²⁾ška.

Mi se zadovoljavamo činjenicom, da se Isus objavio sinom Božjim u metafizičko-mističkom smislu, a to je bio dovoljan razlog za zakonu verno Jevrejstvo, koje je tada moglo ukazati na izgrađenu etičku nauku o veri, te svoju Toru okružiti sa velikim יידיש, kako bi se sprečilo svako mučenje čisto monoteističke misli.

Ovim našim shvaćanjem mi se približujemo i problemu Jude, ne povlačeći konsekvence i ne dolazeći do zaključka, do kog dolazi oštroumni psihoanalitičar Dr. Theodor Reik³⁾. Svim starijim i mlađim novozavetnim istraživačima problem Jude izgleda nerešiv. Isus je po izveščima evangelista sam izabrao svoje učeničke. Za Judu se to pominje izrečno. Zato ovde nije pitanje, kako se je moglo dogoditi, da Juda izda svoga učitelja? Ne, nikako. Pitanje od načelne važnosti bilo bi ovo: Istina je, da je među učiteljem i njegovim učenicima ovda onda dolazilo do nesporazuma⁴⁾; ali da će učitelj u krugu svojih učenika, koji su mu svi bez izuzetka odani i u njemu nadzemaljsko biće gledaju, koga zbog njegove blagosti i nežnosti beskrajno ljube, reći im: Zaista vam kažem: Jedan između vas će me izdati⁵⁾, ili okrenuvši se Petru doviknuti: Petre, kažem ti: još ove noći, pre no što petao zapoji, ti ćeš me se tripud odreći⁶⁾; a kad su ga učenici zapitali, jesu li oni ti, što će ga izdati, on im je odgovorio: onaj će me izdati, koji će samnom zajedno ruku u činiju umočiti — kud i kamo je nerazumljivije, nego i samo izdajstvo Jude, zato bi ovo pitanje valjalo prede ispitati, nego mnimu izdaju Jude. Naša teza, da je čitava, prividna borba ideja između Isusa i knjižnika dogmatičke naravi, daje nam ključ za rešavanje ovog teškog problema. Petar, jevrejski apostol, bio je zcelo monoteistički kao i Jakov mladi. Kad je, dakle, iz usta svoga učitelja čuo reči »sin Božji«, i to ne u starozavetnom smislu, svakako je o tom disputovao sa svojim učiteljem. Ali je Petar bio vrlo pomirljive i blage naravi. Naprotiv Juda, koji je u pogledu monoteističke ideje o Bogu morao biti zelotski raspoložen, nije imao dovoljno pieteta prema svom učitelju u prepirci o usinovljenju Božjem. I otuda nepoverenje Isusovo prema ovoj dvojici svojih učenika, otuda predskazivanje docnijeg izdajstva i odricanja učitelja. Ovom pretpostavkom dolazi u mahom drugu svetlost i vladanje ostalih apostola prilikom hvatanja Isusova. Crkveni oci, govoreći i raspravljajući o Apokrifima Novog Zaveta, pominju i Evangelije

1) Der Process Jesu in rechtsgeschichtlicher Bedeutung. Berlin—Stuttgart—Leipzig 1920.

2) Imagobücher III. Der eigene und der fremde Gott. Leipzig—Wien—Zürich 1923.

3) Mat. XXVI., 6—12.

4) Mat. isti stih 21, Mark. XIV., 18.

5) Mat. isti stih 34, Mark. isti stih 30, Luk. XXII., 34.

Jude Iskariota¹). U ovom Evangeliju, koje mi ne poznajemo i čiji nam je sadržaj nepoznat, biće da je jako zastupljeno monoteističko gledište. Ko zna, da li se nisu Elioneji poslužili Judinim Evangelijem, koji nisu tako nazvani zbog siromaštva, nego što su ih, pod utecajem Pavlovim stojeći, neznabožački hrišćani, ili kao što ćemo ih mi nazvati »trinitatski hrišćani«, nazvali imenom Elioneja, jer su bili »oskudni« u poznavanju Boga, počem su bili monoteisti?

Pavle i neznabožačko Hrišćanstvo su pobedili, jer jevrejskih hrišćanskih općina, koje su poštovale Isusa kao najvišeg proroka, podvrgavale se jevrejskim verskim zakonima i bile monoteisti, nestalo je sa poprišta, tako da su kao jedini monoteisti ostali Jevreji, t. j. fariseji i knjižnici, koji sve do današnjeg dana bodro paze, ne bi li se Tora održala, niti pomutio s njome sračeni monoteizam. Ali se ovome nazoru ne htede dosad pokoriti ni jedan ni konservativni, ni liberalni, ni katolički, ni protestantski hrišćanski bogoslov, dok se nije pojavio novi prorok među hrišćanskim bogoslovima — ali samo u slobodnoj Engleskoj — koji je, posle tačnog naučnog istraživanja, došao do ovog rezultata: Među farisejima i novozavetnim učiteljima ne beše nikakve razlike u mišljenju o jedinstvenoj vladavini Boga, ili o tome, da je on tvorac i svedržitelj svih stvari. Ali se mora naglasiti naročito na to, da su fariseji verovali u blizinu Boga i u neposredni saobraćaj s njime. Jer samo tako se može razumeti žestoki otpor, kog su fariseji suprotstavljali svakoj pomisli o nekoj većini Božjih lica. Oni ne htedoše nikako priznati biće, koje bi se u izvesnom smislu moglo smatrati drugim Bogom, ili posrednikom između Boga i čoveka²). Ovako misli i piše hrišćanski bogoslov, koji je nepristran i rukovodi se istinom.

Ali kako crkveno Hrišćanstvo stoji i pada sa Triličnošću, mahom je opravdano, što su udruženi ortodoksní rabini Amerike zauzeli stanovište prema govoru o Isusu inače učenog, agilnog i visokopoštovanog reformnog rabina u New-Yorku, Dra Stephena Wisea. Monoteizam se ne sme pomutiti u jevrejskoj zajednici — rekoše si ovi čestiti rabini.

1) Epiphanius, Haer. 38.

2) R. Travers Herford, »Das pharisäische Judentum«. Leipzig 1913. str. 208.

Naše veroispovedne općine i predanje.

Napisao nadrabim **Dr. Julije Diamant**, Vukovar.

U prošlogodišnjem Almanahu utvrdili smo, da je najstarija veroispovedna općina Hrvatske Zemunska veroispovedna općina, koja ima za sobom skoro dvestagodišnju istoriju. Opće je priznato pravilo, da se pod jednom pravom veroispovednom općinom razumeva versko telo sa svojim vlastitim rabinom. Kriterium općine čini dakle rabin. Početkom prošloga stoieća, godine 1811., osnovana je Varaždinska, a nekoliko godina kasnije Zagrebačka općina.

Mi, dakle, nemamo drevnih veroispovednih općina. Našim mladim veroispovednim općinama nedostajao je lepi primer, probano vaspitno sredstvo, dobra škola, pouzdani putevođ, jednom rečju: predanje, tradicija. Njih su osnovali duhovno i materialno siromašni doseljenici, koji u svojim pređašnjim prebivalištima, zato što su pripadali nižim slojevima jevrejskog stanovništva, ne imadahu nikakva utecaja na upravljanje svojim općinama, otuda i ne imadahu pravog pojma o zadaći i cilju, o istinitoj suštini jedne veroispovedne općine. U hrvatskim općinama vladaše faktično samovolja. Drevna mudra reč: teško zemlji, čiji je vladar bio rob, našla je svoju potvrdu u njihovim analima. Često su se bolji i inteligentniji povlačili mahom natrag, prepustajući vodstvo neznačicama, čija je jedina kvalifikacija bila ovde brzo stečeni novac.

U svima općinama predanje ukazuje vodima pravac, iznosi im utvrzene puteve, meće im na srce, da je najskupocenije dobro neke općine kao etičkog tela »kruna dobrog glasa«, i propisuje im, da ovo blago u svim prilikama čuvaju i množe. Predanje, ta pouzdana i čvrsta osnova stare općine, učeše vođe, da su oni »Tubé Hair«, najbolji u zajednici, kako se zvaahu članovi predstojništva. U nas stvoriše svagdanji vodi općine po svom obliku. Vrednost naših veroispovednih općina beše, dakle, kolebljiva i vazda je zavisila od kakvoće voda. Ova činjenica važi kod nas još i danas. Kad sam se pre skoro 33 godine, posle kratkog delanja, upoznao donekle sa našim veroispovednim prilikama i površno proučio istoriju naših općina, saopćio sam svoje bone opaske mome susednom drugu, duhovitom Osečkom nadrabinu, Dru Samuelu Spitzeru, a ovaj mi iskusni muž reče, da se hrvatsko Jevrejstvo ne može popraviti, jer da tu nema plodnog zemljišta za uspešan rabinski rad.

Ali su se vremena promenila, odlučno popravila. Uspeh se velikim delom ina pripisati Cionizmu, čije su pristalice obimnije, požrtvovnije. Cionistička ideja dala je našoj omladini nov ideal, dokle je predašnje pokolenje, izgubivši starojevrejske osobine, zadržalo samo materialistički mentalitet. Mi Jevreji, bili smo skoro dve tisuće godina najveće sanjalice i pravi idealisti istorije. Naš veliki ideal beše vera, religija, i strogo držanje i savesno ispunjavanje njenih zakona i propisa. Za ovaj ideal žrtvovali su naši pretci svoj imetak, svoju zemaljsku sreću i svoj život.

Sa nestankom žalosnog Srednjeg Veka u našoj istoriji, sa pojavom jutarnje rumeni novoga vremena, kada se otpočelo baviti emancipacijom Jevreja, početkom prošloga stoleća, nastalo je novo doba u životu Jevreja. Verski život, kom je Jevrej posvećivao prede čitav svoj život, došao je prividno u protivnost sa društvenim životom i njegovim zahtevima. Ova borba završena je kod jednog dela Jevreja, kod liberala, pobedom društvenog života. Na višem kulturnom stupnju stojeći nemački Jevreji oduševljavahu se, pošto su raskrstili sa starojevrejskim predanjem, za liberalno Jevrejstvo. Ovi Jevreji su izgubili svoj stav, postadoše tromi, slabi Jevreji bez oduševljenja, bez poleta, oni behu rdavi ortodoksi.

U prvoj svesci (str. 340) svoje Istorije jevrejskog naroda u tri sveske, koja sadrži istoriju XIX. stoleća, iznosi slavni istoriski istraživač, profesor Dr. M. Philippson, jevrejske općine u Pruskoj oko polovine prošloga stoleća ovako: »Predstojnici i zastupnici smatrali su svoje općine finansijskim poduzećem, kao tvornicu ili trgovačku radnju, gde treba nastojati, da se troškovi što više siniraju. Što manje za hramove, rabine, škole i za podupiranje ma koje općenite jevrejske stvari, samo da bude što jeftinije«. A kod doista obrazovanih, dobrotvornih nemačkih Jevreja trajale su ove žalosne prilike samo kratko vreme, pa je, kako dalje izveštava Philippson, nastao potpun preokret, pravo ozdravljenje. Za prilike u hrvatskim općinama njegove su klasične reči mahom odgovarale sve do skorašnjeg vremena. Svekoliko interesovanje za veroispovedne općine pokazivalo se samo prilikom porezivanja. Predstojnici mišljahu, da je njihova najglavnija dužnost, ne dati članovima općine prilike, da budu nezadovoljni; a kako se među ovima nalazi znatan broj takvih, koji ni pare ne daju voljno za nesebične ciljeve, oni su vodećim načelom svoga rada kao vodi proglasili štednju. Svoje počasno mesto oni smatrahu ravnim mestu savesnog direktora banke, koji ima da štiti interese deoničara. Rabin, koji je na polju religije ili dobročinstva hteo stvoriti novo, a za to je trebalo materialnih žrtava, došao je u sukob i konflikt sa vodstvom općine, pa je umesto priznanja požnjeo nezahvalnost. Najmiliji im beše rabin, koji ne imadaše inicijative, nego je sve čutke uzimao na znanje, nije iskazivao svoje mišljenje, pa je čak i pridikovao retko; takvog bi nazivali »miroljubivim«. Faktično su hrvatske općine pravi Eldo-

rado za rabine, koji nemaju ambicije, da nešto stvore i urade. No kako je rabin kao učitelj i duhovni vođ imao unutarnju potrebu i osećanje dužnosti, da progovori svoju reč opomene, da ukore i osudi zlo, on je naišao na oštru i nepravednu kritiku vlastodržaca. U velikom je stupnju značajno i karakteristično, da istorija svake hrvatske općine zna da priča o konfliktima ovih sa njihovim rabinima. Usled nestašice predanja i verskog neznanja njihovih članova, u našim se općinama nije znalo, šta je bio rabin u staro vreme i šta bi trebao da bude u duhu jevrejske religije i njenog razvića, pa se povelu za jednom krilatom reči, koja je postala najžalosnijim inventarom modernih Jevreja, budući je bez svake prave istoriske podloge. U našim krugovima opće rasprostrta, pogrešno tumačena krilata reč glasi: »Jevrejstvo ne zna za hijerarhiju«. Kod ove se izreke obistinjava poznata latinska poslovice, da kad dvojica isto čine, to ipak nije isto. Početkom emancipacije ova se reč dizala protiv starih rabina, zaostalih u svetovnjačkoj kulturi, ne bi li im se suzbio moćni utecaj. Njihovo se delanje smatralo preprekom napretka, smetnjom svetovnog obrazovanja, koje je na juriš osvojilo široke jevrejske krugove. U predašnje vreme, kao što ćemo docnije dokazati, rabin je bio faktički vladar nad svojom općinom, nad njenom voljom i željom. Ova je krilata reč docnije rđavo shvaćena, pogrešno i netačno tumačena, tako da bi naša vera bila oduvek vera anarhije, koja je bogoslovskim analfabetima davala pravo, da u bogoslovskim pitanjima odlučuju po svom nahodanju i mišljenju.

Stoga mi pitamo objektivnu istoriju, zna li Jevrejstvo za jerarhiju ili ne zna, pa neka njena pravedna presuda odluči u ovom pitanju. Ona nam daje ovaj decidivan odgovor.

Mi ne imadamo ni u najstarije vreme, za vreme postojanja Svetosti, hijerarhije. Ma da su samo potomci plemena Levi smeli žrtvovati, te su tako bili posrednici između naroda i njegovog Boga, mi nismo imali sveštenučku vladavinu, nego samo sveštenučki stalež. Članovi ovog staleža ne imadahu nikakva poseda, nego behu upućeni na darežljivost naroda. Da ne bi došli u priliku, da vrše neku vlast, zakon im je zabranio bavljenje sa mrtvacima. Nikada za vreme Svetosti ne imadahu sveštenici vodeću ulogu sem Samuela, koji beše i sudija i prorok. Šta više, proroci im behu veliki protivnici. Po razorenju II. hrama i po gubitku svake političke samostalnosti, učenjaci, rabini, behu pravi učitelji jevrejskog naroda. Prema potrebi oni su mogli staviti van snage i biblijske propise i njihovim je institucijama pridavano božasko poreklo. U našim modernim bogomoljama počinje se obično sa Halel Psalmima »Musaf«, koji se pogrešno smatra za glavno bogoslužjenje, rečima: »Hvaljen da si, o Večni, ti koji si odredio molitvu Halel«. Zavodenje ovih Psalmova rabinskog je porekla. Isto je tako i sa čitanjem »Megilah«, sa paljenjem Hanuka-svetiljaka, kao i sa svima blagoslovima.

Formula za sklapanje jevrejskog braka glasi: »Da budeš svet po zakonu Mojsija i Israela«. Pod Israelom razumeju se njegovi rabini. Jedino tačan naziv naše vere je »Mojsijevsko-rabinska«. Karejci, koji se držahu pisane reči i ne priznavahu avtoritet rabina, nisu smatrani pravim Jevrejima. Već naziv rabin »moj učitelj« ili »moj gospodin« dokazuje, da je držan za prvoga. Oni se zvalu i »jevrejski krajevici«, a docnije ih nazvaše »gospoda grada«. Zagledajmo u svaku jevrejsku istoriju, od Graetzove u 12 svezaka pa do najmanje sveščice učitelja vere, pa ćemo se uveriti, da će nam svaka pružiti dokaz o tome, da jevrejska istorija sadrži mučeništvo Jevreja i istoriju rabina. Jevrejstvo, dakle, ne zna za hijerarhiju, ali poznaje nomarhiju, t. j. vodstvo učenjaka, knjižnika, rabina.

Kad su Jevreji došli u razne zemlje Evrope, oni su svagda i svugdi tražili poglavito pravo, da bude dozvoljeno njihovim rabinima, da vrše judikaturu, da odlučuju u svim spornim pitanjima. I to ne samo u ritualnim, nego i u svim privatnopravnim pitanjima. Svaka Jevrejima od vladara darovana privilegija zamjećavala im je ovo pravo. Jedan deo poznatog četveročlanog verskog zakona iz XVI. stoleća »Šulhan Aruh« rabina Josipa Karo-a naziva »Hošen Mišpat«, a sadrži jevrejsko civilno pravo. Samo po odredbama ovoga htedoše Jevreji svršavati svoje parnice. Rabini su upravo bili sudije Jevreja. Oni behu i njihovi zastupnici, representanti.

Najviše odlikovanje, koje su Jevreji mogli dati, sastojalo se iz naziva »rabin«. Ovim počasnim nazivom odlikovani su najveći jevrejski dobrotvori, n. p. Josel od Rosheima u XVI. i Samuel Oppenheimer u XVII. stoleću, od njihove blagodarne braće. Isti je naziv dobio i plemeniti »Moses Montefiore«.

Kako je brižljivo čuvan ugled i dostojanstvo rabina, dokazuje isključenje (Cherem), najveća kazna, koju općina može izreći, a koja povlači sa sobom materialnu propast i moralnu smrt dotičnoga. Ono je u 24 slučaja izrečeno, a prvi slučaj govori o onim bezbožnicima, koji su rabina proklinjali i posle njegove smrti. Rabin je kroz čitava stoleća bio zakonodavac, predstojnik i izvršilac jevrejskih općina.

Godine 1792. usudiše se Jevreji Ugarske prvi put, da zamole poboljšanje njihova položaja. U prvom redu su tražili zajemčenje prava, da samo njihovi rabini i u buduće izravnavaju sve parnice i da rabin i predstojnik kazne prekršioce verskih zakona. Njihova je molba ostala bez odgovora, i posle 15 godina obnovljena je ista molba. Godine 1807. novembra 24. izišao je nacrt zakona, čija prva tačka izriče, da slobodno ispovedanje jevrejske vere stoji pod zaštitom zakona, da se dozvoljava kažnjavanje prestupnika protiv verskih propisa, samo se batine i novčane kazne ne smeju upotrebljavati. Upotrebive kazne jesu: 1. stidna klupa u hramu; 2. zatvor do 3 dana pooštren postom i 3. železo o vratu u pritvoru. Od ovog predloga nikad nije postao zakon,

ali su se gradovi i docnije starali o tome, da se javni prekršaji verskih zakona policiski kazne.

U Segedinu je bilo zabranjeno Jevrejima, da drže svoje radnje otvorenima Subotom i praznicima, ali su pri zatvorenim vratima smeli posluživati svoje mušterije. Kad je 1835. katolički Čanadski episkop držao tamo vizitaciju, žalio mu se rabin zbog prizrenja magistrata. Na posredovanje episkopa naloženo je gradskom kapetanu, da se Jevrejima zapovedi strogo održavanje njihovih praznika, jer će eventualna prijava rabina imati strogu kaznu za posledicu. Segedinski predstojnik iskao je od Bajskog nadrabina uverenje o intervenciji njihova rabina kod episkopa. Uverenje glasi, da je rabin sasvim korektno postupio, jer Jevrej, koji javno obesveti Subotu, nema vere, ne sme se prepustiti zakletvi i ne može biti svedok. I u samoj Pešti smeli su jevrejski trgovci raditi u Subotu samo pri zatvorenim vratima, bez svake vike. Pre 65 godina desio se u Zemunu jedan zanimljiv slučaj. Neki poznati veletržac duvanom iz Velike Kanjiže, koji je imao velike poslove sa Srbijom, došao je iz Beograda u Zemun, pa je u Subotu sigrao biljara. Zbog toga u općini nastade negodovanje, te se o ovom prestupu izvesti odmah i stari rabin. Ovaj prijavi dotičnoga poput služitelja Sinagoge gradskom načeoniku (jednom višem oficiru), koji odmah dade zatvoriti veletržca. A kad se pobožni rabin svečano oprostio sa Subotom, posle »Habdale«, molio je da se apsenik pusti. Ove istoriske činjenice svedoče, da Jevrejstvo de jure nije znalo za hijerarhiju, ali su Jevreji de facto ne samo priznavali vladavinu rabina, nego su je žudno želeli.

Religiozni Jevreji držahu, da se samo od sebe razume, da na čelu Jevreja treba da stoje rabini, koji su im kroz stoleća bili vođi. Prvi veliki svečan jevrejski kongres sazvaio je Napoleon 1806. godine. Synhedria, koja se sastojala iz 71 člana, i kojoj beše povereno upravljanje Jevrejstvom, imala je 46 rabinskih i 25 svetovnih članova. Ni jednom francuskom ili talijanskom Jevreju nije tada palo na pamet, da se uzruja ili čak podigne svoj glas protiv toga, što je broj rabina bio dvaput veći od broja svetovnjaka. Synhedria je izabrala odbor iz 5 članova kao najviši jevrejski forum za vođenje poslova. Od ove petorice behu, naravno mahom u duhu predanja, razvića, 3 rabina i 2 svetovnjaka. Svako je tada držao ovo za dobro i pravo, jer su tadanji Jevreji poznavali verski zakon, bili su vični istoriji, živeli su u jevrejskom duhu i znali su, da Jevrejstvo, istina, ne poznaje hijerarhije, ali zna za nomarhiju, i da su Jevreji kroz stoleća ne samo priznavali vođstvo i upravu rabina, nego su ih žudno zeleli.

Molitva Kadiš.

Napisao nadrabim **Dr. Leopold Fischer**, Vršac.

Nesumnjivo je svakom Jevreju bez razlike pravca i mišljenja, obrazovanja i uverenja, »Kadiš« uzvišen i svet, važan i značajan. Ne samo pobožni i verni, kome je sve sveto, što vera propisuje, nego i slobodoumni, kao i onaj, koji se kiti epitetom »prosvেćeni«, koji za verske ceremonije, pa bile one koliko mu drago važne i svete, nema ni smisla, ni vremena, drži molitvu Kadiš ipak svetom, ona ga može zagrejati i oduševiti, ona je neizbrisivim znacima urezana na tablicama njegova srca i može da pretvori njegovo oko u nepresušni izvor toplih suza.

Tvrđnja, da je molitva Kadiš možda najpopularnija molitva u bogatom blagu naše liturgije, zaista nije neopravdana. Ili zar nije ona skoro kroz dva stoleća govorena u svini bogomoljama i učionama Israela svaki dan s ljubavlju i oduševljenjem; zar nema ona takvu moć nad svakim, u čijim grudima tinja i najmanja iskra pieteta za upokojenim roditeljima, da mu nije dalek nikoji put, da mu nije surovo nikoje godišnje doba, da mu nije velika nikoja žrtva, te da obavi molitvu Kadiš pod svim okolnostima toplo i usrdno? Nema toga Jevreja, koji bi mogao da se oslobodi čarobne formule molitve Kadiš (ako je smemo tako nazvati). Već i četverogodišnji, prerano siročetom ostali dečak tepla je pred sakupljenom pobožnom općinom; ali i starac u godinama govoriće je o godišnjici smrti svoga oca ili svoje matere sa bolom i tužnim osećanjem, kao da mu je surova ruka anđela smrti tek juče otrgla jednog od milih i dragih.

Pa ipak je čudnovato, da se ova najvećma poznata i govorena molitva razume ponajmanje ili gotovo ni malo. Uopće je nepoznat i njen sadržaj, i njen značaj ili jezik, i njene misli, i njen odnos ka spasenju duše, i njena istorija, i njen postanak i razvitak. Svakako samo moć navike daje prividno ovoj molitvi gore navedenu snagu. Zato neće zar biti nezanimljivo, da u nižim redovima protumačimo sadržaj ove divne molitve i upoznamo njenu istoriju i vezu sa žalošću široke javnosti.

Opće je priznato, da molitva Kadiš vodi svoje poreklo od jedne stare jezovito-potresne bajke, koju niže donosimo. Jednom je zadubljen u misli išao naš veliki učitelj, R. Akiba, kroz šipražje šume Libanona. Tada začuje šuštanje, šum u suhom lišću. Beše to užasna, strašna slika, koju sagledaše njegove oči. Jedna strahovita pojava! Jedan kostur, zvečeci skelet, suhe kosti, koje

traže i kupe suho granje. »Ko si ti?« zapita ga R. Akiba, »izmet pakla ili zemaljski sin? I zašto, zbog čega kupiš ovo granje?« »O, teško meni«, jadikovaše i govoraše kostur. »I ja sam nekad bio živo biće, stvoreno od mesa i krvi, kao ti! U ovoj šupljivoj lobanji radio je mozak, a u ovim praznim grudima kucalo je nekada srce. Teško meni! I ja sam nekad bio živo biće, ali tako pobožan i bogobojažljiv kao ti, učitelju i ukrase Israela, nisam bio. O, teško meni! Vera, religija, božji zakon behu mi strani. Plač i ridanje siromaha ne htedoh videti, zapaj bednih ne htedoh čuti, ne htedoh videti suza sirotinje, ne nahranih gladne, ne odenutih gole, ne pružih ruku onima, koji se po prašini i blatu valjaju, šta više, upotrebih svoju snagu, da njihovu bedu povećam. Pogledaj samo ovu levu mišicu! Tefilin je nikad nije krasio, niti sam se ikad zavio u Talis. Ali mi dođe kraj, žalostan čas rastanka. Neumorno i bez prestanka moram da se potucam po mračnim dolinama, gde se ne vidi ništa, ali se tim više čuje. Plač i žalba, jadikovanje i stenjanje, ridanje i jaukanje. Na ovim granama, koje moram ovde da kupim, moja duša svaki dan sagoreva. Plamenovi, koji me kinje i muče, okružuju dnevno moje telo. O, teško meni, kako strahovito moram da stradam.«

Na to ga upita R. Akiba: »Zar nema načina, nema pomoći, da ti se bolovi ublaže?« »Ima — odgovori kostur — a to je jedna molitva, koju kad bi izgovorilo moje dete, prestale bi strašne muke njegova oca«. »Pa zar ti nemaš sina?« razabirao se učitelj. »Imam dakako, ali on nije bolji od mene, ne zna ovu molitvu, niti bi je njegova usta izgovorila za mene«. — »Nauči me toj molitvi — moljaše ga R. Akiba — i ja ti obećavam, kunem ti se, da ću tvoje dete vaspitati, naučiti ga ovoj molitvi i u svemu dobrom poučiti«. E pa čuj onda ti, velikane Israela! Ova čudnovata molitva glasi: *יהונתן ויהודים שמיה רבא*).

Činjenica je, da u jevrejskoj književnosti do danas još nije nađen izvor, po kom bi se videlo, da je molitva Kadiš bila poznata i u vremenu pre R. Akibe. U Talmudu nalazimo nekoje citate iz ove molitve, ali najstariji od njih potiče tek iz druge polovine drugoga stoleća. Mišna-učitelji, R. Jose i R. Johanan, govore o jednoj i istoj rečenici u pretpostavci, da je narodu dobro poznata i da se njome u Israelu odvajkada molilo. Samo njenu čudesnu snagu i dejstvo žele oba učitelja izneti narodu pred oči, ne bi li ga podstrekli, da svakom prilikom jasnim glasom odaje njome hvalu Bogu. R. Jose pričaše¹⁾: Jednom pri putovanju uđem u jednu ruševinu Jerusolima, da se pomolim Bogu. Tada dođe k meni Ilija, prorok, pa mi reče: »Sine moj, kakav glas čuješ u

1) U Seder Elijahu Zuta XVII. ed. Friedmann str. 22 f. ovu je priču ispričao R. Johanan b. Sakai. — Nebrojene su knjige, u kojima se može čitati ova priča u raznim varijacijama, vidi navođenje izvora kod M. J. bin Gorion, Der Born Judas II. 348 i 365. Zbog opširnosti priče u ovom delu pod nazivom: »Mrtvac-putnik« na str. 154 ff. ona nije ovde upotrebljena.

2) Berahot 3a.

ovoj ruševini?» Na to odgovorih ja: »Nebeski glas, koji tuži kao golub i jadikuje: Teško mojoj deci, zbog čijih sam grehova opustošio svoj hram i razorio svoju svetinju, pa sad progonjeni žive kod stranih naroda«. Tada mi reče Ilija: »Sine, moj, za svega života tvoga, ne samo u ovom času, nego u svako doba, kad Jevreji idu u svoje učione i govore: יהא שמיה רבא מברך, kao da se trese glava Svetoga, neka je hvaljen, i potuži se: Blago kralju, koga hvale u njegovoj palati, a teško ocu, koji je morao rasterati svoju decu, i teško deci, koja su prognana od trpeze svoga oca«. — Naprotiv R. Johanana učiše¹⁾, da oduševljeno recitovanje pomenutog stiha ništi i kaje idolopoklonički greh, t. j. jedan od tri najveća greha po shvatanju jevrejske vere; otpadništvo od Boga pak potrće se oduševljenjem za Boga.

Iz trećeg stoleća još uvek ne čujemo dalji citat iz molitve Kadiš, do onog pomenutog. R. Josua b. Levi takode govori samo o ovom stihu i pripisuje mu nadzemaljsku snagu, ako se govori sa unutrašnjom pobožnošću, pa kaže: ko se ovom rečenicom sa punom pobožnošću moli, otklanja od sebe svako zlo, koje mu je dosuđeno²⁾. Šta više, u još poznijem vremenu citira se samo ovaj stih. Znameniti učitelj Raba rekao je ovu mudru reč: Svaki dan ima više patnje od predašnjega, pa šta ipak obdržava svet? יהא שמיה רבא, kad se molimo ovom rečenicom posle predavanja. On je time mislio, da će se patnje sveta pobediti i saviadati samo oduševljenom ljubavlju k Bogu i njegovoj nauci!³⁾ Najposle ćemo pomenuti još i mišljenje jednog anonimnog učitelja Talmuda, koji je rekao: Ko אמן יהא שמיה רבא מברך u snu govori, neka očekuje blaženstvo na drugom svetu⁴⁾. Time smo potpuno iscrpeli citate iz molitve Kadiš, koji se nalaze u Talmudu⁵⁾. Kao što se vidi iz citiranih mesta Talmuda, uvek se pominje jedna i ista rečenica danas poznatog Kadiša, otuda bismo bili skloni postaviti hipotezu, da u ono vreme uopće nije bila poznata čitava molitva Kadiš. Ali nije tako. Jer kao obično, Talmud navodi, kraj sve svoje opširnosti u diskusijama, ipak

1) Šabat 119b i Jaikut Šoftim § 46.

2) Na sp. m. Čudnovato je, da Tosafot k Šabatu 119b s. v. בל citiraju ovo mesto iz Pesikta u ime R. Ismael b. Eliša, dakle savremenika R. Akibe. Nama je nepoznato ovo mesto u Pesikti, zato ne možemo da ispitamo tačnost ove izreke. Ali se svakako ovim dokazuje, da je već mnogo pre R. Akibe bila u upotrebi ova molitvena formula.

3) Sota 49a.

4) Berahot 57a.

5) Da bismo bili pravedni prema istini, moramo napomenuti, da se još na dva mesta Talmuda pominje ova rečenica molitve Kadiš, ali kako ista ni sa istoriskog, ni sa kulturnoistoriskog gledišta ne dolaze ovde u obzir, mi ih nismo spomenuli u gornjem tekstu. Jedno se mesto nalazi u Berahotu 21b, gde učenici R. Johanana uče, da se, zbog recitovanja ovog stiha, mora prekinuti svaka, pa i najvažnija molitva. A u Suka 39a opet je Raba, koji se bavi ovom rečenicom. On je ovde toga majenja, da taj stih treba govoriti vazda u vezi, zato se ne sme govoriti najpre יהא שמיה רבא i docnije posle nastale pauze dodati מברך.

samo citate iz formula, čiji se sadržaj i tekst pretpostavlja opće poznatim, pa se citati iznose tek kao dokaz za tvrdnju, čija se tačnost time neoborivom dokazuje. U ovoj nas postavci utvrđuje mesto iz halahiškog Midraša Sifre¹), gde R. Jose, — dakle onaj već na str. 94 pomenuti učitelj Talmuda u drugom stoleću — zaključujući po Deut. 32, 3, postavlja liturgijsko pravilo. Ovaj biblijski stih glasi: »כי שם ה' אקרא הו גודל לאלקינו i kad ja prizivam ime Božje, onda podajte čast našem Gospodu«. Dakle, kad čujemo, da neko izgovara rečenicu: יהא שמיה רבא מברך, onda moramo jednoglasno i glasno objaviti: לעולמי ולעולמי עולמים. Ovdje se pretpostavlja, da je molitva Kadiš odvajkada odomaćena u narodu, t. j. u liturgiji, i da se često izgovara²).

Pitanje je sada, e da li je molitva Kadiš služila prvobitno

1) Uz האוינו § 306, ed Friedmann str. 132b.

2) Ovdje se dotičemo pitanja, šta se upravo u ono vreme, dakle u prvim stolećima, razumevalo pod imenom Kadiš. E da li čitava molitva, kako je danas poznata, ili samo jedan njezin deo. A. Berliner piše o tome na svoj zanimljivi način (Randbemerkungen zum täglichen Gebetbuche II. deo, Berlin 1912, str. 4): »Das Kaddisch ist in der Formel, wie wir es in der Liturgie besitzen, in der talmudischen Zeit noch nicht bekannt, auch nicht mit seinem Namen irgenwie erwähnt«. U svom izlaganju dolazi najzad do rezultata, da se od danas poznate molitve Kadiš pominje samo ona gore već više puta citirana rečenica יהא שמיה רבא מברך, kao što smo i mi samostalno obilatlo izlagali, potkrepljeno svim citatima, koji dolaze u Talmudu. Najzad Berliner donosi konkluziju, da je narod u ono vreme običavao uzviknuti ovu jedinu rečenicu posle saslušanja i svršetka predavanja. Ovo mnjenje podupire prividno i veliki komentator Raši, koji primećuje uz mesto Talmuda Sota 49a, da je narod po predavanju propovednika u dan Subote uzviknuo יהא שמיה רבא מברך, jer se tog dana drže obično predavanja, pošto se tada ne radi, te je učenje skopčano sa slavljenjem imena Božjeg. Ali u dvema tačkama moramo protvrediti ovim izlaganjima Berlinerera. Najpre što se tiče imena »Kadiš« ima se primetiti, da se već u prvim posletalmudskim spisima upotrebljava naziv »Kadiš«, i da je on tek u ovo vreme stvoren, ne bi se upotrebljavao bez svakog naročitog tumačenja, otuda se izraz »Kadiš« može smatrati kao uobičajeni naziv još u predašnjim stolećima. (Neka se uzme u obzir i talmudsko načelo u Eduj. II., 2 i često: לא ראינו אינו ראור »Mi nismo videli, nije još nikakav dokaz«). Zaključak, kog Berliner izvodi iz okolnosti, što se u Talmudu nalazi samo ovaj jedan stih Kadiša i što je narod uzvikivao svagda samo ovaj jedini stih posle predavanja, netačan je po mom mišljenju. Već gore u tekstu smo iz analognih formula, koje se nalaze u Talmudu, zaključili, da je čitav tekst, sa nekojim odstupanjima od današnjeg teksta, morao biti poznat još u talmudsko vreme. Ovu tvrdnju potkrepljuju ove činjenice. Već u najranijim gaonejskim spisima citira se Kadiš vazda u celom formulovanju, onako kako se nalazi danas u liturgiji. Da su tekst konstruisali Gaoni, ne bi ga mogli navoditi kao opće poznat. Otuda je formula Kadiša bila tačno utvrđena još u talmudsko vreme. Dalje se protudokaz može dati iz samih citata Talmuda. R. Jose, dakle najstariji učitelj, koji pominje Kadiš, donosi pomenuti stih sa dodatkom לעולמי עולמים, naprotiv učitelji trećeg i četvrtog stoleća navode samo početak stiha. I oni su svakako znali čitav stih, kao i celu formulu Kadiša, ali za razumevanje učenja niti su trebali kraj stiha, niti čitav Kadiš. Ali kako je יהא שמיה רבא najvažniji deo Kadiša, kog i danas glasno govori čitav skup, kako ga je govorio narod glasno u talmudsko vreme, to Talmud govori svagda samo o ovom stihu i skopčava s njime halahiske norme.

istom cilju kao danas, naime, e da li je već pri svom postanku bila molitva onih, koji tuguju. Ovo se pitanje mora svakako odreći, jer je baš protivno dokazano, naime, da je molitva Kadiš kao molitva tugujućih i spasenja duša, kako je danas poglavito poznata u narodu, tek mnogo docnije, posle više stoleća otkako se u liturgiji upotrebljava, služila i ovom cilju. Iz najstarijih se izvora vidi pre svega, da se posle svakog javnog predavanja o Hagadi, o tumačenju Biblije ili studije Talmuda, govorila molitva Kadiš kao završna reč¹⁾. Ovim se smeralo, da se predavanje vazda završi hvalom Bogu, koju Kadiš najlepše iskazuje. Studija svetih spisa, kao i agadisko predavanje, behu od razorenja drugog hrama u Jerusolimu ona oživljujuća i utešna snaga, koja je ulevala Jevreju životni eliksir, istrajnost, hrabrost i požrtvovnost i koja ga je održala u stoletnom toku. Zanimanju naukom Božjom prirodna je posledica proslavljanje Boga, kao krajnji rezultat i krajnji cilj. A proslavljanje Boga u raznim pravicima čini sadržaj Kadiša, koji je najuzvišenija i najpotpunija himna na hvalu Bogu, kojom raspolaže jevrejsko pesništvo. Otuda je on svagda činio završetak svakog predavanja, ne bi li se i time izrazilo, da cilj studije može i sme biti samo najviše proslavljanje Boga. Prastari izraz ove veze između predavanja i molitve Kadiš nalazimo u jednom apokaliptičkom Midrašu, koji ujedno pruža znatan prilog za ispitivanje unutarnjeg sadržaja ove liturgijski važne molitve. Isti glasi u slobodnom prevodu ovako²⁾: »Jednom će Svemogući u vrtu Edenskom, okružen svima pobožnima i svom svojom nebeskom poslugom, tumačiti Toru, davati nova razjašnjenja i tumačenja, koja će potom Mesija objaviti svetu. Na kraju svog poučnog predavanja dođe i On do Agade (t. j. do tumačenja Pisma), a tada ustane Serubabel b. Šealtiel i rekne: יהוה ויהוה. Svi prisutni, koji su čuli ove reči, rekoše na to: Amen! Odjek ove reči dopro je do pakla, čuše je grešnici Israela i drugih naroda, koji su bili prokleti na večiti boravak u paklu, čuše je pa i oni glasno rekoše: Amen! Od njihova jednoglasnog govora zadržta svet i Svemogući zapita u čudu, šta znači ova vika. Službu izvršjući anđeli dadoše mu istiniti odgovor, da svi stanovnici pakla rekoše Amen. Tada Svemogućim ovlada milosrđe, te dade ključeve pakla arhangelima Mihailu i Gabriëlu sa nalogom, da odvedu sve grešnike iz pakla u vrt Edenski, jer pobožnim izgovaranjem reči Amen oprošteni su im svi gresi«.

Kao faza u istoriji razvića Kadiša smatrati se imaju zar reči Abudrahama, koji, oslanjajući se u svom velikom komentaru liturgije obično na stare izvore, primećuje, da je Kadiš prvobitno sastavljen za one, koji su Semone-Esre ili Kedušu i dr. propu-

1) Vidi o ovom i Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, II. izdanje, str. 385.

2) אלהא בותא דרבי עקיבא u Jeilneku, Bet Hamidraš, III. 12 ff. Eisenstein, Ozar Midrašim, II. str. 414. Preradeno u Sidur R. Amram Gaona, Varšava 1865 str. 13b.

stili pri javnom bogoslužjenju, pa da se to naknadi. Možda je to i bio prvobitni povod, što je Kadiš iz učione prenesen u bogomolju, ne bi li tamo za buduće tisuće godina uhvatio čvrst koren. Svakako je ova izjava Abudrahama očevidna i on ju je izvesno crpeo iz kakvog starog izvora, koji je danas ostao izgubljen¹⁾.

U koje je pak vreme postao Kadiš stalnim sastojkom liturgije, ne može se tačno reći. O tome nema u našoj velikoj književnosti nikakvih vesti. Ali se daje dokazati, da je prvobitno, kad je iz učione prešla u hram Božji, na svršetku, odnosno kao svršetak čitavog bogoslužjenja govorena, kako bi se time bogoslužjenje uzvišeno, sa hvalom Boga zaključilo u najdivnijem obliku. U traktatu Soferim XIX. čitamo o tome ovu izreku u ime R. Elišera b. Hyrkanos, koji je živio u vreme razorenja hrama. Kad je saznao kralj Salomon, da Večni voli, kad se čine dela ljubavi, dao je udesiti u hramu, kog je on sazidao, dva posebna ulaza, jedan za mladoženje, a drugi za tugujuće i izgnanike. Subotom su se stanovnici Jerusolima skupljali između ova dva ulaza, dovikujući onome, koji je ušao u ulaz sa mladoženje: השוכן בבית הזה יבנהו ויבנותו »Ko stanuje u ovom domu, neka bi te obradovao decom«. Oni, koji su pokrivenih brkova ušli u drugi ulaz, behu tugujući, pa im se dovikivalo: השוכן בבית הזה ינחמך »Ko stanuje u ovom domu, neka te teši«. Naprotiv oni, koji su nepokrivenih brkova ušli u drugi ulaz, behu izgnanici, pa im se dovikivalo: »Ko stanuje u ovom domu, neka te teši i umudri, da se pokoravaš naredbama«. Kad je razoren sveti hram, učinio je R. Elišer b. Hyrkanos raspoložaj, da mladoženje i tugujući dolaze u bogomolje, ne bi li im se ukazala kakva usluga, i to: mladoženje, da ih slave i prate doma, a tugujućima je Hazan (חזן = predmolitelj), pošto je dovršio molitvu Musaf, stavši iza ili ispred vrata bogomolje, kad ih je tamo sreo sa njihovim rođacima, podelio blagoslov, a zatim je obavio molitvu Kadiš²⁾.

Ma da je ovaj raspoložaj vezan sa imenom R. Elišera b. Hyrkanos, ipak se zbog toga ne može zaključivati o starosti Kadiša, jer u čitavom Talmudu se pod »Hazan« razumeva sluga hrama, a ne predmolitelj, i tek docnije, dugo posle zaključenja Talmuda, prenet je naziv »Hazan« i na predmolitelje svakako zato, jer u ono vreme oni ne mogahu kao pređe dodavati molitve, koje su sami sastavljali, nego su ropski, prema propisima rabina, morali obavljati molitve. U talmudsko se vreme zvao predmolitelj »Šeliah Cibur«; ovaj su naziv predmolitelji docnije izgubili, odnosno odbacili, pa su se od gaonejskog vremena zvali

1) Vidi Levy, Wörterbuch über die Talmudim u. Midraschim IV. sv. 255 str. O Keduši je poznat ovaj razlog, pa je utvrđen i u Šulhan Aruhu, ali ne o Kadišu.

2) Ova priča sa izuzetkom potonje rečenice, u kojoj se pominje Kadiš, nalazi se i u Pirke R. Eliesera XVII., tamo je i blagoslov za ožalošćene naveden, o kome je reč, on glasi: ברוך אתה ה' גומל שכר טוב לגומלי חסרים.

»Hazan«. Otuda gornja priča možda nema nikakve veze sa R. Elišerom b. Hyrkanos, nego je tek docnije postala i R. Elišeru b. Hyrkanos pripisana. Ali je činjenica, da je za vreme Gaonima Kadiš igrao znatnu ulogu u liturgiji, tekst mu je još tada bio utvrđen, potpuno ravan današnjemu. Sredinom devetog stoleća Kadiš nije govoren samo na svršetku bogoslužjenja, nego i za vreme istoga, baš kao i danas što je uobičajeno i propisano. U molitveniku R. Amram Gaona, — a to je ujedno najstariji poznati nam molitvenik —, dakle u polovini devetog stoleća¹⁾, predmolitelj je govorio Kadiš n. pr. u dnevnoj jutarnjoj molitvi pre *ברכה*, pre *ובא לציון*, *ובא לציון* sa dodatkom *והתקבל* i posle *אין כאלקינו*.

Zanimljivo je zapitati se, zašto je predmolitelj morao dnevno toliko puta ponavljati Kadiš, tako: u jutarnjoj molitvi četiri puta, u molitvi Minha dvaput i isto toliko puta u molitvi Maariv. Koliko mi je bilo moguće da razgledam križevnost, nisam video nikad i nigde, da se postavljalo ovo pitanje. Mahom je prirodno, da gde nema pitanja, nema ni odgovora, zato je nemoguće dati razloga naredbi, zašto je Kadiš tako često ponavljjan. Činjenica je, da je pribeležena u prvom molitveniku, t. j. od R. Amrama Gaona, kao utvrđena norma i umetak na dotičnim mestima. Ko, kad i zašto je to učinio kod ove naredbe, do danas je nemoguće odgovoriti.

Ako i ne potpuno, a ono bar hipotezom ili upravo nagađanjem pokušaću da odgovorim na pitanje »zašto«, i to pomoću jedne nepoznate agadičke priče, koja se ne može naći u zbirkama Midraša. Ona se nalazi u već češće pominjanom, veoma važnom molitveniku R. Amrama Gaona str. 3b u dodatku tekstu molitve Kadiš. Ona glasi u slobodnom prevođu: R. Ismael²⁾ pričaše: Moj prijatelj Sasnagir, knez anđela³⁾, govoraše mi jednom: Sedi Ismaele u moje krilo, ja ću ti obznaniti, šta će se nekad dogoditi Israelu. Ja sedoh u njegovo krilo, on me pogleda i počne plakati, tako da su suze kapale na mene. Ja mu rekoh: »Ti, odblesku veličanstva, zašto plačeš?« On odgovori: Hodi, ja ću te uvesti i pokazaću ti, šta je tamo sačuvano za Izraela. On me uze za ruku i uvede me u unutrašnje odaje i blagajne. Tamo mi pokaza neke spiskove, ispisane mnogim ukrasima, u kojima beše odlučeno, da će jedan deo dopasti ropstva, drugi deo dopašće gladi, a treći će biti opljačkan. Na moje pitanje, ko se misli pod tim, on mi odgori: Israel. Ja rekoh: Zar je samo Israel

1) R. Amram Gaon živeo je u Suri 856. godine, vidi A. Marx, Untersuchungen zum Siddur des Gaon R. Amram, im Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, V. Frankfurt a. M. 1907 str. 342.

2) Ovo je R. Ismael b. Eiša, savremenik R. Akibe, sin prvosveštenika, vidi Graetz, Geschichte der Juden IV. str. 56.

3) Od R. Ismaela imamo i drugih priča, koje su takode dialog sa anđelima, kao: sa Akatrielom, Matatronom i dr., vidi Horovitz, *בית עקר* האגרות I. 59 f.

grešio? On reče: Na Israelu se svaki dan obnavljaju još teže kobi od ovih; ali ako Israel odlazi u bogomolje i u glas poviče: *אמן יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמאי* ovde zadržati i neće se ispuniti. Svemogući, koga treba uvek obožavati, proslavljati, slaviti i svetiti, raduje se svaki dan i u svako doba dana sa ovom molitvom svoje dece i otklanja time neudaću od njih. Otuda učimo, kakvu snagu ima molitva Kadiš; ona otklanja svaku nesreću i čini radost Večnome. Toliko ova priča. — Završni stih, verovatno dodatak R. Amrama Gaona, jasno odaje uzrok, zbog koga treba predmolitelj što češće da govori Kadiš. Možda je misao ove priče krajnji uzrok za često ponavljanje Kadiša. U nestašici boljeg tumačenja ili tačnije, dok ne nađemo izvor i poreklo pomenute naredbe, moramo se zadovoljiti sa ovom pričom, koja svakako nije bila bez utecaja na naredbu.

Dalja zagonetka u istoriji molitve Kadiš jeste pitanje, kad je Kadiš zaveden kao molitva siročadi. Kroz mnoga stoleća ga je govorio svagda samo predmolitelj na propisanim mestima bogoslužjenja, a narod je samo upadao uzvikom: *אמן יהא שמיה רבא וכו'*. U Srednjem Veku — tačno vreme nije određeno — beše običaj, pošto je općina izgovorila završnu molitvu, da neko iz općine govori molitvu Kadiš. Ovaj je običaj primljen najpre u Francuskoj¹). Kao što smo razumeli iz gore citiranog mesta Talmuda u Berahot 3a (str. 94), pohvala u molitvi Kadiš jeste utešna molitva Israela u narodnoj žalosti za gubitkom svetog hrama u Jerusolimu, koji činjaše stožer Israela. Progšana, od trpeze Večnoga oterana, kažnjena, u progonstvo odaslata deca slave i kraj kazne nebesnog Oca najvišom, najsavršenijom hvalom. Zato se Kadiš prvobitno odnosio na razorenje Jerusolima, na najveću narodnu žalost. U bezutešnom i tužnom položaju Jevreja Srednjega Veka, kada behu gonjeni, mučeni i kinjeni, oni, koje je nesreća pogodila ili pojedinci, koje je općina odredila da govore molitvu Kadiš, u svom neizmernom bolu su pomoću molitve Kadiš, tom najvišom hvalom Boga, želeli, nadali se, zahtevali i težili, da skoro dođe vreme općeg poštovanja Božjeg, kako je izraženo u Kadišu u najlepšem obliku. U Kadišu izrečena želja, da Bog što pre donese mesijansko vreme, kako bi se svaka nesreća okončala, ujedno je velika uteha i umirenje za onog, koji je govori. A ima li za pojedinca veće nesreće od smrti oca ili matere? Zato su se najpre u slovenskim zemljama po svršetku bogoslužjenja podigla deca siročad, da glasno govore molitvu Kadiš, kao što se pominje u Or Sorua na p. m. Možda je u ovo vreme postala i legenda, koju smo naveli gore na str. 93, a koja je tesno skopčana sa imenom R. Akibe, koji je uzeo jedno dete bez oca i naučio ga molitvi Kadiš, kako bi se njegov, na paklene muke

1) Tako izveštava R. Isaak iz Beča u Or Sorua II, 11b. On beše savremenik R. Mose b. Nachman (Ramban), koji je živeo od 1195—1270.

prokleti, otac oprostio svojih muka. — Ovoliko se imalo reći ukratko o postanku, razvitku i istoriji molitve Kadiš. U idućim redovima preći ćemo na naš današnji Kadiš, te njegov sadržaj, njegov značaj i njegove misli protumačiti pregnantnim rečima.

Što se tiče teksta Kadiša, može se utvrditi, da formula, koja je danas uobičajena kod nas Aškenasima, predstavlja prvobitni tekst, slobodan od svakog docnijeg umetka i dodatka. Promene, koje su izvedene na Kadišu naročito u Srednjem Veku, mnogobrojne su, pa i formula Sefardima, koja je takođe docnijeg datuma (najpre se nalazi u velikom ritualnom kodeksu R. Mosesa Maimona), jako odudara od teksta, koji je kao prvi tekst sadržan u molitveniku R. Amrama Gaona. Naša je, dakle, formula, sa posve neznatnim odstupanjima, najprostiji i, ujedno, najkraći tekst. Daleko bi nas odvelo, kad bismo se ovde pozabavili istorijom teksta Kadiša; zato ukazujemo na odličnu knjigu Davida de Sola Pool: »The Old Jewish Aramaic Prayer the Kaddish (1909)«, gde su složeni razni tekstovi, kojih broj nije baš neznatan.

Može se gotovo pouzdano uzeti, da je Kadiš prvobitno napisan bio na hebrejskom jeziku, otuda su prvi citati iz njega u Talmudu na hebrejskom jeziku; tako n. pr. u Berahot 3a, 21 b glasi isti: יהא שמו הגדול מבורך. Docnije je hebrejski tekst u Babiloniji sa obzirom na narod, koji nije znao hebrejski, preveden na aramejski¹⁾. Odlomci starog hebrejskog teksta očevidno su održani u delu molitve, koji se i danas govori subotom i praznicima pri izvađanju Tore, a prvi se put pominje u traktatu Soferimu XIV, 12.²⁾

Hebrejskom על הכל :	odgovara u aramejskom Kadišu :
על הכל יתגדל ויתקדש	u I. delu יתגדל ויתקדש שמויה רבא
וישתבח ויתפאר ויתרום ויתנשא ויתהדר	„ II. „ יתברך וישתבח ויתפאר ויתרום
ויתקלם שמו של מלך מלכי המלכים	ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל. ³⁾
הקב"ה	שמויה דקודשא בריך הוא
בעולמות שברא	„ I. „ בעלמא די־ברא
כרצונו	„ I. „ כרעוהיה
תגלה ותראה מלכותו עלינו במהרה	„ I. „ וימליך מלכותה בעגלה ובזמן
ובזמן קרוב	קריב

Neka je pomenuto još i to, da se završni stih, koji počinje sa עושה שלים, još i danas recituje na hebrejskom jeziku.

Pre nego što predemo na tumačenje njegova sadržaja, mi donosimo Kadiš u vernom prevodu: I. Neka se slavi i sveti nje-

1) Vidi Tosafot uz Berahot 3a s. v. ועונין.

2) U Sidur R. Amram Gaona stoji ova molitva u svakidanoj jutrenjoj molitvi ויספד ברכון.

3) Stavljeno je na mesto ויתקדים. U Kadišu R. Amram Goana stoji još ויתקלם. Ali već u Siddur Raši, ed. Buber-Freimann, Berlin 1911, str. 10 naređuje se: אין אומרים ויתקלם. U Tur Orach Hajim §.56. izrečno se napominje, da se sad kaze ויתהלל umesto ויתקלם.

govo veliko ime u svetu, koji je On po Svojoj Volji stvorio. Neka bi On raširio svoje carstvo u danima vašeg života i čitavog doma Israela, skoro u bliskom vremenu. Na to recite: Amen! Neka je hvaljeno Njegovo veliko ime doveka i u vekove vekova! II. Neka je blagosloveno i hvaljeno, slavljeno i uznošeno, uzvišeno, obožavano, osvećeno i veličano ime Svetoga, koji neka je hvaljen! On je uzvišen nad svim blagosiljanjem, nad svim pohvalnim pesmama, nad svim pojanjem i obećanjem utehe, što se u svetu govore! Na to recite: Amen! III. Izobitni mir i život neka dode s neba na nas i na ceo Israel! Na to recite: Amen! IV. Ko stvara mir u svojim visinama, neka stvori mir nad nama i čitavim Israelom! Na to recite: Amen!

I: »Neka se slavi i sveti njegovo veliko ime u svetu, koji je On po Svojoj Volji stvorio«¹⁾). Bez sumnje sadrži ova rečenica pre svega ljudsku nemoć prema volji Božjoj. Zatim ona mračnom, nesrećom i tugom naročito hranjenom pesimizmu donosi bliže ideju: »što Bog radi, dobro je urađeno«. Ako ovaj svet zbog pretrpljenih beda i nije po našoj volji, ipak razmislimo, da je viša volja stvorila svet i obdržava ga. I kao što je nama stvaranje i suštastvovanje ovog sveta prijatno, isto tako treba i postojanje i nestajanje — te znake ovog zemaljskog sveta po volji Božjoj — da priznamo kao obeležje poniznog pokoravanja volji Božjoj.

»Neka bi On raširio svoje carstvo«, ne bi li došlo očekivano carstvo Mesije²⁾, te da prestane svaki greh na zemlji, koji sprečava spasenje čovečanstva. Ovo carstvo Božje neka bi već »skoro, u bliskom vremenu« došlo, »u danima vašeg života i celog doma Israela«. Nesumnjivo hoće ovaj izraz da ispuni sadašnjost nadom na život i da nam skrene pogled sa nesreće, koja nas je zadesila, a ne manje i da nam ublaži bol o prošlosti s pogledom na obećanu budućnost.

»Njegovo veliko ime neka je hvaljeno doveka i u vekove vekova«. Čitav skup, koji glasno izgovara ovaj stih, priznaje time nesumnjivo verovanje, da će se ime Božje slaviti ne samo u ovom svetu, nego i u budućim svetovima, dakle svugde i svagda. Vera u budući svet sem zemaljskoga pojačava se izrazom: »i u vekove vekova«, pa nam je data nada, da ćemo se u ono vreme opet sastati sa našim milim pokojnicima. S druge strane izaziva ovaj stih na spajanje religioznog osećanja i mišljenja sadašnjosti sa čeznjom budućnosti, te nas oduševljava i snaži bogobojažljivim delima, da savladujemo moć greha.

II. Prvi se deo može u izvesnom smislu smatrati prošenjem, koje je, za razliku, od običnih molitava, čisto od svake sebičnosti, jer se u njemu ne moli ni za hleb, ni za odeću, ni za zdravlje ili život, nego da bi Božja veličina i svetost rastila i sve dalje

1) Uporedi Ezehiel 38, 23: »Ja ću se pokazati velikim i svetim i otkriću se pred očima mnogih naroda, i oni će uvideti, da sam ja Večni.«

2) Upor. Zah. 14,9: »Večni će biti car nad celom zemljom.«

krugove čovečanstva pridobijala za se; dalje, da bi carstvo Božje što pre došlo, t. j. carstvo vrline, istine, pravde i ljubavi ka bližnjemu. U drugom delu počinje pohvalna molitva, sa svojim divnim sadržajem i uzvišenim hvaljenjem Boga, tako izvanredne lepote, da joj nema ravne u čitavoj liturgiji. Početne reči izgovaraju himnu tako jasno, da je izlišno svako dalje tumačenje!). Teže su reči na svršetku ovog dela.

»On je uzvišen nad svim blagosiljanjem, nad svim pohvalnim pesmama, nad svim pojanjem i obećanjem utehe, što se u svetu govore«. Uzvišenija, veća od svih »blagosiljanja i pohvalnih pesama«, kojima se Bog u Bibliji (תורה) blagosilja (od praotaca, od Mojsija i Bileama) i slavi (u pesmi na Crvenom Moru, u pesmi »Haazinu« i dr.), nad svim »pojanjem«, kojim se svojstva Božja u knjizi psalama (כתובים) slave, i nad svim »obećanjem utehe«, koje su proroci (נביאים) radi slavljenja Boga objavljivali — neka je slava Božja. U prahu rođenom je samo tako dozvoljeno i moguće slaviti Veličanstvo Božje, kako su Mojsije, David, proroci i dr. govorili u ovom svetu, t. j. naša Slavoslovlja su tek hiperbole, jer mi možemo Boga poznati iz njegovih dela, a nikako iz njegovog božastvenog bića. Mnogo više iznad ove hvale biće blagosiljanje Večnoga i objavljivanje njegovog svetog imena, u svetu, koji će biti savršeni, te potome Bogu bliži nego ovaj svet²).

III. »Izobilan mir i život neka dođe s neba na nas i na ceo Israel«. Nebo a ne zemlja daje neocenjiva dobra čoveku, život i mir. Zato moli onaj, čije su grudi razrivene tuge punim uzbuđenjem, kao i ožalošćeni, za mir i život za sve. Mir ne samo za onoga, koji se moli, nego i za mrtvoga, da bi se odmarao u miru. Ožalošćeni se teško može pokoriti mahom promenjenim prilikama, nastalim usled smrti; njemu ne dostaje mir, a često i životna radost, pa otuda ova molitva.

IV. »Ko stvara mir u svojim visinama, neka stvori mir nad nama i nad čitavim Israelom«. U ovom završnom stihu se pozivamo, da podignemo svoje oči od zemaljskih stvari na nebeskog

1) Tumačenje osam sinonimnih izraza o proslavljanju Boga je ovo: Prvih sedam glagola odgovaraju sedmerim nebesima, koja se nabrajaju u Talmud Hagiga 12b, uzetim u tekstu, a docnije pridodat osmi glagol odgovara osmom nebesnom svodu, koji se pruža povrh Hajota, koji stanuju u sedmom nebu (Upor. Hagiga 12b: »U najvišem, sedmom nebu jesu Ofanim, Serafim, sveti Hajot i dr.«), vidi Siddur Raši ed. Buber-Freimann str. 9 i 10.

2) S. D. Luzzatto ovako tumači taj deo Kadiša u svom CCLXXII. pismu ed. Gräber str. 678 f.: Neka bi se svidelo Svemogućem, da ubrza vreme spasenja, jer će se tada njegovo ime mnogo više slaviti, hvaliti i veličati, nego sada u ovome svetu (u danima progonstva našim blagoslovima, pojanjem, pohvalnim pesmama i utehama, kojima se mi sami umirujemo, pomišljajući na buduće spasenje; jer sad ga proslavlja i saznaje njegovo jedinstvo najmanji deo čovečanstva, a docnije će svi narodi priznavati njegovo jedinstveno biće, obožavati ga i slaviti. — Ovo tumačenje osniva Luzzatto na rečima Raši-a u Mahsor Vitry gl. 9. i R. Nisima u Menorat Hamaor gl. 95. (ed. Gräber str. 680.).

Oca, da se njemu molimo, da kod njega tražimo utehe, jer rane ne leči vreme, nego Bog. Božji se mir najbolje vidi na jasnom zvezdanom nebu, gde sve grede svojim putem u najvećoj harmoniji; zato neka ožalošćeni pogleda gore na nebo i neka se moli Onome, koji održava ovaj nebeski mir, ne bi li i nama podario ovaj usrećujući mir i duševno umirenje. Ovaj mir mi molimo i za čitav Israel; jer ožalošćeni nije usamljen sa svojim bolom, njega oseća svako, ko spada u zajednicu Israela, saučešće čitave verske općine ublažava bol pojedinca, pomisao na ljubav, na vezu i zajedništvo ima mnogo utešnoga u sebi, svest, da nismo usamljeni, snaži nas i hrabri, otuda naša molba za mir za sve, koji s nama osećaju i nadaju se.

Samo još nekoliko reči o mislima Kadiša i o njegovu odnosu ka spasu duša. Kao što smo videli, sadržaj Kadiša je najveće slavljenje Boga, od kog nema ni dubljeg, ni prisnijeg, ni iskrenijeg. Sa ovom hvalom treba da se saglasimo onog trenutka, kad bi roptanje protiv Boga bilo prirodno osećanje. A to su one misli, koje čine načela i osnovna učenja naše vere, i koje su izražene kako u Svetom Pismu, tako i u talmudskoj književnosti na mnogim mestima. One kulminuju i nalaze svoj najlepši izraz u rečenici Talmuda u Berahot 60 b: »Sve što Bog čini, za dobro čini«. Naročito pri smrtnim slučajevima valja da damo izraza ovom načelu putem Kadiša. Svaka smrt ima se smatrati kaznom, koju je Bog dosudio, kao što ni prva smrt nije ništa drugo, nego kazna prvih ljudi za njihovu neposlušnost Bogu. Smrt kao kazna umrloga pogada kao kazna i svojtu mu, pa i još jače nego umrloga, otuda je ona neka proba za njihovu odanost Bogu. Uzmou li ožalošćeni kaznu sa priznavanjem Božje spravedljivosti, onda je to pobožnost u očima Božjim, jer oni priznaju Boga za pravednog sudiju, njegovu presudu zasluženom i pravednom, a to je pred Bogom najveća odanost, najsavršenije bogopoštovanje. — Iz tog razloga pomaže Kadiš spas duše umrloga. Ako dete zadesi nesreća, da izgubi oca ili mater, pa zbog tog gubitka ne ropće, nego suznim okom i slomljenim srcem izgovara poput Kadiša hvalu Boga, te time priznaje naredbu Božju mudrom, dobrom i pravednom, onda je steklo veliku zaslugu pred Bogom. Ali se ova zasluga ne broji živome, nego mrtvome, jer je izazvana poput umrloga. Nagrada Kadiša, koja se dobija zbog umrloga, i u njegovu je korist, jer ona mu izbavlja večiti spas duše. Ako, dakle, ožalošćeni posle smrti roditelja dolazi svaki dan i jutrom, i večeri u hram Božji, da javno govori Kadiš i bogosluženje pomaže i održava, on time dokazuje, da se verno drži vere svojih otaca. Ova je pak pobožnost samo zasluga umrloga, koji je svojoj verskoj vaspitnoj dužnosti prema svojoj deci potpuno odgovorio, tako da ova i posle smrti roditelja savesno ispunjavaju veru. Nagradu za to dobiće roditelji od Boga samo u večnosti. Tako pomaže Kadiš spas duše umrloga.

Na kraju donosimo ovde divno izlaganje Samsona Raphaela

Hirscha o ovoj tačci¹⁾): Nije umro otac, mati, koji su jedno dete poklonili domu Israela, koje se oseća članom ovog doma. Njihov život i dalje cveta, donosi plodove ovde, sazreva dalje i dalje do većeg savršenstva, i ako telesno nisu više ovde. Njihova uspomena budi i obnavlja visoku misao o Bogu i životu u grudima njihova potomka, obnavlja mu svest o njegovoj zajednici sa sudbinom i zadaćom Israela i podstrekava ga na rešavanje njegove zadaće. Život ovakvog deteta ispašta i usavršuje život roditelja. Zato sin, kome je umro otac ili mati, dolazi za prvih jedanaest meseca godine žalosti mu u Jakovljevu općinu i govori Kadiš, najvišu zadaću u slavljenju imena Božjeg, te time izriče svoju pripadnost ovom Israelu i nošenje ove zadaće. I svake godine o vraćanju godišnjice smrti, kad se umrli javlja u uspomeni svoga potomka, stupa ovaj ponovo pred općinu Israela i govori isto priznanje i obnavlja istu odluku.

1) Versuche über Jissroels Pflichten in der Zerstreuung, Frankfurt a. M. 1909. str. 476.

Objavljuje li knjiga Jona jevrejsko-partikularnu ideju?

Napisao nadrabín **Herman Schweiger**, Senta.

Neka hiljada knjiga kazuje,
Da je ovo istina, ono gatka,
Sve je to Babilonska kula,
Ako ga ljubav ne vezuje.

Goethe, Zahme Xenien.

Istorijom se obistinilo, da Israel i njegova nauka čine u svim odnosima nerazdvojno jedinstvo. Oboje behu gonjeni istom sudbinom kroz tisuće godina. Nepoznavanje i pogrešno razumevanje pripremilo im je jednaku sudbinu. Još je desirat nauke — i vredilo bi truda — objasniti, koji je od ova dva dela jedinstva određivao sudbinu drugoga. Beše li neznanje, pogrešno shvatanje jevrejske nauke od strane drugih naroda onaj uzrok, koji je Israelu doneo žalostan tok istorije, ili to beše mržnja prema narodu Israela, koja je i njegovo najskupocenije blago, njegovo Sveto Pismo, postavila u pogrešnu svetlost? Međusobno utecanje ne može se ne prepoznati. Sa pojavom dobro organizovanog i državotvornog Hrišćanstva otpočinje moćni udar, koji je imao da obori narod Israela i njegovu veru. Prvi i najveći hrišćanski tumači Svetih Knjiga, crkveni oci, trude se, da izdube tim veći jaz između verske matere i ćerke; zato bismo ih mogli nazvati Jerobeamima ova dva verska carstva. Svekoliko njihovo staranje upravljeno je na to, da uguši svaki sporazum, da narod ne ide svojim starim verskim hramovima u hadžiluk, pa da otud ne donese zakon i pravo.

Za dokaz ovoj mojoj tvrdnji navešću način tumačenja, koje se egzegezom crkvenog oca Hijeronima odomaćilo u nejevrejskom svetu.

Sadržaj knjige Jona glasi u izvodu ovako:

Glava I. Bog daje Joni nalog, da ide u Ninivu i objavi narodu, da je njegova opačina došla pred sud Božji. Jona se ne odaziva ovom pozivu; on pobegne na jednu lađu, koja namerava ploviti u Tarsis. Na moru se podigne žestoka bura. Jona priznaje lađarima, da se bura podigla zbog njega, zato ga bacaju u more. Bura se stišava, lađari prinose žrtvu radosti. — Glava II. Riba proguta Jonu, koji, provede u njoj tri dana i tri noći. On se pobožno moli, te ga riba izbljuje na suho. — Gl. III.

On dobija ponovo poziv od Boga, da ide u Ninivu i objavi, što će mu Bog kazati. On se odaziva nalogu, odlazi tamo i veli, da im je još četrdeset dana dozvoljeno, pa će onda Niniva biti uništena. Narod se kaje, priznaje svoje grehe, napušta rdav put i Bog mu se smiluje. Gl. IV. Jona je utučen i kaže: Gospode, pa to je bilo ono, što sam ja govorio i zbog čega sam hteo bežati u Tarsis, jer znam, da si ti milostiv i da ćeš otkloniti zao udes. Jednim znakom, plodom na vreži, Bog ga izvede iz njegove utučenosti. Knjiga se svršava: »Bog reče: Ti si čuvao biljku, koju nisi s mukom negovao i podigao, a što je trajalo jednu noć, a ja da ne čuvam Ninivu sa onim mnogim ljudima i mnogobrojnom stokom?«

Nije ovde na mestu tumačiti, kako je istorija hrišćanske vere sve priče starog jevrejskog Pisma, koje uznose neko lice, prenosila na svoga Hrista. Ja ću ostati kod knjige Jona. Vaskrsenje Hristovo stavlja se u paralelu sa pričom o Joni (Mat. XII. 41.): »Jer kao što je Jona bio tri dana i tri noći u utrobi kita, tako će i sin čovečji biti tri dana i tri noći u zemlji. Ljudi iz Ninive pojaviće se o strašnom sudu sa ovim rodom i prokleće ga, jer oni su se pokajali po propovedi Jone.« Ali ako je vladanje naroda Ninive naišlo na puno moralno uvažavanje, onda je staranje i delanje Jonino sa manje blagosti ocenjeno, t. j. u patrističkoj književnosti. Njegovom se delanju podmeće motiv, koji ne služi na čast proroku, koji treba sav da je prožet duhom Božjim.

U oči pada pitanje: Kako to, da se jedan čovek, a uz to čovek većeg značaja, prorok, usuđuje protiviti se zapovesti Božjoj? Šta je odlučilo Jonu, da udari glavom o zid, i ako je dobro znao, da će ga svemoć Božja zaista naći u njegovu skrivalištu? Umesto da se odgovor na ovo pitanje traži u samoj knjizi Jona, jer se tamo izrečno nalazi, kao što ću docnije pokazati, uzimaju ga crkveni oci iz hrpe predumišljaja protiv Jevrejstva.

Tako Hijeronim ka Jona I. 2 veli: »Scit propheta, suggerente spiritu sancto, quod poenitentia gentium ruina sit Judaeorum. Idcirco amator patriae suae non tam saluti invidet Ninive, quam non vult perire populum suum.« »Prorok, nadahnut svetim Duhom, zna, da će kajanje naroda biti propast Jevreja. Zato mu zbog domoljublja ne pada toliko teško spas Ninive, koliko propast njegovog naroda.« Herman Zsokke, u svojoj *Historia sacra antiqui testamenti*, primećuje na to kao nešto što se po sebi razume: »Fuga Jonae non e metu periculorum, sed ex idea particularistico-israelitica est explicanda.« »Bežanje Jonino ne treba tumačiti strahom od opasnosti, nego partikularističko-jevrejskom idejom.«

U kakvoj je protivnosti ovo tumačenje sa općim duhom jevrejskog proročanstva vidi se iz nebrojenih mesta Svetoga Pisma. Prorok Jesaja (Gl. XV.) objavljuje buduću nesreću Moaba, pa mu se iz grudi otimaju reči: »Moje srce jadikuje za Moabom i t. d.« — Prekrasno blisia jevrejsko-universalna, sve narode obuhvatajuća misao spasenja u Jes. XIX. 19 i ff. stihovima: »Istog

dana biće oltar Večnoga posred zemlje Mizrajim, a na granici ove biće stub za Večnoga — —. I Večni će tući Mizrajim, tući i lečiti ga, jer on se vraća natrag Večnome, koji će se umoliti od njega i spasti ga... Istog dana biće Israel treći posle Mizrajima i Ašura, blagoslov posred zemlje... Jer ih je blagoslovio Večni nad vojskama, dakle: Neka je blagosloven moj narod Mizrajim, i delo mojih ruku Ašur, i moj naslednik Israel.« U gl. 23. u proročanstvu o Coru, kad se Cor vraća ponovo Večnome: »Njihova zarada i napiata biće sveta Večnome, njihova će zarada služiti za hranu i za divno odelo.« Tako pesme tugovanke proroka Ezekielu o Coru i Cidonu (27—28.). Kao što je rečeno, kud i kamo bi premašilo okvir ove kratke rasprave, kad bih hteo navesti tek najmanji deo onih mesta Svetog Pisma, iz kojih se jasno vidi, da je bilo najsvetije staranje proroka, ne bi li svi narodi dobili božansku istinu i pravo, da im je bila najtoplija želja, da sve narode privedu Bogu, nikako pak, da su strahovali, e će otuda jevrejska država imati štete, ili da će zbog toga Israel doći u pozadinu. Nije se Jona zato protivio zapovesti Božjoj, da ide u Ninivu i propoveda narodu pokajanje, što se je plašio, da će se njegovu pozivu odazvati, te time pričiniti štetu jevrejskom narodu; jer kad bi tako bilo, onda ni drugi proroci ne bi pozivali Nejev-reje na kajanje. Nejev-rejsko-partikularna, nego viša, općečovečanska ideja sklonila je proroka Jonu na delanje, koja služi na večitu slavu kako njemu, tako i Jevrejstvu.

Šta je po jevrejsko-verskom shvatanju prorok? Majmonid u svom More Nebuhim daje o tome tačan obaveštaj. On nabraja tri mnjenja o tom pitanju. Prvo je mnjenje nezalaeke svetine, po kom Bog po svom nahodenju izabere nekog čoveka, pa izliva nad njim proročki duh, poverava mu neku misiju bez obzira na to, je li dotični mudar ili neučen, ali pretpostavlja u njemu izvesnu moralnu nadmoć, jer nam nije poznato, da je Bog i nad zlim čovekom izlio svoj duh.

Drugo je mnjenje peripatetičara, koji tvrde, da je proroštvo najsavršenije u ljudskoj prirodi, što se može postići. No za postignuće ovog stupnja traži se visoka duhovna i moralna inteligencija, bogata uobrazilja, pa svaki pojedinac, koji se uspe na ovaj stupanj savršenstva, postaje eo ipso prorok. Treće je mnjenje naše vere, koja stavlja za uslov, sem najvećeg mogućeg duhovnog i moralnog savršenstva, još i izbranje od strane Boga. Lep primer za ovo daje Jesaja. »Čujte me, vi ostrva, i poslušajte me, vi narodi izdaleka. Večni me je pozvao iz utrobe materine, iz krila moje matere izgovorio je ime moje. I moja usta je učinio ravnima oštrom maču; seni svoje ruke zaklanjao me je i napravio izoštrinom strelom, u svome telu skrio me je... I reče: malo je, da mi budeš sluga, da podigneš plemena Jakovljeva i da povратиš spasenje Israela; tako ću te postaviti svetilom naroda, ne bi li moje spasenje dospelo na kraj zemlje

(XXXXIX.) «I zar da sebičnošću nedirnuta, pohotom i strašću nepomućena, kalom svagdanjeg života i prostačlukom neokaljana duša, koja se udubila u Božanstvo i u žudnju za moralnim oplemenjavanjem, da ne uzmogne sagledati otkrivenje verskih i moralnih istina?» (Graetz.). Cilj prorokovanja beše uopštavanje onih ideja, u čiju su dublinu oni najpre prodrli. Životna im svrha beše, da zasnuju dobrobit, mir i spasenje. Oni behu uzori moralno slobodnog čoveka, kog nikoja sila ne mogaše skrenuti od njegovog saznanja, koji će pre dati svoj život, nego što će izneveriti svoje ideale, koji je gotov sve svoje žrtvovati za spas čovečanstva. Takav čovek moralnog savršenstva bio je i Jona. I on je gotov, da posluži čitavim svojim životom moralnom idealu i ne da se nikojom silom navesti na to, da mu bude neveran.

Bog ga šalje u Ninivu, da objavi narodu, da će propasti. Bez poziva na kajanje, bez uslova! Consumatum est! Svršeno je! Tu nema više pomoći. Ali to nije misija proroka, da objavljuje samo nesreću. Anđeo bez volje mogao bi takođe preuzeti misiju, da uništi Sodomu, a Abraham će se uvek baciti na kolena i moliti za grešnika. Kad ne može da označi put pomoći, ne će ni nesreću da objavi. »Gle, govoraše Bog Jeremiji, ja te postavljam ovog dana nad narodima i carstvima, da istrebiš i prodeš, da uništiš i razoriš, da zidaš i sadiš.« (I.) On se ne prima misije, jer neće da vidi večito ljubljenu ideju o Bogu patvorenu u očima ljudi. Neka dođe šta će doći, on neće obezvetiti svoje prorokovanje. On zna, da ne može izbeci Božjoj srdžbi, ali kad mora umreti za svoje uverenje, neka bude! Oko njega besni bura, on leži mirno i spava u naručju svoje spokojne savesti. Potpunom ravnodušnošću daje da ga bace u more. Bog mora oprostiti, kad mu se grešnici pokajani obrate, Bog je milostiv, on nije Bog osvete, on nije Bog ubitačan. — Lepa dramska ekspozicija. Dužnost i moralno čustvo sukobili su se međusobno, moral pobeđuje, ali junak tone na dno mora. — No Božje providenje stražari. Nije najveće čudo, da čovek tri dana živi u utrobi Leviatana, pa da zatim bude izbačen na suho. Skrušena molitva Jonina u utrobi čudovišta svedoči o njegovoj predanosti sudbini, o poslušnosti Bogu, i on se zariče, da će ubuduće ispuniti ono, na što se je obećao svojom posvetom za proroka, a što je cilj njegova života. — Sad ponova dobija nalog od Boga, da ide u Ninivu, ali ne takvim načinom, kao prvi put. Nalog glasi, da pozove grešno stanovništvo Ninive na kajanje i popravljjanje. On to čini rado, jer zato je izabran. On poziva ljude, da napuste put zla, kako bi otklonili svoj usud. On im daje u ime Božje rok za predomišljanje od četrdeset dana. Od njih samih zavisi njihov spas ili njihova nesreća. To je, eto, proročanski poziv! On je srećan, što vidi, da mu je delo uspelo, te su hiljade duša spasene od propasti. — Ovo je nauka dubokog morala, dostojna jednog proroka. Ona

uzdiže moralnog čoveka, a ponižava samoljublje čovekovo, jer sud svetine ne dopire do ove visine, on je u očima sveta prorok, koji je zapovest poslušnosti Bogu nesmislenim načinom povredio. Hteo bi da umre, pa reče Bogu: »Gle, ti Sveznajući, znaš uzrok, zašto sam ja povredio dužnu poslušnost. Ja pobegoh, jer se ne htedoh primiti, da objavim nesreću, počem te znam kao Boga ljubavi i praštanja; to i ništa drugo da objavim jeste cilj mog života. Pusti da umrem.« Ali Bog hoće da mu povрати radost životu i pozivu. Dade jednoj biljci da poraste iznad glave Jonine, i da mu pravi hlad. Ali je crv podgrize i ona se osuši. Jona je izložen nepogodi vremena, njegov se umor od života povećava. Tada zabruji visoka pesma ljubavi Božje. U održanju i napredovanju, u životu i plodenju — je Bog. Ti, Jono, čuvaš palmu ¹⁾, koja ti daje hlad, tvoj pogled je na tebe upravljen, ja, Bog, sve sam to stvorio, Ninivu sa mnogim ljudima i stokom; celokupnost, opća dobrobit — cilj je stvaranja.

Liturgija je promišljeno odredila čitanje knjige Jona na dan izmirenja.

1) [קיקיון] je na svu priliku biljka »Rīcinus«, uporedi asirski: »kukanitu« (vidi Delitzsch. The Hebrew Language 1883 str. 24.), a egipatski: »kiki« (vidi Löw, Arameische Pflanzennamen, 1881. str. 353.). Po Pliniu (15, 7,) u Palestini se nalazi često, raste na peskovitu zemljištu i poznata je zbog svog brzog rasta. Ima široko lišće, koje daje gust hlad. — Primedba od L. F.]

Cvijeće prazničko.

Alegorija.

Napisao nadrabin **Dr. Bernard Sik**, Karlovac.

Imao sam viziju...

Umoran i zlovoljan vučem se po uskoj i vijugavoj stazi u vrtu zasadenom drvećem. Kuda, kojom svrhom, — ne znam. Duša moja čezne za mirom, neka tajna sila međutim podjedno me dalje goni i tjera, ja pak nevoljko nastavljam svoj put, ne vidjevši niti kraja niti svrhe svome lutanju.

Tanana prozirna svrkasta magla mota se oko mene. Na-suprot, na rubu neba titra crveno pramenje svjetla. Ne znam, da li to svjetlo znamenuje sutonsko rumenilo, ili sunce na uranku. I ne znam na što čekam; ne znam što se događa oko mene. Da li zapada sunce potpuno, i pusta tama pada po mom putu, ili se diže u punoj slavi i nasmijano razliva vedro svoje svjetlo? Uzalud sam pitao nebo, uzalud čekam. Sati prolaze, a ne javlja se dan, niti noć. Tako se čini kao da je sunce zastalo na kraju vidika i kao da nad zemljom vlada vječna magla...

Neka me tajna sila goni i nemirno lutam dalje. Desno i lijevo od uske staze vidim stare i nakrivljene vrbe, čije teške grane brižno priklanjaju glave zemlji, a rosne kapi kao suze kaplju sa suhoga lišća. Pokatkad se podigne vjetar i onda kao da se otkidaju teški uzdasi sa grana. Možda plaču vrbe?

Po njihovim dupljama gnijezde se sovuljage i druge ptice grabilice, koje svojim grubim kreštanjem narušavaju tišinu vrta i bude u mojoj ojađenoj duši gađenje i gnjev. Ah šutite, vi mračne sove, ne mogu da podnesem vašeg kreštanja!

Zlovoljno se vučem dalje i do mojih ušiju dopre žubor jednog potoka, koji izbija iz dubine vrta. Ali moje uho u šumnom žuborenju čuje samo plač, tužnu jadicovku, kao da je ovaj potok sav od ljudskih suza.

Kad gledam te nujne vrbe, nehotice mi padne na um moj narod, narod koji se bori sa tom sjetom i tminom. Jer je i moj narod takav, kao ove vrbe: život mu je bez ploda i bez mirisa! Njegov život ne krasi velika djela, miomirisni začini znanosti i umjetnosti ne razvedrava njegovu potištenu ćud. Svoj žalostan udes trpi on i podnosi uzalud, bez svrhe. Ne poznaje pravu vrijednost blaga naslijeđenog od svojih preda, pa upravo radi toga mora trpjeti...

Radi te žalosne sudbine moga naroda srce mi se stegnu i, prekinuvši svoj put, zburnjen zastadoh.

Najednom iz dubine luga dopre mi do ušiju divna melodija. Počnem prisluškiivati, i gđe, čuo sam čarobni ženski glas. Žena je pjevala beskrajno dražesnu i sjetnu pjesmu:

Ne prezrite me, što sam crna,
jer me sunce opalilo...
sinovi moje matere na me se ljute
postave me za čuvara vinograda,
a ja svoj vinograd ne sačuvah!

Ta pjesma učini se meni poznata, i glas kao da sam čuo negdje, ali se nijesam mogao dosjetiti, gdje i kada.

Skrenuh sa staze i podoh u smjeru glasa. Već duboko u vrtu bijah, kad neki čudni osjećaj ovlada mojim srcem i moje tijelo obuze drhtanje, koje nastade iz strahopoštovanja, što sam se usudio ući u tajanstvenu unutrašnjost uzvišene svetinje. Razmaknuh gusto granje i najednom pojavi se preda mnom čudan prizor. Na obali potoka, što kroz vrt polagano žubori, opazih neku žensku priliku. U ruci svojoj držaše nož. Samo sam video krasan stas, jer je okrenula lice na stranu. Za vrijeme bajnog pjevanja podrezivala je mladice sa vrbe. Sa materinskom ljubavlju pogleda svaku grančicu i kad ih je već zasadila u prhku i vlažnu zemlju, nježnim svojim rukama poravna zemlju oko nasada.

Za svoga posla zagleda se katkad u potok i opazivši svoju priliku u njemu, zamisli se i čudeći se popipa si pleća kao onaj, koji sebe ne pozna, ili se ljuti radi vlastite svoje slike. I zbilja nije se mogla veseliti svojoj vanjštini. Otrcana i pokrpana svilena roba koji bijaše na njoj, koja za njen vitki stas ne bijaše skrojena. A tko je ta čudna žena što vrtljari?

Kad je već i zadnju biljku zasadila okrenu svoje lice prema meni... Oh prepoznah je!

Da, da ona je to... To duguljasto smeđe lice, te velike crne oči, sa dugim trepavicama, sa žarkim i glatkim sjajem svojim, te krasne svedene rumene usne... Crna kao gavran prosjeda kosa sa uvojcima samo pojačava zanimljivost njene otmjene pojave. Dabome, dabome sad te već prepoznajem tajanstvena kraljice moga srca, tebi sam posvetio svaku misao, svaki osjećaj mladosti svoje. Ti si ona divna žena, u kojoj se skladno udružuju ostarina i mladost, koju su toliki htjeli uništiti, ali je nitko nije mogao svladati!

Ali, oh, Bože moj, koliko se promjenila u svojoj vanjštini!

Ja sam ju video kao mladu djevojčicu u robi bijeloj kao snijeg i sa vijencem cvijeća na glavi. Vidio sam ju kasnije, kao dražesnu, lijepu gospođu, obučenu u škrlet sa zlatnom krunom na glavi. Video sam ju u izagnanstvu, u žalobnoj robi, sa pepelom posutim po glavi, ali još i tada njena pojava ulijevaše poštovanje. A da ću je u tako poderanom i pokrpanom svilenom odijelu vidjeti, nikad ne bi ni pomislio.

Ona opazi i razumije pogled moj, zbunjeno gledaše na me ispod trepavica i ovako reče:

Je li da se čudiš, da me vidiš, u neobičnoj nošnji? Ali što da radim? Znam ja dobro, da ove iskrpljene rupe meni ne dolikuju. Oh, koliko mi steže srce ovaj steznik od željeznog pruča! Dobro znadem, da je istočnjačka nošnja, koja je bila bijela kao snijeg na vrhu Libanona i laka kao lelujavi vjetar u doli šaronskoj, bolje priličila mome licu, nego ove otrcane krpe. I protiv svoje volje moram među strancima da živim, dakle da se i prema njima ravnam i zato nagrđujem svoju spoljašnost. Ali to je samo prividno. Ovdje u unutrašnjosti svoga vrta takova sam, kakova sam i bila.

— Zato sam te i prepoznao, — rekoh, — pa, jer vidim, da usrdno govoriš sa mnom, dozvoli, da upravim na tebe jedno pitanje: vidim, da se osobitom brigom i ljubavlju baviš sa vrbovim mladicama, zašto si ih dakle onda zasadila tako blizu jednu drugoj, ne će li tako u pomanjkanju hrane uginuti veliki dio nasada?

— Što da radim, što da činim? — reče gospoda duboko uzdahnuvši, ta tako je malen moj vrt i još i njega mi hoće oteti. Usko je mjesto za moje biljke, vrlo usko i zbilja će uginuti prije vremena. Treba da znaš i to, da vrba malo zahtjeva: jedna kaplja vlage, par zraka i po tom već se razvije i cvate. Kad me opaki moji susjedi otjeraju sa moga posjeda, sa sobom nosim i vrbu, posadim je ondje, gdje mjesto nađem i ona se na novo razvije i napreduje... Zbilja ova vrba vrijedi blaga! Nema zemlje, nema klime, na koju se ne bi navikla... Ne boji se, niti se straši bure, što pustoši. Ako vihor huji, slaba vrba sagiba svoju glavu poput meke trske i kad prođe bura bulji i čudi se potekar, da je ostala ona kao najslabija u šumi, dok susjedi njeni u šumi, moćni gorostasi nijesu mogli odoljeti i propadoše.

— Da li je to vrijedno, da se ti toliko mučiš sa ovim bezplodnim i bezmirisnim drvetom? Kakovu korist imaš od njih? Ta zauzimaju ti mjesto i onako u tvom uskom vrtu, a da i nikoga ne razvesele svojim plodovima i svježim mirisom.

— Istina je, istina. — odgovori zamišljeno žena, — ja ih međutim ipak volim. Uz ove vrbe veže se mnogo mojih uspomena. Pročitaj samo natpis sa pločice stare vrbe, što stoji na početku reda: »Salix babylonica« nazivaju je botaničari, a narod joj veli žalosna vrba. To su one vrbe, pod kojima su tvoji pređi u davnini na babilonskim rijekama sjedili i plakali čim su pomislili na Cijon. Tada i vrbe žalosno spuštahu glave i isto tako plakahu... Na tu vrbu objesiše tvoji pređi svoje harfe, kad nijesu htjeli da cijonske pjesme pjevaju u tuđoj zemlji... Mnogo vremena prođe otada. Otada su vrbe otputovale odatle i presadiše ih u zemlju tuđih država. Ali na mračne i burne dane, kad vjetar bijesno šumi kroz treptljivo lišće njegovo mislim da čujem zujanje žica ovih harfi. I tada zuji jeka utiñlih cijonskih pjesama u mom uhu... Ove su

vrbe svjedoci zakletve, koju učiniše tvoji pradjedovi, koja kao živo predanje prelazi sa koljena na koljeno: »Ako zaboravim Tebe Jerusaleme, neka bude zaboravljena desnica moja!« I svako koljeno ostade vjerno ovoj zakletvi i nije zaboravilo na Cijon, koji je otet od njegove djece, čezne za njim svagdje i ma da dosada čeznuće nije imalo uspjeha, ipak . . .

Isto tako zbunjeno prekida svoju riječ vrtljarka, kao kad netko dragu misao krije u duši i boji se izreći je. A nijesam je ni silio, samo sam zapitao, imade li još druge biljke osim vrba bez ukusa i mirisa?

Umjesto odgovara ona brzo odreže nekoliko vrbovih grančica i kimne mi, da je slijedim stazom, koja se veruga uzduž potoka. Još nijesmo daleko pošli, kad al'osjetih ugodan i prijatan miris. Počnem disati punim grudima i tada neki svježiji opojni osjećaj obuze cijelo moje tijelo, kao da bi nova svježa krv po mojim žilama potekla.

— Odakle si uzela tako miomirisne vrbe, — zapitah svoju pratilicu. — Taj miris vrba takmi se sa mirisom ruža.

— Jamačno se varaš. Ovaj ugodan miris ne potiče od vrba, nego od mirti, čija je aleja nedaleko odavde. No već smo tu. Pogledaj ih dobro, to su moji ljubimci.

Marljivo i pomno gajen vrtić pruža se preda mnom, bijaše potpuno zasađen raznovrsnim mirtama, u svakom redu osobite vrsti.

Vrtljarka pak nastavi svoj govor:

— Treba da znaš, da ove mirte isto znače za vrt, što i inteligencija za svaki pojedini narod. Ploda ne nose, ali miomirisom blagotvorno djeluju na okolno drveće. Ovo milo bilje zeleno je i cvjetno kroz cijelu godinu, lišće joj nikada ne vene. S pravom je ono moja dika. Ugodnim svojim mirisom ispunjuje ne samo moj vrt, nego i vrtove svih mojih susjeda. Dobri i zli moji susjedi uživaju stalno u njem, i većina ih jamačno ne zna kome zato da zahvali. Ja nemam proti tome ništa, nijesam tjesnogrudna. A što bi i izgubila time, ako se stranci naslađuju mojim dobrima, samo da me je ne liše, da ja ne moram stradati!

— Ali gdje i kako si nabavila zbirku ovih raznovrsnih mirti, kojih ima skoro iz svih krajeva svijeta?

Oh ne treba se tomu ništa čuditi! Kad sam se probijala iz jednoga kraja u drugi, uzela sam sobom i svoje mirte, mirta je pak takova bilina, koja se pod utjecajem klime neprestano mijenja. Pogledaj samo kako je lijepa, kako je cvjetna i kako je poželjna ta evropska mirta. Istočnog porijetla mirta nadmašuje međutim nju svojim svježim mirisom. O kad bi meni uspjelo ove dvije vrsti ucijepiti jednu u drugu, kako krasna i ugodna bi bilina iz njih nastala!

— Ali reci mi gospodo, kako vidim, broj mirta je vrlo malen prema množtvu vrba. Ovo su doduše tvoji ljubimci, zašto ne nastojiš dakle ove umnožiti?

— Oko toga sam nastojala kroz cio svoj život, samo

nažalost, nijesam ih mogla uvijek tako njegovati, kao što bih htjela. Mirta je vrlo osjetljiva i nježna bilina. Treba joj obilatog sunčanog svjetla, samo tada može da se pravilno razvije. U hladnoći i tami ili uvene, ili zakrčljavi. Oih koliko sam lijepih presada nje govala i gajila, koje su me u toj nadi podržavale, da će mi dušu krijepiti u tužnim danime. No dođe ledeni zatorni vjetar i uništi ih. Od bilina plemenite vrsti postadoše krčljave klince...

Vrtljarica plaho zanijemi, sagne glavu i na licu joj se pokaže teška tuga i gnjev. Tako je stajala nekoliko časaka. Ali najedanput počne se smijati stupajući jednome grmu, pa stane kresati nekoliko prutova mirtovih, od kojih spretno oplete vijenac, metne ga na glavu te okrenuvši se meni, zapita šaljivim smijehom:

— Prilikuje li meni ovaj vijenac?

— Oh, još kako —, rekoh glasom punim osjećaja i udivljenja. Jer je vrtljarka zaista bila čarobno lijepa u vijencu od mirta. Već se spuštam na koljeno pred njom, ali ona opazivši moje kretnje, zabrani mi to.

— Čekaj, još nije tome došlo vrijeme — reče i podsmijeha joj nestane sa lica. Sigurno znadeš, da su u stara vremena pleli vijence od mirte i metalili ih na glavu onih junaka, koji su se proslavili bez da su prolili krv.

Mirta je dakle simbol bezkrvnog junaštva i mirne pobjede. Ja mislim, kad jednom dodje dan obračuna i kad zajedno sa drugim svojim drugaricama budem morala doći na sud, ne ću biti najzadnja izmedju onih, koji će dobiti mirtin vijenac. Nijesam podjarmila narode, nijesam osvojila zemlje, ali ipak ni ja nijesam siromašna u velikim djelima. To da nijesam uništena, da još uvijek živim — zar to već nije junačko djelo? Istina i ja sam robija zarobila, i ja sam narode podjarmila, ali ne mačem svojim i lukom svojim, nego samo mirisom svojih mirta i čarom svojih pjesama.

— Imaš li u vrtu drveta rodna?

— Kako da ne, ta ne može se živjeti samo od mirisa. Ajde da ti pokažem i to.

Vrtljarka uzme sa glave vijenac od mirte i odvede me na mjesto, koje se prostire na kraju vrta. Tu sam vidio nekoliko palma visokih i vitkih, okičenih bogatim plodom. Pratilici mojoj, kad je ugledala palme, brzo se promijeni lice, a iz lica izgubi krvcu, pa ni ne obazrevši se na moj začudjeni pogled, reče:

— Palme, to je isto vrtu, što i veliki imetak i muževi velikih djela za narod. Ne daju lijepa mirisa, ali nam pružaju slatki plod, a u sjeni guste krošnje od dugačkog, perastog lišća katkada nadje umoran putnik mjesto za počinak i zaštitu, da ga sunce ne opali, ali.....

Ovdje prekine svoje riječi i zašuti nekoliko časaka.

— »Ali?«... ja sam mislio, da si baš na ove najoholija.«

— Ali su im krošnje tako visoke, da datule, koje se kriju u njoj, ne možeš lako pobrati. Ako ih pak strese vjetar, one u najviše

slučajeva padaju preko ograde u vrt susjeda. Tek nešto malo mi ostane od ove važne i znamenite hrane. Vjeruj mi, nijesam škrt, ali srce mi se stegne, kad moram gledati, kako tudjinci uživaju zreo plod onih palma, koje sam ja tako brižno njegovala, vlastita djeca svoja pak gladuju i oskudijevaju. A susjedi moji osim toga još mi se rugaju, te me preziru baš radi ovih stabala: »Gledajte samo ovog nesretnika — kažu — kako je neizmjerne bogat a ipak stalno uzdiše od nevolje, radi svog siromaštva!« Pa vidiš, da mi nije od velike koristi ovo drvo, koje doduše nosi slatki plod, ali dušu ne razvedrava, jer nema mirisa.

— Pa zar nema u tvom vrtu takovih drveta, kojima je plod ukusam i ujedno su i mirisavi?

— Oh, kako da ne, — odgovori vrtljarica i lice joj se zasja. Istina, malo, ali ipak ih ima. A šta bi i vrijedio moj život bez ovog drveća? Ajde sa mnom, da ti ih pokažem.

Pošto je otkinula jednu palminu grančicu, podjosmo prema malom humku, koji se diže usred vrta. Oko humčića vidio sani cvatuća drveta, koja krase lijepi bijeli cvatovi i krupne zlaćane jabuke. Vazduh unaokolo bio je pun jakog i ugodnog mirisa. Na drvenoj pločici, koja je stajala na početku reda bijaše slije-deći natpis: *Citrus aurantium bigaradia*.

— Ovo krasno drvo potiče sa istoka. Lijepi i ukusni plod njegov zovu ljudi »jabuke raja.« I to se kaže, da to bijaše plod drveta od znanja, od kojeg je jela tvoja pramajka Eva i Adamu dala da okusi, da im se oči otvore i da znaju što je dobro, što li zlo. Tako to priča narod. Da li je to istina ili ne, to ja ne znam. Ali kako bilo da bilo, ovo drvo s pravom smatraju znakom« sa imetkom združenog znanja,« i »sa talentom združene dobre volje.« Osim toga je »etrog« simbol napretka, polaganog i sigurnog, neumornog i bez zastoja. Plod njegov lagano zrije i kad je već sazrio i onda još buja drvo od životne snage. Ne prespava zimski san, nego u isto doba sa zrelin »etrogom« cvjeta i napupi.

Nakon što je nekoliko časaka šutila, nastavlja vrtljarica:

— Malo, jako malo takovih drveta ima u mom vrtu, tako, da mi ne mogu pomoći, ali to malo daje mi utjehu u mojoj tuzi i nevolji. A u crno doba, kad mi se srce razali od paklenih muka, onda dodjem ovamo i gledajući tu biljku, duša moja dobiva nove snage pa se nadam, da će doći vrijeme, kad će se ove biljke razvijati, postat će stabla, puštati pupke i procvasti, pa onda

Ne svršivši svoje riječi, otkine ona jedan etrog i popne se na vrh humka. Otuda se okrene meni vesela lica od svetog oduševljenja i ovako prozbori:

— Evo, obišli smo zajedno čitav vrt. Pokazala sam ti čitavo moje blago i svu svoju sirotinju. Vidio si vrbe jadne, bez mirisa i neplodne, o kojima si mislio, da nije vrijedno s njima se mučiti. Vidio si moje ljubimce, mirte ugodnog mirisa; ni one ti se nisu dopale, jer su bez ploda. Vidio si ohole i visoke palme, koje

nose slatki plod, ni s njima nijesi bio zadovoljan, jer im manjka svaki ugodan miris. Zar da ih sve osim etroga posjećem i izbacim iz svog vrta? Na nikakav način! I ove bijedne vrbe su mi mile. Ta one su svjedoci velike prisege, one su čuvari stare tradicije. Ovo dvoje pak: prisega i tradicija, to su oživljujući elemenat moje duše. Ali pogledaj samo ovamo: Vežem sve tri u jedan snop, kako je lijepa tako ova kitica!

Tako svezane grančice od palme, vrbe i mirte služe meni kao praznička kitica cvijeća. Jedna biljka nadopunjuje drugu i tako zajedno nijesu manjkave.

Ajde dakle i reci braći tvojoj: da se slože i ujedine!

Ajde i reci njima: Napred vi, muževi velikog znanja i ljudi velikih djela, složite se međusobno i sa masom naroda. Ako ćete ovako uzraditi, onda će moguće i žalosna vrba podići svoju nagnutu glavu. Ili, zar da uvijek plače? Idi i reci njima: složite se vi raštrkani i rastavljeni! Neka se sjedini Istok sa Zapadom, Sjever sa Jugom! Zar vi nijeste biljke istog vrta? Zar vam nije zajednička majka?

Kad tu mudru riječ izreče, Bogo mili, čuda golemoga! Malen humčić, na kojemu stajaše vrtljarica, poče se dizati i naskoro naraste i postade veliko i golemo brdo. Ja se čudim i divim stojeći na podnožju gore i bečim oči gledajući čutnovatu ženu. Prnje siromaške i crne na njoj polagano dobivaju bijelu boju i nabrzo je na tijelu njezinom bljesnula duga bijela kao snijeg i plava kao nebo mantija. Ruke digne u vis, kao da se moli, držeći u jednoj etrog, u drugoj kiticu prazničkog cvijeća, pa ukazujući s njima na sve četiri strana svijeta ovako pjeva:

»Ustaj sjevere,
Dođi juže,
Zadahni vrt moj,
Neka teku mirisi,
Dođi u vrt moj, prijatelju dobri,
I kušaj plod njegov«.

Glas joj bijaše jak, a planine u daljini odjekivahu od njega. Pogled svoj uspravljam na kraj horizonta i, gle, iz oblaka, koji su se tamo nagomilali i odsijevali sve jače sjajnom bojom, na jednom počeše izbijati zrake svjetla... Oh zora puca, bit će dan! Oko mene još vlada polutama, ali ponosnu glavu vrtljarice, koja je stajala na vrhu planine, obasjavale su sunčane zrake, koje su se probile kroz oblake.

Pun sveštene pobožnosti bacam se ja na koljena i sa sklopljenim rukama molim se pred veličanstvenom pojavom: Oh, divna gospo, tajanstvena pojavo svijeta. Ti vidljiva, ali ipak nepoznata, koju progone, ali je ne mogu pobijediti, u kojoj se sjedinju mladost i starost...

Zora biva sve jača... veličanstvena se slika rasplinjava, još časak... i pojava iščezava.

Život Mojsijev.

Po pričama Sefer Hajašara *) preveo L. F.

Kad su deca Israelova dobila vest o zapovesti Faraona, po kojoj su se sva muška novorođenčad imala baciti u reku, onda su se mnogi muževi rastavili od svojih žena. Tada jednog dana naiđe duh Božji na Mirjamu, kćer Amramovu. Ona beše sestra Arona i ona proricaše u domu hodajući: »Mojim roditeljima rodiće se sin, koji će spasti Israel iz ruku Egipćana!« Kad je Amram čuo reči svoje kćeri, on uzme natrag svoju oteranu suprugu i uvede je u bračnu ložnicu. Posle sedam meseca rodi Johebed muško dete i čitav dom beše pun svetlosti, kad dete dođe na svet, baš kao kad sija jasno sunce ili mesec. Johebed je krila dete za tri meseca u svojoj zadnjoj odaji. Tada naredi Faraon, sumnjajući o tom, da li se njegova zapovest o novorođenoj deci potpuno izvela ili nije, da egipćanske žene idu sa svojom odojčadi u kuće dece Israela, pa da tamo na osobiti način istražuju decu jevrejsku. Obično deca plaču ili viču, kad čuju plač ili dernjavu druge dece. Zato je egipćankama valjalo bosti svoju rođenu decu, kad bi stupile u kuću jevrejsku. U jevrejskoj kući sakriveno dete, kad čuje dreku, pusti takođe svoj glas, te se tako oda u svom skrovištu. I tako dođoše egipćanke u zemlju Gošen u kuću Amrama, i kad sakriveno dete začu dernjavu egipćanskog deteta, pusti i ono svoj glas, te se tako odade. Žene otrčaše Faraonu, da mu jave skrovište jevrejskog deteta. Tada beše detetu 3 meseca. Da ne bi sluge Faraonove našle i pogubile dete, Johebed se požuri, uzme jedan kovčezić od papirosa, olepi ga iznutra blatom i smolom, metne dete unutra i stavi kovčezić u situ na obali reke Nila. Detinja sestra

*) Ova knjiga nosi tri imena: Sefer Hajašar, Toldot Adam i Dibre Hajamim hearuh. Pisac dela hteo je, da se njegova knjiga drži za Sefer Hajašar, što se citira u Bibliji. Ali kako je docnije dokazano po u njoj pomenutim ličnim imenima i ukazivanjem na docnije događaje, ona je napisana tek krajem XI. stoleća u Spaniji. Ali je svakako starija od Dibre Hajamim šel Moše, te nalazim naknadno potvrđenom moju tvrdnju, koju sam izrekao gore na strani 72, u raspravi MGWJ od 1926. na str. 219. O samoj knjizi vidi »Jevrejski Almanah« za god. 5686. str. 263. — Ovde nije verni prevod stranica ove knjige, što govore o Mojsiju, jer se u njima istorijski događaji istočnjačkih naroda pričaju dosta iscrpno, pa bi taj deo za naš cilj bio nepotreban. Samo ono je ovde izneseno, što je u bezuslovnoj vezi sa životopisom Mojsija. —

Mirjam ostade u blizini obale, ne bi li doznala, šta će se dogoditi s detetom i šta će biti od njenog proročanstva.

U ono vreme posla Bog na Egipat nesnosnu žegu, tako da su skoro svi stanovnici bili obasuti otocima usled žege. Svi se, dakle, žurahu u reku Nil, da se tamo kupaju i nađu ozdravljenje. I Bitja, kći Faraonova, ode na reku Nil, da se kupa sa svojim sluškinjama. Došav na obalu opazi na površini vode kovčežić; ona zapovedi jednoj od svojih sluškinja, da otpliva tamo i donese ga. Kad ga otvori, vide u njemu uplakano dete; ona mu se smiluje i reče: »Zacelo je ovo dete jevrejsko.« Uz reku hodajuće egipćanske žene htedoše podojiti dete, ali mališan ne htede sisati ni od jedne; Bog je tako naredio, ne bi li odojče opet došlo na grudi svoje matere. Tada reče Mirjam, koja se učini, kao da se slučajno našla među egipćanskim ženama, kćeri Faraonovoj: »Hoćeš li da ti dozovem jednu jevrejsku ženu, da ti doji dete?« Kći Faraonova pristade i Mirjam pozove mater detinju. Tada reče Bitja Johebedi: »Uzmi ovo dete, doji ga i ja ću ti davati nadnicu dva srebrnjaka.« Joliebed učini po zapovesti knjeginje. Posle dve godine, pošto je dete za svoje godine bilo neobično veliko i jako, Johebed ga odnese kćeri Faraonovoj. Ova ga usini i nazva, sa obzirom na njegovo izbavljenje iz vode: Mojsije. Amram ga pak nazva: Haver, ne bi li time ukazao na ponovo sjedinjenje sa već rastavljenom ženom. A Johebed ga nazva Jekutiel, jer Bog ne dađe, da se prevari u svojoj nadi. Njegova sestra Mirjam nazvala ga je: Jered, da time označi, kako je ona išla na reku, ne bi li doznala njegovu sudbinu. Njegov brat Aron nazvao ga je: Abi Sanuah, sa obzirom na postupak njegova oca pre njegova rođenja. Kehat, Amramov otac, nazvao ga je Ab Gadur, jer je zbog njega podignuta zapovest Faraonova, da se deca bacaju u reku. Njegova dadilja nazvala ga je: Avi Suko, jer je tri meseca bio sakriven u kolebi. A čitav narod Israel nazvao ga je: Šemaja ben Netanel, jer je Bog u svojim danima saslušao njegovo preklinjanje i izbavio ga. Mojsije ostade u domu Faraona i postade sinom Bitje.

Jednog dana, a to beše u trećoj godini Mojsija, behu oko trpeze Faraona: Kraljica Alperenita s desne i Bitja s leve strane. Mojsije sedaše na krilu Bitje. Takođe i Bileam, savetnik kraljev, i ostali dostojanstvenici behu tamo. Tada pruži dete Mojsije svoju ruku, uzme krunu sa glave Faraonove i stavi je na svoju glavu. Na to se prepadoše i kralj, i prisutni dostojanstvenici. »Recite savetnici,« uze reč kralj, »šta znači ovo i šta da bude sa ovim jevrejskim detetom?« Tada uze reč Bileam, sin Beorov, mađioničar, i reče: »Kralju gospodaru! Sećaš li se još onog sna, što si ga snevao pre više godina, a kog je Tvoj sluga tada protumačio? Ovo je dečak jevrejskog plemena. Razmisli, ovaj dečak ima više razuma i uvidavnosti, nego što se očekuje od njegove starosti; on je sa predumišljajem izvršio ono, što je malo čas učinio. Da Tebi, Kralju moj, otme nekada krunu i potčini čitav Egipat pod svoju i jev-

rejsku vladavinu, njegov je smer. I njegovi su pretci činili isto tako. Abraham je savladao Nimrodovu vojsku, pa je zauzeo zemlju Kenaan. Isak je bio moćniji od kralja Filisterskog. Jakov je uzeo od svog brata prvenačko pravo i blagoslav, pa se onda obogatio stadima Labana. Josif, koji je kao rob došao u Egipat, popeo se iz tavnice na najviši stupanj u državi, on je pozvao svoga oca i svoju braću amo, pa ih je hranio o trošku zemlje. Slično se može očekivati i od ovog dečaka, koji već sad ismeva kraljevsko dostojanstvo. Zato bi bilo samo u korist naše zemlje, da ga ubijemo, te da Egipat ne ode svojoj propasti na susret.« Tada odgovori kralj: »Najpre ću pozvati sve velikane i mudrace carstva, da čujem njihovo mnjenje o tome, pa ako se svi slažu, dečak će biti ubijen.« Faraon dade odmah pozvati sve savetnike i mudrace, a s njima dođe i jedan Božji anđeo u obliku egipćanskog mudraca. Kralj im saopšti, šta je dečak uradio i kakav mu je savet dao Bileam, pa pozove savetnike, da iskažu svoje mnjenje. Tada progovori onaj anđeo pred kraljem i svim mudracima: »O kralju! Neka se dečak stavi najpre na probu. Zapovedi, o kralju, da se donese drago kamenje i žeravica. Ako dete pruži svoju ruku za dragim kamenjem, onda je dokazano, da je namerno izvršeno, što je učinio, i onda neka se ubije. Ali ako zahvati žeravicu, onda nije radio sa razumom, pa neka ostane u životu. Ove reči izazvaše dopadanje kraljevo. Odmah dade doneti drago kamenje i žeravicu i staviše ih ispred Mojsija. Već je dete ispružilo svoju ruku za dragim kamenjem, kad ga anđeo Božji uhvati nevidljivo za ruku i prinese je žeravici. Ono je očepa i dodirne njome svoja usta, tako da mu se usne nešto opekoše, te od tada ostade: »težak na ustima i jeziku« (II. M. 4, 10.). Sad behu Faraon i knezovi ubeđeni, da Mojsije nije radio sa razumom, kad je uzeo krunu sa glave Faraonove, pa mu ne učiniše nikakvo zlo.

Mojsije je vaspitan u kraljevskoj palati, oblačio se vazda u skerlet i odrastao je u društvu kraljevića. Bitja, kći Faraonova, usini ga, te je tako najbrižljivije vaspitan i poštovan vrlo od celog kraljevskog dvora. Kad je odrastao, išao je iz dana u dan u zemlju Gošen; da poseti svoje rođake. Tada opazi teški posao, pod kojim su uzdisali Israelićani, On ih upita, zašto obavljaju tako tešku službu. Tada mu oni saopštiše sve, što se dogodilo i ispričaše mu o svim kraljevim naredbama kako protiv Israelićana, tako i protiv njega još pre njegovog rođenja. Nisu prećutali ni opakih saveta Bileamovih, kojima je hteo da ga usmrti, još dok je bio malen. Kad je Mojsije to doznao, gnjev mu se raspali i htede ubiti Bileama, zato ga je vrebao. Ali je Bileam izvešten o tome, jer mu se reklo: sin Bitje hoće da te ubije. Bileam se uplaši od Mojsija, opremi se sa svoja dva sina, ostavi egipćanski dvor i ode u Etiopiju kralju Kikanosu.

Međutim je Mojsije bio sve većma u volji Faraonu i čitavom dvoru i svi su ga jako voleli. Kad je jednom bio ponovo u

Gošenu kod svojih rođaka i video njihov težak rad, jako se ožalosti. On se vrati u kraljevski dvor, izide pred Faraona, pa mu reče: »O, gospodaru! Imao bih jednu malu molbu na tebe, hoćeš li mi je ispuniti?« »Govori!« reče mu Faraon. Tada Mojsije produži: »Ne bi li se tvojim slugama, deci Israela u zemlji Gošenskoj, mogao dati svake nedelje po jedan dan odmora, da bi malo otpočinuli?« Faraon mu odgovori: »Neka ti se želja ispuni!« Tada dade objaviti u celoj zemlji Egiptu i Gošenu: »Ovo vam poručuje kralj, deco Israelova: Šest dana svršavajte vaše poslove, a sedmog se dana odmarajte i ne radite ništa«. Mojsije se odveć radovao zbog toga, a deca Israelova su činila onako, kako im je zapovedio Mojsije po nalogu Faraonovu. U ono vreme opomene se Svemoguću dece Israelove i htede im pomoći za volju njihovih otaca. Bog beše s Mojsijem i ugled je njegov rastao u celoj zemlji Egiptu. Kad je Mojsiju bilo 18 godina, opet ga obuze želja, da vidi svoje roditelje. Zato ode u Gošensku. Tada stiže na mesto, gde su Israeličani morali svršavati svoju tešku službu, i tu opazi, kako neki Egipćanin tuče Jevreja. Kad Jevrej vide Mojsija, čiji je veliki ugled poznat bio u zemlji, on pobeže k njemu i zamoli ga za njegovu pomoć. »Oh pogledaj gospodaru! Ovaj Egipćanin je noćas došao u moju kuću, vezao me je i silovao moju ženu, a sad hoće da me ubije«. Kad Mojsije ču za ovo bezbožno delo, raspali mu se gnjev i ne mogaše se savladati. Obazre se, da ga kogod ne gleda, pa kad ne vide nikoga, on ubi Egipćanina i zatrpa ga u pesak. Tako izbavi Jevreja iz ruku njegova neprijatelja.

Mojsije se vrati u kraljevsku palatu, dočim onaj Jevrej pohita doma, da se razvede od svoje žene, jer po jevrejskom zakonu nije dozvoljeno oštati i duže zajedno sa ženom, kojoj se dobljižio drugi čovek. Žena odbeže svojoj braći, pa im ispriča nameru svoga muža. Kad ovi ne mogoše odvratiti muža od njegove namere, htedoše ga ubiti, ali on pobeže u svoju kuću. Idućeg dana Mojsije dođe opet u Gošensku, i tu opazi, gde se dva čoveka svađaju. I on reče zlikovcu: »Zašto biješ svoga bližnjeg?« A ovaj mu odgovori: »Misliš li zar i mene da ubiješ, kao što si juče ubio Egipćanina?« Tada se Mojsije uplaši i reče: »Zaista će se ova stvar doznati!« i tako dočuje za ovo i Faraon, pa dade zapovest, da se Mojsije ubije. Ali Večni posla jednog anđela, koji uze na se lik dželata, dočim se ovaj pretvori odmah u lik Mojsija. Anđeo sad otme mač dželatu i pogubi dželata, kog su svi držali za Mojsija. Anđeo izvede Mojsija iz Egipta. Tada reče Aron, brat njegov, deci Israelovoj: »Ovako govori Večni, Bog vaših otaca, neka se niko ne oskrnavi idolima Egipćana!« Ali deca Israelova ne htedoše čuti Arona. Tada ih Bog htede istrebiti, ali se seti svoga zaveta sa Abrahamom, Isakom i Jakovom. Na to Faraon opet pooštri kuluk, te su deca Israelova ponovo ugnjetavana.

Onih dana izbije veliki rat između Etiopije i više, od etiop-

skog gospodstva otpalih, istočnjačkih zemalja, kao i Arama. Kikanos, kralj Etiopljana, pode na čelu velike vojske u boj protiv ovih naroda, a čuvanje prestonice i čitave zemlje poveri Bileamu i obadvojici njegovih sinova. Kikanos pobeđi svoje neprijatelje, povede mnogobrojne zarobljenike i udari na njih težak danak. Za vreme kraljeva odsustva uspe smutljivi Bileam, da digne narod u zemlji na ustanak protiv svoga kralja i da spreči njegov povratak u prestonicu. Narod je slavio Bileama, izvikao ga za kralja i imenovao oba njegova sina za vojskovođe. Ovi su zidove grada povisili sa dve strane i podigli velike i jake bedeme. Na trećoj strani, između grada i reke Nila, iskopani su nebrojeni kanali i u njih je sprovedena voda iz reke. A na četvrtoj strani dade Bileam čaranjem i mađioništvom okupiti množinu opakih zmija, te je tako nemogućim postao ulaz u grad. Kad se Kikanos posle pobeđenog rata sa bogatim plenom vratio u domovinu, začudio se i on, i njegova vojska zbog visokih, novopodignutih zidova i bedema. Oni mišljahu, da su se stanovnici prestonice, zbog dugog trajanja rata, uplašili od prepada kanaanskih knezova, te se rešiše na povišenje zidova. Ali kad se kralj sa svojom vojskom približio kapijama grada, nađe ih zatvorenima; na poziv da ih puste unutra, odgovoriše čuvari kapija, da je Bileam, mađioničar, sada njihov kralj i on im ne dozvoljava ulazak. Kikanos htjede silom da prodre unutra, ali ne uspe, te se sa gubitkom od 130 ljudi morade povući natrag. Idućeg dana htjede Kikanos svoju vojsku prebaciti preko vode, ne bi li dospeli u grad, ali mnogi potonuše u prokopima. Sad htjede kralj vojsku splavovima prebaciti, ali ih kao vodeničkim kolom gonjena, besno šumeća voda kanala preplavi, tako da su deset splavova sa 200 ljudi potopljeni. Trećeg dana pokušaše na onoj strani, gde su bile zmije, da zauzmu grad; ali ove ubiše 170 ljudi. Tada Kikanosu ne ostade drugo ništa, nego da opsedne svoju rođenu prestonicu. Već je devet godina držao Kikanos prestonicu u opsadi. U to vreme je Mojsije pobeđao iz Egipta, a bilo mu je 18 godina. On dođe u Kikanosov tabor. Devet godina proveo je u tom taboru i svi su ga voleli, jer mu je izgled bio plemenit, držanje veličanstveno, a snaga lavovska. Kikanos ga imenuje svojim savetnikom. Posle devet godina pobole se Kikanos i umre posle sedmodnevne bolesti. Vojskovođe su već strepile i očajavale, da će ikad zauzeti grad. Šta da se radi? pitahu jedan drugog. Ako jurišimo na grad, svi ćemo izginuti. Da produžimo opsadu? Ali ako istočnjačke zemlje dočuju, da je naš kralj mrtav, odmah će nas napasti i satri. Zato odmah da biramo kralja, koji će odlučiti o našoj sudbini. Još istog dana je izbor obavljen, i oni ne nađuše dostojnijeg od Mojsija. Svi poskidaše svoje odelo, napraviše odanj jednu uzvišicu, postaviše na nju Mojsija i uz zvuke trube izvikahu Mojsija za kralja. Čitava vojska mu je izrekla pokornost, a udova kraljeva, Kušita, bi mu izabrana za suprugu. Zatim donese ceo narod Mojsiju skupocene darove,

srebrne i zlatne stvari i najrazličnije drago kamenje i staviše sve pred Mojsijeve noge, on pak uze sve te darove i ostavi ih u kraljevsku blagajnu. I tako je Mojsije vladao nad Kušom (Etiopijom) u 157. godini, otkako su se Israelićani doselili u Egipat. Tada je bilo Mojsiju 27 godina, a vladao je tamo 40 godina. Večni je usadio naklonost u sve Kušite i oni voleše Mojsija jako. Sedmog dana po prijemu vladavine dođe vođa narodni Mojsiju i zamoliše ga za savet, kako će se najzad zauzeti grad. Jer već su devet godina držali grad u opsadi, a ne videše ni svoje žene, ni decu. Tada im Mojsije odgovori: »Ako poslušate moj savet, onda će Večni predati grad u vaše ruke i vi ćete ga zauzeti; produžite li pak opsadu onako, kao za života Kikanosova, grad neće nikad pasti. Budete li se držali mojih naredaba, grad će uskoro doći u naše ruke«. Vodi povikaše jednodušno: »Što nam ti zapovediš, to ćemo ispuniti«. Tada reče Mojsije: »Objavite u taboru, da je kralj rekao, neka ode svako u šumu i donese otuda po jedno mladunče iz rodina gnjezda. Ko god ne poslušá zapovest kraljevu, njegov život i imanje pripašće kralju. Mlade rode ćete othraniti i obučiti za lov kao kopce«. Sve bi tako, kao što je Mojsije zapovedio. Kad su mlade rode poodrasle, Mojsije ih ostavi da gladuju tri dana. Trećeg dana izdade Mojsije zapovest, da se čitava vojska opremi za borbu, da se naoruža potrebnim oružjem i, držeći mlade rode u ruci, pođe u boj protiv prestonice. Kad dođe u kraj, gde behu otrovne zmijske, Mojsije zapovedi, da se puste mlade rode. Ove potekoše za zmijama, pa ih požderaše i istrebiše sasvim na onom mestu. Kad vide to kralj i narod, pođeše veselo na grad, prodreše unj' i pobiše sve, koji se branjahu, svega 1100 ljudi, dok od osvajača ne pogibe ni jedan. Bileam, njegova dva sina i njegovo osmoro braće, kad videše, da su izgubili grad, pobegeše brzo iz grada i odoše ponovo u Egipat Faraonu. Oni behu oni isti mađioničari i knjižnici, što se pominja u Tori, koji su stupili protiv Mojsija, kad je Bog poslao muke na Egipat. Tako je Mojsije svojom mudrošću zauzeo grad, pa ga Etiopljani posadiše na kraljevski presto. Prestotala supruga Kikanosova, Adonija, postade mu žena. Ali se Mojsije bojaše Večnoga, Boga svojih otaca, i ne htjede nikad priznati kraljicu. Mojsije se, naime, opominjaše zakletve, kojom je Abraham zakleo svoga slugu Eliezera, da za njegova sina Isaka ne uzme ženu između kćeri Kanaanićana. Zato Mojsije za sve vreme svoga bavljenja u Etiopiji nije poklonio svoje srce kraljici. A Mojsije ljubljaše i strahovaše od Večnoga za svega života, uvek beše častan i ne skretaše ni desno, ni levo sa puta istine i dobra, kojim su išli Abraham, Isak i Jakov. Mojsije se sve više utvrđivao u svojoj vladavini mudrošću, kojom je vladao, i srećnim uspehom, koji je krunisao sva njegova preduzeća.

Kraljevi istočnjačkih zemalja i Arama doznadoše, da je Kikanos mrtav i zbaciše etiopski jaram. Tada Mojsije okupi svoju vojsku, nekih 30.000 ljudi, pođe im u susret i potuče ih. Gonio

ih je sve do Mesopotamije, pa opet prisilio na danak one narode¹⁾.

U 180. godini, otkako je Israel došao u Egipat, mišljahu deca Efraimova iz plemena Josifova, da je sada došlo vreme izbavljenja, o kom je Bog govorio Abrahamu. Zato se opremiše 30.000 ljudi iz toga plemena i odoše iz Egipta. Oni dođoše u Gat u zemlji Filistera i htedoše tamo sebi nabaviti hrane. Ali im Gati ne htedoše prodati ništa, zato Efraimićani pokušaše, da silom dođu do potrebne hrane. Tada Gati narediše rat protiv njih. Pomoću drugih filistejskih naroda oni uspeše, da potuku Efraimićane. Svi Efraimićani ostadoše na bojištu, samo se deset ljudi mogaše spasti u Egipat.

Mojsije vladaše još u Etiopiji. Pravda i pravica behu potpora njegova prestola. Svi stanovnici Etiopije voleše i poštovaše Mojsija vrlo. U četrdesetoj godini njegove vladavine, kad je Mojsije jednog dana sedeo na svom prestolu, pored njega kraljica Adonija, a okolo njih svi velikani države okupljeni, otpoče govoriti kraljica Adonija: »Muževi Etiopije! Danas je četrdeset godina, kako ovaj ovde sedi na prestolu Etiopije, ali mene još nije priznao, niti služi Bogovima Etiopije. Zato čujte moje reči! Neka on ne vlada dalje nad nama, jer on je stranac, podanik kralja Egipćanskog. Bilo bi priličnije, kad bi vladao sin vašeg predašnjeg kralja, Menakris«. Svi velikani i vas narod poslušашe reči kraljice Adonije i već sutra dan metuše krunu na glavu Menakrisa i priznaše ga svojim zakonitim kraljem. Poštovanje pak, kojim obasipahu Mojsija, beše odveć veliko, a da su mu mogli učiniti kakvo zlo. Dadoše mu bogate poklone i otpustiše ga sa visokim počastima iz zemlje. Tako se odrekao prestola u Etiopiji. Mojsiju beše 67 godina, kad je napustio Etiopiju. Bog je tako naredio, jer se već približilo beše vreme, da se deca Israellova oslobode ropstva.

Mojsije ode sada u Midjan, jer se još plašio, da se vrati u Egipat. Došav u Midjan on sede uz jedan studenac. Tada dođe sedam kćeri Reuela, Midjanita, na studenac, da napoje svoja

1) Ovdje dolazi povest iz života ostalih naroda, koja je vrlo zanimljiva u svom izlaganju, a naročito zaključkom, što ćemo ga izvući iz istog. U 22. godini vladavine Mojsijeve nad Etiopljanima dode na presto Kiteaca (כִּתְיָא) Latian. On sazida jaku tvrđavu i divnu palatu u njoj. U trećoj godini svoje vladavine dade on sagraditi veliki broj brodova. Zatim okupi svoju vojsku i pođe na brodovima u boj protiv Izdrubala, kralja od Afrike. Kitejci dobiše nadmoć i uništiše sve, što im dode pod ruke. Očajanje obuze vojsku kralja od Afrike i nastade ogorčena borba, tako da mnogi borci ostadoše na bojištu. I kralj Izdrubal izgubi život svoj u ovom ratu. Izdrubal imadaše prekrasnu kćer po imenu Ušpisijuna. Lepota njena hvaljena je i pred kraljem Latianom i on se odlučio, da je kao svoju zenu odvede doma. Usled ovog braka prestade ogorčena borba između ova dva naroda. — Koga ne opominje ova povest na pričanje Josephusa o Mojsiju, kako smo ga doneli na strani 70 f.? Ova me činjenica utvrđuje u pretpostavci, koju sam neodvisno od ove priče postavio na 72. strani i koja dokazuje, da je Josephus zaista pobrkao različite priče.

stada. Ali ih oteraše pastiri Midjana. Opazivši to Mojsije pomogne kćerima, te napojiše stoku. Došav doma one ispričaše svome ocu, šta je Mojsije učinio za njih. One rekoše, jedan muž egipćanski branio nas je danas od pastira, crpeo nam je vodu i napojio našu stoku. Tada reče Reuel svojim kćerima: „A gde je on, zašto ste ga ostavile?“ Reuel ga dade zvati, on mu dođe u kuću i jeđaše tamo. Mojsije ispriča Reuelu, da je pre mnogo godina pobjegao iz Egipta i da je potom četrdeset godina bio kralj u Etiopiji. Još mu je rekao, kako se je odrekao prestola i s kakvim bogatim darovima su ga otpustili Etiopci. Kad je Reuel čuo ove reči Mojsijeve, on pomisli u sebi: baciću ovog čoveka u tavnicu i raspitaću se u Etiopljana, jesu li njegove reči istinite, jer svakako je on sa nekog uzroka pobjegao iz Etiopije. I tako dođe Mojsije u tavnicu, gde je čamio deset godina. Cipora, kći Reuelova, osećala je ljubav i zahvalnost prema Mojsiju, pa je našla načina, da snabdeva obilato Mojsija jelom i vodom.

Kuluk dece Israelove u Egiptu beše uvek sve teži i teži u ono vreme. Večni je kaznio u te dane Faraona gubom, koja mu je pokrivala čitavo telo; to beše kazna za ugnjetavanje dece Israela, jer je Večni čuo molitvu dece Israela i njihove uzdisaje u teškom radu, pošto im je Faraon novim i vazda strožijim naredbama zagorčavao život. U njegovu velikom bolu usled gube savetovahu Faraonu njegovi mudraci i knjižnici, da namaže rane od gube krvlju mlade dece, jer bi bol oduminiu i rane bi se zavidale. Faraon dade odmah doneti nekoliko male israelitske dece, njegovi lekari ih zaklaše i namazaše njihovom krvlju rane Faraonove. Tako radiše iz dana u dan, te je već 375 dece na taj način i u tu svrhu izgubilo svoj život. Ali bolovi Faraonovi ne popustiše, nego se povećашe. Večni je dodao još teže patnje njegovim dosadanjim patnjama: obasuo ga je odvratnim boginjama i raznim unutrašnjim bolestima. Jednog mu dana doneše vest, da su deca Israelova lena u svom radu. Odmah dade upregnuti, da se odveze u Gošensku, te da tamo posmatra način njihova rada i nove im izda naredbe. U jednom uzanom klancu izvrnu mu se kola i on dođe pod njih, a u padu mu se slomiše kosti. Sluge ga odmah odneše u Egipat, gde je naskoro umro. Ne mogahu ga balsamovati, kao njegove prethodnike, jer njegovo telo, zbog dugotrajne gube, rasprostiraše neprijatan miris, tako da niko ne mogaše opstati u njegovoj blizini. Naslednik mu na prestolu beše njegov drugi sin, Adikam, jer prvenac mu beše malouman i nerazuman. Adikam je bio onizak i gojazan, imadaše dugu bradu i ružnu spoljašnost. Ali je bio vrlo mudar i lukav, pa je 4 godine vladao mudro na prestolu Egipta. Deci Israela davao je uvek sve teže radove i ugnjetavao ih je većina od svog oca. Zapovedio je nadzornicima, da svako ima na svršetku dana da preda posao, koji mu je naložen za taj dan, a ko ovom nalogu ne udovolji, tome će se uzeti jedno malo dete i sazidati u zid umesto ne isporučene cigle. Ovom groznom naredbom vazda je povećavana surovost naručenih

egipćanskih nadzornika. Ako bi nedostajala samo jedna cigla od propisanog broja, onda bi ovi neljudi upali u kuću nesrećnog čoveka, pa bi najmilije dete mu oveli iz naručja ojađene matere. Tako se gomilala samovolja na samovolju, zločin na zločin. Deca Israelova vapijahu Večnome i uzdisahu od teških muka. I Večni ču njihov glas i opomenu se svog zaveta, što ga je sklopio sa Abrahamom, Isakom i Jakovom, pa odluči da spase decu Israela.

U ovo vreme Mojsije je još čamio u tavnici u domu Reuela. Kad prodoše deset godina, a to je bilo baš onda, kad je novi Faraon zauzeo presto, Cipora podseti svog oca na Jevreja i zamoli ga, da vidi, je li još živ, ili je već umro. »Kako možeš misliti, da on još živi?« reče Reuel. »Zar može čovek bez dovoljno hrane tako dugo živeti?« Cipora, koja ne htjede odati svoje tajne, da ga je vazda snabdevala dovoljnim jelom, odgovori: »Pa ipak, ti si već čuo, da je Bog Jevreja veliki i moćan i da čini čuda. On je i Abrahama spasao iz Ur Kasdima, Isaka od mača njegovog oca, a Jakova od anđela, s kojim se hrvao. I ovom je čoveku učinio njegov Bog mnogo šta, izbavio ga je iz reke i od mača Faraonova, pa ga je zacelo i od gladi spasao.« Tada Reuel uđe u tavnicu, ne bi li doznao, šta se zbililo s njim. I kako se začudio, kad je video Mojsija živa, gde se pred njim moli Bogu. Odmah ga dade osloboditi, ošišati, obući u drugo odelo i nahraniti. Zatim ode Mojsije u baštu Reuelovu i tamo se moljaše Večnome, koji mu ukaza ovo čudo. Obazrevši se spazi jedan safirni prut, koji beše zasaden u bašti. On se približi prutu i vide, da je Božje ime urezano na njemu. On pročitao ime, očepa prut i iščupa ga iz zemlje tako lako, kao kad bi mladicu otkršio iz žbuna. Ovaj prut je stvoren u sumraku šestog stvaralačkog dana i predan prvom čoveku na čuvanje. Kad je Adam isteran iz raja, on je poneo taj prut, pa je njime obrađivao zemlju, kako mu je naređeno. Taj prut dobio je docnije Noa, koji ga je predao Šemu, te je najzad dospelo do Abrahama. Sa ostalim posedom Isak je nasledio i ovaj prut. Kad je Jakov pobegao u Padan Aram, Isak mu dade u ruke ovaj prut, pa kad se sišao u Egipat, on ga je poklonio Josifu. Posle Josifove smrti dođe prut zajedno sa ostavinom ovoga u ruke Faraona. Faraon ga pokloni Reuelu, koji je neko vreme bio savetnik na egipćanskom dvoru. Kad je Reuel napustio Egipat, uzeo je prut sa sobom i posadio ga u svojoj bašti. Reuel je obznanio, da će samo onome dati svoju kćer, Ciporu, za ženu, koji bude mogao jednom rukom istrći prut iz zemlje. Naj snažniji sinovi Midjana i Kenita badava su se naprezali, niko ne mogaše pokrenuti pruta. Tako stajaše prut čvrsto ukorenjen, dokle ga ne snađe dosuđena mu sudbina, naima, on beše stvoren, da se njime obave velika čudesa u Egiptu i na Crvenom Moru. Kad je Reuel video taj prut u Mojsijevoj ruci, jako se začudi i dade mu svoju kćer Ciporu za ženu. Mojsije je odvede doma kao ženu i Cipora je u svemu išla stopama kćeri Jakovljevih, kao Sara, Rebeka, Rahel i Lea što su

činile. Uskoro mu rodi sina, kog Mojsije nazove Gerson, jer govoraše: stranac sam u stranoj zemlji. Ali Reuel zabrani, da ga obrežu. Zatim rodi Cipora drugog sina, kog Reuel dozvoli da se obreže i nazove ga Elieser, jer Mojsije reče: »Bog mojih otaca pomoćnik je moj, ja opet mogu živeti po njegovim zapovestima, i on me je izbavio iz ruku Faraona«¹⁾.

1) Dalji se navodi slažu u glavnom sa pričanjem Biblije. Istina, upleteni su nekoji Midrašim, ali zbog njih nije bilo vredno izlagati ovde čitavu biblijsku priču, zato ovde završujemo životopis Mojsija. — O Mojsijevu životu ima još dve opširne pripovetke: 1) njegovo uznošenje na nebo, kad je doneo deset zapovesti, i 2) njegova legendarna smrt. Ako bude bilo moguće, mi ćemo doneti ove priče u narednom Almanahu.

Careva Hvala.

— (Uspomene iz mladosti.) —

Napisao **A. Kišicky**, Osijek.

Zaklinjem Ti se, duše moga melameda Rabi Šmerla ben Jockl, čije se kosti pretvoriše već dugo u prah i pepeo u »talit ut'filin«, da Ti ne zamjeram više radi onih duševnih i tjelesnih boli, koje si mi zadao još u nježnoj mojoj mladosti.

Koliko puta si svojim dugim i koštunjavim prstima znao da mi dereš moja nježna uha? A zašto? Jer nijesam dosta brzo znao da progundjam rečenicu iz Raši-a, ili jer nijesam htio da pomognem Tvojim zlopakoj ženi, kad je muzla kozu, ili jer nijesam htio da nosim na leđima Tvoga Jossele-a, najmladjeg i najrazmaženijega od tuceta Tvoje djece, ili jer nijesam htio od svojih čednih zalogaja da nahranim sve Tvoje gladne crvi.

Sve, sve to sam Ti već dugo oprostio, pa i one muke, koje smo trpili svaki petak poslije podne.

Oj Ti duše rabi Šmerla ben Rabi Jockl, pomози i ojačaj moje pamćenje, da bi mogao vjerno i istinito prikazati sve ono, što se događalo svaki Erev-Šabat u našem hederu, da bi pozniji znali, kako se skrbio rabi Šmerl za svoje učenike i kako hrabro, pošteno i savjesno je vršio svoje zvanje kao uzgajatelj židovske djece.

Kad bi svršio poduku u petak poslije podne, držao bi nam redovito slijedeći govor:

«Vi nevaljala ništarijo, zacijelo ćete se opet skitat u besposlici do poslije svetog Šabata, a naši mudraci vele, da je besposlica majka svih grijeha; da bi se sjetili toga i da ne budete preobjesni, kaznit ću Vassada smjesta za Vaše buduće grijehе».

Tad je navadljao nekoliko citata iz biblije i talmuda, koji su svi potvrdjivali potrebitost kazne za grijeshnoga čovjeka i s tim je počela kaznena procedura. Svi su se djaci poredali licem k zidu, da ne bi koji zlorado uživao, kako mu biju druga, jer Šmuel hakatan veli: »Ako tko obori Tvoga neprijatelja, neka se ne veseli srce Tvoje».

Pred vratima stajala je klupa, na koju smo se morali, licem prema dolje, nakon što smo otkrili stanoviti dio tijela, leći, a rabi Šmerl stajao je kraj nas kao kozak s nagajkom u ruci, koju je znao nemilosrdno da upotrebi. Kad bi svršio s jednom žrtvom, bacio bi je uz urnebesnu dreku i zapomaganje van, da napravi mjesto za drugu.

I ove muke sam Ti oprostio, jer su Te Tvoje patnje i nevolje riješile krivnje prema nama. Kad su Te oružnici šćepali i odvukli iz hedera, prolio sam mnogu suzu nad Tvojom gorkom sudbinom, jer sam Ti se u dubini srca svoga ipak divio i štovao Tvoju nadarenost i sposobnost, koje su bile veće od Tvoje okrutnosti.

Ta od Tebe sam naučio da spletem Lulav tako lijepo i kičeno, da se veselila cijela općina, da vežem tako spretno Cicit, da pravim Kešer šel T'filin, Ti si me uputio u krasnopis, u čemu si bio veliki majstor, ta Tvoja »Misraħ« i »Tal umatar« ploča bile su remek-djelo, a baš Te sposobnosti dovedoše Te nedužnoga u zatvor.

Tačno ću Vam ispričati, što se dogodilo s mojim jadnim melamedom rabi Šmerl ben rabi Jockl, tiraninom i mučiteljem male djece, vječito gladnim i učenim majstorom krasnopisa. — Ta zločin je bio već u tome, da se rodio kao Židov u Rusiji, a povećao ga je svojim umjećem krasnopisa i hirovitom zamisli, da pošalje caru Aleksandru III. u Petrograd prigodom njegovog krunisanja jednu čestitku napisanu na pergamentu u upravo predivnom obliku.

Bog zna, što ga je potaklo, da sastavi ovu čestitku, častoljublje, patriotizam ili pak očekivanje jedne veće nagrade, koja bi ga lišila njegovih briga i jadi.

Čestitku je sam izradio potajno u mnogim, dugim noćima, a bila je to alegorijska pjesma na hebrejskom jeziku, bogata frazama, držana u obliku akrostihona, koju je poslao u oči krunisanja u prijestolnicu.

Prodje jedna godina, pa druga, otkako je rabi Šmerl izvršio to herojsko djelo, a o njegovoj čestitci ni traga ni glasa. — Nikom nije izdao te svoje tajne, a nada na bogatu nagradu bila je jalova, te mu se već činilo da se na carskom dvoru ili nije nikada saznalo za ovo njegovo preduzeće ili već i zaboravilo, on se mučio dalje i gladovao pokoran svojoj sudbini, kad li...

* * *

Jedne zimske večeri sjedili smo kao obično stisnuti kao sardine oko velikog stola, na kojem je stajala petrolejska lampa, koja se vječito dimila, na čelu stola rabi Šmerl pripravan, da nas ispita o učenom gradivu. Radili smo baš u traktatu Baba-kama jednu vrlo kompliciranu raspravu: »Ako jedan vol udari jednu telnu kravu, a kraj nje se nadje mrtvorodjeno tele...«

Soba bila je puna zaglušne vike, djeca su vikala i plakala od gladi, a u kući ni mrve hljeba, da ih se ušutka. Njegova se žena tužila i psovala ga kao šlemila, koji ne zna da zasluži ni suhog hljeba. Koza, koja ne daje mlijeka, jer ne dobiva hrane, stoji kraj vratiju i mekeće ...htjela bi van, da traži nešto hrane, jer već psalmista pjeva: »Bog da, da trava raste i stoka nadje hranu svoju...«

Rabi Smerl, koji je čekao samo priliku, da iskali svoj gnjev i svoju gorčinu, pogledao nas je redom, da nadje koju žrtvu, njegov pogled zapne na meni i već povikne bjesnim glasom: »Ako smo pak u dvojbi, da li je krava pobacila mrtvo tele prije ili poslije udarca vola, ha, ded reci, što onda.« Njegova duga, košunjava ruka već je tražila moje uho, mene su prolazili srsi i ja zatvorim oči predan svojoj sudbini, kad li — se iznenada otvore vrata a u njima dva oružnika. Zapanjeni zašutili smo svi osim gladne djece, kojima je žena turila redom prst u usta, da ih bar na čas umiri.

Oružnici uhvate našeg melameda, udare ga nekoliko puta masno u rebra, pa hajd s njim i za čas se izgube u mraku.

Slijedeći dan, kad se strašna vijest raširila po cijelom gradu, sastadoše se naši velikani, da se posavjetuju, kako bi izbacili rabi Šmerla, ali je oblast, koja se pod »stanovitim uvjetima« pokazala uvijek spremnom da popusti, bila ovaj put neumoljiva.

Kao teški zločinac držan pod strogom paskom bio je najprije obrijan i ošišan, a zatim su ga turili u kažnjeničko odijelo i zatim sa čoporom divljih razbojnika otpravljen je u sjedište pokrajine G.

Riječi Jeremije ne bi dostajale, da se opiše put muka i patnja, koji je prošao naš rabi Šmerl. Napola smrznut i izmučen gladju došao je napokon pod strogom paskom na njemu nepoznati cilj, — stajao je pred guvernerom. Ovaj čovjek krupan, malen i čelav s velikim brkovima, koji su mu visjeli niz obraze, približi se Šmerlu, a da ga nije ni pogledao i rekne: »Ja, gubernator, dobio sam nalog, da osobno — ovdje mu se steglo lice od gadjenja — priopćim jevreju Šmerlu sinu Jockla iz sreza S. carsku poslanicu, radi čega sam našao shodnim, da gore spomenutog Jevreja dozovem k sebi. Dakle Jevreju Šmerlu, sinu Jockla, daje se na znanje, da mu njegovo veličanstvo Aleksandar III. samodržac svih Rusa izriče za njemu priposlanu čestitku prigodom njegovog krunisanja svoju carsku hvalu.«...

Sličica iz seoskog života poljskih židova.

Napisao kot. rabin **Dr. Izrael Kohn**, Koprivnica.

U selu B. stanovalo je godine 1914. oko 20 židovskih porodica. Kad se uzme u obzir broj stanovnika ovog sela, koji je ukupno iznašao oko 400 kuća, čini se nemogućim, da bi tamo 20 židovskih porodica moglo naći svoje živovanje. Što više, oni su tamo već dugi niz godina stanovali i živeli kao poštteni ljudi i pobožni jevreji.

A ne samo u B. već u svakom poljskom selu moglo bi se naći najmanje toliko židovskih stanovnika, da bi se mogao sasvim lako sastaviti minjan. Naše shvaćanje, da se svaki židov bavi trgovinom, ne stoji, i to ne bi bilo moguće, da maleno selo kao B. može da hrani 20 trgovačkih židovskih obitelji. Ali dugogodišnja nevolja poljskog židova naučila ga je ne samo trgovinom naći svoj kruh, nego i na svakom drugom području svakodnevnog života. I tako počinjemo tumačiti, na kakav način rade naš židovi u B.

Ponajprije je tamo najznamenitija porodica N. Zašto zovem ovu porodicu najzamenitijom? Pa kako ne bi, kad zakupnik N. ima u zakupu 1500 jutara zemlje, i kao takav stanuje u dvorovima veleposjednika! Ali to nije još glavni uzrok, da svaki smrtnik sela B., a naime njegovi istomišljenici, susreću sa poštovanjem gospodina N. — Gospodin N. ima doista i rijetke vrline! Ponajprije je on gospodar i hljebodavac nekolikim židovskim porodicama. A to su: upravitelj gospodarstva je židov, isto tako podupravitelj, vodič pecare, blagajnik, knjigovođa i nadzornik staja. Pribrojimo k tomu još krčmara i podzakupnika mlina, onda ih imamo desetoricu, koji zahvaljuju svoj hljebac prije Bogu, a po druge gospodinu N. Mislio bi, da ovim židovskim službenicima ne treba zavidjeti njihov kruh! Istina je, da svaki radi i teško radi u svojem zvanju! Ali zato je gospodin N. njima dobar gospodar. Kao židov i hasid ne zaboravi on riječ naše svete tore "וְחִי אִחִיךָ עִמָּךְ" »da brat tvoj živi s tobom!« Svaki dobije toliko, da može živjeti. Ima kuću i ogrijev, 15 do 20 metara žita i 400 do 800 kruna godišnje plaće i može da drži i dvije do četiri krave u dvorskoj staji, tako da ima i mlijeko. Ali i to ne bi još bio razlog, da ljudi u tolikoj mjeri cijene gospodina N. Gospodin N. živi tako, da može da bude uzor i primjer svojim istomišljenicima. On je hasid! Ne u tom smislu riječi, da vjeruje u čudotvornog

rabia! Sa obzirom na tradiciju svojih roditelja on neće da ne bude hasid. I tako putuje neka dva tri puta u godini u Č. k rabi u F. i plati svoj godišnji »Mamudes«, t. j. danak za izdržavanje svite rabia. U jesen pošalje on u bliži gradić J. 20 hvatova drva i 50 metara krumpira za siromaha. Ostaje nama još deset porodica, koje, hvala Bogu, zahvaljuju svoj svakodnevni kruh, neka je Vječnome blagoslovljen on! A to je gospodin K., koji ima 30 jutara zemlje, krave i konje. Gospodin K. nije ovisan samo na plodove svojih polja. Ta hoće čovjek i kćerku nekoć udati i sinove odgojiti, da se ne bi u životu imali tako teško boriti kao seoski ljudi. Zato gospodin K. bavi se i trgovinom žita. Ne na takav način, da bi od seljaka zakupio po nekoliko metara žita. Ta za to ima drugih židova, koji također žive u selu i treba da i oni žive. Gospodin K. kupuje samo en gross u velikih vlasnika. Ta gospoda trebaju uvijek novaca, a ponajviše u vrijeme, kad žito samo raste, onda gospodin K. kupi u jednoga i drugoga nekih vagona žita i pšenice na mjesec oktobra, novembra i prodaje to dalje. Glavno je da čovjek zna, od koga kupuje i kome povjeruje svoj novac i da nešto zaradi! Gospodin T., njegov susjed, doista nema takav težak posao. On ima trgovinu mješovite robe.

Tako životari i djecu odgaja. Leib slijep ima samo 4 jutra, kuću, vrt i kravu i može se reći, da je on siromah. U podzimu, kad dozrijeva voće, Leib kupi u gospodina N. i u drugih vrtove sa voćem i toliko zaradi, da može cijelu godinu živjeti. Njegov je sin Simon mesar i trgovac stoke. Josef ima 10 jutara, osim toga je trgovac jaja. Moše, krojač, i Hamke, postolar, toliko zarade, da mogu živjeti! Dosta ima, hvala Bogu, svoju »parnuse«, a glavno je da može i misliti o Bogu, blagoslovljen budi on. Svaki može po starom zakonu i običaju živjeti, subote i blagdane držati i Bogu služiti. U petak navečer svaki sjedi kod svoga stola sa porodicom i pjeva «zmiros»¹⁾. U jutro se »mavir sidra«²⁾ pjeva tehilim³⁾, a koji je učen, uči mišnjajes⁴⁾ ili talmud. A poslije podne u ljetu «perek»⁵⁾ a zimom «bovehu našši»⁶⁾. Svake subote ima minjan. Gospodin N. ima dvije sefarim⁷⁾ i sobu za minjan⁸⁾. Kantora na to ne treba, koji židov ne bi znao moliti se pred «umid»⁹⁾ i čitati toru. To je već stvar ili reb Chaima ili reb Mošea, a kad ne bi oni htijeli, pa ima i rebe.

Nije to čudotvorni rabi ili rabin! Ne! rebi je učitelj djece.

1) Pjesme za subotu navečer.

2) Odiomak iz svetog pisma za svaki tjedan.

3) Psalme Davida.

4) Napisana tradicija.

5) Rečenice otaca.

6) Psalmi, koje se čita u zimi u subotu po podne.

7) Napisana tora.

8) Deset odraslih čini minjan.

9) Mjesto gdje se kantor moli.

Ima u B. 23 židovska djeteta a treba da uče »davinin«¹⁾ i humeš²⁾). Zato naši seljaci nemaju vremena. Zato je reb Moše melamed³⁾ iz grada, koji je već tu nekih 15 godina učitelj. A i reb Moše ima, hvala Bogu, svoju parnusu. Ima 400 k polugodišnje plaće i hranu. Mogao bi i sa svojom porodicom u B...u stanovati, ali žena neće poradi odraslih kćeraka na selu stanovati. Kad ima neki iz bal-batim⁴⁾ »Jahrzeit«, onda reb Moše dobije uvijek neki novac za to, da uči »mišnajes«⁵⁾). Ali, nažalost najveći dio putuje na »Jahrzeit« tamo u gradić, gdje su pokopani roditelji. Samo ovi, koji su kao službenici u gospodina N., obdržuju godišnjicu smrti u selu. No i na hanuka svako dijete donese rabi u »hanukageld«⁶⁾). Ne govoreći o purimu, kad i stranci dolaze u selo po »mišloah munot«⁷⁾ i »matunot«⁸⁾), a kako ne bi reb Moše dobio »mišloah munot« od svojih đaka! A kad dijete počinje humeš, onda reb Moše dobije 10 i možda 20 kruna. Mislio bi, da je sa rabi Moše već iscrpljen izdatak za kulturne i dobrotvorne svrhe. Pa ima i šohet u drugom selu S., koji dolazi u B. svaki četvrtak. Njemu se plati po 5 i 10 novčića za kokoši gusku. A na erev⁹⁾ »jom kipur« svaki mu daje najmanje 2 kr. i u erev Pesah šohet piše »štar mehivot«¹⁰⁾ i isto tako dobije po 2 do 10 kruna za štar mehiru! Na velike blagdane treba »bal tefila«¹¹⁾. Bal-tefila se ne uzima za to, što ne bi moglo naši seljaci moliti se pred umid! Ali kako bi to bilo, kad bi u »jumim noruim«¹²⁾ svaki smrtnik mogao biti »šliah cibur«, izaslanik naroda! K tome treba, — »zaken veragel, vekolo urev uirko nue«¹³⁾. Zato je to uvijek teško pitanje za naše seoske židove. Pa i veliki dio ide na »jomim noruim« do čudotvornog rabia. Tamo čovjek ima sigurnost, da će njegova tefila (molitva) doći na svoje mjesto sa molitvanja »klal jisruel«¹⁴⁾ I još jedno. Cijelu godinu čovjek bi morao samo o svojem zvanju misliti, a na »jomim noruim« treba da se nešto za svoju dušu, za vječnost radi! Tako veliki dio naših seljaka ide na Roš-Hašana i Jom-Kipur u grad Čortkov k rabi u. Svakome je to duševna potreba, da pozdravi svog du-

- 1) Čitati hebrejske molitve.
- 2) Pet knjiga Mojsija.
- 3) Učitelj.
- 4) Gospodara.
- 5) Mišnajes t. j. napisana tradicija se čita za dušu pokojnika.
- 6) Na hanuka se daruje djeci i učiteljima.
- 7) Na purim svaki pobožan daruje darove siromasima, isto tako i bogati među sobom si šalju »mišloah munot«.
- 8) Poklon, dar.
- 9) Dan prije blagdana.
- 10) Budući da na pesah ne smije se imati nikakav »humec« u kući, za to se prodaje uvjetno sav humec.
- 11) Čovjek, koji moli.
- 12) Velike blagdane.
- 13) Vrline, koje mora kantor imati i pošten čovjek, lijep glas, učen čovjek i dobro vladanje.
- 14) Ukupnog Izraela.

ševnog vođu, rabina, u predvečerje nove godine, a na odlasku u »moce iom-kipur«¹⁾, da mu rabi pruži ruku kod oprostaja, i da mu on neki »pidjan«²⁾ baci u škrabicu, koja leži na stolu rabia! Na blagdan sukot svaki si sagrađi svoju sjenicu a bogatiji i kupi sam za sebe esrog i lulav. Na »hošana-raba«³⁾ moli još »bal-tefila«, koji je molio na jomim noruim, jer naši smatraju »hošana raba« kao mali »jom-kipur«. »Simhas tora« je našim seljacima pravi dan radosti i veselja. Oko tri sata popodne sa-kupe se u hramu na »minhe«, da se po posljednji put oprostite od »atu behartunu«⁴⁾. Poslije minhe ih gospodin N. podvori vinom, onda se popije nekoliko čašica »lehajim« i stupe u kolo, plešu i pjevaju »atu behartunu«. To je samo početak zabave! Sad idu najstarijemu i tamo se pozabave nekoliko sata na isti način, a od njega do drugoga, tako da »simhas-tora« zabava traje do drugog dana ujutro do »isri-hag«⁵⁾.

- 1) Navečer poslije dana pomirbe.
- 2) Dar.
- 3) Sedmi dan blagdana sukot.
- 4) Ti si nas izabrao između naroda.
- 5) Dan poslije blagdana.

Književni pregled.

Ocenio nadrabin **Dr. Leopold Fischer**, Vršac.

Zadaća je ovog napisa, da iznese pred širu čitalačku publiku napredak jevrejske nauke. Da se ova zadaća ostvari u svojoj potpunosti, nije bilo moguće iz toga razloga, što je broj novoizdatih knjiga i dela preveć velik, otuda su niže navedeni napisali knjiga tek mali odlomak novije jevrejske književnosti. Za razliku od »Književnog pregleda«, koji je izišao u prvom Almanahu, mi smo se sada ograničili na takve knjige, koje su izdate potonjih godina. Po sebi se razume, da će se ovde pobrojati i govoriti samo o onim knjigama, koje leže pred nama, pa to i jeste uzrok, što ovde nećemo nabrajati sve novoizdate knjige, jer nas je pritom rukovodila namera, da ispitamo pojedine knjige po njihovoj sadržini, kako bismo ih preporučili ili odvratili od njihove nabavke.

Шланг, Мгъат: Јевреји у Београду. Београд 1926. издање пишчево. 143. стр.

Ovu knjigu zbog toga najpre pominjemo, izdvajajući je iz reda istoriskih dela, ne bismo li naročito ukazali na značaj i važnost njezine pojave. Svako bogaćenje u oskudnoj jevrejskoj istoriskoj književnosti valja sa radošću pozdraviti, a kamo li ne delo, kao što je ovo pred nama, koje po originalnim izvorima obrađuje istoriju Jevreja naše prestonice, Beograda, od početka Srednjeg Veka pregledno sve do danas. Ovog puta ne navodimo sadržaj, ostavljajući opširnije i poblize raspravljanje o ovoj knjizi za idući Almanah, kako to ova knjiga i zaslužuje. Ali već sada upozoravamo svakoga na ovu knjigu, kojoj želimo, da se što većma rasprostire.

Enzyklopädie des Judentums: Probeheft. Berlin — Jerusalem 1926. Verlag Eschkol 96 str. 28x21.

אשכול. אנציקלופדיה ישראלית. קונטרס לדוגמה. 90 str.

Osobito osećanje obuzima i nas, i svakog Jevreja, kad sagleda dve probne sveske ove Enciklopedije na velikoj osnovi, a tek kad ih prelistava i čita. Osećanje je to radosti, jer dobijamo delo, kojim se možemo ponositi. Izlišno je govoriti o tome, kako je za pozdravljanje ova Enciklopedija. Istina, mi imamo od 12 svezaka veliku Enciklopediju na engleskom i od 10 svezaka na jevrejskom jeziku, ali ne uzev u obzir, da su oba dela zaostala iza velikih istraživanja potonjih decenija, ona su već pri svojoj pojavi pokazivala nedostatke, koji dolaze od nedovoljne predrad-

nje. Novom Enciklopedijom, koja će izići na nemačkom i jevrejskom jeziku, stvoriće se delo, koje će u pojedinim člancima objektivno utvrditi rezultate nauke. Uredništvo smatra najbitnijim načelom, da se pisci u spornim pitanjima, referišući o raznim mnjenjima i stanovištima, uzdržavaju svake polemike. Kao šef-urednik fungira Dr. Jakob Klatzkin, s njime radi uredništvo od 15 članova, kojih je broj odgovarajući podeljen na pojedine naučne struke, te je poznatim ličnostima jevrejske nauke predata svaka oblast. Više nego 150 naučnika i pisaca pridobiveno je već za saradnike. Svaki članak potpisuje ne samo pisac, nego i urednik te naučne oblasti. Izdavaštvo Eschkol dalo si je truda sa ovim probnim sveskama, da stvori jedno delo, koje privlači već svojom lepom spoljašnošću. Hartija i štampa odgovaraju i najširim zahtevima moderne knjižarske umetnosti. Reprodukције mnogobrojnih slika, takođe i u bojama, povećavaju vrednost dela. Čitavo delo treba da ima nekih 500 štampanih tabaka velikog leksikonskog formata, a to je div-delo od preko 3000 strana. Probne sveske sadrže članke sa početnim rečima slova A, uz to nekoliko većih rasprava. Članci su jasni i pregledni, na svršetku navedena literatura je dosta iscrpna, ali, na žalost, nije potpuna. Verovatno će ovog nedostatka nestati, kad izide čitavo delo. Nabranjanje ovde odštampanih članaka izgleda nam koliko zahodnim, toliko i izlišnim. Prva će sveska izići već ujesen ove godine. Verovatno će ovo korisno delo i u našoj zemlji naći potpomagača. Preplatiti se može već sad.

Der Kleine Brockhaus: Handbuch des Wissens in einem Band. Mit über 5400 Abbildungen und Karten und auf 88 einfarbigen und bunten Tafel- und Kartenseiten, sowie 36 Uebersichten und Zeittafeln. A — Z. Leipzig 1925. F. A. Brockhaus. 804 str. Cj. M. 23.—, vez. M. 30.—.

Poznato izdavaštvo Brockhaus u Leipzigu usrećilo nas je jednim novim delom, koje kratko i jasno odgovara na sve, što svako želi znati brzo pri svom svakidanjem radu, pri studiji, pri lektiri. »Mali Brockhaus« namenjen je svima onima, koji nisu u stanju nabaviti kakav veliki leksikon. To je trebnik, neophodan za svakoga, poučnik, savetnik, stvarnik, rečnik stranih reči, leksikon mesta, obaveštač o slavnim ličnostima, savetodavac u opsegu svih znanja, koji se obzire kako na prošlost, tako i na najnovije događaje. Zbića 1925. godine već su raspravljena u njemu. Od jevrejskog gradiva ovde se iscrpno govori: o jevrejskoj književnosti, jeziku, hebrejskoj literaturi, Halaha, Hagada, o Talmudu, Midrašu, Targumu, Pentateuhu, Sulhan Aruhu i dr.; isto tako i o najznačajnijim ličnostima jevrejskim. Obilatost, jasan pregled i stvarnost jesu najvažnija obeležja ovog dela. Ali i po vrsnoći i jeftinoći, po mnogostranosti i nepristranosti ono je jedinstveno među ručnim leksikonima.

Weisl, Wolfgang: Der Kampf um das heilige Land. Palästina

von heute. Mit 44 Abbildungen und 4 Karten. Berlin 1925. Ullstein Verlag. 312 str.

Weisl je izabrao problemni krug temom svoje knjige, koji je vrlo retko raspravljeno sa takvom opširnošću i s takvim razumevanjem stvari. Politiku u i oko Palestine u svima njenim razvojnim etapama, od prvih početaka Herzla pa za vreme svetskog rata i njegovih dubokih prevrata sve do danas, izložiti, veoma je težak pothvat, koji zahteva znanje komplikovanih prilika u bliskom Orientu, a naročito u Arabiji. Weisl je došao do Maana, poznaje kralja i kalifa Huseina lično i dobro je obavešten o tamošnjim prilikama. On zna da ceni vrednost Balfourove deklaracije i da navede razloge Engleza za delimično povlačenje. On zna istoriju kalifata, koji postaje, po vlastitom posmatranju, zna sa zapetošću da priča o borbi Hašimita sa Vahabitima, te da najzad izlaže potonje etape englesko-arapsko-jevrejske borbe oko Palestine i napretka Cionizma u potonjim godinama. Drugi deo knjige sadrži skice iz života današnje Palestine. Daleko bi nas odvelo, da nabrajamo lepotu pojedinih skica i da imenujemo zanimljiva izlaganja. Ova se knjiga mora čitati, da bi se upoznala današnja Palestina. Izbor tema i povoda svedoči o tačnom shvaćanju značajnoga, kao i o piščevoj odličnoj publicističkoj kakvoći. Knjiga zaslužuje, da se rasprostire u mnogo izdanja.

Palästina. 300 Bilder. Einleitung von Sven Hedín. Mit ausführlich beschreibendem Text hrsg. von Georg Landauer, München 1925. Meyer & Jessen. X i 244 str. folio. Čj. vez. M 20.—.

»Ne opominjem se, da je na mene ikoje mesto na zemlji učinilo dublji i moćniji utisak, nego Genezaret, galilejsko more. Ali reči nisu dovoljne. Ova će zbirka slika izazvati mnogo plastičniju predstavu, nego što bi mogao ma kako droban opis«. Ove reči Sven Hedina nagoveštavaju, čemu se imamo nadati od ove knjige. Ali se naša očekivanja premašuju. Lepe i karakterističke slike krajeva daju nam ukupnu sliku ove i geografski jedinstvene zemlje, koja sadrži najdublju tačku zemlje, uz to se penje do brdskih visina snegom pokrivenih, pokazuje groznu pustoš Mrtvog Mora i lepotu Karmelskog kraja. Razvaline nekad moćnih gradova, drumovi i građevine, hramovi i grobni spomenici, umetnička mesta triju velikih religija, tvorevine poljodjelstva, tehnike i nauke, kako ih je proizvela novodobna cionistička Palestina, tipovi raznih naroda, koji obitavaju u Jerusalemu, stari i mladi, kako obučavaju i uče, rade i sigraju se, mole se, igraju i prose, putuju, stanuju i jedu, fiksirani su odveć živo. Jedan deo slika posvećen je mestima iz Novog Zaveta, kao i crkvama i pobožnim mestima hrišćanske crkve. Neka je najtoplija hvala izdavaču na ovom lepom delu, a naročito na divnoj mu izradi. Njega bi trebao da ima svaki dom ispovednika pozitivne vere.

Thomsen, Peter: Die neueren Forschungen in Palästina-Syrien

und ihre Bedeutung für den Religionsunterricht. Tübingen 1925. J. C. B. Mohr. Cj. M. 1:20.

Istraživanja u Palestini-Syriji donela su u poslednjoj deceniji znatne rezultate. Arheologija i istorija svete zemlje prikazuju nam se time u bitno drukčijoj svetlosti, nego što se moglo i slutiti još pre deset godina. Pisac nam daje pregled i značaj onoga, što je dosad urađeno, u predležućoj svesci, jer mu je bilo moguće, da se posluži većim delom teško pristupačne literature. On zatim ukazuje, da baš veroučitelj treba da ima znanja o ovim istraživanjima, ne bi li mu nastava bila na naučnoj visini. Samo je za žaljenje, što pisac prividno veću važnost poklanja nalascima, nego biblijskom predanju.

אוצר הארץ. שכתב ארץ ישראל חבתה שייכותה לישראל. גאולתה ובנינה כיום הזה בהנהגתו בתלמוד, במדרשים ובספריו חכמה ותמידות. סדר ע"י ר' בנימין הוצאת "כנסת" ירושלים תרפ"ו. 152 str.

Ova knjiga, ako i ne donosi ništa nova, ipak je nova usled slaganja izreka, koje su uređenim načinom prikupljene iz velike književnosti. U prvom odeljku donose se izreke o vrsnoći Erec Israela, njegova nauka, jevrejski jezik i ljubav, koja mu je vazda ukazivana; u drugom se odeljku nalaze izreke o obvezi stanovanja u ovoj zemlji, o njenom obrađivanju i izgradnji na osnovi mnogobrojnih spisa. Treći odeljak govori o istoriji i značaju nacionalnog fonda i Keren Hajesoda. Iza ovog dolaze mnjenja protivnika zemlje, zabrana o napuštanju zemlje, a završetak čine izlaganja o Israelu, njegovo osećanje opće pripadnosti i utešne izreke o nekadanjoj zemlji. Knjizi je dodata zemljopisna karta doline Jesreela. Kako je sa ovom knjigom popunjena osetna praznina u našoj književnosti, mi pozdravljamo njezinu pojavu sa željom, da pisac produži svoje delo pribiranja, kako bi u nekoliko tačaka usavršio svoju knjigu u novom izdanju.

Möller W: Reiseindrücke von Palästina vom 29. Januar bis 21. April 1914. Lütjenburg 1925. Verlag des Bibelbundes. 39 str. Cj. M. —75.

Na osnovu vlastitog posmatranja i starih svedočanstava zastupa Möller s pravom mišljenje, da je usled arapskog lošeg gazdinstva nastupilo jako opadanje opće unosne sposobnosti Palestine. On priznaje znatne uspehe jevrejskih kolonija i objašnjava novija useljavanja Cionista proricanjem Biblije. Identifikovanje današnjih Haluzima sa Boljševicima mora se energično odbiti, jer je zasnovano na posve lažnim antisemitskim vestima.

Dingler Hugo: Die Kultur der Juden. Eine Versöhnung zwischen Religion und Wissenschaft. Leipzig. Der Neue Geist-Verlag. 144 str. Cj. M. 2—.

Ova osobita knjiga bavi se hvalom starojevrejske vere. Polazeći od pitanja, šta je vera, Dingler nam tumači, da se u školi obično pod verom razume Biblija. U docnijim godinama pobrka dečak sa verom Bibliju. On traži odštetu za to, i nalazi

prirodnu nauku i filosofiju. Ali ove naučne oblasti ne daju čoveku obaveštaja o tome, kako će delati i misliti o drugim ljudima i o sebi samome. Potpuno rešenje ovih pitanja sadrže samo spisi starih jevrejskih mislilaca. Kad radimo po zakonima jevrejske nauke, onda delamo najbolje, a kad radimo protiv njih, onda sebi škodimo. Jevrejska nauka nije prokročila sebi put nametanjem od strane silnika, nego je ona postala unutarnje uverenje i pravilo života narodu, pa je jasna svakome, ko god ume da je čita otvorena pogleda. U starojevrejskoj etici nalazimo i pojmove o poslednjim stvarima i ciljevima bivanja, koje smo navikli smatrati kao istraživanja egzaktnih nauka. Ova je knjiga poučna za svakog obrazovanog čoveka.

Hertz, Joseph Herman: Jüdische Gedanken und Gedanken über Judentum ausgewählt und zusammengestellt. Autorisierte Uebersetzung aus dem Englischen von Rosalie Perles, mit Geleitwort von Felix Perles. Leipzig 1924. Gustav Engel. XVI i 248 str.

Ovo je jedna Antologija od takvog bogatstva i raznovrnosti, kakve nemamo u jevrejskoj književnosti. Ispod pet gomila: »Ich bin ein Jude«, »Das Volk des Buches« »Das Zeugnis der Nationen«, »Die Stimme des Gebetes«, »Die Stimme der Weisheit«, izlaže se ukupno sve ono, što je jevrejska mudrost i jevrejska pobožnost napisala u mislima i osećanjima u književnosti Jevrejstva i što su visoki umovi nejevrejskog sveta iskazali o jevrejstvu i jevrejskom narodu. Značaj knjige, kako veli Feliks Perles, može se oceniti istom po dejstvu, što ga je izazvala. Ali je ovo dejstvo ne manje zasnovano i na mudrom izboru citata koji, i ako nisu prostački, ipak su razumljivi i za prosta čoveka. Kod svake Antologije prirodno je, da je nekima ponešto suvišno, a nekima opet ponešto nedostaje. Isto se tako nalaze i neka neznatna imena, dokle su mnoga znatna izostavljena. Ukratko: to je jedna izvrsna knjiga, koja se ne može dovoljno preporučiti.

Pick Ludwig: Die Weltanschauung des Judentums. Berlin C. Boas Nachfolger. 93 str. Cj. M. 4.—.

Pick Ludwig: Der jüdische Idealismus. Berlin 1923. C. Boas Nachf. 154 str. Cj. M. 4·50.

Predležće dve knjige istoga pisca imaju apologetsku tendenciju, a napisane su popularnim stilom, tako da ih svaki laik razume i biva poučen dobrim pozitivnim načinom o pitanjima, koja se tako često potežu u ljudskom društvu. Šta više, izgleda nam, da je Pick napisao svoje knjige isključivo radi obuke velike publike, zbog čega zaslužuje puno hvale. Pick piše tako ubedljivo, da se čitalac nesvesno pridružuje njegovom mnjenju. Mora se priznati, da se uvek prenebregavalo u popularnom obliku širiti rezultate naučnog istraživanja, posmatrane sa verskog gledišta; ovdje se taj nedostatak najzad nadoknadio. U prvom delu Pick razlaže, da pravu suštinu Jevrejstva čine ova tri načela:

1. jedinstven ljudski rod, 2. jedinstven moral, i 3. jedinstvena vera. Jevrejstvo potvrđuje jedinstvo ljudskog roda time, što svakom čoveku bez ikakvog ograničenja priznaje ono, čime se čovek kao takav razlikuje od životinje. Jedinstveni moral propoveda Jevrejstvo zato, što on sve vrline opće čovečanske ljubavi, pravdu, trpljivost i dr. shvaća kao opću pripadnost i bratsku ljubav, koja sve ljude obuhvata, i nikad je se nije odrekao, čak ni u najteža vremena. Jevrejska verska ideja beše kolevka ovog sveta, ona se je morala brižljivo negovati i čuvati, i zbog toga su forme i omoti, koji nisu suština verske ideje, nego izraz verskog osećaja srca čovečjeg. U drugoj knjizi stara se Pick, da obori prigovor materializma, koji se tako često podiže protiv Jevrejstva, i izlaže, šta je pravo Jevrejstvo. Pošto se Jevrejstvo kako u svojoj nauci, tako i u svojoj istoriji može razumeti samo iz njegova pojma o Bogu, koji je u duši Israela zažegao množinu svetlih ideala, Pick govori iscrpno o ovim idealima Jevrejstva, kao: o idealu čovečnosti, o porodičnom idealu, o socialno-etičkom idealu, o naučnom i obrazovnom idealu, o idealu miroljubivosti i o životnom idealu. Ove će knjige pročitati svako sa najvećom korišću.

Bloch Chajim: Die Gemeinde der Chassidim. Ihr Werden und ihre Lehre, ihr Leben und ihr Treiben. Berlin, Benjamin Harz. 352 str. Cj. vez. M. 5.—.

Pun sadržine i vrednosti, pun prilog za upoznavanje Hasidizma jeste Blochova knjiga. U prvom delu priča se u zbijenim poglavljima istorija Hasidizma, gde Bloch, koji je sam odrastao i živeo u krugu Hasidima, daje u verskoistoriskom smislu veoma zanimljivu sliku Hasidizma, njegovog razvoja, krupnih pojava njegovih osnivača, vođa i svetitelja sve do pojava vidljivog opadanja. Drugi deo sa podnazivom: »Život i rad« sadrži izbor hasidskih povesti, koje su ovde prvi put prevedene, i iz kojih se može videti mišljenje i osećanje, život i rad većine hasidskih poglavica. Uz to daje Bloch i izvod iz različitih učenika i knjiga o moralu, koji omogućava zagledati u kulturno znatnu hasidsku nauku.

Günzig, J.: Die »Wundermänner« im jüdischen Volke. Ihr Leben und Treiben dargestellt. Berlin, Benjamin Harz. 140 str. Cj. M. 3·50.

Život i rad 22 takozvanih »čudesnih muževa«, koji su se pojavili od sredine XI. stoleća među Jevrejima, pa su moćno uticali na svoje doba, a često još i na iduća stoleća. Ovi su se ljudi mnogo bavili kabalističkim studijama, zadubljivali se u tajne svetskoga poretka, molili se Bogu i postili, da bi ubrzali spasenje. Da pokažu praktično dejstvo svoje pobožnosti, većina ovih čudesnih muževa vršili su i lečenja po načinu Eseja. Neki od ovih muževa behu dosad skoro nepoznati u istoriji. Red počinje sa Benjaminom b. Serah iz XI. stoleća, zatim dolazi pisac poznatog

ספר חסידים, Jehuda b. Samuel Hahasid, pa onda »visoki R. Löw iz Praga« i dr. U dodatku dolaze naučne napomene, koje znatno povećavaju vrednost dela i svedoče o velikoj načitanosti Günziga.

Bertholet, Alfred: Kulturgeschichte Israels. Göttingen. Vandenhoek & Ruprecht. 294 str. Cj. M. 8.—, vez. M. 10.—.

Bertholetovu knjigu možemo smatrati arheologijom, koja se izdvaja time, što je sagrađena na kulturno-istoriskoj osnovi. Ovdje imamo posla samo sa realijama.

Posle četiri velika odseka, koji raspravljaju preisraelitsku kulturu Palestine i kulturu Israela u vreme ulaska u zemlju, pisac izlaže život u porodici i u domu (spol, porodica i brak, deca, robovi, stan, odelo, hrana, domaći događaji), zatim pozivni život, socialni, politički i duhovni život (amo spadaju: pravo, znanje, stvaralačka umetnost, muzika, književnost, religija). Temeljno, opširno i originalno obrađuje Bertholet pojedine teme, ali nije uvek objektivn, naročito u poglavljima o znanju i religiji, jer ovde ima dosta tvrdnja, kojima nedostaje podloga; no ipak ima ova knjiga kud i kamo više vrлина, nego zameraka. Netačne su svakako tvrdnje o Matriarhatu (str. 87 ff.), o uhodama, koji nisu doneli probe, nego čudnovato trofeje iz Kanaana; stočari, muzičari i kovači (po Genesisu 4, 20 ff.) i još mnoge druge. Za pohvalu je opet, što Bertholet odbacuje mišljenje, da su Israelci primili babilonsku Astral — nauku, dalje, da ne dopušta posve jak utecaj babilonske kulture na israelitsku, kako to čine drugi bogoslovi. Ukratko, mi kudimo Bertholetovu knjigu samo zbog izvesnih izdanaka verskoistoriske metode, koja je u modi, inače je krasna knjiga, koja iscrpno izlaže kulturnu istoriju Israelaca i realnu sadržinu Biblije.

Zollschan, Ignaz: Das Rassenproblem unter besonderer Berücksichtigung der theoretischen Grundlagen der jüdischen Rassenfrage. 5. Auflage. Wien 1925. Wilhelm Braumüller. XLVIII. i 512 str. Cj. M. 6.—

Od tri glavna dela ove knjige raspravlja prvi deo antropološke osnove rasnoga problema. Suprotno raznim pokušajima, da se među današnjim Jevrejima razlikuju različite »rase«, naročito između Sefardima i Aškenasima, dokazuje se ubedljivo, da su obe grane i uopće svi na čitavoj zemlji živeći Jevreji antropološki jednaki. U drugom delu svoje knjige iznosi pisac istoriske i fiziološke osnove rasnog problema. U trećem delu ispituje pisac kulturnu vrednost jevrejske rase. Što se više kulturne, t. j. razumne radnje nalazi u istoriji neke rase, tim je bogatija njena rasna duša. Što se tiče Jevreja, oni i njihovi krvni srodnici izumeli su moreplovstvo, trgovinu, navodnjavanje, oni su se najpre bavili astronomijom, podizanjem gradova i regulisanjem reka. U Srednjem Veku su Jevreji na polju trgovine uticali na ukupnu evropsku kulturu, i to ne beše slučajno, jer tako mala grupa, kakva su bili a i sad su Jevreji, nije mogla uticati u daljinu ni

na kom drugom polju materialne naravi, kao u trgovini. Na svršetku dolazi najvažnije: značaj Jevreja po duhovno kulturu. Suprotno tvrdnji, da se među Jevrejima nikad nije nalazilo idealnih, genialnih i karakternih muževa svetskoistoriskog značaja, ukazuje se na to, da je najvažniji državnik svetske istorije, Mojsije, bio zakonodavac Jevreja. U dodatku pisac se osvrće na sadanju kulturnu vrednost Jevreja, pri čemu, suprotno svom prethodnom razlaganju, dolazi do tog rezultata, da je ta kulturna vrednost tek potencialna, a ne realna. Samo Ghetto-život može da očuva Jevrejstvo kao takvo. Jevrejska rasa izumire. Jasno je, da pisac odlučno odbija Cionizam i ne priznaje snage, koje delaju u Jevrejstvu podmlađujući i preporadajući. Čudnovato je, da pisca nisu mogli odvratiti od ovog njegovog nazora, kog je još pre 16 godina izrekao u prvom izdanju ovog dela, noviji događaji svetske istorije. Otuda je njegova odbrana Jevrejstva jednostrana i nepotpuna.

Zollschan, Ignaz: Revision des jüdischen Nationalismus. 2. Auflage. Wien. Wilhelm Braumüller. IX. i 196 str. Cj. M. 2.—.

Ovde uzima reč jedan protivnik Cionizma, koji se naučnim oružjem bori protiv njega. Postulat mu je reč, koju je nekad Herzl stampao: »Das Judentum wird zionistisch sein oder es wird nicht sein«, a koja mora ovako varirati: »Die Zionisten werden den wirklichen Zionismus wollen oder das Judentum wird nicht sein«. Pisac misli na Cionizam, koji mora obuhvatati ukupno Jevrejstvo, inače nema opravdanja; dalje, mora neke tačke svoga programa, koje se odnose na narodnu autonomiju Jevreja, podvrći novom proučavanju, t. j. izmeniti. Kao razlog iznosi Zollschan ono, što govori za potpun program Cionizma, tako antisemitizam i dr. Kako je knjiga »rein sachlich geschrieben und den Gegner nicht verletzen will«, to i mi iz čisto stvarnih razloga odbijamo njegove razloge bez namere, da uvredimo pisca.

Feist, Sigmund: Stammeskunde der Juden. Die jüdischen Stämme der Erde in alter und neuer Zeit. Historisch-anthropologische Skizzen. Leipzig 1925. J. C. Hinrichs. 191 str. i 89 snimaka na tablama. Cj. M. 9.—, vez. M. 10'80.

Na ogromnu književnost potonjih decenija o rasnim pitanjima i rasnim problemima svakako će se u dobnije vreme sa osmehom pogledati, pre svega zato, što su tobože zaogrnuti plaštom učenosti, a problem je na kraju krajeva ipak nenaučan i mora ostati takvim. Feliks od Luschana, nestor ove nauke, učinio je u svojim mlađim godinama smeo pokušaj za rešenje ovog pitanja kao jevrejskog pitanja, ali je kasnije postao skeptičnijim, a najzad, na kraju svoga života, sumnjao je uopće u tu mogućnost. Sa ovim ustanovljenjem svršava Feist svoju knjigu. Pisac, dakle, i ne misli, da je svojim spisom rešio ovo pitanje, jer je to uopće nemoguće; naprotiv, on iznosi svu absurdnost postavljanja ovog problema i zato zaslužuje našu zahvalnost. Ali Feistova knjiga sadrži više, nego druga dela, koja se zanimaju rasnim

pitanjem; on donosi istoriju jevrejskih plemena, kao: Jevreja u Palestini, u prednjoj Aziji, u Kini, Indiji, Jermenskoj, Abesiniji, severnoj Africi, Sefardima, Aškenasima i, najzad, pseudojevreja: Samarićana, Kareja, Dönmeħ-a i dr. Završno poglavlje raspravlja upravo o današnjim Jevrejima kao rasi utvrđujući, da je teoretsko ocenjivanje jevrejske rase i pregled njihova današnjeg zastupanja u raznim delovima starog sveta doneo takav rezultat, po kom jevrejski narod nikad nije predstavljao neizmešanu rasu, kao što je slučaj kod svih kulturnih naroda Evrope. Ali ipak ima jevrejskog tipa, koji se ne može odreći. Uz to sadrže Jevreji posvud strane elemente, koji staru sliku jevrejske rase sve to većma potiru, što se više Jevreji prilagođuju svojoj okolini. U ovom kratkom napisu mogli smo dodirnuti samo ove glavne tačke; čitava knjiga pak dokaz je načitanosti i bogatog znanja piščeva.

Fink, Daniel: Die Grundlegung jüdischer Lehre für Haus und Schule, zugleich als theoretische Begründung und praktische Einführung in den Gebrauch der vom Verfasser herausgegebenen hebräischen Lehrbücher לשון למודים dargestellt. Berlin-Wilmersdorf, Güntzelstr. 44, 1925. 214 str.

Fink, Daniel: לשון למודים Lehr- und Uebungsbuch der hebr. Sprache für Schul- und Selbstunterricht auf Grundlage eines vereinfachten grammat. Systems. Berlin-Wilmersdorf. Güntzelstr. 44. 1925. 84 i 163 str.

Knjige što su pred nama rezultat su 40 godišnjeg nastavničkog rada i pružaju kako deci, tako i odraslima utvrđen put, koji vodi razumevanju našeg Sv. Pisma. Ali ne samo to, jer ova definicija pasuje na priličan broj učbenika; čime se ove knjige razlikuju od ostalih jeste okolnost, što one hoće na zadovoljavajući način da reše pitanje jevrejskog vaspitanja. Zato se u prvoj knjizi pokazuje put, kog je Jevrejstvo obeležilo kao jedini moguć i dozvoljen za postignuće cvog cilja. Ovom knjigom treba jevrejski dom da bude osposobljen, da uzme u svoje ruke sudbinu svoga deteta. Ona zaista uzima za ruku čitaoca, pa ga korak po korak vodi gore i ne pušta ga, dok se cilj ne postigne. Teme, koje se raspravljaju u ovoj knjizi, mnogobrojne su, tako da se ovde ne može dati ni kratak pregled sadržine. Pisac govori pre svega o uzrocima zamorenosti u duši sadanjeg Jevrejstva, ali kako nam povećana kultura nameće veće dužnosti, to se vaspitanju mladeži mora pokloniti veća pažnja. Zatim se dokazuje, da se kultura najosetnije pomaže nastavnom veštinom. Pretresa kritički danas uobičajene nastavne metode i njihove uspehe, a naročito značaj jezika po svaki narod, otuda je intenzivno izučavanje jevrejskog jezika neophodno potrebno, kako bi se dalo deci dobro jevrejsko vaspitanje za život. O svakoj temi napisana je ovde naročita zanimljiva i poučna rasprava. Ističemo još poglavlje: »Ueber den Stand der Kultur in den breiten Volksschichten im Verlaufe der jüdischen Geschichte«. Na svršetku daje Fink iscrpno praktično

uputstvo za jevrejsku nastavu. Ovu knjigu valja proučavati, da bi se jevrejsko dete održalo Jevrejstvu i u Jevrejstvu. — Ogromna prednost druge knjige nad mnogim jevrejskim jezikoslovljima u tome je, što je cilj potonjima izučavanje živog jevrejskog jezika, a Finkova se knjiga osvrće i na Bibliju, kao osnovicu jevrejskog jezika. Gramatičko gradivo je po naročitom sistemu izloženo tako, da se jasno vidi, kako unutrašnju zgradu jezika nose samo nekoliko zakona. Knjiga nesumnjivo osposobljava, da se jevrejski jezik do izvesnog stupnja nauči govoriti i pisati, zatim vodi učelnike ka izučavanju izvora našeg Sv. Pisma, a odovud u noviju i najnoviju jevrejsku književnost. To je pak pravi put, na kom će Jevrejstvo samo prikupiti svoje posledovaoce. Sem gramatike, mnogobrojnih praktično sastavljenih komada za vežbanje i spiska reči, Fink iznosi još i poslovice, izreke, nauku o jevrejskom stilu M. Ch. Luzatta, gramatički sistem Gaona R. Elia od Vilne, nauku o oblicima biblijske i poslebiblijske poesije i još mnogo drugo, što je vredno znati. Značaj ovog dela neizmeran je po nastavu. Bila bi šteta, kad ga ne bi uzela svaka škola i svi oni, koji žele učiti jevrejski.

לשון למודים. ספר להוראת שפת עבר תחתוק לבתי ספר ולמתלמידים על יסוד שמה חדשה ונקלה בדקדוק מהאים עם חקי חכמת ההנדה. הכינוי וגם חקרו הרב ר' דניאל פנק. Berlin-Wilmersdorf, Güntzelstr. 44. 52 str.

Fink predlaže nove, originalne puteve za izučavanje osnovnih pojmova jevrejskog jezika. Njegova knjiga počinje jevrejskim pismom i obučava u njemu iscrpno sa velikim bogatstvom reči na 27 strana. Zatim dolaze rečenice štampanim i pisanim slovima, a najzad uvodi decu i u izučavanje takozvanog Raši-pisma na iznenađujući lak način. Osnovni pojmovi gramatike i jevrejske vere ispreplitanu su u štivima, te ih dete neosetno nauči. Sa jednim spiskom reči svršava se ova praktična knjiga, koju najtoplije preporučujemo.

Zapletal, V: Grammatica Linguae Hebraicae cum exercitiis et glossario. Paderborn 1921. Ferdinand Schöningh. 158 str. Cj. M. 3·60, vez. M. 5·10.

Zapletal objavljuje ovde jevrejsku gramatiku na latinskom jeziku, jer mnogi njegovi učenici ne znaju nemački. Knjižica odgovara svim zahtevima, koje opravdano možemo tražiti od ovakve elementarne knjige. Jer se mora priznati, da je pisac većinom uspeo, da obuče gramatička pravila u proste, lako razumljive rečenice i da veliku količinu gramatičkog gradiva smesti u relativnoj potpunosti na tako malenom prostoru. Potonje je postignuto i time, što je pisac sintaksu mnogo ispreplitao sa naukom o oblicima.

Marti, Karl: Kurzgefasste Grammatik der biblisch-aramäischen Sprache, Literatur, Paradigmen, Texte und Glossar. Dritte verbesserte Auflage. Berlin 1925. Reuther & Reichard G. m. b. H XII. i 117 i 99 str. Cj. vez. M. 9.—.

Brockelmann, Karl: Syrische Grammatik mit Paradigmen, Literatur, Chrestomathie und Glossar. Vierte vermehrte Auflage. Berlin 1925. Reuther & Reichard. XVI., 153 i 202 str. Cj. vez. M. 13.—.

Socin, A.: Arabische Grammatik, Paradigmen, Literatur, Uebungsstücke und Glossar. Neunte, verbesserte Auflage von Karl Brockelmann. Berlin 1925. Reuther & Reichard. XII. 215 i 102 str. Cj. vez. M. 10:50.

Saleman, Carl und Shukovski, Valentin: Persische Grammatik mit Literatur, Chrestomathie und Glossar. Zweite Auflage. Berlin 1925. Reuther & Reichard. XII. 118 i 140 str. Cj. vez. M. 8:50.

Među mladom generacijom orientalista nema zacelo ni jednoga, koji nije sa najboljim uspehom upotrebljavao gore navedene gramatike. Ova nova izdanja svedoče o tome, kako su jako obljubljeni i rasprostrta. I s pravom, jer su napisana najlakšim i najpraktičnijim načinom za izučavanje ovih jezika. Opširne krestomatije sa glosarima veoma su dragocene, jer otvaraju pristup najvažnijim književnim spomenicima ovih jezika. Najpre dolazi sa praktičnim smislom uredeni književni pregled. Ova nova izdanja su prema prethodnim izdanjima dopunjena na mnogim mestima kako uvodenjem nove književnosti, tako i umetanjem novoprikupljenih podataka, koji su omogućili, da se ova ili ona praznina bolje popuni. Ali u gramatici biblijsko-aramejskog jezika od Martia mora se konstatovati jedna protivnost. U krestomatiju su uzeti za kulturnu istoriju i jezikovnu nauku tako važni aramejski papiri od Elephnatine-Assuan, što je samo na korist knjige, jer su ti papiri danas neiscrpan rudnici u svakom pogledu za istoriju i jezikovno istraživanje; oni su dokumenti iz vremena Esre, dakle iz četvrtog stoleća pre Hrista, otuda se njihov jezik ubraja u biblijsko-aramejski jezik. I sad se ovo u gramatičkom delu ne uzima u obzir. Zašto ova protivnost? Kad smo svesni toga, da je biblijsko-aramejska književnost jedna od najmanjih, morali bismo se obradovati bogaćenju svakom jezikovnom rečenicom. Tako je pisac mogao mnogobrojne gramatičke oblike, koji nisu potkrepjeni iz biblijsko-aramejskog jezika, navesti iz književnosti papira, naročito ženski rod u glagola i dr. U navođenju književnosti sirske gramatike nedostaje više rasprava uz kritiku teksta Pešita, koje su potonjih godina izišle sa jevrejske strane. — Štampa ove četiri knjige, dvojinom važna za ovakva dela, veoma je jasna i dopadljiva, tačna i razgovetna. Časno mesto, što su ga ove gramatike već osvojile, zadržaće bezuslovno i ovim novim izdanjem, a svojom unutrašnjom vrednošću i spoljašnjom izradom naći će i u buduće odgovarajuću rasprostranjenost.

Willing, Carl: Hebräisch. Brieflicher Sprach-Unterricht für das Selbststudium Erwachsener. Kursus II. Brief 19—36 mit 3 Beilagen

und Sachregister. Methode Toussaint-Langenscheidt. Berlin-Schöneberg. Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung.

Ovih 36 nastavnih pisama treba da su pomoćno sredstvo za savlađivanje jevrejskih jezikovnih teškoća; ona izlažu jevrejski jezik po poznatoj Toussaint-Langenscheidtovoj metodi. Mora se priznati, da je bila velika smelost uvući u krug ove metode mahom drukčije prirode jevrejski jezik; ali je ovaj rad posve uspeo, te se ovaj učbenik može preporučiti svakom studentu, koji želi bez učitelja naučiti jevrejski jezik Biblije. Kad je izdavalatstvo i pisac ovog dela preradio isto za hrišćanske bogoslove, onda je potpuno postigao svoju svrhu, jer će se isti po ovoj poznatoj metodi uposlovati u čitanju Biblije u originalnom tekstu. Pisma su dobro izrađena, uz jevrejski tekst ide i prepis. Prevod, tumačenje reči i istoriska objašnjenja idu posle svakog dela. Ali biblijsko-kritičke napomene zavode i zbunjuju studenta. — Ovako, dakle, stoji s tim delom za hrišćanske bogoslove. Ali delo nosi ponositi naziv: »Hebräisch«. Međutim je izdavalatstvo poznato zbog pomoći i olakšica za izučavanje modernih jezika. I jevrejski jezik je živ, moderni jezik, ali pomoću ovih pisama niko neće moći da nauči govoriti jevrejski. Po tu žrtvu, koju je izdavalatstvo uložilo oko izrade ovog dela, mogao se istim načinom obraditi novojevrejski jezik. Šta više, potreba je, da se ovom lakom metodom izradi jevrejski jezik. Izdavalatstvo bi time steklo ogromnu zaslugu, a zahvala tome bila bi izobilna prođa.

Zoller, I.: Sinaischrift und Griechisch-Lateinisches Alphabet. Ursprung und Ideologie dargestellt. Trieste 1925. Selbstverlag, Via S. Nicolo 30. 68 str.

U prošlogodišnjem Almanahu na str. 195 i 263 mi smo ukazali na znatne nalaze starojevrejskih napisa u Sinaju i na njihov istoriski značaj. Tamo smo napomenuli, da postanak jevrejskih pismena valja tražiti u ovim napisima. Čudnovato je, da jevrejsko jezikovno istraživanje nije moglo dati do danas ništa drugo o poretku pismena, do li duhovite hipoteze, koje se mogahu čitati u svima gramatikama. Izgleda, da je sada rešena zagonetka. Sinaitskim napisima pruža nam Zoller u ovoj knjizi potpuno, a može se reći mirne duše i zadovoljavajuće objašnjenje. Njegova su tumačenja duhovita i tačna, stvarna i logična. Njegove definicije odstupaju jako u glavnim tačkama od Grimme-ovih, koji je upravo pokretač u čitanju ovih napisa. Poučno je izvođenje pismena, značaj pojedinih pismena često je suprotan narodnom (kog je dosad i nauka usvajala), tako n. pr. Gimel = sveštenik, a ne kamila i dr. Tablice na svršetku knjige, posmatrane sa praktičkog gledišta, veoma su korisne, jer se iz njih dobija slika kako za tumačenje, tako i za razvoj pisma. Rad Zollera valja ceniti ne po veličini njegove knjige, nego po važnosti njegova istraživanja, kome se mi neograničeno priključujemo.

Dimmler, Emil: Das Alte Testament übersetzt, eingeleitet und

erklärt. Geschichtliche Bücher 7 Bände: Die fünf Bücher Mosis (2) 405 i 392 str. — Josue, Richter, Ruth 197 str. — Die vier Bücher der Könige (2) 253 i 245 str. — Chronik, Esdras, Nehemias 316 str. — Tobias, Judith, Esther, Machabäer 361 str. — Prophetische Bücher 5 Bände: Isaias 318 str. — Jeremias 278 str. — Ezechiel 270 str. — Daniel mit Klageliedern und Baruch 221 — Die kleinen Propheten 334 str. Weisheitsbücher 7 Bände: Das Buch der Weisheit 137. — Sprüche Jesu Sirachs 206. — Job 170. — Sprüche Salomos 158. — Der Prediger und Das Hohelied Salomos 78 i 78. — Psalmen 298. Cj. sva-kog sveska vez. M. 1'80.

U ovim ručnim knjigama prevedene su svekolike 24 knjige Svetoga Pisma i apokrifi u potpunom tekstu po jevrejskom originalu (Biblije) sa obrizom na grčki tekst i mogućim naslonom na Vulgatu. Pred svakom knjigom nalazi se uvod, a pred svakim odsekom navodi se sadržaj idućeg teksta, koji se može smatrati komentarem idućeg teksta. Deoba stihova nije označena u prevodu, a to je nedostatak prevoda, jer je time otežano iznalaženje stihova. Prevod je namenjen poglavito katoličkoj publici, što se vidi ne samo iz pomenutih uvoda, nego i iz teksta. I pokraj katoličkog stajališta Dimmler računa sa preradama i pogreškama teksta. Kod zakonskih komada moraće Jevrej da protivreči prevodiocu, dočim su istoriski komadi protumačeni pomoću književnosti o novijem iskopavanju.

Weber, Simon: Das Alte Testament der göttlichen Offenbarung in Auswahl. Ausgewählt, nach Allioli aus der Vulgata mit Berücksichtigung des hebräischen und griechischen Wortlautes übersetzt, mit Einführungen und Anmerkungen versehen. Taschenausgabe. Freiburg i. Br. 1926. Herder & Co. XL i 524 str. Cj. vez. M. 4'20.

Ovaj zgodni i jeftini izbor iz Starog Zaveta odgovara potrebi katoličkih krugova. Psalmi i knjiga Hioba prevedeni su potpuno. I apokrifa su uzeti ovde pojedini komadi. Mi nismo prijatelji po izbor prevodu, jer držimo, da su svi delovi Biblije važni i vrede da se čitaju.

Euber, Martin und **Rosenzweig, Franz:** Das Buch »Im Anfang« verdeutsch. Berlin. Lambert Schneider. 206 str. Cj. vez. M. 4'—.

Da ponemče Pismo, predužela su dva čoveka, koji izgledaju za to pozvani usled svoje odanosti svetinji, a naročito zbog vladanja oblikom, veštinom stvaralačkog formiranja jezika. Oni se odvažiše na gigantsko preduzeće prevodenja Biblije, na koje već od mnogih decenija sa čežnjom izgledamo. Vanredna odgovornost leži na prevodiocima, jer su oni otpočeli ogromno delo, koje samo pozvani mogu dovršiti. Jer ono, što oni hoće, nije Biblija za školu i kuću, niti pomoćno sredstvo za versku nastavu. Oni hoće da ulove ljudske duše, koje su zabludele, jer su uzele u se sve one

lepote, koje pruža svetska književnost, pa su se opile njima — takvima hoće oni da dadu u ruke Bibliju. Pa ako bi prevod učinio čudo, ako bi privukao i pridobio od Boga otuđeni narod, ako bi razbudio uspavano čuvstvo, onda mora da u njemu živi sva ona lepota, koja usrećuje i ushićuje ljudsko srce. U tom pogledu su Buber i Rosenzweig pozvani. Biblija sa elementarnom vernošću i pravim značenjem, najlepšim nemačkim jezikom naših dana biće prevedena u 20 svezaka, od kojih je pred nama prva sveska. I doista je sačuvan i oblik reči, i rečenična građa, koliko god to dopuštaju oba jezika. Vav, koji u jevrejskom spaja sve priređene rečenične delove, uklonjen je ovde smelo i radikalno, često je umesto njega uzeta partikla »so«. Jezik je vazda uzvišen. Način štampe je takođe bolji, on rastavlja nemački tekst u pojedine rečeničke delove, koji odgovaraju jevrejskim tonskim znacima, koji prate masoretski tekst. Ovaj način olakšava razumevanje, oko služi uhu, vidi se uzimanje daha u izvorenom govoru. Sa nestrpljenjem očekujemo produženje.

Hoberg, Gottfried: Die Genesis nach dem Literalsinn erklärt. Freiburg i. Br. Herder & Co. LXII i 459 str. Cj. vez. M. 12.—.

Tumačenje Biblije sa konservativnog gledišta, pa makar to i od hrišćanske strane dolazilo, mi ćemo uvek sa mnogo radosti pozdravljati. U velikom općem uvodu Hoberg raspravlja sve, što je vredno znati, što stoji u vezi sa ovom knjigom ili se na nju odnosi. Pri tom dolazi do uverenja, da samo Mojsije može biti pisac Pentateuha, pa se trudi i unutrašnjim, i spoljašnjim razlozima da to i dokaže. Po tome on odlučno odbija kritiku Biblije, iznosi istoriju biblijske kritike zajedno sa njezinim predstavnicima u jasnim rečima, pa je ujedno pobija. I ako Hoberg odbija biblijsku kritiku, ipak dopušta, da su u tekstu tokom stoleća mnoge promene učinjene usled rukopisnog umnožavanja i postupnog religioznog obrazovanja. Ali ovaj nazor nije drugo ništa, nego druga biblijska kritika, koja je isto tako netačna, kao i prva. Tekstu je priključen samo latinski, a ne i nemački prevod. Još ova knjiga ne daje pravo tumačenje reči. Glavna važina ovog dela leži u iscrpnom tumačenju njegovog književnog smisla. Pred svakim odsekom je uvod, u kom velik prostor zauzima istorija, a nalaze se i jezikovne paralele iz Biblije. U jevrejski tekst uzete su emendacije, koje su svakako netačne i nepouzdate.

Feldmann, Franz und Herkenne, Heinr.: Die heilige Schrift des Alten Testaments übersetzt und erklärt in Verbindung mit Fachgelehrten hrsg. Bonn. Peter Hanstein. **Wiesmann, Hermann:** Das Buch der Sprüche. 1923. 100 str. Cj. M. 1'60, vez. M. 3'20. **Heinisch, Paul:** Das Buch Ezechiel. 1923. 238 str. Cj. M. 4'20, vez. M. 6.—. **Schulz, Alfons:** Das Buch Josue. 1924. 78 str. Cj. M. 1'60, vez. M. 3'20. **Allgeier, Arthur:** Das Buch des Predigers oder Koheleth. 1925. 56 str. Cj. M. 1'80, vez. 3'20. **Eberharter, Andreas:** Das Buch

Jesus Sirach oder Ecclesiasticus. 1925. 167 str. Cj. M. 4:20, vez. M. 6.—. **Feldmann, Franz**: Das Buch der Weisheit. 1926. 131 str. Cj. M. 4:20, vez. M. 5:80.

Poznatim ručnim komentarima Starog Zaveta pridružuje se jedan nov i to, da odmah utvrdimo, dobar komentar. Poznato Bonselovo izdavaštvo se je odlučilo, da stvori katoličko delo Biblije, čija nas je pojava na polju egzegeze obrađovala već zato, što u dosad predležćih 6 svezaka nije po običaju ispreplitano katoličko stanovište, nego je iz čisto naučnih motiva sastavljen i prevod, i komentar. Dalja odlika ovog izdanja je zaista zbijen i u rečima štedljiv, pa zato jasan i lako razumljiv komentar. Izgleda, da je izdavaštvo u ovom pogledu povuklo prevodiocima granice, koje su, kako se vidi, samo od koristi delu. Ovde se dakle, prema prirodi same stvari, išlo za tim, da se na jevrejskom pratekstu (kod apokrifa na grčkom) stvori tekst za čitanje i kratko stvarno tumačenje. Zato ovde opravdano nema izlišne i nekorisne prepirke sa svima novijim komentatorima i njihovim, često protivrečnim, nazorima. Pa ipak se posvud vidi, da u pozadini stoji dobro znanje naučne književnosti. Ispred svake knjige ide dobro sastavljen uvod, u kom se u pojedinim poglavljima saopštavaju sve tačke i sve što je vredno znati o knjizi, o njenom piscu, o cilju i svrsi, o njenoj istoriji, o sastavu i značaju sa dosta tačnim navođenjem literature svih amo odnosećih se spisa. Prilikom izdavanja ovog komentara postavljena načela vide se na tačnom prevodu prateksta, gde su činjene neizbežne popravke (to se vidi naročito u knjizi Ezehiel), razređenim slovima u tekstu istaknute, ali u tumačenju neobrazložene, dalje, na izbegavanju svakako potrebnog tumačenja reči sa jezikovno-naučnog gledišta. Ovaj nedostatak je za žaljenje, jer do tačnog razumevanja prateksta može se doći samo pomoću semičanske jezikovne nauke. Pa ipak se u svih 6 predležćih svezaka obistinila izreka Allgeiera u predgovoru ka knjizi Kohelet: »Dobar prevod je najkraći i najbolji komentar«. Izgleda, da je ovde postignut taj cilj.

Haller, Max: Das Judentum. Geschichtsschreibung, Prophetie und Gesetzgebung nach dem Exil, übersetzt, erklärt und mit Einleitungen versehen. Mit Namen- und Sachregister. Göttingen. 1925. Vanderhoek & Ruprecht. 24 i 363 str. Cj. M. 8.—, vez. M. 10:60.

Duhm, Bernhard: Das Buch Jesaia übersetzt und erklärt. Göttingen 1923. Vanderhoek & Ruprecht. 490 str. Cj. M. 11.—, vez. M. 13:60.

Nowack, W.: Die kleinen Propheten übersetzt und erklärt. Göttingen 1922. Vanderhoek & Ruprecht. 434 str. Cj. M. 10.—, vez. 12:60.

Ovo hvaljeno poznato Getingensko izdavaštvo, koje je za moderno tumačenje Biblije najviše učinilo i najveće žrtve pod-

nelo, izdalo je, kao što je poznato, dvojako tumačenje Biblije u toku godina. Najpre najveći komentar, koji je opće poznat pod nazivom: »Göttinger Handkommentar zum Alten Testament in Verbindung mit anderen Fachgelehrten hrsg. von W. Nowack«, čije dve sveske u trećem, odnosno četvrtom izdanju pred nama leže, komentar uz knjigu Jesaia i uz male proroke. Zadovoljavajući potrebu obrazovane publike izdavaštvo je od 1910.—1915. obnarodovalo u sedam svezaka izdanje Biblije, koje nosi naziv: »Die Schriften des Alten Testaments in Auswahl neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt«. Iz ove zbirke je Hallerova knjiga izišla u drugom izdanju. Ovo nisu u izboru obično sastavljene proročke knjige posle izgnanstva, nego zadiru duboko u istoriju. Polazeći od istorije sveta sa ovom se spaja istorija Izraelićana, raspravljaju se najvažniji, za razumevanje prilika i za tumačenje kulturnog položaja Izraelita neophodno potrebni spisi iz ovog vremena, kako bi se mogla dati jedna ukupna slika. Otuda su ovde uzeti ovi spisi Starog Zaveta: neke partije iz prvog dela knjige Jesaia, II. deo od glave 40. pa do kraja skoro potpuno, Joel, Habakuk, Hagai, Seharja gotovo potpuno, Maleahi potpuno, Ester, Daniel, Esra, Nehemija i iz knjiga Hronike I. i II. Pomoću svesci dodatog pregleda može se naći bez po muke svako mesto. Istom cilju služi i iscrpni stvarni registar. Iza prevoda iz ovih spisa dolazi opširno tumačenje, koje pokazuje poglavito tok misli i uči razumeti ga iz verske i kulturne istorije. Prevod je u tesnoj vezi sa biblijsko-kritičkim tekstom i daje za svaki komad poreklo i vreme postanka. Biblijsko-kritičke zablude razlikuju se štampom. Kad bi se ove zablude, zaogrnutе naučnim plaštom i zastarelim nenaučnim tumačenjima Biblije, izostavile, mogli bismo, zbog mnogobrojnih vrlina, mirne savesti preporučiti ovo delo. — Na istom biblijsko-kritičkom stanovištu stoje obrađivači velikih komentara knjige Jesaia i malih proroka. Duhm je u knjizi Jesaia našao dosad 9 izvora, iz kojih je sastavljena, i za svaki od ovih izvora upotrebljena su drukčija slova za štampanje prevoda. Naprotiv je prevod malih proroka štampan samo dvojakim slovima, a to je korak na bolje. Ali ova razlika slova ne deli, kako bi se moglo misliti, pojedine odseke jednog od drugog u pretpostavci, da je isti urednik sastavio čitavu knjigu iz više predležćih mu spisa. Nego deoba izvora ide mnogo dalje, ona utvrđuje, da čak i pojedini rečenični delovi, pa, šta više, i pojedine reči neke rečenice potiču od raznih pisaca. Ogroman rad, ali još veće traćenje vremena utrošeno je na ovaj beskorisni posao, koji oduzima knjizi svaku visost i sjaj. Toliko o prevodu teksta. Prevod jako zaostaje iza džinovskog rada, kog su oba pisca izvršila sa komentarom. Iscrpnijeg komentara uopće nema, on ostaje vazda zanimljiv, duboko zadire u stvar, te su oni najpotpunije izvršili prvu i najvažniju zadaću komentatora: tumačenje reči i smisla. Što su oni, uzimanjem u pomoć srodnih jezika, uradili za duboko razumevanje jevrejskog jezika, ujemčava njihovim delima odabrano mesto u redu sličnih radova. Sa puno

poverenja neka se svako prihvati ovih dela, koja i stručnjaku daju nov podstrek. U živoj borbi mišljenja ona daju na sva pitanja pouzdano izvešće. Zbog nestašice prostora nije nam moguće zabaviti se pojedinostima, kako to ove knjige zaslužuju. Ali svakako napominjemo još i to, da je brižljivo razgledanje ovih knjiga pokazalo, da oba komentatora pružaju čitaocu ne samo ono, što je zrelo promišljeno, nego i najnovije stanje istraživanja.

Wutz, Franz: Die Psalmen, textkritisch untersucht. München 1925. Kösel und Pustet. LXI i 472 str. Cj. M. 27—, vez. M. 30—

U svojoj knjizi: »Die Transkriptionen von der Septuaginta bis zu Hieronymus« (1925) Wutz je postavio hipotezu, da je prevod starojevrejskih spisa na grčki jezik izrađen po rukopisu, koji je jevrejske reči pružio u grčkim slovima, a što Wutz naziva ptranskripcioni tekstovi«. Resultat svojih istraživanja izložio je Wutz u ovom izdanju obrade kritičkog teksta psalmova. Cilj je ovom izdanju psalmova pomoću Septuaginte i starog sirskeg prevoda Pešite rekonstruisati i ponovo dobiti jevrejski tekst trećeg «rehrišćanskog stoleća, pa na taj način, dakle poput ovog bitno boljeg teksta starog vremena, doći do prateksta. Kritički postupak, kog se Wutz drži, kreće se u određenim granicama i oslanja se na tehniku slova i kompilaciju teksta iz periode pre Septuaginte. Resultat je ovog istraživanja, da se najteža mesta jevrejskog prateksta, koja moderna kritika smatra savršeno unakaženima, daju najlakše i najpouzdanije protumačiti. Neka nam nekoliko primera učine očiglednim ovaj uspeh. II, 6: נִכְנַחְתִּי וְאֵינִי נִסְכַּחְתִּי čitaj נִכְנַחְתִּי וְאֵינִי נִסְכַּחְתִּי »od njega sam postavljen«, II, 12: נִשׂוּ דוּבַר נִשְׁקוּ בָר נִשְׁקוּ בָר čitaj נִשׂוּ דוּבַר נִשְׁקוּ בָר »budite naravštveni«. Prostor nam je ovde ograničen, zato moramo odustati od daljih navoda. Ali se vidi već iz ova dva primera, kako tekst dobija mahom drugi izgled. No ova je teorija još nova, pa je potrebno zrelo proučavanje. Resultat svog istraživanja Wutz nije uzeo u jevrejski tekst, ono je još u kritičkom aparatu, ali u nemačkom prevodu već je obrađeno. Mora se priznati, da je piščev rad ogroman. Mi stojimo na stanovištu nepromenljivosti jevrejskog predanog prateksta, ali smo ipak oduševljeni naučnim razlaganjem ovog dela, pa očekujemo slične radove u prvom redu o teškim mestima proročkih knjiga.

Kittel, Rudolf: Die Psalmen übersetzt und erklärt. Leipzig 1922. A Deichert. LVII i 462 str. Cj. M. 12—, vez. M. 14-50.

Ovo se delo mora pozdraviti rečima najveće hvale. U mnogim tačkama ono se jako razlikuje od običnih komentara Starog Zaveta. Kod potonjih se stvarna napomena zamenjuje jezikovnom beleškom ili tekstualno-kritičnim i literarno-kritičnim tumačenjima, u kojima su ispreplitanе još i istoriske i bogoslovske primedbe, otuda je nemoguće uživati u spisu Biblije, jer je čitaocu oduzeta radost, da sledi onaj mnogi naučni aparat. Kittelov komentar je protiv-

nost od onih. Ovde se tumačenje produžuje, pa se može u vezi čitati. Ono što je stvarno, zastupljeno je u izobilju. Naprotiv je naučni materijal u kratkim primedbama za prevod ograničen na najpotrebnije. Kittel se trudi, da pokaže prema prevodu psalmova izvesno konservativno držanje, koje štedi stanje predanja; ova težnja mora se sa zadovoljstvom pozdraviti. Versko-istorijska rasmatranja sadrže mnogo više od prostog tumačenja i uvažavanja psalmova u kulturno-istoriskom pogledu i kao bogoslovsko izlaganje i upotreba istih; razne ekskurse sadrže čitave rasprave o versko-istoriskim, jezikovno-naučnim i bogoslovskim pitanjima. Ali u ovim skicama dolaze do izraza vlastiti, protestantski, dogmatički fundirani, diferentni nazori; oni se ne mogu izlučiti, kad je govor o grehu, o patnji, o odmazdi, o bezgrešnosti, o pravednima i pobožnima u smislu psalmopevaca. Naravno da Kittel nije rekao potonju reč u ovim pitanjima, pošto je njegova ljubav i poštovanje prema pesništvu psalmova očevidna.

Schuster, Ignaz und Holzammer, Johann Baptist: Handbuch zur biblischen Geschichte. Für den Unterricht in Schule sowie zur Selbstbelehrung. I. Band: Das Alte Testament. Bearbeitet von Joseph Selbst und Edmund Kalt. Mit 102 Bildern und 2 Karten. Freiburg i. Br. 1925. XX. i 874 str. i 7 tablica. Cj. 22.—, vez. M. 25.—.

Cilj i svrha ove biblijske ručne knjige je, da nam pruži knjigu, koja u zdravu, konservativnom (nažalost crkvenom) smislu sadrži osigurane rezultate biblijske nauke sa odgovarajućim obzirom na geografiju. Ova knjiga nije samo za veroučitelja, nego i za svakog obrazovanog svetovnjaka od velike koristi, koji se želi brzo orijentisati o biblijskim događajima i o stanju današnje nauke u svakom pojedinom pitanju, koje se ovamo odnosi. Ne uzmemo li u obzir većinom pogrešne zaključke o hrišćanskoj istoriji na kraju većine poglavlja, onda moramo reći, da je ovo delo zaista korisna i svagda upotrebiva ručna knjiga. Među slikama se nalaze primerci, kakvi se viđaju samo u teško pristupačnim delima.

Jirku, Anton: Altorientalischer Kommentar zum Alten Testament. Leipzig 1923. A. Deichert. XIV. i 254 str. Cj. M. 7.—, vez. M. 9.—

Problem ove knjige zanimao je još od više decenija jednog muža, kao što je E. Schrader, čije je delo: »Die Keilinschriften und das Alte Testament« (KAT) izdato 1903. u 3. izdanju od H. Zimmerna i H. Winklera. Ali dokle KAT uzima u obzir samo asirsko-babilonski svet, dotle se u ovom delu čitava stara prednja Azija zajedno sa Egiptom poređuje sa St. Zavetom. Dalje se KAT bavi i pitanjima iz Novog Zaveta, dočim ovaj rad to ne čini. Zatim, KAT polazi od klinastih napisa, a odavde prilazi St. Zavetu, Jirku ide baš suprotnim putem. Najd je glavna razlika između KAT-a i Jirkuova rada u tome, što KAT paralelno

gradivo St. Zaveta daje prerađeno čitaocu, dočim je Jirku prištaša tendencije, da izvori po mogućstvu sami govore i da se ovo prvobitno gradivo uokviri tumačenjima i ukazivanjem. Pisac je rukovođen tendenciom, da ne da čitaocu baš sasvim gotove presude, nego da sam sudi o mnogostranim odnosima između St. Zaveta i starog Orienta. Rezultat je u celosti taj, da se krug predstava i uređenja, što su opće blago svih naroda starog Orienta, prostire, istina, na daleko, ali se ne dotiče versko-moralnih učenja proroka. Brijljiva i pregledna obrada razgranatog gradiva zaslužuje najvišu hvalu, a oni, koji će se služiti njegovim delom, biće mu zaceo zahvalni.

Möller, Wilhelm: Rückbeziehungen des 5. Buches Mosis auf die vier ersten Bücher. Ein Beitrag zur Einleitung in den Pentateuch im Sinne seiner Einheit und Echtheit. Lütjeburg 1925. Verlag des Bibelbundes. 94 str. Cj. M. 1 50.

Das Geheimnis der fünf Bücher Mose durch neueste Forschungen enthüllt. Ein Zeugnis eines von der Tagesmeinung unabhängigen Theologen. Elmshorn bei Hamburg. Gebr. Bramstedt. 96 str.

Obe knjige teže istom cilju i dolaze do istog rezultata. Cilj je primiti borbu protiv biblijske kritike sa naučnom ozbiljnom kritikom, a rezultat je davanje dokaza, da je Mojsije pisac Tore. Do ovog rezultata dolaze posve različitim putevima: Möller ukazuje pre svega, da V. knjiga Mojsijeva nije usamljena i odvojena, nego da ima mnogostruke veze sa ostale četiri knjige Mojsijeve, time je jedinstvo Pentateuha ponovo dokazano. On uspeva dokazati, da istoriski uzajamni odnosi Deuteronomiuma na prve četiri knjige ne podleži nikakvoj sumnji o tome, da su ove priče neodvisno od Deuteronomiuma i mnogo pre, no što je napisan Deuteronomium, postojale kao gotove knjige. Svi istoriski podatci razumljivi su samo onda, ako se prepostavi Mojsije kao pisac. Zakoni, na koje se odnosi Deuteronomium, ne moraju biti samo po sebi stariji od Deuteronomiuma, nego su i po čitavom svom sklopu mojsijevski i nose kolorit ovog vremena, a mogu se razumeti samo tako, ako su zaista mojsijevski. — Mahom drugim načinom dolazi do istog rezultata druga knjižica, čiji je pisac jedan anonimni bogoslov. On ide još dalje i dokazuje, da je Mojsije pisac Pentateuha, a Josua da je napisao knjigu, koja se po njemu zove. Pentateuh je podeljen u same dekade, koje se počinju formulom »i reče Bog« ili »govoraše«, a među sobom su razložene brojevima 8, 7, 4, 3. Ali i kraj različitih brojeva ovde nema samovolje, nego se posvud daje ustanoviti zakonitost. Već Bertheau je u svojoj pre više godina izišloj knjizi: »Die sieben Gruppen mosaischer Gesetze in den drei mittleren Büchern des Pentateuchs« dokazao, da su zapovesti Pentateuha većinom uređene po dekadama, koje se jasno razaznaju. Do istog zaključka dolazi ova knjižica i u istoriskom gradivu. Ovo odaje izgradnju

Pentateuha po planu i ukazuje neminovno na Mojsija kao pisca. — Pojave oba spisa nam pružaju svedočanstvo o tome, da se najzad i u ozbiljnim hrišćanskim krugovima došlo do uvidavnosti, da su hipoteze o deobi izvora uzete iz vazduha, da su bile jedna prava sigračka i da je jedino tačno starojevrejsko shvatanje o mojsijevskom autorstvu Pentateuha.

Duhm, Hans: Der Verkehr Gottes mit den Menschen im Alten Testament. Tübingen 1926, J. C. B. Mohr. 218 str. Cj. M. 8:40.

Religija ne znači ništa drugo, do li vezu između Boga i čoveka. Posledice te veze jesu spoljašnji oblici, običaji, osećanja, mašte i miti. Svaka religija ima svoj početak, koji se svodi na Božju inicijativu, otud je i starozavetna religija postala kroz Boga. Bog je izabrao čoveka, s kojim će doći u vezu, isto tako mesto i vreme. Polazeći od ovih načela, religija Israelićana se u tri dela objašnjava. U prvom se delu izlaže saobraćaj starog naroda s Bogom, bliskost Bogu (hodočašća, Nazirestvo, Božji muževi), udaljenost od Boga (prirodna i zaslužena) prema izvorima Starog Zaveta. Napredak u saobraćaju s Bogom nastaje sa utecajem proroka (Il. deo), koji su bili muževi reči Božje. Već u ovo vreme opažaju se na narodnoj religiji znatne promene, ona se je razvijala i popeila na visok stupanj. Vrhunac je dostigla, kad je narod uzeo Toru za versku normu, čime je narodna vera okončana, a pobeđu je odnela knjiška religija. U ovom trećem delu razvoja israelitske religije izlaže se saobraćaj Boga sa narodom Tore. Kao što vidimo i Duhm je pristaša biblijsko-kritičkog pravca i govori o Tori kao umnom proizvodu iz vremena kralja Josia. Već je Tora doprinela zakržavljenju i ukočenosti religije, da se završi kao talmudsko Jevrejstvo. Da bi se proslavila Hristologija, gadi se i prlja čak i onaj studentac, iz kog je Hrišćanstvo crpelo i pilo.

Allgeier, Arthur: Bibel und Schule. Eine Einleitung ins Alte Testament für Religionslehrer in sechs Vorlesungen. Mit 12 Bildern, Freiburg i. Br. 1922. Herder & Co. XII i 122 str. Cj. M. 3.—

Sadržaj ove knjige jesu šest predavanja koja se zabavljaju Starim Zavetom. Prvo predavanje priča istorisko otkriće prednjeg Orienta u 19. stoleću. Zatim dolazi dokazivanje, kako je nova prednjeaziska arheologija od velike važnosti za tačno razumevanje Starog Zaveta; pa onda dolaze predavanja, u kojima se izlaže lepota, pedagoška i didaktička vrednost Starog Zaveta i naročiti versko-istoriski položaj israelitskog naroda. Predavanja nisu naučno opterećena, dakle su mahom popularna, za svakog laika, ali su ipak dobro napisana, te će svakako postići željeno dejstvo.

Rudnitzki, Naphtali: Die Bibel im Lichte der neuesten Ausgrabungen. Durchgesehen von Ed. König. Bonn 1922. John Schergens Nachfol. 32 str.

Pisac je oduševljeni poštovalac biblijske reči. On iznosi dokaz, da su iskopavanja, čija se istorija i značaj ističe, sprečila vladajuću kritiku u njenom uzimanju maha i izrekla smrtnu presudu nasilnom postupanju sa Starim Zavetom.

Sellin, Ernst: Mose und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische Religionsgeschichte. Leipzig 1922. A. Deichert. 159 str. Cj. M. 4.—

Pitanje: »Ko je Mojsije?« protestantski su bogoslovi već često raspravljali. Sumnje o njegovoj egzistenciji su dokazane. Sellin tumači netačnost ovih sumnja. Mojsije je živeo. Iz knjige proroka Hosea to je očevidno, ali je njegov životopis još nepoznat. Mojsije je osnivač uzvišene vere u Boga, suprotne vladajućoj religiji sveštenika i naroda; samo jedan deo naroda ga je slušao, najzad ga je njegov rođeni narod ubio kao mučenika. Dokaz! Hosea 5,2 odnosi se na Numeri 25,1. Jedan sraelit uvodi jednu Midjanku u svoj šator na sknavo delo, ali ga probode Pinhas zajedno sa Midjankom. Simoničanin Simri identičan je sa Mojsijem, čija je žena bila Midjanka i tek sa njegovom smrću prestaje muka, koja nije bila iskupljena ni smrću od 24.000 ljudi! Smrt običnog plemenskog poglavice ne bi to izdejstvovala! Kako je dobro, što mi Jevreji nismo nikad postavili pitanje: »Ko je Mojsije?« i što ga nikad nećemo postavljati.

Zapletal, Vincenz: Der Wein in der Bibel. Kulturgeschichtliche und exegetische Studie. Freiburg i Br. Herder & Co. 79 str. Cj. M. 2'50.

Predležeca knjiga napisana je i za »neorientaliste«, otuda, i ako je naučna, ipak je popularno napisana. U lepom sklopu možemo ovde čitati sve, što se u Bibliji nalazi o vinu. Palestina kao zemlja vina, položaj vinograda i njihova nega, vinova berba, zgotovljavanje vina i veselje o berbi. O mešanim vinima manje se govori, nego u idućim poglavljima o upotrebi vina, o pijankama i pijanstvu. Nas zanima naročito odsek »Der Wein beim Passahmahle«. Potonje poglavlje govori o »Der Wein beim letzten Abendmahle«. Uopće su i uzeti citati iz Talmuda nepristrano upotrebljeni, čime celo delo dobija izgled objektivnosti.

Möller, Wilhelm: Geschichte und Prophetismus im alttestamentlichen Religionsunterricht. Mit ausführlicher Behandlung der Wunderfrage und der Gunkelschen Sagentheorie. Lütjenburg 1925. Verlag des Bibelbundes. 107 str. Cj. M. 2'50.

Möller dokazuje važnost starozavetne istorije u raznim prilikama, da joj zatim pobije vrednost Gunkelovom teorijom o gat-kama, mereći istorisku vernost Starog Zaveta novim otkrićima u Orientu. Uz to se kroz čitavu knjigu provlači duh hrišćanskog stanovišta, sa kog se ocenjuje Stari Zavet. Resultat je ove knjige: Istorija se ne sme zapostaviti u verskoj nastavi.

Möller, Wilhelm: Die Entwertung des Alten Testaments durch

den Neuprotestantismus. Ein Vortrag. Lütjenburg 1925. Verlag des Bibelbundes. 15 str. Cj. M. — 30

Hashagen, Fr.: Christi Bekenntnis zum Alten Testament als zum Worte Gottes bindet jeden gläubigen Christen! Lütjenburg 1925. Verlag des Bibelbundes 28 str. Cj. M. — 50.

Möller ukazuje na to, kakvim je sve načinom, usled kritikovanja Biblije, Stari Zavet u toku decenija izgubio svoju vrednost i kako se prava vrednost Starog Zaveta može opet osvojiti. — Hashagen objašnjava, da svakom pravom hrišćaninu treba da je Stari Zavet sveta reč Božja. Ovo obraćanje Starom Zavetu učiniće ga blagoslovenom svojinom, koja će se zahvalno u vernosti uživati.

Hauff, Walter von: Sexualpsychologisches im Alten Testament. Bonn 1924. A. Marcus & E. Weber. 60 str. Cj. M. 240.

U ovom se spisu raspravlja o poreklu života, o braku, o narodnom Bogu kao bračnom Bogu naroda, o prodiranju dualizma i njegovu utecaju na israelitsku seksualnu psihologiju, kao i o versko-istoriskom značaju biblijske seksualne psihologije. Bez sumnje je ovo zadaća istraživanja i pisac je učinio početak za njeno rešenje. I pokraj nekih tačnih presuda ipak se problem ne raspravlja uspešno, jer se radi sa nedovoljnim sredstvima. Pre svega piscu je bio potreban pouzdan savetnik u biblijskim stvarima, onda ne bismo morali slušati o šolji sa pušecom se krvi, koja je o Passah-prazniku išla od usta do usta, da bi se obnovila krvna zajednica s Bogom, ili o prvobitnom matriarhatu i spolnoj zajednici i dr. Onda se pisac ne bi oslanjao na Wellhausenovu šemu, koja je na početku površno skicirana, kao na pouzdanog putovođa tamo, gde mogu tačno da vode samo temeljna bogoslovska i versko-istoriska znanja stručnjaka.

Quell, Gottfried: Die Auffassung des Todes in Israel. Leipzig 1925. A. Deichert. 43 str. Cj. M. 150.

U ovoj svesci, koja donosi prošireno universitetsko predavanje, govori se o postupku sa mrtvacem, o načinu sahrane, o mestu joj i ceremoniji, dalje o shvaćanju podzemnog carstva mrtvih, Šeol, a pojedine teze su potkrepljene mnogim podacima. Ovo je dobro napisana monografija.

Perles, Felix: Analekten zur Textkritik des Alten Testamentes. Neue Folge. Leipzig 1922. Gustav Engel. X i 131 str.

Zbirka zgodnih tumačenja mnogih mesta Biblije jeste sadržaj ovog obilatog i podstrekljivog rada. Ma da će pozvana kritika odbiti neke predložene izmene teksta, ipak je učeni pisac, uzimanjem akadskog i aramejskog, kao i arapskog i etiopskog gradiva, dao izobilje jasnog i duhovitog tumačenja najtežih mesta Biblije, da niko neće moći ostaviti iz ruku ovu sa oštroumljem i trudom izrađenu knjžicu bez obogaćenja svoga znanja. Najznačajnijima i najjasnijima izgledaju nam tumačenja u odeljcima

»Exegetisches« i »Lexikalisches«, gde se mnogobrojne reči iznova tumače i objašnjavaju. Iznenađujući utiču rešenja »Abbreviaturen im vormasoretischen Bibeltext«. Dalje se raspravlja o greškama, koje su nastale pogrešnom deobom reči, ditografijom, izostavljanjem pismena, izmenom pismena i zamenjivanjem pismena. Ako i ne držimo ova tumačenja nepogrešnim, ona ipak odlično opovrgavaju samovoljnu kritiku Biblije, koja oštri svoj um popravkama, koje kvare. Imenik u knjizi raspravljenih mesta Biblije i azbučni spisak svih leksikalno važnih rezultata završuje ovu izvanredno sadržajnu knjigu.

Staerk, W.: Aramaeische Urkunden zur Geschichte des Judentums im VI. und V. Jahrhundert vor Chr. Sprachlich und sachlich erklärt. Bonn 1925. A. Marcus & E. Weber. 16 str. Cj. M. —70.

Važnost ovih dokumenata za jevrejsku istoriju u prehrisćanskom stoleću opće je poznata; nisu li zar oni izazvali jednu veliku književnost. Ovaj prilog štampe nabaviće si svako, u čijoj knjižnici nedostaju ovi dokumenti. Za treće izdanje trebalo bi pribeležiti ove ispravke. U prvom dokumentu, red 1. umesto אל, čitaj על, red 18. posle שלח neka se doda על, red 19. umeso יים čitaj ירח, red 21. umesto וכי čitaj וימא, red 29. umesto בשמן čitaj רשמן. Dokumentat C red 11. umesto לקרמן čitaj לקרמן.

Dimmler, Emil: Das Neue Testament übersetzt, eingeleitet und kurz erklärt. M. Gladbach 1925. Volksvereins-Verlag. 721 str. Cj. M. 4.—.

Usled povećanog interesovanja za Novi Zavet pri istoriskim studijama i kao umni proizvod najveće religije ovo jeftino izdanje je dobro došlo. Ono sadrži čitav Novi Zavet.

Brandes, Georg: Die Jesus-Sage. Berlin 1925. Erich Reiss. 155 str.

Sadržaj ovog dela čuvenog kritičara, koje izaziva senzaciju, zabavlja se u 39 poglavlja sa dokazivanjem, da Isus uopće nije živio. Iz načelnih razloga mi nećemo ovde zauzeti stanovište prema ovom pitanju, nego ćemo samo referisati o sadržaju ove knjige. U uvodu se ukazuje, da Viljem Tell, kao što je pokazalo naučno istraživanje, nikad nije postojao, nego je iz bajke rekonstruisan život Tellov i iznet kao istoriska ličnost. Ni Isus nije postojao, nego je povest o njegovu stradanju komponovana prema starozavetnim mestima Biblije. Ni sam Plinius i Tacit ne navode tačne iskaze o tome, da je Isus bio istoriska ličnost. Marko, najstariji evangelist, ne poznaje rodoslov ili budikakvu priču o detinjstvu Isusovu. Odlomci iz Talmuda i narodske priče i poredbe stavljaju se u usta Isusu, šta više, nepoznat je i sami dan razapinjanja, pa ni mesto »Nazaret« nije nikad postojalo. Ličnost Jude razumljiva je samo kao izraz mržnje protiv jevrejskih hrišćana drugog stoleća, kad se htelo da se zaboravi, e su Isus, Marija i Josif iz Evangelija bili Jevreji. Isto tako je i izlaganje

odvratnosti Isusove prema Farisejima takođe izraz mržnje prema Jevrejima iz potonjeg vremena, jer se Isus vazda slagao sa naukom Fariseja. Dovoljan je i ovaj malen deo sadržine, pa da se istakne važnost ovog dela. Sve se teze potkrepljuju raznim dokazima, te je tako Brandes dao verskoj istoriji delo, koje će se mnogo čitati i pretresati, ali i protivnika imati.

Bousset, Wilhelm: Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter. In dritter, verbesserter Auflage hrsg. von Hugo Gressmann. Tübingen 1926. J. C. B. Mohr. XI. i 576 str. Cj. M. 15.—, vez. M. 16.50.

Skoro je četvrt stoleća, otkako je delo Bousseta izišlo u prvom izdanju. Ono je izazvalo buru, kao malo koja književna pojava. Ozbiljni naučnici, kao Gudemann i Feliks Perles, napisali su o njemu u oštrim replikama uništavajuću kritiku, dovikujući glasno, da hrišćanski istraživači neće da pođu putem istine, nego ga hotimice posipaju drvijem i kamenjem. Bogoslovske predra-sude, koje su hiljadu puta dokazane kao neistine, iznose se ne-prestano kao istoriske presude. U izboru izvora postupa se pristrasno, apokrifna i pseudoepigrafska književnost procenjuju se; naprotiv, rabinski spisi, koji zaista daju vernu sliku verskog oblika Jevrejstva, zapostavljaju se iz neznanja. Jednostrana osuda Jevrejstva u neznabožačkoj književnosti uzima se merilom istraživanja. Piscu ne pada lako, da bude pravedan prema Jevrejima i da dobro govori o njima. Ovo treće izdanje izdao je sa mnogim ispravkama poznati berlinski naučnik, Hugo Gressmann. Svoju glavnu zadaću vidi on u tome, da nadoknadi i preradi najvažniju noviju književnost. Na mnogim je mestima izostavio i izgadio pogreške, a neke je odseke temeljito izmenio. A ono, što bi delu najvećma koristilo, naime potpuna prerada, to je izostalo. Prema tome nedostatci, na koje je Perles u svoje vreme ukazao, i danas su u delu. A to je za žaljenje kod jedne tako važne knjige, kao što je ova. Ona bi trebala da raspravlja najvažniji deo jevrejske istorije, ali jevrejska pismenost nije ni sad obuhvaćena onim načinom, kako to zahteva razumevanje. Kao podsetnik velike književnosti, koja je izišla na ovom polju, ona vrši ogromnu uslugu, te se može reći, da je ovde dosta pouzdana. Po tome se ovo delo može smatrati kao dopuna velikoj istoriji Schürera. Na kraju knjige dodati spisak uproštava upotrebu knjige, koja se ipak mora uzeti u obzir, a svojom potpunom obradom nejevrejske književnosti ona će vazda činiti dobre usluge i dati obaveštaja u svakom pitanju onog vremena, ali se isti samo uslovno sme prihvatiti.

Lippe, K.: Sammlung ausgewählter Aufsätze aus den Schriften. Berlin. C. Boas Nachfl. 131 str. Cj. M. 2.—.

Lippe, lečnik u Braili (Rumunija), poznat je sa svojih duhovitih napisa polemičke prirode, koji brane starojevrejsko shvatanje, kao da je Isus, osnivač Hrišćanstva, bio odmetnik — učenik

Josua b. Perahja. U raznim časopisima rasejane sastave Lippe je ovde sabrao u jednu svesku i ponovo štampao. (Ali štampa ne služi baš na ponos štamparske veštine). Ovi se sastavi mogu i danas čitati sa velikom korišću, stil im je tečan i ne zamara pri svem ponavljanju teme. Svesci je dodano i tumačenje nekih poznatih nerazumljenih talmudskih poslovice i obrtaja govora.

Festskeipt i Anledning af prof. **David Simonsens** 70-aarige Fodselsdag. Kobenhavn 1923. Levin & Munksgaard. 400 i 55 str.

Zasluznom istraživaču jevrejske nauke, D. Simonsenu, koji se učinio besmrtnim i kao predsednik Mekize Nirdamim, predata je o 70. godišnjici njegova rođenja od strane njegovih prijatelja i poznanika lepa i sadržanja spomenica, koja se prostire na razne oblasti jevrejske nauke, sa sastavima na danskom, engleskom, francuskom, nizozemskom, nemačkom, švedskom (svega 27) i 6 na hebrejskom jeziku. Najznačajnije od njih navešćemo ovde, kako bismo ukazali na njihovu važnost. Na žalost, mi se ovde ne možemo podrobnije pozabaviti sa pojedinim člancima, ma da nas neki baš izazivaju. I. Fischer iz Kopenhagna sastavio je bibliografiju Simonsenovu. W. Schmidt iz Kopenhagna raspravlja teško pitanje hronologije: bavljenja Jevreja u Egiptu i izlaska otuda na osnovu egipćanskih, israelitskih i babilonskih izvešća. I. Abrahams iz Cambridge sastavio je Haftarot ka trogodišnjem ciklusu za Knjigu Genesis. El. Adler iz Londona izveštava o štampanju Talmuda pre Bomberga. I. Davidson iz New-Yorka daje bibliografski material o srednjevekovnoj sinagoškoj poeziji. I. S. da Silva Rosa iz Amsterdama daje biografiju sefardskog pesnika i istoričara, Daniela Levija de Barrios. Aptowitz iz Beča oglašuje neke Agade o stvaranju čoveka za protunezabožacke. L. Blau iz Budimpešte drži priču o četvorici babilonskih učitelja Talmuda, koji su prodati kao robovi, za bajku. I. Löw određuje biljku Borit, koja se pominje u Talmudu. A. Schwarz iz Beča pokazuje, da se post Ester ne osniva na propisu, nego na jednom običaju. A. Z. Schwarz iz Beča objavljuje izveštaje uz parnicu Lippmann Heller. Freimann iz Posena izveštava o rabinima u Prerau. Gaster iz Londona daje izvadak iz većeg rada o međusobnom odnosu jelinske i jevrejske književnosti. S. Seligmann iz Amsterdama karakteriše tipske znake holandskih Jevreja. I. N. Epstein iz Berlina tumači više talmudskih reči iz babilonskog jezika. I. Fischer iz Kopenhagna izveštava o pretcima Simonsena. U hebrejskom delu objavljuje Bialik pesme Salomona ibn Gabirola. Freimann iz Frankfurta daje pregled Majmonidovih responsa. Chajes iz Beča objavljuje napomene uz traktat Jebamot od svog deda. M. Guttmann iz Breslau ukazuje na izgubljene Midrašime.

Tisserant, Eugenius: Specimina Codicum Orientalium conlegit. Bonn. A. Marcus et E. Weber. XLVII. i 80 tabla. Cj. M. 20—, vez. M. 28—.

Ova je zbirka proizišla iz Bibliotheca Vaticana, gde je piscu

bilo naloženo da obradi istočnjačke rukopise. Na 80 tablica dato je 123 primera različitih vrsta rukopisa, koji su zanimljivi za orientaliste i biblijske istraživače. Pri izboru rukopisa za reprodukciju išlo se za što većom mnogostručnošću. U obzir su uzeti: sveta pisma i komentari, liturgije, istorija i hagiografija, gramatika i massora, medicina i matematika. Raspravljano je o ovim vrstama pisma: samaritansko (Tabl. 1—2); jevrejsko: kvadratno pisme (3—12), rabinsko (13—19); sirska: estrangela (20—27), sarta ili zapadno-sirska (28—32), nestorijansko ili istočno-sirska (33—35), melkitska (36—37), palestinska (38—39); mandejska (40); arabska: koran (41—44), islamski rukopisi Orijenta (45—48), južne Arabije (49—50), okcidentiski (51—53), hrišćanski (54—61); etiopski (62—66); koptiski: sahidski (67—74), fajumski (75), memfiski (76—79), Psalterium Barberianum (80). Ovo je prvi put, da se orientalistima pruža ovako opširna zbirka. Tablicama je dodat brižljivi opis rukopisa i ukazivanje na dotičnu književnost, a donekle i prepis najtežih mesta.

Haas, Hans: Bilderatlas zur Religionsgeschichte. In Zusammenarbeit mit H. Bonnet, H. Gressmann, G. Karo, B. Landsberger, J. Leopoldt, E. Mogk, A. Rumpf, H. Schünemann, H. Zimmern. Leipzig 1924—1925. A. Deichert. 1. Lieferung: Germanische Religion. IV i 54 snimka na 24 table. *Cj. M.* 1 40. 2.—4. Lieferung: Aegyptische Religion. VIII. i 166 snimaka na 60 tabala. *Cj. M.* 6 80. 5. Lieferung: Religion der Hethiter. II. i 18 snimaka na 8 tabala. *Cj. M.* 2.—

Radovi iskopavanja u prošloome stoleću pridobili su nam ponovo stare kulture Egipta i Babilonije, a potonjeprošlih decenija i kulturu Hetita, koji se već u Bibliji pominju. Bila je sretna misao izdavaštva, da se raznim knjigama tekstova za versku istoriju doda atlas slika, koji je ne manje važan, pa čak i neophodan. Što se pre moralo mučno tražiti iz mnogih, često teško pristupačnih, knjiga, nalazi se u ovim sveskama u udobnom i jasnom pregledu po mahom jeftinoj ceni. Pred svakom se zbirkom nalazi lepo i zanimljivo tumačenje slika, napisano od prvih naučnika. Prvu je svesku obradio Leipciški germanist, E. Mong, drugu do četvrte H. Bonnet, a petu poznati asiriolog i hetitolog H. Zimmern. Prati li po ovim tumačenjima slike iza njih, one čisto ožive, dobiju oblik i mi ih tek onda naučimo tačno ceniti. U slikama nije ništa izostavljeno, što je iole važno za versku istoriju i što je pronađeno do današnjeg dana. Priložene slike su brižljivo odabrane i dobro reprodukovane. Zato je ovaj atlas slika dobrodošli dar za svakog obrazovanog čoveka.

Lehmann, Edv. und Haas, Hans: Textbuch zur Religionsgeschichte unter Mitwirkung von A. Conrady, A. Fischer, H. Grapow, H. Jacobi, B. Landsberger, H. Oidenberg, E. Mogk, J. Pedersen, R. Reitzenstein, F. Rosen, H. Smith, P. Tuxen, K. Ziegler und H. Zimmern hrsg. Leipzig 1922. A. Deichert. XII. i 382 str. *Cj. M.* 7 50, vez. *M.* 9 50.

Predležće delo, knjiga teksta za versku istoriju, tako je potpuna i naučno tačna, kao nikad dosad. Pojava ovog drugog izdanja najbolji je dokaz o tome, kako je knjiga dragocena. Raspored džinovskog gradiva odveć je jasan. Na početku je istočno-aziski kulturni krug (Kina i Japan), zatim dolaze Arijanci i to najpre oni dalekog Orienta (Indani i Persijanci), pa onda oni Zapada (grčki, rimski i germanski tekstovi), dalje egipćanski, babilonsko-asirski, hetitski tekstovi i najzad, Islam sa Sufizmom. Tekstu su posvud dodati istoriski uvodi. A pre svega nalazi se spisak sadržaja, pomoću kog se može lako naći svaka pojedinost.

Schlögl, Nivard: Der babylonische Talmud übersetzt und kurz erläutert. Wien 1926. Burgverlag. IV. i 476 str.

Pisac je postavio sebi zadaću, koja je u svom izvađanju veličanstvena. Najteže polje rada u jevrejskoj književnosti je Talmud razumeti, znati, poznavati, prodreti u njegov tok misli i snaći se u njima. Postavljena je tvrdnja, da samo onaj može tačno »izučiti« Talmud, koji se još u ranoj mladosti zabavljao njime. U tome se Talmud jako razlikuje od svih ostalih nauka, koje se počinju učiti na univerzi, pa se posle izvesnog vremena i izučē. Talmud se ne može izučiti. Nema tog dela u velikoj svetskoj književnosti, koje bi bilo ravno Talmudu; što češće ponavljamo neko njegovo mesto, uvek ćemo naći nešto novo, neku novu misao, neko novo tumačenje u njemu. Iz dosad rečenoga svako će uvideti, da je rad Schlögla bila neobična smelost. Niko neće odricati njegova znanja na polju hebrejskog jezika, ali za prevodjenje Talmuda ono nije dovoljno. Kod izučavanja Talmuda oseća se, da se ne zna dosta, i ako se vrlo mnogo učilo. Godine 1921. izišla je prva sveska ovog prevoda Talmuda, koji sada leži pred nama kao prva knjiga, a sadrži prevod čitavog reda »Seraim«. U svoje vreme su iscrpne kritike govorile o vrednosti ovog prevoda i o njegovu značaju za razviće studije Talmuda. Očekivalo se, da će Schlögl, usvajajući iskrene, od mržnje slobodne, ali poražavajuće sudove, prvi deo ponovo preraditi. Ali sad se vidi, da je i taj deo uzet ovde nepromenjen, onako kao u svoje vreme što je izišao. Pa ipak se opaža, da je Schlögl dobromišljene savete u toku vremena delimično zapazio. Samo delimično a ne u celini, te je posledica tome, da bi se mnoge strane mogle ispuniti zamerka, koje su pri tom učinjene. Prevod Mišne je već mnogo bolji, nego prethodni talmudski prevod traktata Berahot. Za divljenje je vrednoća i izdržljivost Schlögla. Bogoslovi će ovaj prevod vredno upotrebiti, da bi mogli zagledati u duhovni svet Talmuda. Već iz tog razloga, da se ne bi nanela nikakva šteta, bilo je umesno upotrebiti veću obazrivost. To bismo želeli kod eventualnog produženja dela.

דוד נחלמיש: ספר התורה והתלמוד להבין משל ומליצה לשונית המשנה והתלמוד על פי שיטה חדשה בהגיון לה"ק וכללים נשגבים בתבנית השמת והפעלים. ספר ראשון: פתיחה רבתגלמשניות, Berlin 1923. Verl. d. Verfassers.

W. 15, Olivaer Pl. 11. 143 i 676 str. *הדושי מסכת ברכות*. Berlin 1926. 100 i 389 str.

Ovde imamo prve dve sveske veličanstvenog talmudskog rada, koji svojom osobinošću tako jako odudara od poznatih i običnih dela o talmudskom znanju i nauci. David Golomb name-rava dati novu metodu za tumačenje jevrejskih reči i naziva svoju knjigu filološkim traktatom o biblijskom, mišnaiskom i tal-mudskom jeziku, istražuje po nekom novom sistemu građu i sastav imenica i glagola, kao i obrazovanje novih sinonima. Prva sveska nosi podnaziv: Veliki uvod ka Mišni. Šta se razume pod pojmom »uvod«? Prema prirodi same stvari mi očekujemo iscrpan opis sadržine, jezika, pisca, vremena postanka, podele, istorije teksta i tome podobno o Mišni. Ali o svemu tome ovde nema govora. Mi čitamo na ovih 676 strana (prve 143 strane daju samo iscrpan spisak sadržaja samog idućeg teksta), tumačenje reči i to ne samo reči Mišne, nego i Biblije i Talmuda. Novo je u ovim tumačenjima reči, da ih piše čovek, koji raspolaže ogromnim znanjem u oblasti Talmuda, kako to može znati samo ruski Jevrej, koji je već u 10. godini izučio čitav Talmud. Vidi se, da je pisac radio bez rečnika ili spiska reči, njegovo znanje izvire kao izvor žive vode, te nas zadivljuje gradivo, koje je ovde sa-brano. Ali nas sistem ne ushićuje, ne sadrži za nas ništa novo, mi smo već čitali takva tumačenja reči, ona se mogu naći, naravno u mnogo manjoj meri, n. pr. u komentaru Biblije od S. R. Hir-scha. Golomb zastupa mišljenje, da jevrejske reči ne pokazuju samo osnovu od 3 radikalna slova, nego je bolje svesti ih na koren od 2 ili, šta više, od 1 slova. Time dobijamo to, da se taj skraćeni koren može naći i u nekoj drugoj reči, koja u izvesnom odnosu ima sinonimno značenje prema prvoj reči. Resultat ovog postupka čini nam se taj, da veliko bogatstvo jevrejskog jezika stoji među sobom u sinonimnoj vezi. Mi stojimo na stanovištu strogo naučnog tumačenja reči pomoću srodnih semitskih jezika, zato se ne možemo izmiriti sa Golombovim izlaganjem. Kud i kamo dragocenija izgleda nam druga sveska ovog dela. Ona sadrži na 100 strana odlomak lepog i džinovskog rada o iscrpnom objašnjenju 39 normi za tumačenje pisma (na ovih 100 strana objašnjavaju se samo 6 normi). Zatim dolazi vrlo dobar komentar o traktatu Berahot, koji takođe svedoči o velikom znanju pisca. Iz ovog komentara može se zaista mnogo naučiti, jer on rasvet-ljava Talmud sa raznih strana. Istina, i ovde se primenjuje po njegovu sistemu izgrađeno tumačenje reči, ali ako to ne uzmemo u obzir, onda imamo posve dragocenu knjigu.

ספר זכר שמחה שו"ת מוה"ר שמוחה הלוי באמבערגער, עם השובות מוה"ר יצחק דוב הלוי באמבערגער. הוצאתם לאורה אני בנו ותלמידו ועקל הלוי באמבערגער. Frankfurt a. M. 1925. L. Sängcr. VIII i 266 str.

Beskrajna dubljina Tore ničim se ne ističe tako opipljivo, kao bogatstvom komentara i responsa. To je neiscrpn i kladenac,

iz kog ljudsko umovanje i maštanje vazda nove misli crpe. Zato se i pokraj nepregledne množine responsa svaka nova objava od majstorske ruke mora pozdraviti. Preostale, za štampu odabrane response Šulhan Aruha prostiru se na sve oblasti, pošto jednom raspravljene teme ponovo ispituju i zauzimaju stanovište prema novopostavljenim pitanjima. Vrednost knjige povećava izdavač svojim ukazivanjem, koje svedoči o njegovu ogromnom znanju, na odondašnju literaturu i pridodavanjem responsa svoga deda R. Mendela Kargaua i R. Jizhoka Elhonona. Neki sastavi, naročito oni o kupovanju kuća u Palestini, još i danas su vrlo aktuelni. Ima ovde i za istoričara responsa od naročitog interesa. Njihovo razrađivanje pružilo bi svakom talmudisti bogato gradivo, koje bi se isplatilo. Izrada knjige i štampa dobre su.

Micha Josef bin Gorion: Messias-Legenden gesammelt. Tübingen 1926. Alexander Fischer. 63 str. Cj. vez. M. 2.80.

Čitav niz komada iz Talmuda i Midraša, koji se odnose na Mesiju, sastavio je poznati pisac u odličnom prevodu i uglednoj izradi. Mi bismo želeli tumačenje ovih tamnih mesta. Još nalazimo, da neke priče ne spadaju u ovu zbirku, tako n. pr. poznata povest o mučeništvu sedam sinova. Na kraju knjige su tačni navodi izvora.

Heidenheim, W.: Hagadah für die beiden ersten Pessach-Abende übersetzt. Berlin. C. Boas Nachf. 61 str. Cj. vez. M. —.50.

Čista, razgovetna štampa i dobro poznati nemački prevod čine, da se ovo jeftino, povezano izdanje Hagade može preporučiti.

Die Pessach Haggadah des **Gerschom Kohen** gedruckt zu Prag 5287/1526. Einleitung von **Heinrich Loewe**. Berlin 1926. Josef Altmann. 75 i 14 str. 32x24 Cj. vez. M. 15.—.

Pred nama leži najstarije ilustrovano i štampano izdanje »Pessach-Haggadah«. To je pre 400 godina, 1526., u Pragu kod Geršom Kohena izdana i od štampara Schwarza izrađena Hagada, koja je ovde u faksimili ponovo izdana. Pre svega je pismo upravo divno, jer ornamentalnost jevrejskih kvadratnih slova dolazi do punog izraza. Ushićujući i ujedno uzbuđujući utiču slike, koje su većinom potekle iz naivne mašte jevrejskog naroda. Tu vidimo istočnjački odevnog Jevreja, koji sa svećom u jednoj i sa peruškom u drugoj ruci — kao što je još i danas običaj — polazi na tradicionalno traženje beskvasnog hleba. Zatim se pojavljuje kralj, koji blagosilja vino, pa Adam i Eva, koji drže jabuku u ruci, pa Simson, koji odnosi gradsku kapiju, i kralj David sa harfom. Ovi drvorezi sa divnim okvirima pojedinih strana ukazuju na visoki stupanj kulture, a ujedno i na duhovnu zajednicu Jevrejstva i stare Nemačke. Ne samo tehnika drvoreza, nego i čitav način izlaganja književnog ukrasa daje upoznati utecaj tadanje evropske umetnosti. I talijanski se upliv razgovetno pojavljuje. Pred novim otiskom bez zamerke nalazi se jasan i primamljiv uvod Heinriha Loewea, koji sadrži vrlo poučne pojedinosti iz istorije postanka Sederrituala,

i opisuje osobeni ukras knjige. Ukratko, ova je reprodukcija dobrodošao, lep dar.

Scholem, Gerhard: Das Buch Bahir. Ein Schriftdenkmal aus der Frühzeit der Kabbala auf Grund der kritischen Neuausgabe. (In Quellen und Forschungen zur Geschichte der jüdischen Mystik hrsg. von Robert Eisler.) Leipzig 1923. W. Drugulin. 171 str. Cj. M. 10.—, vez. M. 12.

Prevode jevrejskih spisa treba uvek sa radošću pozdraviti. Velika publika, koja na žalost nije danas u položaju, da čita originalna dela, može ovako dobiti uvid u našu književnost. Početak, koji je učinjen ovom knjigom, da se i kabalistička književnost prevede, mahom je srećna misao i blagodarna zadaća. Scholem daje ovde ne samo prevod, nego mnogobrojne naučne primedbe sadrže obilato gradivo, koje se prostire na veliki deo dotične književnosti. Mi nismo u položaju, da ocenimo prevod, jer nemamo originala. Scholem obećava, da će ga uskoro izdati. Izdavaštvo je sa velikim troškom izradilo ovu knjigu. Retko je videti ovako lepo izrađen, ovako korektno odštampan prevod.

Rosenberg, J.: Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes. Berlin 1924. C. Boas Nachf. VIII i 144 str. Cj. M. 2.50.

Jedan slavni inozemni pedagog piše mi o ovoj knjizi, »da je dobra knjiga od nekog rabina, koji već decenijama obavlja versku nastavu na višim zavodima i sa općeg pedagoškog gledišta daje izvrstan rad, jer ume da kaže dragocene stvari o obradi pojedinih struka prema stupnjevima nastave«. Pregledavši knjigu ja potpisujem svaku reč ove kritike i napominjem, da bi bilo želeći, da se nastavni plan verske nastave izradi po podeli gradiva ove knjige iz pojedinih nastavnih struka i, ako je moguće, odredi za čitavu zemlju. Možda bi ipak nastupilo poboljšanje u žalosnom iskustvu verske nastave. Jer je u ovoj knjizi dat rezultat rada dugog života, koji se vazda trudio i sve pokušavao.

Unna, Joseph: Der Gaon Saadja, sein Leben und seine Werke. Nürnberg 1926. J. Bulka. 92 str.

Za zdravi razvoj duha jevrejske mladeži potrebno je, da se u nje razbudi i oživi smisao za našu istoriju. Ovaj se cilj može postići izučavanjem idealnih ličnosti naše istorije. Takva jedna ličnost je Saadja, koji je štitio Jevrejstvo od teških opasnosti. Ove uzore mladeži opisuje Unna za omladinu tečnim jezikom u tom pedagoškom cilju, da razbudi oduševljenje i ljubav za jevrejske misli. Želeći je ovoj knjizi veliku rasprostranjenost.

Quanter, Rudolf: Das Weib in den Religionen der Völker unter Berücksichtigung der einzelnen Kulte und Sitten. Mit vielen zeitgenössischen Illustrationen. Berlin-Pankow 1925. Linsner-Verlag. 434 str. Cj. vez. M. 15.—.

Na osnovu samostalnih studija Quanter raspravlja važnost žene u religijama Starog Veka, u kulturnim religijama Srednjeg

Veka i Novog Vremena i u religijama divljih naroda. U okviru prvog glavnog dela posvećen je jedan odsek i Jevrejstvu, koji ne izlaže položaj žene u jevrejskoj religiji, nego većinom priče o položaju žene uopće i o pojavi i sudbini pojedinih žena. Quanter radi sa temperamentalnim shvatanjem predmeta, sa marljivom vrednoćom i sa bistrim posmatranjem.

Finke, Heinrich: Die Frau im Mittelalter. München. Kösel & Pustet. XII i 190 str. Cj. vez. M. 1.60.

Prvi put, iscrpno i po vlastitim studijama izvora izlaže se ovde ova zanimljiva tema, rasvetljena u važnim tačkama. Tadanja obrazovanost ženina, njen položaj u braku, njena vrednost u književnosti, njena praktična delatnost izložena je bogatim i često novim gradivom. Prvo poglavlje je osvrst na ženu u Starom Veku kod raznih naroda. U ovom okviru izložen je bez predrasude položaj žene kod Jevreja po biblijskim i talmudskim izvorima.

יעקב קלצקין: אנתולוגיה של הפלוסופיה העברית והפלוסופיה הערבית בתרנומיה העברית (שכרפוס ומקצתן שבכתב-יד). בצרוף באורים הערות והתרנומי שמות. Berlin 1926. 18 i 347 st.

— : משנת ראשונים. מהג' הפלוסופיה העתיקה (בצרוף השע תמונות של פלוסופי יוק). Berlin 1925. 223 str.

— : שקיעת החיים. Berlin 1925. 184 str.

— : זוטרות. Berlin 1925. Sve u Eschkol-Verlag. 256 str.

Jedan od najvrednijih radenika na polju jevrejske nauke neosporno je Jakob Klatzkin, koji nas je u jednoj godini obdario sa četiri velika dela. Ne zna čovek, čemu pre da se divi: da li njegovoj izvanrednoj vrednoći, ili njegovom mnogostranom duhu, ili njegovom divnom hebrejskom jeziku, ili njegovom opsežnom znanju. Antologija jevrejskih filozofa čini prvi deo opsežnog dela izvora za istoriju filozofije. Svikoliki jevrejski mislioci zastupljeni su u ovoj svesci. Odseci iz dela na arapskom jeziku doneti su čak u dva pa i tri prevoda. U drugom delu su hebrejski prevodi arapskog teksta, a u trećem delu su neki delovi iz neštampanih rukopisa. Iza toga dolazi dragoceno tumačenje reči i smisla filozofskih termina. Izbor je srećan, jer nam daje pogotovu najvažnije misli dotičnog filozofa. — U drugom delu משנת ראשונים sastavljene su najvažnije izreke iz grčke filozofije u čistom i lako razumljivom hebrejskom jeziku. Naknadnim ispitivanjem se pokazalo, da Klatzkin navodi i izreke takvih filozofa, koji obično nisu poznati i čija se imena nalaze samo u velikim istorijama filozofije. Filozofi su podeljeni ovde u tri grupe: presokratske škole, učenje sokratovog vremena i filozofi poslesokratskog vremena. Pre svakog odseka skiciran je odmerenim rečima životopis svakog filozofa, usled čega je delo praktički podsetnik. — Delo שקיעת החיים pokušava da izloži zaključeni filozofski sistem. Filozofija je jevrejska, jer jevrejski tok misli i osvrst na Jevrejstvo i njegovu nauku nalaze se

u svima poglavljima. I to je posve prirodno, jer se jedno od drugog ne da odvojiti. — Poslednje delo וויסות je zbirka rasmatranja, misli, iskrica, tumačenja, priča, nagoveštaja i dr. Neki komadi su već drugde obnarodovani, ali najviše ih izlazi ovde prvi put. Iskaz o sadržaju nije bio moguć zbog raznovrsnosti gradiva. Knjiga zaslužuje, da bude čitana i opet čitana. Iz nje se može samo učiti, mnogo učiti. Izrada ove sve četiri knjige služi na čast zaslužnom izdavaštvu, koje je zaslužilo što veću prođu knjige.

Meyer, Hans: Geschichte der alten Philosophie. Band X. der Philos. Handbibliothek. München 1925. Kösel & Pustet. IX i i 510 str. Cj. M. 11—, vez. M. 13—.

Ovo delo je posve samostalan rad ne samo za stručnjake, nego i za svakog obrazovanog čitaoca, koje unapređuje naučno istraživanje. Glavna odlika ove poveće sveske je obrada po izvorima; pisac se uvek osvrće na originalne spise grčkih i rimskih filozofa. No i kraj toga, što se osniva na obradi po izvorima, delo nije suhoparan sastav, nego izvanredno živo, naočigledno, ubedljivo izlaganje antičkog mišljenja u njegovim pojedinim vrhuncima, kao i u njegovom idejnoistoriskom spoju i odvajanju. Ovo je delo nadmašilo sve dosadanje ručne knjige antičke filosofije. Ovo je najbolje i, pri svem izobilju gradiva, najzbijenije izlaganje stare filosofije. Ono pre svega raspravlja: kosmološku spekulaciju do Platona, zatim Atinsku filosofiju, skretanje na antropološke probleme, Platona, idealistički pogled na svet, univerzalni sistem Aristotela, jelinsko-rimsku filosofiju, prevlast Etike, velike škole filozofa i najzad: filosofiju i religiju. U ovom je odseku posvećeno jedno poglavlje i jevrejsko-aleksandrijskoj verskoj filosofiji. Samo se na žalost ovde opaža, da Meyer nije uzeo potpuno u obzir radove jevrejskih istraživača potonjih decenija o Filou. Ali u svakom slučaju će se korisno poslužiti ovom knjigom oni, koji u žudnji za općim obrazovanjem osećaju potrebu, da se tačnije upoznaju sa antičkom grčkom i rimskom filosofijom.

Gründler, Otto: Elemente zu einer Religionsphilosophie auf phänomenologischer Grundlage. München 1922. Kösel & Pustet. 136 str. Cj. M. 3—.

Max Scheler piše u predgovoru ka ovoj knjizi: »Obgleich die gedankenreiche und in die behandelte Dinge tief eindringende Arbeit des Verfassers noch keine abschliessende Religionsphilosophie enthält, die berufen wäre, der natürlichen Religion jene klare und sichere Basis zu geben, deren sie bedarf, gibt sie dennoch sehr wertvolle Vorarbeiten für diese Aufgabe«. Temelj ovom delu je hrišćanska filosofija, prema tome možemo uzeti za krajnji rezultat rasmatranja, da je svakom čoveku potrebno, pa verovao on ili ne, da se upozna što je moguće neposrednije i življe sa prafenomenom religijskih predmeta i religijskih akata. Ovo poznanstvo želi da posreduje ova knjiga. U svakom slučaju pokušaj zaslužuje svako interesovanje.

Schmidt, P. W.: Menschheitswege zum Gotterkennen, rationale, irrationale, superrationale. Eine Religionsgeschichtliche und Religionspsychologische Untersuchung. München 1923. Kösel & Pustet X i 288 str. Cj. M. 4.—.

Uvodno pisac izlaže očajanje modernog zbog racionalnog, njegovu privrženost ka iracionalnom i strah od superracionalnog. Svakako je zanimljivo pratiti pisca kroz istoriju bogopoznanja u prirodnoj religiji i čitavoj istoriji Hrišćanstva. Zanimljivo je i za nekatolike, kako katolički istraživač sledi za tragom bogopoznanja u primitivnim religijama. Pisac je vrlo načitan, zato se ova knjiga može s korišću čitati.

Girgensohn, Karl: Religionspsychologie, Religionswissenschaft und Theologie. Leipzig 1925. A. Deichert. 55 str. Cj. M. 1·80.

Pod natpisom: »Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens«, pisac je 1921. objavio religisko-psihološko delo. Kritika ga je više puta pretresala. U ovoj monografiji Girgensohn brani svoje stavovište i obračunava se sa mnjenjima svojih protivnika. Ali se jedinstveni sistem ne vidi iz ovog spisa, koji kao da je samo polemički spis.

Simon, Theodor: Grundriss der Geschichte der neueren Philosophie in ihren Beziehungen zur Religion. Leipzig. A. Deichert. X i 96 str. Cj. M. 4.—.

Pisac, koji stoji na hrišćanskom pogledu na svet, izražava taj svoj pogled ne samo unutrašnje, nego i spoljašnje. Znatni filosofi kao: Spinoza, Herman Cohen, učtkavaju se u izlaganju, jer su bili Jevreji. Samo delo, prelazeći preko ovog velikog nedostatka, daje jasan pregled razvića novije filosofije za religiju Hrišćanstva. Posle odmerenog izlaganja srednjevekovne filosofije raspravlja se filosofija pre Kanta počev od Descartes-a. Čudnovato je, da su ovde našli mesta i engleski deisti i slobodni mislioci. Drugi deo raspravlja filosofiju od Kanta zajedno sa znatnim misliocima najbliže prošlosti. Izlaganje je uvek pregledno.

Zubersky, A.: Salomon Maimon und der kritische Idealismus. Leipzig 1925. Felix Meiner. 100 str. Cj. M. 4.—.

Zadaća je ovog strogo filosofskog spisa, — u kom nisu uzeta u obzir ni sva istoriska gledišta, samo da bi se izložilo jedinstvo filosofije —, da ispita, šta je čisto saznanje, zatim da utvrdi, kako čisto saznanje iskustvo zaista potvrđuje. Tako dolazimo do zaključka, da se iz stvarne i istoriske nužde izvršena udubljenost i dalje razviće Kantove filosofije nalazi već u jednog savremenika Kantova. Taj savremenik je Salomon Maimon. Rasprava je podeljena na kritički i na pozitivni deo. Zubersky daje dokaz temeljitog znalca Kantove filosofije.

Jerusalem, Wilhelm: Gedanken und Denker. Gesammelte Aufsätze. Neue Folge. Mit drei Bildern. Wien 1925. Wilhelm Braumüller. VIII i 257 str. Cj. M. 5.—.

U ovoj svesci skupljeni napisi ukazuju nam se kao niz posmatranja jedne umne glave, kojoj pokrećuća pitanja vremena i ljudskog roda iznose one ciljeve ljudskoga duha, kojima je vrhunac težnja za saznanjem istine. U njegovim mislenim linijama najbolje je slediti prvom napisu »Meine Wege und Ziele«, koji se ima smatrati testamentom samoizlaganja njegove filosofije. I iz ovih skupljenih sastava vidi se, da se polazne i spojne tačke njegovoga sistema nalaze u oblasti psihologije i teorije saznanja, kojima se kao sporedna grana pridružuje etika, a središnja tendencija mu je u pravcu socialne etike. I o pedagoškim nazorima Jerusalema mogu se ovde čitati neki napisi, u kojima je iznesena sa svekolikim oduševljenjem idealna slika učitelja. I pokraj dubokih misli sastavi su napisani lako razumljivim jezikom, koji će razumeti i poučiti se otuda i oni, koji nemaju posebnog filosofskog obrazovanja.

Willmann, Otto: Die wichtigsten philosophischen Fachausdrücke in historischer Anordnung. München 1923. Kösel & Pustet. 136 str. Cj. M. 1'10.

Lako razumljivo tumačenje najvažnijih filosofskih termina sa zbijenim nacrtom istorije filosofije organski povezano nalazi se u ovoj knjižici. Kao dopuna svakoj istoriji filosofije ona je dobrodošla svakom obrazovanom čoveku.

Toischer, Wendelin: Geschichte der Pädagogik. München. Kösel & Pustet. 198 str. Cj. M. 1'60.

Pisac se razume u tome, da ukratko daje jasnu sliku o većim odsecima vremena. Zato što ukupnu obrazovanost uvlači u krug svojih posmatranja, naročita je odlika njegove knjižice. Najviše mesta daje opravdano razviću u mlađoj epohi, a iz prošlih vremena ističe naročito one činioce, koji su i za sadašnjost od velikog značaja. Na str. 7. ff. raspravlja se o pedagogici u Jevreja. Ko želi dobiti pregled o istoriji pedagogike, naći će ovde pouzdanog vođa.

Deutinger, Martin: Ueber das Verhältnis der Poesie zur Religion, neu herausgegeben und eingeleitet von Karl Muth. München. Kösel & Pustet. 125 str. Cj. M. 1'—.

Ova je predavanja držao godine 1862. Martin Deutinger u Odeonu u Münchenu. U štampu ih je dao Muth sa izvrsnom propratnicom, koja oplođuje sadašnjost. Ova je Estetika bezuslovno originalna i mi naglašavamo sa Muthom, da ova predavanja o odnošaju poezije prema religiji rasvetljaju, uznose, a gde treba i krče put. Naravno da se ovde pominje i poezija Biblije na str. 79 ff. Za pohvalu je uzvišenost ovog izlaganja.

Meffert, Franz: Naturwissenschaft und Gottesglaube. Vier Nr. der Apolog. Volksbibliothek Cj. M. —40.
— — : Die Bibel. Vier Nr. der Apolog. Volksbibliothek. Cj. M. —40.

- — : Der Mensch und seine Seele. Fünf Nr. der Apolog. Volksbibliothek. Cj. M. —50. M. Gladbach 1923. Volksvereinsverlag.
- — : Bankrott der freidenkerischen Weltanschauung. Vier Nr. der Apolog. Volksbibliothek. Cj. M. —40.
- — : Das Freidenkertum und seine Forderungen. Vier Nr. der Apolog. Volksbibliothek. Cj. M. —40.
- — : Sozialdemokratie und Religion. Eine Untersuchung der sozialdemokratischen Praxis und Theorie. M. Gladbach. Volksvereinsverlag G. m. b. H. 128 str. Cj. M. —80.

Prvih pet svezaka sadrže lako i lepo napisana, opće razumljiva predavanja, koja su namenjena čitaocima iz velike javnosti. Ona raspravljaju probleme, koji svakodnevno zanimaju obrazovane i načitanu ljude, zato će svako s radošću uzeti u ruke ove sveske, da iz njih uči, crpe i eventualno koriguje svoje dosadajne veri neprijateljske nazore. Ova su predavanja podesna, da prodru u široke krugove, a njihova niska cena bezuslovno će doprineti, da se što većina rasprostru. Još napominjemo, da se svako pojedino predavanje može posebno kupiti za minimalnu svotu od 10 pfeniga. Svako predavanje obuhvata 16 strana. Ove sveske sadrže sledeća predavanja. Prva sveska: Ima li Boga? Je li Bog stvorio svet? Je li čovek postao od majmuna? Čudo. U drugoj svesci su: Biblija i prirodna nauka. Vera i otkrivenje. Je li Biblija reč Božja ili delo ljudsko? Zabrana Biblije katoličke crkve. Treća sveska sadrži: Ima li čovek dušu? Onaj svet. Moderno videnje duhova. Životinja i njen razum. Pametne životinje. Četvrta sveska donosi: Slobodoumlje i njegova veroispovest. Ima li morala bez Boga? Je li bezverni moral zamena verskog morala? Pogled na svet. A peta sveska sadrži: Sahranjivanje mrtvaca — spaljivanje mrtvaca. Simultana škola. Odvajanje države i crkve. Potonje navedena knjiga: »Sozialdemokratie und Religion« od istog pisca raspravlja u ovom okviru: »Je li religija privatna stvar?«, pa se razračunava sa učenjem socialne demokratije, oprovrgava ga, dokazuje njegovu netačnost i ništavost za opstanak čovečanstva, opisuje versko neprijateljstvo socialne demokratije, iznosi dokaze protiv njezinih tvrdnja i pokazuje rečitim načinom opasnost, koju sadrži njeno učenje. I ova je knjiga napisana popularno.

Koppers, Wilhelm: Die Anfänge des menschlichen Gemeinschaftslebens im Spiegel der neueren Völkerkunde. M. Gladbach. Volksvereinsverlag G. m. b. H. 192 str. Cj. M. 1:80.

Ova knjiga se razračunava naročito sa socializmom i sa njegovim od stare metode pozajmljenim učenjem. Iz nje upoznajemo prarode i harmoniju njihove kulture, koja je uništena razvićem posle nje. Izlaganja Koppersova iznose nam čitavu kulturnu istoriju čovečanstva, naročito u poglavljima: Početci privrede. Prvi oblici svojine. Praporodica i pradržava. Početci vere i morala, pa poziva čisto hrišćanski Zapad protiv evolucionizma, socializma i

protiv Spenglera. Čudnovato je, da Koppers i ne pominje Bibliju, a ne zna ništa ni o starom Jevrejstvu.

Ehrenstein, Albert: Menschen und Affen. Berlin 1926. Ernst Rowohlt. 164 str. Cj. M. 5.—, vez. M. 6.— i 6·50.

Ova ukusno izrađena knjiga sadrži rasmatranja, koja je Ehrenstein pribeležio 1910.—1925. godine. Ali se sa mnogo reči malo kaže i tek sa mukom možemo razaznati sadržaj pojedinih rasmatranja. On govori i o Jevrejstvu i Cionizmu: O prvome blasfemije, o drugome nerazumevanje. U čitavoj knjizi podesna je samo kritika o sadanjim pojavama i savremenima. Da je knjiga bolje napisana, nego što je tako lepo štampana, mi bismo, čitajući ju, imali više radosti.

Bavink, Bernhard: Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaft. Eine Einführung in die moderne Naturphilosophie. 65 Abbildungen. Leipzig 1924. S. Hirzel. 470 str. Cj. M. 8.—, vez. M. 10.—.

Moderna prirodna filosofija raspravlja opće probleme u tesnoj vezi sa ispitivanjem prirode i njegovim rezultatima. Ona se trudi pre svega, da utvrdi upliv prirodnih nauka na pogled na svet, i da istraži, u kom je odnosu poznavanje prirode sa drugim oblastima kulture, a naročito sa umetnošću, religijom i moralom. Prikladna, lepo i jasno napisana knjiga ova iznosi čitaocu rezultate moderne fizike, hemije, biologije, astronomije i geografije, pa ga prati do problema, koji sada zanimaju istraživače. Tako dobijamo opću sliku sa istaknutim pojedinostima današnjeg poznavanja prirode i napretka, koji je učinjen za potonjih stotinu godina. Posvud se podrobno pominje odnos ovog saznanja prema poslednjim pitanjima ljudskoga duha. Bavinkovo stanovište u teoriji saznanja jeste kritički realizam. Tri su osnovna tipa za pogled na svet: Teizam, Panteizam, Ateizam. Panteizam je svet uzet kao celina, veliki organizam, kog jedni, kao Spinoza i Fechner, zamišljaju svesnim, a drugi, kao n. pr. Hartmann, zamišljaju polusvesnim ili sasvim nesvesnim; prvi se približuju Teizmu ili su mu potpuni privrženici, a potonji su tik do Ateizma. Obični Teizam, t. j. predstava o Bogu »čoveka iz naroda«, predstavlja Boga kao konstruktora, mehaničara i navijača velikog svetskog sahata. Zavidljuje nas i vredi, da u ovom tako valjanom i vrsnom delu moramo da čitamo netačnu i pogrešnu tvrdnju, kao da je ovo stanovište o mehaničaru i navijaču sahata pravi jevrejsko-materialistički Deizam. Uostalom od Bavinka se ne može tražiti, da je upućen i u jevrejsku versku filosofiju. Ali se on već iz psalmova i jevrejskog molitvenika mogao uveriti, da baš Jevrejstvo vazda i sa najvećim naglaskom ističe misao imanencije, t. j. misao, da je Bog u stvarima, koje se promeruju, tako da se ona duboko ukorenila čak i u pobožnosti jevrejskog prosečnog čoveka, pa je našla odjeka i u jevrejskoj narodnoj pesmi i poslovi.

Jacob, Georg: Der Einfluss des Morgenlandes auf das Abend-

land vornehmlich während des Mittelalters. Hannover 1924. Orient Buchhandlung Heinz Lafaire. 98 str. Cj. M. 2'80, vez. M. 3'50.

Podstrekljivo izložen skup svih, svetovnjaku većinom nepoznatih, utecaja Istoka na našu današnju kulturu. Ne samo glasovno pisanje, pišaće gradivo, brojke, igre, barut, začini i dr. da potiču većinom otuda, nego i među našim rečima i mislima ima mnogo istočnjačkih pozajmica. Autor ukazuje na jevrejsko poreklo mnogobrojnih nemačkih imena, pismena i lirike, kao i na višestruki odnos savremenih obrtaja govora i poslovice prema Bibliji. Ali je svakako pogrešno dovođenje dana odmora od babilonskog Šabata, koji je dan žalosti, nasuprot biblijskom Sabatu kao danu odmora. Kao nedostatak napominjemo, da jedan deo prava, naročito rasprostrti formulari dokumenata, nije ovde pomenut kao pozajmica iz babilonskoga, odnosno jevrejskoga.

Macready, John: Der Aufgang des Abendlandes. Leipzig. Wilhelm Borngräber. 667 str. Cj. M. 10'—, vez. M. 12'—.

Pred nama je jedna osobena knjiga sa filosofijom, punom temperamenta i humora. U njoj prevladuje momenat borbe kako u sadržaju i stilu, tako i u jeziku i obliku. Macready pobija teoriju o propasti Zapada sa obilatim gradivom i sa mnogo argumenata. Naročito se je okomio na Darwiniste, materialiste i prirodnjake. Ludilo evolucije on hoće da uništi vrlo duhovitim oružjem, što je mahom razumljivo. Ovaj engleski filosof, koji svoje delo nemački piše, trudi se svestrano i svim oružjem svoje filofske i naučne spremne, da obnaži i iskoristi slabosti učenja o majmunskom poreklu čoveka, pri čemu su zoološki i antropološki argumenti i najzanimljiviji, i najubedljiviji. I verskim se problemima zanima mnogo ovaj satirički filosof. Mnima propast Zapada njemu je tek izraz imanentne pravde. Uskrsnuće Zapada vidi Macready u verskom preporodaju. Ovo je jedna problematična, vrlo zanimljiva knjiga, koja nas drži u zapetosti, i ima vrlo mnogo dobroga, duhovitoga, novoga i podstrekljivoga.

Lüttge, Willy: Die Dialektik der Gottesidee in der Theologie der Gegenwart. Tübingen 1925. J. C. B. Mohr. 27 str. Cj. M. 1.—.

U krizi naše kulture ističe se problematika Hrišćanstva. Nemoguće je Hrišćanstvo verski osvetovnjačeno i bogoslovski vezano istorizmom i relativizmom. Zabudna tendencija spisa na ovom polju kritički se osvetljuje, te se pokazuje, da je takva bogoslovija opasnost. Predavanje nam iznosi unutarnje razračunavanje sa pitanjima, koja se ovde nameću.

Pick, Georg: Die Gestalt des werdenden religiösen Geistes. Tübingen 1925. 52 str. J. C. B. Mohr. Cj. M. 1'20.

Ovaj spis pokušava da prati osnove nove orientacije u ukupnom razviću vere, uzajamne obaveze duha i duše, zatim posledice ove za suštinu duše i za pogled na svet, koji je s njom u vezi, kao i eventualni opći oblik verskih zajednica.

Burckhardt, Georg: Ursprünge menschlicher Weltanschauung in altorientalischer Welt schöpfungs- und Schicksalsdichtung. Eine Rede. Tübingen 1925. J. C. B. Mohr. 32 str. Cj. M. 1'20.

Na primeru staroindanskog i babilonskog duhovnog razvića pokazuje se, kako put vodi od mitusa do apstraktnijih tumačenja sveta, pa se iznose prvobitni osnovni tipovi slike sveta i shvaćanja života, a svagda sa pogledom na ono, što sada živi.

Brunner, Constantin: Deutschenhass, Judenhass und Judenhass der Deutschen. Berlin. Oesterheld & Co. 77 str.

O ovom delu Brunnera smemo reći, da je iz njega proizišla knjiga od velikog značaja, delo, koje neumoljivom ljubavlju ka istini i genialnom snagom mišljenja, otmenije i dublje od svih spisa raspravlja ne samo o Jevrejima, nego ujedno i o državi i političkim strankama. Ko god ponavlja često čuveno prebacivanje, da je Jevrej kukavica, bez domoljublja prema svojoj zemlji, taj neka čita, kako Brunner ljubi svoju domovinu i njene velike muževe, ne bi li jednom za svagda umuknulo ovo prebacivanje. Preporučujemo na čitanje ovu zanimljivu knjigu.

Lewinsohn, Richard (Morus): Jüdische Weltfinanz? Berlin-Hamburg 1925. Hoffmann und Campe. 110 str.

Internacionalnom antisemitizmu sa njegovim parolama u ovoj se knjizi zabada mač u grudi, ne bi li mu se zadao samrtni udarac. Poznato antisemitsko prebacivanje, kao da Jevreji isisavaju i gospodare svim narodima sveta, oprovrgava se u ovim poglavljima: »Jevrejsko vladanje svetom. Internacionalna kapitala. Bogatstvo Jevreja. Jevreji kao ratni bogataši. Jevreji u politici.« Posle ozbiljnih pokušaja pisac dolazi do rezultata, da je u privrednom razvoju potonjih decenija manji bio utecaj i najpoznatijih i najčuvenijih Jevreja. Ovu knjigu treba čitati i rasprostrirati.

Koigen, David: Apokalyptische Reiter. Aufzeichnungen aus der jüngsten Geschichte. Berlin 1925. Erich Reiss. 252 str.

Nemoguće je dati spisak sadržaja ove knjige, koja raspravlja toliko tema, da bi nabranje ili ukratko izlaganje njihovo zapremilo nekoliko strana. Pojedina poglavlja nisu za sebe jedinstvene povesti ili priče, nego nepovezani listovi dnevnika, koji događaje 1914.—1924. godine, a naročito 1917.—1921. godine, iznose, opisuju i izlažu na mahom osobeni način. Ruska istorija, razne revolucije i njihove sporedne pojave, položaj Jevreja, njihova sudbina, njihova potištenost u ovoj državi naročito se iznose u nekoliko važnih karakternih crta. Koigen je okretan pisac, koji ume da izdvaja jezgro stvari iz okolnih pojava.

Seeberg, Reinhold: Zum Verständnis der gegenwärtigen Krisis in der europäischen Geisteskultur. Leipzig 1923. A. Deichert. 136 str. Cj. M. 3.—.

Ponosit natpis i slavan hrišćanski bogoslov u Nemačkoj. Ali nas čitanje razočarava. Ne radi se ovde o razračunavanju sa

problemima, nego o skiciranju uobičajenih nazora o kulturi i nauci. Nas zanima prirodno pre svega 3. deo: »Antisemitizam, Jevrejstvo i crkva.« Ovaj je deo napisan sa nemačko-nacionalnog stranačkog gledišta. Tu su stare fraze: Jevrejstvo je internacionalna struja, igra merodavnu ulogu u revolucionarnom pokretu, misli o sebi da donosi svetlost, da je uzvišeno nad svima narodima i večnim poretkom pozvano, da upravlja svetom. Na ovaj način Seeberg se ukazuje kao pravi Antisemit.

Lippert, Peter: Von Seele zu Seele. Briefe an gute Menschen. Freiburg i. Br. 1926. Herder & Co. VI i. 272 str. Cj. vez. M. 3'40.

Ova pisma raspravljaju mnoge verske probleme modernog katolika sa razumevanjem i ljubavlju jasnim načinom. Mnoga pisma, kao n. pr.: Molitva, strah od greha, ljubav među narodima, vaspitanje ka ljubavi i dr. veoma su zanimljiva i za nekatolike.

Ledroit, Johannes: Frühschein der Kultur. Bilder aus Vorgeschichte und Urzeit. Mit 73 Bildern. Freiburg i. Br. 1926. Herder & Co. X i 258 str. Cj. vez. 4'80.

Ovo nas delo na mahom osobit način odvodi u oblast znanja iz pra- i predistorije čovečanstva Srednje Evrope. Pre svega pisac stvara sebi svagda naučno tačnu, ali neobično jasnu osnovu o svakom odeljku, o kom će raspravljati. Zatim novelist počinje svoj posao i izlaže vrlo zanimljivo i živahno život i rad pra- i prirodnih naroda. Najpre poglavito lovačke prizore, pa onda kulturne opise, a docnije, kad otpočne borba za život, hrvanje i borenje naroda iz predistorijskog vremena i umetnost svake epohe, koja se izlaže. Ova je knjiga prijatna, puna uživanja i ujedno poučna lektira.

Rosenblatt, L.: Perez Smolenskin. Einige Grundzüge seiner Zeit, seines Lebens und seiner Wirksamkeit. Berlin. C. Boas Nachf. 22 str. Cj. M. —50.

Ovde se izlaže život regeneratora novohebrejskog jezika, slavnog urednika veoma cenjenog Hašahara, i preteče Theodora Herzla u natpisu označenim načinom.

צוואת מהר"ר יחזקאל זצ"ל שהיה אב"ד בשלש קהילות אלטונה המבורג וואנזבעק. נדפס בפעם ראשון באמשטרדם בשנת תק"י ועתה נדפס מחדש ע"י שלמה בן מהר"ר אהרן מארקוס. Hamburg 36, 1925. S. Marcus. 16 str. Cj. M. 1.—.

U ovom izdanju je Testamenat R. Ezehiela Katzenellenboga, rabina triju općina (Altone, Hamburga, Wandsbecka). On sadrži naredjenja i savete, kao obično testamenti velikih učitelja Talmuda. U dodatku je veliki pogrebni govor njegovog učenika, R. Leba Pregira.

Specht, Richard: Franz Werfel, Versuch einer Zeitspiegelung. Wien 1926. Paul Zsolnay. 328 str.

Ova knjiga sadrži mnoštvo zanimljivih posmatranja o naj-

novijim pojavama nemačke literature i objašnjava način jevrejskog utecaja. Želja, da se mislima prodre u suštinu svega, radost zbog diskutovanja, padanje u malodušnost, življenje u svetu snova — sve to čini biće Werfelovo i oseća se u njegovu pesništvu. Jevrejsko-asimilatorska duhovna produkcija obasjava put Werfela od »Weltfreund« do »Paulus unter den Juden«.

Lebensideale der Menschheit. 1. Heft: **Preuss, Hans**: Dürer, Michelangelo Rembrandt. 58 str. Cj. M. 1.—, vez. M. 1'75. 2. Heft: **Grützmacher, K. H.**: Konfuzius, Buddha, Zarathustra, Muhammed. 92 str. Cj. M. 1'50, vez. M. 2'25. 3. Heft: **Preuss, Hans**: Bach, Mozart, Wagner. 78 str. Cj. M. 1'25, vez. M. 2'10. 4. Heft: **Preuss, Hans**: Luther, Calvin, Loyola. 59 str. Cj. M. 1.—, vez. M. 1'75. Leipzig 1922. A. Deichert.

Prva je knjiga isto tako bogata u mislima, koliko je savršena oblikom. Svaki red odaje istoriskog mislioca, znalca umetnosti, veštaka u jeziku. — Polazeći od misli, da je vrhunac čovečanske istorije u istoriji životnih ideala i od ovih formiranim stilovima života, pokušava pisac druge sveske, da izloži životne ideale osnivača vera: Konfucija, Bude, Zarature i Muhameda, kako bi na istima učinio vidljivim kineski, indanski, persijski i arapski životni stil. Spis odgovara potpuno svojoj zadaći, jer se izlaganje uopće temelji, na najboljim radovima stručnjaka. — Pisac treće sveske prodire duhovitim rasmatranjem u suštinu triju velikana, pokazuje njihovu silnu borbu i ideal, koji ih ispunjuje, te pobjedu njihove jake ličnosti. — Izlaganje četvrte sveske je, kao i u ostalima, uopće razumljivo, bogato u bojama, odmereno, te se stara, pri svem živom i zanimljivom stvaranju, da bude strogo pravedno u suđenju.

Lewisohn, Ludwig: Gegen den Strom. Eine amerikanische Chronik. Uebersetzt von Thea Wolf. Frankfurt a. M. 1924. Frankfurter Societäts-Druckerei G. m. b. H. 300 str.

U ovoj knjizi imamo sliku Jevreja, koji je poreklom iz Nemačke i potpuno je odnarođen. Verski potpuno otrgnut, on kao dete pohađa presbiteriansku školu, dolazi u savez Katolicizma, ali je ipak njegovo rođenje uzrok, te ne može da se skraši ni na jednoj univerzi, kraj svih svojih izvrsnih radova, nego ga posvud odbijaju, i ako je demokrata. Užasan podvojeni život, što ga vodi ovaj Jevrej, koji po krvi pripada svome narodu, a po suštini vere je otpadnik, naročito nas uzbuđuje kao Jevreje. Međutim je Lewisohn neumorni borac za pravu slobodu i ukazuje Americancima sadašnjosti, sa neustrašivim istinoljubljem, njihovu vernu sliku, šiba pritvornost i šupljinu u znanju, a zalaže se za prave ideale.

ה'רמ"ז שוב: חלומות הילדות אנרות לילדי ישראל. הרמון: י' צ' רמון וי' פינק. בסוף הספר מלון. Frankfurt a. M. L. Sängler. 74 str.

Neke pripovetke Švabove poznate su već našoj mladeži preko časopisa »Haaviv«. Rimon i Fink preveli su ih na hebrejski,

kako bi spojili prijatno sa korisnim. Na kraju knjige je na 14 strana sastavljen spisak reči, čime su deci otklonjene svekolike teškoće. Pripovetke su iz jevrejskog života ili su crpljene iz kruga priča i kadre su oduševiti mladež za jevrejski život.

Abeles, Siegfried: Das lustige Buch fürs jüdische Kind. Buchdecke und Illustrationen von Willy Braun. Breslau 1926. Jakob B. Brandeis. 125 str.

Abeles, Siegfried: Tams Reise durch die jüdische Märchenwelt. 25 Kindermärchen nach jüdisch-volkstümlichen Motiven. Illustriert von F. V. Kosak. Breslau. Jakob B. Brandeis. 99 str.

Nije lako pisati jevrejsku knjigu za male i najmanje. Tu se treba obazreti na mnogo što-šta. Pre svega naročito na unutarnje stanje jevrejskog deteta. Ne manje je teška tendencija ovakvih knjiga, da se stvori dopuna i prematežina za nejevrejsko vaspitanje. Dete, kome je u prvom redu namenjena ovakva knjiga, ili nikako ili u maloj meri poznaje jevrejske obrede i narodne običaje. Zato valja detinju dušu ispuniti jevrejskim vrednostima, razbuditi im ljubav za jevrejsko znanje. Sa jevrejske se strane, sa tendenciom svesnog jevrejskog utecanja, dosad vrlo malo radilo. Prema tome je veliki uspeh, ako knjiga za jevrejsku mladež ma i upola svoju zadaću ispuni. Ali knjige za mladež Siegfrieda Abelesa ispunjavaju svoju zadaću potpuno. Pisac poznaje pre svega mentalitet i potrebe jevrejskog deteta, kome njegove knjige svojom neusiljenom metodom pričanja posve odgovaraju. Razne pripovetke uvode dete vrlo dobro u jevrejske misli i osećaje veštom primenom oprobanih pedagoških sredstava. Izrada i ilustracije su vrlo lepe. Želeti je, da vrlo mnoga naša deca dobiju ove knjige na čitanje.

Brod Max: Reubeni, Fürst der Juden. Ein Renaissanceroman. München 1925. Kurt Wolff. 524 str. Cj. vez. M. 8.—

Mladome dečaku Davidu, sinu nekog znalca Talmuda u Pragu, postalo je Ghetto pravo mučenje. Mladi David, još dete, buni se protiv zagušljive, neutešne, ropske atmosfere Ghetto-a. Strahovita je svakidanja borba sa samim sobom. Brod se razume u tome, da nam izlaže ovu borbu deteta Ghetto-a, čežnju za suncem, vazduhom i snagom, ovu borbu sa i oko greha! Posle teških razočaranja on putuje na Istok, da potraži 10 izgubljenih plemena Israelovih. On nalazi u pustinji Arabije slobodnu kraljevinu Jevreja, koji nose oružje. Tamo u kraljevini Habor, skroji on gigantski plan, da odvede jevrejski narod u njegovu staru zemlju, Palestinu. Kao David Reubeni, knez Jevreja, brat Josipa, kralja Habora, i kraljevski ambasador, dolazi on u Evropu, dobija pomoć pape i pridobija kralja Portugalije. Jevrejska vojska, potpomognuta Portugalijom, treba da pođe na Turke, da osvoji Palestinu Jevrejima. Bezuspešno propada kako on, tako i njegov verni učenik, Molho, i to: jedan na glomači, a drugi, Reubeni, umire u groznim tamnicama Inkvizicije. U ovom se romanu na-

lazi gradivo za veliki ep jevrejske prošlosti. Iz tame jevrejske istorije Brod je izneo misterioznog, pustolovnog Davida Reubeni-a, mesiju XVI. stoleća, pa ga je sa velikom ubedljivošću tumačio i uobličio. Onima, koji su iz ono nekoliko stranica kod Grätza (Geschichte der Juden IX. str. 218. ff.), posvećenih ovoj epizodi hteli nešto saznati o Reubeni, ali ne moguše, sad je pomoženo. Ovaj roman je od važnog značaja i u sadašnjosti. Jer čitav način problematike Brod je tako savremeno, mahom u jevrejskom duhu izveo, da nam se ovaj roman renesanse čini posve romanom sadašnjosti.

Bernhard, Emil: Die Jagd Gottes. Drama in fünf Akten. Berlin, Volksbühnen-Verlags- und Vertriebs-G. m. b. H. 118 str. Cj. M. 2:40, vez. M. 3:50.

Anonimnom piscu ove drame mi smo češće imali prilike, da se divimo. Vazda smo se divili njegovim mislima i načinu izražaja, njegovoj hrabrosti da ne prećuti istinu, njegovom divnom stilu i umetnosti izlaganja. Pa ipak ova drama nadmaša sve pređašnje radove, ona je remek-delo dramske umetnosti, a ujedno prvoklasni kulturnoistoriski spomenik. Komad se odigrava u jevrejskom selu visokih Karpata. Cela je općina sakupljena u prastarog Sinagogi. Ružeci Jevreje kozački se general oprašta, ali obećava, da će opet doći, da ih dalje kinji. Iznenada se javlja u Sinagogi jedan stranac, koji se izdaje za glasnika dolazećeg Mesije i skuplja velike priloge za Mesiju. Narod mu veruje, samo je rabin nepoverljiv. Sve dragocenosti i adidare, koji su preostali Jevrejima iza kozačke pljačke, oni su doneli i predali ih strancu. Ovaj zaluđuje općinu, obećava da će Mesija noćas doći, općina je grozničavo uzbuđena i sprema se; ali se odjednom razočarava, jer vidi da je nasela jednom varalici. Na svršetku se opet javljaju Kozaci. Sve je ovo slika mnogo maltretovane mase, koju snalazi nesreća za nesrećom, najzad postaje lakovernom, hvata se i za slamku, a sve u nadi, da će se izbaviti. Zato se zaista može nazvati dramom verske strasti, sumornom slikom, koju je nacrtala remekumetnost dramatičara. Dramsko dejstvo i zapetost obilno su ovde zastupljeni. »Deutsches Theater« u Berlinu i »Städtische Bühne« u Frankfurtu a. M. već su je sa mnogo uspeha davali, te će uskoro biti poznata na svima pozornicama.

Levy, Wilhelm: Israelitische Predigt-Bibliothek. Periodisch erscheinende Sammlung ausgewählter Predigten. 4 Hefte. Berlin. C. Boas Nachflg. Svaka sveska M. — 50.

Prva sveska sadrži duhovitu besedu na prvi dan praznika Pesah od I. Weinberga, koja je prevedena sa hebrejskog originala. U drugoj svesci su dve besede za praznik Šebuot od Dr. E. Hallevy i Zadoc-Cahna; u trećoj su 3 privesstva, a u četvrtoj svesci je jedna beseda od Zadoc-Cahna za Roš-hašanu i jedna od I. Libermanna za Jomkipur. Sve su besede pune sadržine i imaju svekolike vrline besede, zbog kojih su lepe i dopadljive, poučne i privlačne.

Dederichs, Wilhelm: Predigt — Gedanken. Skizzen zu kurzen Ansprachen für alle Sonn- und Feiertage des Kirchenjahres. Freiburg i. Br. 1926. Herder & Co. XII. i 104 str. Cj. M. 1'80, vez. M. 2'30.

Ovo su duboke misli, jasno i oštro disponovane, u ugladenom i aktuelnom obliku izražaja. Čudnovato je, da se navodi uzimaju samo iz Evangelija, a nikad iz Starog Zaveta.

Schalom, Asch: Ein Glaubensmartyrium. Erzählung. 239 str.
 — —: Die Zauberin von Kastilien. Erzählung. 183 str.
 — —: Mottke der Dieb. Roman. 456 str.
 — —: Onkel Moses. Roman. 270 str.
 — —: Der elektrische Stuhl. Roman. 175 str.
 — —: Joseph. Eine Hirten-Legende in 5 Bildern. 74 str.
 — —: Mottke der Dieb. Ein Volksstück in einem Vorspiel und drei Akten. 79 str. Berlin. J. Ladischnikow Verlag.

Skupljena dela Schalom Ascha izdaje sada Ladyschnikovo izdavaštvo u Berlinu, koje stiče time naročitu zaslugu za jevrejsku književnost. Izdanje je vrlo lepo i dobro, te odgovara svim zahtevima moderne knjige. Istorisku pozadinu imaju dva romana i to prvi, koji izlaže versko mučeništvo iz 1648.—9. godine na osnovu dokumentarnog istraživanja, a to je vreme strahota kozaka Hmeljničkog. U obzir se uzimaju istoriske činjenice i podatci. Pojednostiti je dao sam Asch. Drugi roman priča nam iz istorije Jevreja u Rimu u 16. stoleću za vlade pape Pavla IV., na koji način je sveta Inkvizicija tamanila život Jevreja, trudeći se, da što većma šikanira Jevreje. Glavni tipovi su, suprotno prvom romanu, tvorevine piščeve mašte, kao i ispričani događaji, ali su se oni u tadanjoj atmosferi mogli svakako zbiti, pa su se zaista i zbili. Treći roman iznosi pustolovne doživljaje mladog Mottke-a, koji već kao dete počinje borbu za život, pa se uzaludno trudi po blatu starogradskih ulica Varšave, da se probije kroz svet. Zatim dolazi roman iz života poljskih Jevreja u New-Yorku. Peti roman priča nam tragičnu sudbinu jednog nevino osuđenog bankara u New-Yorku. Poslednje dve knjige sadrže drame, naime u »Josif«-u pastirsku legendu u pet slika sa biblijskom pozadinom, a poslednja istoimeni roman kao komad iz naroda. Svi radovi Schalem Asch-a nose obeležje bezuslovne romantičke sentimentalnosti, koja ih prožima. Ta predanost sentimentalnosti u jevrejskom biću jeste pretežna crta u stvaranju Asch-a, ona je njegove književne proizvode obogatila sa onim skicama iz jevrejske prošlosti, koje privlače čitaoca i imaju jevrejsko-propagandističko dejstvo. Književni proizvodi Asch-a u Americi obilati su i kreću se u oblasti zabave. Ali u svakom romanu ima mesto, gde izbija Aschova prirodna romantična sentimentalnost, koja osvaja. Otuda Asch spada među najpopularnije književnike jevrejske književnosti.

Schalom, Alechem: Die erste jüdische Republik. Novellen. Berlin 1925. Oesterheld & Co. 218 str.

Utirač puta za vedar, humora pun stil u žargonskoj književnosti osmehuje se iz ovih novela (prva i najveća nosi gore navedeni natpis), te se od sveg srca smeje tako, da se mora zasmejati svako, ko ga čuje. Ali i satiričnu sliku kulturne pocepanosti jevrejskog naroda izlaže nam Šolem Alehem u ovim pričama. Časno ime: »jevrejskog Marka Twaina« zasluguje on i ovom zbirkom, koju imamo u lepom prevodu. Neka je toplo preporučena svakom, ko hoće da se nasmeje.

Perez, Jizchok-Lejb: Die Zeit. Novellen. Deutsch von Alexander Eliasberg. Berlin. Benjamin Harz. 316 str. Cj. vez. M. 5.—.

Pripovesti od Perez-a daju nam odveć zanimljiv uvid u verske predstave, nazore i navike Ghetto-a. Ove novele, koje su uređene po jevrejskim prazničkim danima, odnosno čiji je sadržaj u vezi sa ovim danima, prvoklasna su umetnička dela. Ime pisca je u krugu jevrejskih čitalaca osvojilo takvo mesto, da se svaki rado maša za njegove knjige, ne bi li tako ušao u krug misli, koji je ovde kod nas nepoznat, pa zato privlači.

Zapletal, Vinzenz: Mose, der Gottsucher. Kulturgeschichtliche Erzählung aus dem alten Aegypten. 365 str. Cj. M. 4.60, vez. M. 6.60.

— — Jephthas Tochter. Kulturbilder aus der Frühzeit des jüdischen Volkes. 332 str. Cj. vez. M. 6.—.

— — David und Saul. Kulturgeschichtliche Erzählung aus biblischer Zeit. 399 str. Cj. vez. M. 6.60.

— — David und Bethsabe. Kulturgeschichtliche Erzählung aus biblischer Zeit. 399 str. Cj. vez. M. 6.60. Paderborn 1925. Ferdinand Schöningh.

Svrha je ovim biblijskim romanima, da se toli zapostavljeni i zanemareni Stari Zavet učini pristupačnim širim krugovima. Hoće li se tim romanima ova svrha i postići, pitanje je. U prvom se romanu izlaže život Mojsija, tog najvećeg čoveka, koji je ikad živio u svetu. Pričanje nije verno biblijskoj povesti. To ne bi bila pogreška, jer i jevrejske bajke pričaju život Mojsijev različito od Biblije, koja ga ulepšava, pravi uzvišenim, tako da je ličnost Mojsijeva još u detinstvu nadmašala svoje vršnjake u mnogom pogledu. U ovom romanu mnogo mu je oduzeto, on je čovek kao i svi drugi. Često imamo utisak, da Zapletal zna i upotrebljava jevrejsku priču, ali se ubrzo opaža zabluda. Pomajka Mojsijeva zove se ovde Merit, a ne Bitja kao u Bibliji. Drugi deo ovog životopisa još nedostaje, možda će on dati bolju sliku Mojsija. Naprotiv romani o Davidu vazda su verni biblijskoj povesti. Biblijske vesti o jedinstvenom velikom kralju dobro su iskorišćene, te su ličnostima davane samo onakve crte, koje tačno odgovaraju starom vremenu. Sa ova dva romana našle su biblijske povesti dobro

rasprostiranje. U svakom se vremenu Palestina očigledno izlaže, te se vidi marljiv rad znanjem bogatog stručnjaka, koji pruža obilato kulturno-istorisko gradivo. Mi držimo, da su se mogle skratiti mnoge priče o ratovima, koje su i onako skoro sve jednake, te da se čitalac ne zamara. Zapletal, neka mu je na čast, uopće je nepreokupiran, ali njegovo hrišćansko gledište ipak jasno izbija na kraju povesti o Davidu. Ovih pet redaka trebalo je izostaviti. — Najbolji Zapletalov roman po našem mišljenju je »Jephtas Tochter«. Ovde se očiglednim načinom izlažu kulturne prilike za vreme sudija. Momenat pričanja dolazi ovde obilato do izraza, te se često divimo živom izlaganju. Istoriski se pogled nesumnjivo proširuje ovim romanom. Zato se može ova knjiga dragocenom označiti.

Spillmann, Joseph: Lucius Flavius. Historischer Roman aus den letzten Tagen Jerusalems. Freiburg i. Br. 1926. Herder & Co. Erster Band 348 str. i 2 nacrt. Zweiter Band 347 str. i 1 nacrt. Cj. vez. M. 740.

Naslovni junak je uzorno lice, plemenita ratnička priroda. Pavle, s kojim zajedno čami u tamnici, krsti ga. On uzima, kao legat, bitnog udela u razorenju Jerusalema pod Titom. Već time je kazano, da se roman odigrava u vrlo burnom i zanimljivom vremenu. Mi se upoznajemo sa pokvarenošću rimskoga sveta i sa rdavim domazlukom pod Neronom, isto tako sa životom Rimljana u taboru i sa antičkom opsadom. Najzad nam se iznosi pred oči užasna slika razorenja Jerusalema, nacrtana umetnikom u izlaganju. Roman je napisan radi proslavljanja Hrišćanstva.

Urbanitzky, Grete v.: Mirjams Sohn. Roman. Stuttgart 1926. J. Engelhorn's Nachf. (Romanbibliothek Band 989/90) 284 str.

Mlad Jevrej, prezren u detinjstvu zbog mrlje rođenja, stojeći u borbi za život pred smetnjama, vidi svoju misiju nutar Amsterdamskog Getto-a u XVII. stoleću prema siromasima i bednima, prezrenima i zapostavljenima. Iza starinskih ljudi skrivaju se i danas savremeni tipovi, tako da se roman čita sa izvesnim aktuelnim interesom. Plastično, sa dramatskim dejstvom i izrađenom veštinom izlaže, sa svojih dela poznata, spisateljka socialne borbe starog vremena. Zato se ovaj roman preporučuje kao dobro štivo.

Biro, Ludwig: Die Juden von Bazin. Roman. Uebersetzt von Ernst Lorsy. Berlin. Oesterheld & Co. 346 str.

U ovom romanu izlaže Biro bitisanje jedne jevrejske općine u Ugarskoj za vreme Reformacije. Ovo je vekovna slika krvavo rumene boje, naslikana na natuštenoj osnovi, grozno istinita slika ljudske poživotinjenosti. Zapeštim načinom razume pisac da izlaže ličnosti i prilike. Ova će knjiga zaista naći mnogo prijatelja.

Winder, Ludwig: Die jüdische Orgel. Roman. Wien. Rikola-verlag. 189 str.

Izdavaštvo označuje ovaj roman tragedijom iz Jevrejstva.

Mi bismo ga mogli nazvati nemogućom povešću. U njemu se iznosi život sina namjesnika rabinata u Moravskoj. On polazi rabinatsku školu u Budimpešti, ali pada u moralni kvarež. Posle više godina vraća se doma, gde ga općina, koja zna za njegovu prošlost, uvodi u zvanje umrlog mu oca. Mašti je ovde ostavljeno i suviše široko polje. Kakve veze ima natpis sa sadržinom, nama je nepojmljivo.

Garrod, Richard P.: Echte Jungen. Eine Schüलगeschichte. Aus dem Englischen übersetzt von K. Hofmann. Freiburg i. Br. 1926. Herder & Co. X i 334 str. Cj. vez. M. 4.—.

Zadaća je ovoj knjizi, koja priča nestašluke nekolicine mladića, da svoje mlade čitaoce zabavi, ali ujedno i pouči, pa i moralno i katolički-religiozno vaspita.

Fahsel, Helmut: Gespräche mit einem Gottlosen. Freiburg i. Br. 1926. Herder & Co. VIII i 214 str. Cj. M. 4-20, vez. M. 6.—.

Jedinstvena draž ove knjige u tome je, što zastupnik moderne skepse kuša čvrstoću svoga bezverja na opremi verujućega. Duhovno hrvanje pomoću promene punih razgovora između katoličkog kapelana i bezvernika daje nam delo od velikog dramatskog zamaha, koje popunjava prazninu u svetskoj književnosti.

Salomon, Alice: Kultur im Werden. Amerikanische Reiseindrücke. Berlin 1924. Ullstein. 187 str.

Izatkanje viđenoga sa mislima pomoću zapetog jezika stvorilo je ovu utecajnu knjigu. Ona nam iznosi pred dušu osobenost Amerike i njenih stanovnika i vezuje s tim najozbiljnija pitanja. Putopisi su posvud živo napisani.

JEVREJSKA OTPREMNA KNJIŽARA OSIJEK I, KAPUCINSKA 14

Preporučuje razne knjige jevrejske povijesti, umjetnosti, kao i razne romane jevrejskih pisaca na njemačkom jeziku.

Knjige se dobivaja uz originalne nakladne cijene.

נ א ו ם .

אשר אמר הרב מוה"ר פנחס הלוי קלר נ"י ראש ועד בעד הדת
ותרבות בתוך אגודת הרבנים בממלכת ס.ה.ס. אצל אסיפת הרבנים כיום
ג' וד' לחדש תמוז שנת ה' תרפ"ו בעיר זעמון תע"א.

עלי החובה המכבדת להגיש לפניכם עם מאמר, אשר בו
ידבר אדת שאלות הדתיות והתרבותיות, כאשר עינינו רואות
המצב בענינים האלה בתוך חיי היהודים של ארצנו.

אם רוצים אנחנו לשפט על מראות הדתיות, מוכרחים
אנחנו ראשית לחשב על פעולת הרבנים בחיי קהלותינו. כמעט
כל הערות בשדה הקדש של דתנו הנשגכה יוצאים מזו רוח ולב
הרבנים, אשר מנהיגים עדות של ישראל. אנשי הקהלות, אם
מתעסקים בעניני הדת, פונים את פניהם לרבניהם, אותם
שואלים וממנם הם מצפים תשובה.

בשטה הזאת הייתי רוצה לרומם מראה אחת, אשר אנחנו
רואים לפנינו כמו סימן ואות זמננו ואשר מאורה על דרך
תפקודתנו כמו עמוד אש במדבר החיים. וזאת היא: כמעט כל
הרבנים, אשר היום עומדים במשמרת הקדושה בארצי מלכותנו
מודים והושקפה דבוקת שטה קאנזערוואטיוות. מתוך המלחמות
ונסיונות במשך מאה האחרונה בשנים הכירו הרבנים האמת,
כי הדרך הזוה דרך יחידי של תורה, אשר בו אנחנו יכולים
להציל יסודי האמונה. חברי הנכבדים! אנחנו צריכים לפסע
בדרך הזוה הלאה ובשטה הזאת לשאל ולדרש עוד יותר מן בני
קהלתנו.

הקהלות דורשות בכל פעם מן הרבנים דברים שונים
על שדה תפקודתנו, הרבה פעמים גם דברים בלא חכמה ובלא
יסוד. הסבה הזאת לא טובה ולא יפה היא. אנחנו צריכים
להיות דורשים בשם ה' ובשם תורתו. צריכים אנחנו להרים
מולנו ולדרש בלא הפסק ובלא הנחה, כי תקוני כשרות יהיו
בקהלותינו למעלה מי כל ספק, כי תהי לכל הפחות בכל
ההלח גדולה מקוה כשרה, כי בענינו אשות לא יהיו מכשולים
וכדומה וכדומה. מנהיגי עולמיים של קהלותינו דורשים ממנו
פעמים רבים סבלות והוללות ואך אנחנו יכולים לשתק אדת
חובות הקדושות, מה שנוגע לעניני אשות יש תקלות בארצנו.
צריכים אנחנו לדרש מזו אגודת הקהלות, כי היא תסכים עמנו
ותשלח ההלטה לכל הקהלות, כי רק לרבנים, אשר יש להם
התרת הוראה, יש רשות להתעסק בעניני אשות.

בהתקנות, אשר אגודת המהלות מציעה עתה לפני ממשלת מלכותנו, להביא חוק לסדר המהלות, יש דברים אחדים, אשר משפילים כבוד וחרות מנהיגי ומנהיגילי הדור, אשר הם הרבנים, מכירים אנחנו בתודה ובהלל, כי הרב הראשי בארצנו, הרב הנעלה הנכבד והנחמד מוה"ר כש"ת יצחק אלקאלעי שליט"א לחם בענין הזה כארי לעשות רצון אבינו שבשמים. הייתי עד פעם אחד, כי חברים נכבדים בקשו אותו, שלא יעשה מניעה בדבר, כי ראו ההבדלה בהשקפות של רבנים ומנהיגי עולמוים כ"כ קשה, אשר כמעט לא יכולים להשלים. אמנם בדבר אחד קשה לנו לסוג אחר. הרוח הדעמאקראטי, אשר עמו העולם מתגלגל לפנינו, גם כן טובע ממנו, כי אם כבר יש ברשות כח אחת זכויות, מן הזכויות האלה לא נעשה הפקר. לפי התקנה החדשה, רב רק אחר ג' שנים יכול להיות בעדתו על מושבו נכון. אני רואה בסבה הזאת מן ההשקפה הודתית מצב מסוכן, וכזאת ג"כ לא הית' עוד בקהלות, אשר כהי עוד היה איזה קבלה מוסרית. רב הוא איש בעל דעה, אשר פעמים רבים צריך ללחם בעד חברתו ובעד דעותיו. ובכן יכול להיות בנקל, כי ע"י מסירת נפש שלו הוא ומשפחתו יאבדו לחם ומנוחה. בסדר אסיפתנו אתן עוד הצעה בענין הזה לפני הכנסיה הנכבדה, כי אם אפשר נתקן עוד העוות הזאת.

על שדה התרבות היהודית צריכים אנחנו להכיר, כי חברים הנכבדים בשנה העברה הרבה עבדו בהתמדה ובשקידה. כמעט בכל חדש עזב מכבש הדפוס ספר או מחברת אחת, אשר חברו הרבנים בארצנו, והנאומים ומאמרים בעל פה ועל דפי העתונים שונים — הם בלא מספר. ובתוכם יש דברים רבים, אשר ערכם מתרומם על שוט הזמן ומקום. והוי מזה מכל קהלה וקהלה אנחנו שומעים, איך הרבנים מטרידים עצמם ועובדים באמונה, כדי להרחיב גבולי התורה והמדע בתוך לכבות וחיי אחינו. אמנם בענין הזה דאגה גדולה כמו ענן קשה עומדת לנגד עינינו. אצל כל כונה וכונה אצל כל פעולה ופעולה על שדה התרבות לפנינו פורחת השאלה הכבדה: כסת מנלן? השאלה הזאת בארצנו כמובן הזה כ"כ קשה, כי כמעט לא אפשר לעבוד ולעשות מאומה.

המחבר פונה עצמו ימינה ושמאלה ובלב כואב שואל: מאין ובא עזרי? מצד אחד מעט האהבה לעמת תוצאות רוחניות בארצנו ומצד אחר אנחנו שומעים: תם הכסף, לא ביכלתנו לנרוב או להקדיש יותר על ענינים כאלה. הסבה הזאת מונחת על חיים רוחניים שלנו כמו אבן על פי הבאר, אשר רוצה לסתום כל מעין נובע בתורה ובמדע. כל מעין התרבות וההתפתחות. הצורך דורש כי נעשה כאן איזה דבר לתקן! מן

אגודת הקהלות מוכרחים אנחנו לדרש, כי תתמך יותר במוכני חומרי דברים רוחניים שלנו כארצנו. בזה בודאי לא יתמוטט בודגעט שלה. שנית, צריכים אנחנו בענין הזה להביע בקשה אל הכרות גדולות בחוץ לארצנו. כי תתמוכנה אותנו במוכני חומרי לטובת התרבות ומדע היהודי בארצנו. לא יכולים אנחנו להניח, כי כל הון יקר, ספרות ורוח של עמנו יאבד במרכנו. גם ארצות אחרות באייראפא האמצעית, אשר בהם ג'יב עוד סובלים בסבות החומריות מי פצעי המלחמה, היו יכולים רק באופן הזה להציל יסודם הרוחני וחיי תקוניהם.

האמונה ויראת שמים לדאבון לבנו נפלו מאד ברב קהלות ארצנו. מעטים הם האנשים, אשר הם שומרי שבת ומקיימים מצות מן תורתנו הקדושה. ע"י מראה האכלה הזאת גם האהבה והרגש הכבוד כנגד לומדי תורה הולכת ומתמעטת. היהודים לא מומריין הרבנן, כמו שצרידי, שתהיו זאת בעדת ישראל, מי מרגיש בתחילה רושם מראות האלה. בודאי הרב. בכל יום ויום אנחנו שומעים, כי אצל האגות חומריות הקשות יש גם לרבנים בקהלותיהם מחלוקות ובזיונות. יכולים אנחנו להבין דבר הזה. אבל קשה הוא לסבל. אנשים, אשר לא מכבדים ולא שומרים דברי התורה, לא יכולים ג'יב ליתן כבוד לרבנים שלהם. צריכים אנחנו כאן לבנות גדר. אנחנו מבקשים הרב הראשי הנכבד שלנו ג'יב, כי הוא בהסכמה עם ועד הרבנים ובהסכמה עם אגודת הקהלות יחברו וישלחו בענין הזה קול קורא לכל הקהלות, שיהיו כבר סוף למביכה הזאת ועל יסוד הקבלה והמוסר בעדות ישורוי לא יפגמו בכבוד של מנהיגיהם, אשר הולכים לפנייהם ומראים להם הדרך של תורה ואמונה. לא רוצים אנחנו, כי השאל הפרעות וההשחתה המוסרית יבלעו את יסוד המוסרי של חיינו ושל עתיד שלנו. אם נחריש בכל פעם, אז אנחנו חוטאים נגד הדעה, אשר אנחנו עובדים אותה. רוצים אנחנו לשמר את הכרם, אשר אנחנו נוטרים שלו, רוצים אנחנו לבנות את הבית, אשר עלינו מוטל, רוצים אנחנו לקים את הכרית, אשר כרתנו עם אהבת לבכנו ורוצים אנחנו להרים קרן התורה והאמונה כארצנו!

K Statistiki Jevrejstva Kraljevine SHS.

Savez Cijonista Jugoslaviji u Kraljevini SHS.

Zagreb, Ilica 38, I.

Zadaća: Savez je Cijonista u Kraljevini SHS dio Svjetske Cijonističke Organizacije, a ovoj je svrha, da za židovski narod uspostavi u Palestini javnim pravom osiguranu domaju (Bazelski program od 1897. godine). U tom je pogledu Cijonistička organizacija već prije rata upravljala svoj rad u dva smjera: a) u politički, to će reći, da u međunarodno-političkom smislu dođe do ispunjenja bazelskoga programa, što je napokon učinjeno zaključkom Lige naroda 1921. i 1923., koja je mandat nad Palestinom povjerila Vel. Britaniji, a ova se obvezala prema židovskom narodu Balfourovom deklaracijom od 1917. godine; b) u gospodarski, to će reći, da u Palestini stvara realne pozicije naseljavajući Židove kao zemljoradnike. Danas je glavno težište rada cijonističke organizacije na ekonomskom polju, pa je u prvom redu Savez Cijonista Kraljevine SHS nastojao, da prikupi i od ovozemnoga Židovstva priloga za to.

U kulturnom pogledu Savez Cijonista Kraljevine SHS nastojao je kao i prije, tako i godine 1925.—26. oko proširenja hebrejskoga jezika i literature i općeg upoznavanja kulturnih jevrejskih vrednota.

Historijat: Ideju su cijonizma donijeli u današnje krajeve Kraljevine SHS studenti, što su bili u inostranstvu, a pogotovu oni u Beču. Međutim je i prije bilo cijonističkih pojedinaca iz današnje Kraljevine tako, da su ovi pojedinci bili posjetnici i delegati cijonističkih kongresa od 1897. do 1907. godine. U Beču je već 1902. osnovana Bar-Giora, društvo cijonističkih višeškolaca iz jugoslavenskih zemalja. Bili su to studenti iz Hrvatske, Bosne i Srbije. 1906. osnovano je u Osijeku prvo cijonističko društvo na teritoriju današnje Kraljevine SHS osim Srbije. Kad je porasao broj društava i mjesnih organizacija, osnovana je 22. augusta 1909. god. u Slav.-Brodu »Organizacija cijonista jugoslavenskih zemalja Austro-ugarske monarhije« sa sjedištem u Osijeku, koja je poslije prenesena u Zagreb, gdje se i danas nalazi. Za vrijeme rata zapeo je rad Saveza zbog zabrane vlasti. 6. i 7. januara 1919. osnovan je današnji Savez za teritorij čitave Kraljevine.

Savezni organ: Službeno je glasilo Saveza Cijonista list »Židov«, koji izlazi u Zagrebu, dok ideje cijonizma propaguju i listovi »Jevrejski život« i »Narodna Židovska Svijest« u Sarajevu

te »Israel«, koji izlazi u Bačkoj Topoli. Prije rata bio je jedini cionistički list na Slavonskom Jugu »Židovska smotra«, koja je najprije izlazila u Osijeku (od 1906. godine), a zatim u Zagrebu od 1907. do konca jula 1914.

Članovi: Svoj program provodi Savez Cijonista putem svojih mjesnih cionističkih organizacija, u koje su organizovani pojedini članovi. Broj članova kreće se danas između 5000 i 5500.

Hapoel hacair Jugoslavije.

Zagreb, Sudnička ul. 7, c/o Drago Steiner.

Zadaća: Hapoel hacair je dio Svesvjetske radne cionističke partije »Hitahdut« (Hapoel hacair, Cejre-Cijon), koja teži za normalizovanjem društvenog poretka u Palestini, zahtijeva od svojih članova primat hebrejskoga jezika, širenje istoga u Galuti i potpomaganje nastojanja u smislu naprednjačke hebrejske radne Palestine. Ta su nastojanja: osnivanje sindikalnih organizacija, bankovnih instituta za radništvo, radničkih kooperativa i osnivanje kolonizacionih Mošava (naselja na kooperativnoj osnovici) kao i podupiranje osnutka radnih kvucot (kolonizacijona zajednica na osnovi komune, koja se temelji na međusobnoj pomoći svojih članova). Za razliku od ostalih socijalističkih partija »Hitahdut« saraduje aktivno u vodstvu Cijonističke Organizacije, a napose u radovima cionističkoga kongresa. U jezičnom pogledu zauzima na Istoku Evrope, konzekventno svome programu, stanovište isključive hebraizacije, koncedirajući činjenicu, da je jidiš u većini slučajeva jezik saobraćaja Jevreja Poljska i Rusije.

Kod nas je partija osnovana 1923. u Beogradu. Do sada njezino je sjedište u Zagrebu sa grupama u Sarajevu, Novisadu, Osijeku i Splitu te još nekim mjestima.

Članova imade prema popisu iz 5685. u Jugoslaviji oko 300. U ovoj godini članovi Hitahduta uzeli su aktivnoga učešća u vodstvu Cijonističke Organizacije naše Kraljevine.

Židov. Zagreb, Illica 38 I.

»Židov« je centralno glasilo jugoslavenskih Židova. Osnovano je godine 1916. Svrha mu je propagovanje svjesnoga židovskoga nacionalnoga stava, a naročito cionističke misli i javno zastupanje interesa naše židovske zajednice. List informiše iz prvoga vrela o događajima u židovskom svijetu. Imade razgranatu izvještajnu službu sa stalnim dopisnicima u Palestini, Kairu, Berlinu, Parizu, Londonu i t. d.

Broj pretplatnika jest oko 3000.

Poljepšati
će Vas

ELIDA

IDEAL-SAPUN

Čist, blag i vanredno mirisav.

Statistika Jevrejstva Kraljevine SHS.

Prijateljskom uslugom pojedinih veroispovednih općina mi se nadamo, da ćemo ove godine moći dati verniju sliku ukupne statistike. Većina veroispovednih općina poslala nam je ispravaka i dopuna, čime će statistika uskoro doći u položaj, da bude pouzdan kaži put kulturnog stanja i privrednih prilika Jevrejstva naše Kraljevine. Svakako je ona već danas izvor u njoj pobrojanih podataka. Savez Cionista učinio je hvale dostojan i radostan početak, ne bi li se ukratko obnarodovali istoriski podatci nekih ustanova naše zemlje. Mi smo ih odštampani u prethodnom članku pod nazivom: »K Statistici Jevrejstva Kraljevine SHS.« Obračajući na to pažnju naših p. n. čitalaca, ovim saopštavamo pojedinih veroispovednim općinama, da smo voljni i istoriske podatke veroispovednih općina objaviti ovim načinom u narednom Almanahu. Molimo da se dopisi šalju na potpisanog.

Dr. L. Fischer, Vršac.

SKRAĆIVANJA:

- b — blagajnik,
- Cu — Cijonističko udruženje,
- č — čitaonica,
- d — društvo,
- f — filijalna opština,
- g — gabaj,
- Gd — Gospojinsko društvo,
- gš — gombalačko i športsko društvo,
- Hk — Hevra kadiša,
- k — kantor,
- k1 — natkantor,
- k2 — drugi kantor,
- kn — knjižnica,
- kr — מִשְׁכָּן restauracija,
- n — namještenik,
- Ou — Omladinsko udruženje,
- p — predsednik ili predsednica,
- pp — potpredsednik ili potpredsednica,
- ph — pročelnik hrama,
- pr — predavanje je držao,
- pV — povjerenik za Narodni Fond,
- r — rabin ili nadržabin,
- s — svrha,
- sg — sinagogalno udruženje,
- sv — sveštenik,

- š — šames ili šohet,
 t — tajnik (sekretar),
 tj — tečaj za učenje jevr. jezika,
 u — učitelj,
 U — Udruženje,
 vu — vjeroučitelj.

Broj organizovanih opština: 99.

Broj jevrejskih duša u Kraljevini S. H. S.: 73.267.

Broj duša u pojedinim krajevima:

Bačka:	16.320.	Hrvatska:	21.810.
Banat:	5029.	Medjumurje:	921.
Bosna:	13.701.	Slovenija:	1038.
Crna Gora:	17.	Srbija (stara granica):	7800.
Dalmacija:	412.	Srbija (južna):	6218.

Savez Rabina Kraljevine S. H. S. u Beogradu.

p. Dr. Isak Alcalay, vrhovni rabin-Beograd, pp Dr. Simon Ungar-Osijek, Hermann Schweiger-Senta, b Dr. Leopold Fischer-Vršac, t Dr. Hinko Urbach-Zemun, Ignjat Schlang-Beograd, članovi odbora: Dr. E. H. Kaufmann-Virovitica, Dr. Mavro Frankfurter-Vinkovci, Dr. Samuel Weszel-Sarajevo,

Savez Jevrejskih Veroispovednih Opština Kraljevine S. H. S. u Beogradu.

p Dr. Hugo Spitzer, pp Dr. Friedrich Pops, Šemajo de Majo, Dr. Hugo Kon. Generalni sekretar: Direktor prof. Ivan Kohn. Članovi Glavnog Odbora: Rabini: Dr. Isak Alcalay, vrhovni rabin, Dr. Simon Ungar, Hermann Schweiger, Dr. Hinko Urbach, Ignjat Schlang, Dr. Leopold Fischer. Zamenici rabina: Dr. Mavro Frankfurter, Dr. E. H. Kaufmann, Dr. Samuel Weszel. Svetovnjaci: Dr. Hugo Spitzer, Dr. Friedrich Pops, Dr. Bukić-Pijade, Rafailo Finzi advokat, Semajo de Majo advokat, David Hochner direktor, Lazar Avramović, Dr. Hugo Horowiz, Dr. Hugo Kon, Dr. Lavoslav Šik, Šime Spitzer, Dr. Samojlo Pinto, Jakov Kajon, ing. Oskar Grof, Dr. Mirko Vidor, Dr. Adolf Klein, Dr. Ferdo Lustig, Dr. Sigmund Hubert, Dr. Aleksander Herzl, Dr. Ignjat Lang, Dr. Lavoslav Brandeis, David Beraha, Dr. Oskar Spiegler, Avram D. Levi. Zamenici svetovnjaka: Josif Mandl, Dr. Aleksander Möri, Lav Stern, Bela Friedmann, B. Kašorla, Dr. Matija Sattler.

Udruženje Ortodokskih Jevrejskih Veroispovednih Opština Kraljevine S. H. S. u Senti.

p: r Moses Deutsch-Subotica, Hermann Deutsch-Subotica, Šandor Pollak-Senta. Odbornici: Mavro Fried-Ilok, Wilhelm Glied-Subotica, Wolf Glauber-Senta, M. Fischer-Petrovoselo, Elias Lipković-Ada, Kalman Schlesinger-Zagreb.

Savez Cijonista Kraljevine S. H. S. u Zagrebu.

Počasni p Dr. Hugo Spitzer-Osijek, p Dr. David Alcalay-Beograd, pp Dr. Fridrik Pops-Beograd, Dr. M. Levi-Sarajevo, Dr. Julije

Dohany-Karlovoselo i Dr. Beno Stein-Zagreb, t inž. Oton Rechnitzer i Hans Hochsinger, b David Spitzer i inž. Izrael Mevorach. Članovi Radnog Odbora: Dr. Beno Stein, David Spitzer, Dr. Marko Horn, inž. Izrael Mevorach, Dr. Oskar Spiegler, Dr. Marko Bauer, Drago Steiner, Hans Hochsinger, inž. Oton Rechnitzer i Filip Reiner. p zemaljskog povjereništva K K L: Dr. Hugo Bauer, p kuratorije KH: Laza Avramović-Beograd. Upravitelj Palestinskog Ureda: Drago Steiner.

**Centralni Ured Cion. Društva Južne Srbije u Skoplju.
Hapoel Hagaira Jugoslavije u Zagrebu.**

p Čiča Gross, Hans Hochsinger, Joža Milhofer, inž. Oto Rechnitzer, Filip Reiner, Joel Rosenberger, Cvi Rothmüller, Drago Steiner.

**Savez Židovskih Omladinskih Udruženja
Kraljevine S. H. S. u Zagrebu.**

Savezom upravlja provizorij: Cvi Rothmüller-Zagreb, Samuel Kamhi-Sarajevo i Živko Šalom-Beograd.

Savez Jevrejskih Visokoškolaca u Zagrebu.

p M. Schweiger.

**Okrug Svjetskoga Saveza Židovskih Gombalačkih i Športskih
Društva »Makabi« za Kraljevinu S. H. S. u Zagrebu.**

p Dr. Dragutin Zwieback, pp Ing. Đuka Kon, t I. Josip Pribram, t II. Arpad Halm, b Žiga Strauss i Vlatko Hirschl.

Jevrejske Novine i Časopisi, koji izlaze u Kraljevini S. H. S.

1. »Židov« u Zagrebu, tjednik Saveza Cijonista; izlazi svakoga petka. Glavni i odgovorni urednik Joel Rosenberger.

2. »Židovska Narodna Svijest« u Sarajevu, tjednik; urednik David A. Levi.

3. »Jevrejski Život« u Sarajevu, tjednik; urednik Albert Kajon.

4. »Israel«, jüdische Wochenschrift von Marthef. Izlazi svakoga petka u Bačkoj Topoli.

5. »Hanaor« u Zagrebu, polumjesečnik židovske omladine Jugoslavije.

6. »Haaviv« (Proljeće) u Zagrebu. List jevrejske mladeži. Urednici prof. A. Semnitz, Mirjam Weiller i Cvi Rothmüller. Uprava: Mirjam Weiller — Zagreb, Bakačeva 5. III.

7. »Bilten«, izlazi u Beogradu svakog tromesečja kao jednog od glavnih organa za kolonizaciju i obnovu Erec Izraela.

Bezdan	31	116	pre 110 g.	pre 150 g.
Bihać	30	168	1906	1875
Bijeljina	85	338	1895	
Bitolj				
Bjelovar	250	800	1917	
Brčko	29	123	1881	1879
Brod na Savi	182	418	1896	1880
Čakovec	230	800	1836	1794
Čantavir	33	45	1860	1860
Čurug	23	75		
Daruvar	106	239	1860	1860
Debeljača	70	212	1895	1886
Derventa	40	200	1911	1884
Djakovo	140	548	1880	1879
Doboj	15	108	zgrada nije vlasn. opć. u XIV. stoleću	pre 50 g. nepoznatoj pre 1800 g.
Dubrovnik	47	101	nalazi se u gradnji	pre nekoliko god.
Gradiška, Nova-Cernik	83	235	pre nekoliko god.	pre nekoliko god.
Idjoš, Mali	27	67		
Ilok	80	320	pre 60 g.	pre 60 g.
Kanjiža, Stara	74	285	1861	oko 1800
Karlovac	140	400	pre 80 g.	pre 100 g.
Klkinda, Velika	169	432	1880	pre 100 g.
Koprivnica	148		1875	1842
Kragujevac				
Križevci	88	210	1894	1840
Kula	39	112	1861	1840
Kutina	60	200	1914	pre 300 g.
Lendava, Dolnja	60	248	1865	1830
Leskovac	18	107	1903	pre 30 g.
Ludberg	36	74	1895	1890
Miholjac, Donji	46	224	oko 1860	oko 1860
Mitrovica kosov	21	93	Zgrada nije vlasn. opć.	1910
Mitrovica srem.				
Mol	39		1872	1840
Moravica, Stara	21	56	1850	
Mostar	45	310	1899	pre 100 g.
Murska Sobota	79	146		
Našice	100	390	1898	1865

Ruma	79 284	16 12	1 4 24	16 9	1 7	68	7 2 8
Sarajevo aškenaskog obreda	394 1578	1902	1879	1879	1879	1879	1879
	oko	pre 100 g.	pre 300 g.	pre 500 g.	pre 1000 g.	pre 1500 g.	pre 2000 g.
Sarajevo sefardskog obreda	1893 7000	pre 48 g.	1775	1775	1775	1775	1775
Senta	250 974	1873	1600	1600	1600	1600	1600
Senta sefardskog obreda	150 400	1860					
Sisak	24 70	pre 50 g.					
Sivac, Stari	630 3000	pre 25 g.	1858	1858	1858	1858	1858
Skoplje	95 351	1896-7	1874	1874	1874	1874	1874
Skoplje	36 78	1907					
Smederevo	240 1150	1.1350. ova	1820	1820	1820	1820	1820
Sombor	60 210	zgrada sa	1571	1571	1571	1571	1571
Split		stari					
		Samostan SV.					
		Klari lk. 1500					
Stanlišć	12 52	pre 150 g.	1795	1795	1795	1795	1795
Subotica	1400 6000	1902	1795	1795	1795	1795	1795
Subotica, orthodoxna opšt.	100 500	1817	1825	1825	1825	1825	1825
Šabac	18 68	1895	1406	1406	1406	1406	1406
Samac, Bosanski	15 52	nema					
Štip	130 500	nema					
Topola, Bačka	151 506	u XVIII. st.					
Travnik	73 372	1769	1762	1762	1762	1762	1762
Tuzla	62 157	1898	1860	1860	1860	1860	1860
Vajpovo	330 1400	1862	1810	1810	1810	1810	1810
Varaždin	258 935	1922-3	oko 1870	oko 1870	oko 1870	oko 1870	oko 1870
Vinkovci	152 643	1863	1830	1830	1830	1830	1830
Virovitica	34 70	pre 40 g.					
Visoko	20 107	1905	1889	1889	1889	1889	1889
Višegrad	12 51	nema					
Vlasenica	80 209	19 4	1875	1875	1875	1875	1875
Vrbas, Novi	170 600	pre 100 g.	1798	1798	1798	1798	1798
Vršac	157 600	stari	oko 1830	oko 1830	oko 1830	oko 1830	oko 1830
Vukovar		1857	1850	1850	1850	1850	1850
		novi					
Zagreb	3000 12000	1867	1870	1870	1870	1870	1870
Zemun	176 1200	oko	1863	1863	1863	1863	1863
Zenica	50 270	1903	1747	1747	1747	1747	1747
Zvornik	27 75	1902	1902	1902	1902	1902	1902
		o j turskog					
		vremena					

Jevrejske Opštine u Kraljevini S. H. S.

Ada: r David Hofmann, p Isidor Rosenbaum, pp Mavro Miller, ph H. Brandeis, I. Fränkel, t Mavro Fischer, k1 Jakob Lupu, k2 Mavro Heršković, Herman Friedman, Hk, p E. Fischer. Gd Etel Miller.

Bajmok: p Franjo Robiček, pp Lajčo Blum, ph Jakov Reich, t Šandor Licht, k Bernat Schwarz, Hk p nepotpunjeno, pp Franjo Robicsek, t Bertalan Balassa, b Šandor Licht, Gd, p nepotpunjeno, t Šandor Schwarz, b sup. Šandora Lichta. Cu.

Banja Luka ašk. obreda: p Moritz Grünwald, pp Moritz Herzog, ph Karlo Riemer, b Georg Kohn, k i vu Sigmund Kohn. Hk, p Julius Schnitzler. Gd: »Beruria«, p Erna Poljokan. Ou: »Ezra«, č (opštini).

Bečej, Novi: r Emanuel Pollak, p Dr. Dezső Kanicz, pp Géza Weisz. ph Bernat Ney i Andor König, t Arthur Schlesinger, k Bernat Schwarcz. Hk, p Isidor Schlesinger, b Samu Krausz, t Emanuel Pollak, Gd, p Katarina Schlesinger, pp Ilona Richter, b Risa Schlesinger, t Ella Schlesinger. Cu, p Géza Weisz, b Žiga Fleischmann, b Ernő Krausz. Ou f: Beodra, Dragutinovo, Taraš, Kuman, Melence, Torda, tj. pr.

Bečej, Stari: p Josef Freund, pp Dr. Aleksander Nagy, ph Josef Schönaug, t Samuel Berko, k1 S. M. Rafael, k2 Mor Heršković. Hk, p Rudolf Spitzer. Gd, p supr. Josipa Waldnera. Ou, p Maca Herzog.

Bečkerek Veliki: r Dr. Mavro Niederman, p Dr. Sigmund Hubert, pp Dr. Julije Neumann i Isa Fenyves, ph Julije Krausz, Mavro Eckfeld, Gavriilo Günz i David Heller, t Hugo Büchler, Margit Havas, k1 Ljudevit Salzman, k2 Farkaš Mendel, š Arnold Schechtmann. Hk, p Aleksander Temmer. Gd, p ud. Dr-a Samuela Mangolda, pp ud. Julija Kurländer, gosp. Irma Temmer. Cu, p Dr. Armin Julius, pp Jakob Fischl i Dr. Arpad Kartal, b Mavro Eckfeld. Ou, p Dr. Geza Szigedi, s: kulturno. U: »Maskil el dol« bolničko potporno d, p Dr. Sigmund Hubert, pp David Heller, b Martin Weisz. Mesni odbor U Jevr. Bolnice u Subotici, p Dr. Julijo Neumann, pp gosp. supr. Viktora Elek i gosp. Irma Temmer. kn (Opštini).

Bela-Crkva: p Iso Grünwald, pp Aleksander Schlesinger, ph Mor Weisz, t Josif Schnabel, k i vu Mor Weisz.

Beograd ašk. obreda: r Ignjat Šlang, p Dr. Fridrih Pops, pp Bernard Robiček, ph Ignjat Šlanger i Aleksandar Goldmann, t Pavle Winterstein, k Avram Fingerhut, š Bern. Freidenfeld. Hk, p Kalman Löbl. Gd, p Eliza Feidmann. Cu, p Dr. Fridrih Pops. Ou: Muzički klub »Lira«, p Benjamin Fleischer i Nandor Guttmann. U: Sirotinski fond, p Dr. Fridrih Pops. Loža »Srbija« ordena »Bne Berit« pr. gš sa Sefardim.

Beograd sef. obreda: r Dr. Isak Alcalay, p Dr. Rafailo Finc, pp Dr. Solomon Alcalay, ph u sinagozi »Bet Izrael« Rahamina Rubinović, Avram D. Farhi i Šalom Ruso, počasni ph Nisim

B. Arojo, ph u Staroj Sinagozi: Hajim Medina, Lazar Avramović i Binja Nahum, t Elijac Levi, sv Abram Alkalay, Sabitaj Levi i Moša Kalef, k Sabitaj Ruben i Rafailo B. Majir, b Isak Alkalay, u David Menda, š Jakov Šimon, Jakov D. Alkalay, Avram Almuzlino, Jakov D. Majo, Jakov de Majo, David de Majo, Jakov Hazan, vu Dr. Hinko Urbach. Hk, p Hajim Darsa, t Moric de Majo. Gd, p Jelena Demajo. Cu, p Dr. Fridrih Pops, t David A. Alkalay, Povereništvo Jevr. Narod. Fonda p Dr. David Alkalay, t Avram M. Koen. Ou, p Hinko Šalom, t Moša Pardo i Berta Trajer, s: Razvijanje druželjublja, upoznavanjem sa jevr. pokretom i rad na cionističkom polju. U: 1. Loža »Srbija« Orden Bene Berit, p Dr. S. Alkalay. 2. Srpsko-Jevrejsko Pevačko Društvo, p Šemaja de Majo, pp Solomon Mošić, t Jakov Karaoglanović i Elijac Levi. 3. d »Potpora«, p Dr. Bukić Pijade, pp Leon de Leon, t Moric de Majo, b Majer Pinkas. 4. Jevrejski Muzički Klub »Lira«, t Hugo Darsa. 5. »Oneg Šabat i Gemilut Hasadim«, s: versko-humana, p Nisim B. Aron, t Samuilo Mašijah, b Hajim Medina. 6. »Hesed šel Emet«, s podizanje spomenika umrlim siromašnim građanima, p David Cevi Koen, t Isak M. Albahari. 7. d »Ezrat Ahim-Bratska Pomoć«, s: potpomaganje svojih članova u slučaju bolesti, p Jakov Benvenisti, t Avram Baruh, b Jakov Kalef. 8. d »Milosrdje«, s: da potpomaže svoje članove i bedne jevr., p Moša Karić, pp Živko Arneti, t David J. Demajo, b Jova Alkalay. 9. Jevrejski Prosvetni Klub »Maks Nordau«, s: da podiže nar. prosvetu, neguje književnost a naročito Jevrejsku, p H. Hazanović, t Ž. Kazes i N. Baruh, b H. Benzion. 10. »Dom Staraca i Starica« s potpomaganje iznemognih staraca i starica, i podizanje Doma za smeštaj njihov, p Marjana Levi i Neti Kabilo. 11. Klub »Jedinstvo-Union«, p Dr. David Alkalay. 12. Klub »Sloga Ahadut«, p Avram Levi, t Moša Karić, b Leon Sid. -tj.- gš Jevrejsko Gimnastičko d, p Jakob Davičo. č »Tikun Hacot« sa verskim ciljem.

Bezdan: p Aladár Loschitz, pp Nikolaus Bolgár, ph Wilhelm Fischhof, b Jakob Schwarz, t i vu Josip Nagy, k Simon Slovak. Hh, p Karl Loschitz, b i t Herman Grünberger. f: Monostorszeg, Stanišić, Breg, Kolut Krusevlja.

Binač: sv Avram Juda Atias, p Juda Levy, pp Aleksander Rechnitzer, t Soimael Atias, š Somto Alhalel. Gd, p Rehela Atias. Cu, p Jakob Paps. č (Cu).

Bijeljina: p Baruch Zadikul (ml)., pp Leo Nussbaum, ph Jakob Perera, t Moško Papo, k Aron Altarac. Hk, p Mair A. Baruch. Cu, p Moško Papo, t Moric Finci, b Buki Perera. U: Ezrat Holim, p Mair A. Baruch, č (Cu).

Bjelovar: r S. D. Tauber i Dr. Lazar Margulies, p Dr. Hinko Gottlieb, pp Ignac Fürst, ph Dragutin Wolf, Bern. Kraus i Gust. Deutsch, t Prof. Rudolf Šaj, k1 Isidor Dorf, k2 David Schönfeld. Hk, p Emil Kraut, pp Drag. Wolf, t Prof. R. Šaj, b Gustav Hirschl, g Bernh. Kraus i Bernh. Mandl. Gd, p Sarlota

Ebenspanger Ou: »Degel Jehuda«, p Josip Altmann, t Božo Pick, pv D. Grünhut, s: kulturno-prosvjetna. U: Podružnica »Ferrijalne Kolonije«, p Helena Berkeš, s: Skrb za bolesnu, sirom. djecu. kn (Žid. gradj. d).

Brčko: p Santo S. Alkalay, pp Mošo Levi, t Jakob Finci, k Leon Kattan.

Brod n. S.: p Dr. Josip Abramović, pp Šandor Krausz, ph Ignjat Sidon, t Rudolf Fuchs, k Isak Hendel, š Michael Kahan. Hk, p Šandor Kraus. Gd, p Lina Jellinek. Cu, p Rudolf Fuchs, t Dr. Fromer. Ou: »Maks Nordau«, p Nelly Kohn i Slavko Weiss, s: zajednička svrhom SŽOU. kn (Ou).

Čakovec: r Dr. Ilija Grünwald, p Dr. Ljudevit Schwarz, pp Dr. Bela Wolf, ph Ilija Langer, Sam. Baumsteiger. Lavoslav Gutmann i Sam. Nyiri, t Marko Leitner, k1 Leopold Katz, k2 Marko Wollner, š Ignjat Glesinger, Ivan Mihalković i E. Schmidt. Hk, p Dr. Vilim Viola, Gd, p Jenny Löbl, U: Židovsko Djevojačko Društvo, p Lili Gold, s: prosveta i dobrotvorna. Dobrotvorno d, p Dr. Bela Wolf. Ou: p Oton Jungwirt.

Čantavir: p Rezső Löwy, pp Markus Braun, t Vilim Kollin k Ignac Brandeis. Hk, p Ignac Weiner, t Vilim Kollin.

Čurug: p M. Leopold Fischer, pp Šandor Lampel. t Mark Serlegi, k Ignac Balaban.

Daruvar: p Josip Holzer, pp i ph Makso Pfeiffer, b Josip Epstein, t Dušan Holzer, k Josip Gillmann, š Ilija Handler, Hk, p Makso Pfeiffer, pp Mavro Mermelstein, b Josip Gross. Gd, p Justina Weiss, pp Fančika Epstein, b Jenny Pfeiffer, t Štefa Kohn. Cu, p Dr. Arnold Katz, pp inž. Gustav Gross, b Erna Gross, t i pv Olga Pfeiffer. kn (Cu).

Debeljača: p Arpad Krauss, pp Josef Guttmann, ph Karl Spitzer, b Adolf Kolb, t Samu Laslo, k Isidor Hersković. Hk, p Mat. Klein, b Karl Spitzer, g Beni Krausz i Beni Spitzer. Gd, p gosp. Arpada Krausza.

Derventa: sv Haim Alkalay, p David L. Pesah, ph Aron Hajon, b Isidor L. Pesah, t Salamon Baruh, Cu, p Levy D. Pesah, Ou, p Fina Kohn. č (Cu).

Djakovo: r Dr. Hinko Schulsinger, p Mr. Hugo Fuchs, pp Dr. Žiga Spitzer, ph Mayer Frank, t Aleksander Friedrich, k Josip Herzler. Hk, p Mayer Frank. Gd, p Paula Spitzer, pp Žela Karić, b Fani Bruck, t Antonija Spitzer. Ou, Židovsko kulturno i športsko d, p Aleksander Friedrich, pp Anna Fuchs, t Oskar Mahler, b Josip Frank. kn (Žid. kult. d.) č (Žid. kult. d.)

Dobož: sv. Samuel Kabiljo, p Dr. Richard Skutecky, pp i ph Josef D. Pesach, t Daniel D. Pesach, š David Pinto.

Dubrovnik: sv Avram Romano, p Josip Mandl, pp Moši Tolentino, t i b Albert Finci, ph Mento Tolentino. U: »Židovsko Kulturno Društvo«, p Bernad Hajon, pp Josip Berner, t Avram Romano, b Mento Tolentino. f: Kotor, Ercegnovi i Korcula. č (Žid. Kult. d).

Gradiška, Nova-Cernik: r Juda Margel, p Emanuel Wachslar, pp Žiga Reichert, ph Armin Kohn, t Mavro Bauer.

Idjoš, Mali: t Frankl.

Ilok: r Mozes Majer Steiner, p Mavro Vilim Fried, pp M. Hermann Stern, ph Izrael Stern, k Emanuel Weiss. Hk, p Gerson Stern. Ou: »Hevrat Bahurim«, p Emanuel Stern f: Šid. sg. č (»Šas Hevra«).

Kanjiža, Stara: p Sigmund Krahl, pp Moritz Berczi, ph Šandor Förster, b Alfred Lendvai, t Marko Blauhorn, k Hermann Weisz. Hk, p Šimon Schiller. Gd, p ud. Ignac Weiszbergera, b supr. Armin Grünera, f: Martonoš: sg sefardske, p Bernat Mentzer,

Karlovac: r Dr. Bernhard Šik, p Dr. Vatroslav Reiner, pp i ph Romeo Fischl, t i k1 David Meisl, k2 Isidor Gross, š Otto Zucker. Hk, p Romeo Fischl. Gd, p Dragica Weiss. Cu, p Sam. Weinberger. Ou, p Djuro Reiner. U: »Židovsko Sinagogalno Pjev. d«, p Josip Rendeli. kn (Ou).

Kikinda Velika: r Dr. Vilim Steiner, p Max Guttmann, pp Vilim Reich, ph Moše Goldstein i Karl Kaufmann, b Josip Hirschenhauser, t Armin Erös, k1 Markus Wolfenfeld, k2 Emanuel Löw, š Oskar Adlerstein. Hk, p Jakob Frankl, pp Moše Goldstein, b Leopold Fischer, g Leopold Bergenthal, Emanuel Revesz. Gd, p supr. Jakob Frankl, pp ud. Sigmund Messinger, t supr. Max Guttmann, b ud. Gustav Feigl. U: d za potp. siromaha, p Max Guttmann. Talmud Tora, p Vilim Reich, pp Martin Berger, Vilim Vázsonyi, Karl Kaufmann, Leopold Merkler. f: Mokrin, Bantsko Arangjelovo, Nova Kanjiža, Potiski Sveti Nikola.

Koprivnica: r Dr. Israel Kohn, p Dr. Arnold Pulgram, pp Vilim Grünwald, t Josip Spiegler, k1 Leon Wolfensohn, k2 Josip Spiegler. Hk, p Adolf Scheyer. Gd, p Adele Scheyer. Cu: »Hatehijah«, p Šandor Singer, t Milan Reich, b Milan Scheyer. Ou: »Cherut«, p B. Heinrich, t Isolde Singer, b E. Salamon.

Križevci: r Dr. Max Engel, p Alexander Goldschmidt, pp Robert Pscherhof, ph Jakob Hirschl, t Ladislav Hirschberger, k Leopold Buchsbaum. Hk, p Jakob Hirschl, pp Vilko Schwarz, b Žiga Klarić, t David Weinberger. Gd, p Debora Hirschl, pp Charlotte Goldschmidt. Cu, p Robert Pscherhof, t Ljudevit Strauss. Ou: »Bne Jisroel«, p Zdenko Hirschl, pp Olga Buchsbaum, t Lavoslav Schwarz, b Vilma Weinberger, s: upoznavanje židovske literature i glazbe.

Kula: p Dr. David Holländer, pp Moses Heinrich Deutsch, ph Ignaz Deutsch i Aladar Ceisel, t Bernat Čajagi, k Jakob Blau. Hk, p Albert Magrisso, t Bernat Čajagi. Gd, p supr. Jakob Pollak. f Novi-Vrbaš, Stari-Vrbaš, Torža, Kucora, Crvenka, Novi-šovo, Ruskikrestur.

Kutina: p Albert Singer, pp Marko Spiegler, ph Makso Pollak. Hk, p Makso Pollak.

Lendava, Doljna: r Dr. Anton Rudolfer, p Dr. Adolf Wollak, pp Dr. Josef Brunner, ph Aleksander Blau, b Heinrich

Maschankker, t i k Max Adler. Hk, p Moritz Schwarcz, pp Heinrich Teichmann, počasni p Hermann Gross, b Ludwig Revesz. Gd, p supr. Bela Brünner, pp supr. Moric Schwarz, b ud. Risa Szanto, t supr. Max Adlera.

Leskovac: sv Avram M. Alhalel, p Buhor Konfino, t Avram M. Alhalel.

Ludbreg: r Josip Leopold Deutsch, p Dr. Oton Spiegler. pp Ljudevit Lauš, ph Makso Scheyer, t Rudolf Appler. Hk, p Makso Scheyer. Cu, p Rudolf Appler.

Miholjac, Donji: r Dr. Simon Ungar iz Osijeka, p Ulrik Liebling, pp i ph Eduard Keršner, t Ignjo Freundlich, k Majer Silberberg.

Mitrovica kosov: sv. Josef J. Ruben, p Berki Ruben, pp Mois Adižes, t Mois Adižes. Cu: »Bene Cion«, p Mois Adižes, pp Josef Ruben, t Buki Ruben. gš: »Cion«, p Gavriel J. Koen.

Mol: r Josif Grün, p Ignac Schwartz, pp Jene Wolff, ph Filip Blau, k Izrael Braun. Hk, p Dr. L. Balint.

Moravica Stara: r Dr. Pinkus Keller iz Bačke Topole, p Imre Ungar, pp Ede Krausz, t Dr. Makso Hirsch, k Simon Schwarz.

Mostar: sv Josif Fischbein, p David Koen, ph Zadik Danon.

Murska Sobota: r Dr. Ilija Grünwald iz Čakovca, p Dr. Aleksander Valyi, pp Dr. A Geiger, t Armin Hirschl, k1 Mor Darvaš, k2 Aleksander Rosenfeld. Hk, p Oedön Fürst, b Samu Kohn. Gd, p ud. Heinrich Arvai. Ou, p Dr. Aleksander Valyi.

Našice: p Vinko Wollner, pp Dr. Dane Mogan, ph Julio Reich, k Jakob Schmelzer. Hk, p Miska Weisz, Cu, p Hermann Salzberger. kn (opštini).

Niš: sv Isak J. Levi, p Geršon S. Bukiš, pp Isak H. Mandil, ph Nisim B. Avram i Nahum Gedalja. Hk, p sv Isak J. Levi i Isak M. Mandin, Nahum Gedalja. Gd, p B. Čelebonoviti, M. L. Moše i Rebeka I. Mandil. Cu, p Dr. Bor Beraha. Ou, Pevačko d »David«, p Isak M. Mandil. kn (Jevrejskoj opštini).

Novisad: r Dr. Hinko Kiss, p Dr. Ferdinand Lustig, pp Dr. Matijas Sattler, ph Vilim Locker, Josip Virag, Dr. Franz Nagy, Viktor Gross, Hinko Schönberger, Matija Löwy, Dr. Janos Schwartz, Max Bader, Mihael Krauss i Adolf Zwibach, t i zr Armin Klein, k1 Leopold Weissberg, k2 Bernat Weitzenfeld, š Simon Fleischmann, Julius Kalef, Geza Kaufmann. Hk, p Dr. Ferdinand Lustig, pp Julius Frank. Gd, p supr. Adolfa Hahna, pp supr. Dr. Ferdinanda Lustiga. Cu, p Dr. Matijas Sattler, poslovní p Vilim Locker, pp Matijas Löwy, Robert Rado, Josef Virag, Josef Bröder. Ou: »Juda Makabi sportski klub«, p Dr. Peter Schwarz. »Jonija« Jevr. Ou, p Lajos Fischer. U: »Pro Palestina Ženska Zadruga«, p supr. Emila Viga f: Žabalj, Titel, tj. kn (Ou »Jonija«).

Orahovica: p Jakob Kohn, pp Ljudevit Stern, t Julius Brückner, k Abraham Kamenar.

Osijek: r Dr. Simon Ungar, p Dr. Hugo Spitzer, pp Dr. Edmund Fischer i Julijo Weis (ml.), ph Ljudevit Sekler, t Nahum Schwarz, k1 Jakob Schechter, k2 Aron Kišicky, u Žiga Sonnenschein, Anka Stern, Mira Müller, Ema Rothbard, š David Indig. Hk, p Dr. Josip Horn, pp Emanuel Hermann, t N. Schwarz. Gd, p Dora Weiss, pp Fanny Ungar i Josefina Kohn, b Hermina Frank, t. N. Schwarz. Cu, p Bela Friedmann. »Makabi« gš, p Josip Rosenberg direktor. U: »Žid. Ferijalna Kolonija«, p Hermann Selinger, pp Frida Herzer, b Irene Friedmann. kn (d «Makabi-u«).

Osijek doljni grad: r Dr. Simon Ungar, p Bela Hermann, pp Hermann Mauthner, ph Felix Katz, t Marko Grabarić, k i vu Isidor Grün. Gd, p Camilla Kohlbach i Eug. Hirschfeld.

Pačir: p Filip Weiszberger.

Pakrac: p Dr. Julijo Neumann, pp Josip Mautner, ph Ignac Adler, Muki Klein, Jakob Strausz, t Alfred König, k Isak Freudes. Hk, p Ignac Adler. Gd, p Fanika Mautner, pp Aurelija Drucker.

Palanka, Bačka: p Jakob Löwy, pp Emil Kirschner, ph Wilhelm Rosenberg, Wilhelm Löwy, t Mavro Taussig k Pinkas Kohn. Hk. p Leopold Rosenstock i Ludvig Hauser. Gd, p Amalija Löbl i Etel Wetzlberg.

Pančevo: p Heinrich Haim, pp Oskar Fischgrund, ph Moritz Pollak i Heinrich Graumann, t Adolf Klein, k1 Menyhert Klein, k2 Adolf Winkler, š Josef Rosenberg. Hk, p Ignatz Fischer, g Armin Freudenfeld i Leopold Hirschl, b Franz Öfner, t Adolf Klein. Gd, p ud. Berta Weil. U: »Talmud Thora d«, p Jašo Weinstein. »Sinagogalno pjevačko d«, p Dr. Ludwig Perlesz.

Parabuć: r Armin Fleischmann, p Alfred Büchler, pp Jakob Stein, ph Anton Abraham, š Mavro Fleischmann, f: Bač i Karavukov.

Petrovac: p Makso König, ph Markus Fischer, t Vilim Berger, k Samuel Silber. Hh, p Julijo Glied. f: Kulpin.

Požarevac: p Isak Morijo, t Avram R. Amar. Gd, p Rahila Morijo.

Požega: r Dr. Lazar Roth, p Dr. Oskar Brichta, pp Kamilo Goranić, ph Josip Adler, k Ajzhok Rykow. Hk, p Adolf Schorsch. Cu, p Julije Frim. Ou: »Hagibor«, p Zdenko Haas, Slava Stark.

Priština: p Ašer Davidović, pp Isak Koen, t Avram B. Haim, š Zaharije Levi i Avram Kalderon. Cu, p Binja Mandin, pp Ašer B. Juse.

Ruma: r Vilim Goldstein, p Max Heitler, pp Filip Schopal, ph i t Adolf Sommer, k1 Isak Weiss, k2 Julius Heršković, f: Indija. kn (omladini), č (omladini).

Sarajevo aškenaskog odreda: r Dr. Samuel Weszel, p Dr. Moric Rotkopf, pp Bernardo Klein i Oskar Grof. ph Jakob Engel i pojedini članovi odbora, t Hermann David, k1 nepotpunjeno, k2 Jakob Weiss, upravnik kancelarije Dr. Majer Gottesmann,

vu Jakob Eisen, š Šmul Šenker. Hk, p Dr. Makso Feldbauer. Gd, p Henrieta Horvitz, počasna p supr. Dr. Weszela, supr. Dr. Rotkopfa, Milka Hirschl, pp Vilma Bauer. Cu, Ou, U: »Bikur Holim«, sekcija Hk za potpomaganje bolesnika, p Jakov Engel. »Ahdus«, Jevrejsko humanitarno i potporno d, p Michael Ast. »Jevrejski klub«, p Dr. Žiga Bauer, t ing. Julijo Chachanović, tj: Safa-Berura p Dr. Kalmi Baruch. pr u Židovskom klubu: prof. Pazi Goldmann: Privatna inicijativna u Erec Israelu, Dr. Benau: Svečana besjeda povodom otvorenja universiteta, Ing. Grof: O aktuelnim pitanjima, M. Suzin: O utiscima i doživljajima u Erec Israelu, Dr. Benau: Stanje cionizma iza kongresa, Dr. Zon: Vremena i ljudi, Prof. Papo: O hebr. pjesniku Š. Černihovskom, Ing. Hahamović: O jevr. starinama Praga, M. Musafija: Makabejski Svečani govor, Dr. M. Ozmo: O vežnim događajima zadnjih dana. gš: »Bar-Kohba«, p Alfred Demajo.

Sarajevo sefardskog obreda: r Dr. M. Levi, p Abraham M. Altarac, pp Dr. Jakob Kajon II. i Mordehaj R. Atijas, ph stari hram: Hadži Mošo Danon, Hajim Š. Daniti, II. hram Moric E. Kabiljo, Albert M. Atijas, t Dr. Isak Israel, k1 Isak J. Altarac, k2 Juda Alkalaj, vu Haham Moše N. Papo, Jakob Maestro, Ham Moše Prera, š Mojše J. Altarac, Josef Gaon. Hk. p Josef H. Finci, Dr. S. Pinto, Josef Kajon, Bencion Maestro. Gd: »La Humanidad«, p Ilka Böhm. Cu, p Dr. Sumbul Atijas, Moric E. Kabiljo, Dr. Isidor Levi. Ou, p Heinrich Alkalay. »Bar Kohba«, p Moric Demajo, Silvio Salom. U: Sociedad de vižitar doljentas« (d za pohadjanje bolesnika), p Flora Salom, Rahela Altarac. »La Lyra«, p Dr. Ezra Kajon. »La Benevolencia«, p Dr. Jakob Kajon. »Ezrat Jetomim«, p Haham Moše Nisim, Isidor Israel. »Kanfē Jona«, p Jošua Israel. »La Gloria«, p Dr. S. Pinto. »Misgav Ladah«, p Benjamin Kabiljo. »Poale Zion«, p Bencion Romano. sg: »Bet Tefila«, p Hadži Leon Alkalay, Samuel E. Kabiljo. »Olat Aboker«, p Salamon M. Altarac. tj: »Safa Berura« Skola: »Degel Atora« za usavršavanje Hazanima i Sohetima. kr: Levi, Teto (Isak Atijas).

Senta: r Herman Schweiger, d Armin Graf, pp Dr. Karlo Vig, ph Soma M. Schlesinger, Ignatz Deutsch, t Emil Rosenberg, k Salamon Fein. Hk, p Dr. Aleksander Meri, pp Dr. Koloman Hacker. Gd, p supr. Dr. Andora Glückstala. Cu, p Dr. Karlo Vig. Ou, p Leo Bergel, s: šport. U: »Devojačko d«, p Rozsi Fischer. pr: Bila su cionistička predanvanja više puta kn. kr.

Senta sefardskog obreda: r Moses Lebovič, p Salamon Pollak, pp Natan Krojnik, ph Gottlieb Kohn, Leopold Fischer, t Moses Stern, k1 Abraham Heilbrun, k2 Pinhas Trebič, vj Israel Apfel, Adolf Rooz, Leopold Munzer, š David Gross, Israel Lebovič. Hh, p Salamon Pollak, Ignac N. Klein, Salamon Braun. U: »Talmud Tora«, p Filip Stern, Israel Silberstein.

Sivac, Stari: p Vilim Lederer, k Josef Knacker.

Skoplje: Glavni sv Moša Adoki, p Josif H. Arije, pp Da-

vid Beraha, b Tihomir Zoković, t Ivan Gatenjo, sv Josif Hajim, Levi Menahem, ph Isak Adižes, Salomon S. Koen, Salomon Menahem, Isak Sason. Hk, p Jakov Benadon, Dan Hazan, Jakov Saporta, Aron Noah, Ruben Menahem, Leon Karijo. Gd, p Matilda Benveniste, Ou, p Albert Kovo, Moša Mašiah, Isak Koen s: Cijonizam. U: »Klub Skopljanih Jevreja«, Leon Levič, pp Ezra Tovi. »Matanot Laevjanim«, p Isak Sam. Koen, Salomon M. Adroki, Salomon A. Hason i Menahem A. Ruben. Direktor jevr. škole: Josif Behar, u Naftali Alhasid i Regina Aladjem. gš: »Makabi«, p Adolf Baruh. kn (Opštini), kn i č (Ou: »Bene Israel«). kr: Hotel »Karaso«.

Slatina, Podravska: r Hinko Grünwald, p Artur Bauer, pp Izidor Kohn, ph Ilija Weiser, t H. Grünwald, š Simon Rosenberger. Ou: »Maks Nordau«, p Aleks. Beck, pp Iso Altheim.

Smederevo: p Moša Heskija, pp Josip Levi, ph Avram Avramović, b Leon Farhy, t Jakov Avramović, g1 Samuilo Adanja, g2 Biti Mandil, pv Bojana J. Avramović.

Sombor: r Dr. Mihajlo Fischer i Dr. S. Guttmann, p Andor Wamoscher, pp Šandor Krausz, t Samuilo Török, k1 David Bogomilin, k2 Josif Gillman, š Moses Birnbaum. Hk, p Mor Engel, pp Ignatz Hermann, Leo Lifschitz, Ludwig Breuer, Majer Glanz. Ou, p Andreas Lövinger. U: »Bickur Cholim«, p Friedrich Vedinger. Gd, p supr. Dr. Kabos Vartona. f: 8.

Split: p Ing. Viktor Mörpurgo, pp Isidor Stern, ph Izak Hajon, b David Papo, t Jahiel Kamhi, k Izak Daniti, š Hajim Kabiljo. Hk: »Kupa Gemilut Hasadim«, p Izak Daniti. Cu: »Jarden«, p Ing. V. Mörpurgo, pp Isidor Stern, b Lelio Hajon. Ou: Omladinska sekcija d Jardena, p Josip Finzi, s: podučavanje, gojenje društvenosti, podizanje nacionalnoga duha, šport i gimnastika, zabava. tj. kn i č u d »Jardena«.

Stanišić: p Benö Licht, ph Makso Bröder, k Marton Weiss. Hk. p Mor Ehrenfreund.

Subotica: r Dr. Josip Gerson, p Dr. Adolf Klein, pp Dr. Bela Török i Josip Hartmann, ph Adolf Glied, Samojlo Buchwald, Josip Grad, Samojlo Holländer, Mavro Schlesinger, t Dr. Mirko Vidor, k1 Josip Basser, k2 Deže Berger i Leopold Berger, vu Avram Vadnai, kontr. Ženi Löbl, b Roza Friedenstein, š Moric Weiss, David Klain. Hk, p Franjo Löwy. Gd: počasni p ud. Rafajla Hartmana, p supr. Pavla Ungara. Ou: »Reuss« kulturno Ou, p Gjordje Klein. »Hakoah« kulturno i športsko Ou, p Avram Vadnai. U: »Pučka kuhinja«, p supr. Mavra Šporera. »Patronaž«, p supr. Salamona Löbl i Pavle Ungar. »Udruženje milosrdne kuće Dr. Bernhard Singer«, jevrejska bolnica, upravnik-višilekar Dr. Bela Török, viši lekari Dr. Mirko Wilhelm, Dr. Mirko Szekely, lekar Dr. Ibolya Vogl. Udruženje »Talmud Thora«. pr pri likom koncerate priredili su kulturna udruženja. kr ud. Mikloša Schlesingera.

Subotica orthodoxna o: r Moses Deutsch, p Herman

Deutsch, pp Wilhelm Glied, Ignatz Grossberger, ph Hugo Weiss, Moritz Palocz, t Moritz Silber, k Zoltan Szabo, š Herman Berger. Hk i Gd sa velikom opštinom. Cu: »Moriah« d za naselje u Palestini, p Wilhelm Glied i Samuel Deutsch. Ou: »Menorah« kulturno d, p Franz Glied. U: ש"ס הברר za učenj. talmuda, p H Schlesinger i W. Klein. »Bikur Cholim« p M. Klein i Bernat Glied. »Chewra Mesonoth« za opskrbu učenika Ješive i Talmud tore, p Eugen Guttman, f: Šoupljak, k Leodold Rosenberg. Talmud Tora i Ješiva u Michael Adler i Heinrich Moses. tj. pr. kn i č (Menorah) kr Adolf Krauss.

Šabac: p Rafajlo Papo, ph Nachman Avramović, t Josif Finci. Gd, p Regina Albala t Luna Koen, Cu, p Josif Finci.

Šamac, Bosanski: sv. Juda Močoru, p Aron Pijade, ph Albert Romano, t Isidor Fridrich, š Moša A. Pijade.

Štip: sv. David Nathan, p David Mušon Cion, pp Juse David Levi, ph Hadji David Cion, k1 Mušon Isak Levi, k2 Jako Baruh Levi. Gd, p Ruža P. Levi. Cu, p Menahem J. Levi, Pinhas B. Levi. Ou: »Ješua Ferahalil« sa pomaganje sirotinje.

Topola, Bačka: r Dr. Pinkas Keller, p Ignac Szekely, pp Šandor Blau, ph Mor Fischer i Samuel Beer, t Dr. Komlos, k1 Julius Goldstein, k2 Kamiel Herzog, vu D. Hajnal. Hk, p Ignac Lustig. Gd, p supr. Ignaca Szekelya. Ou: »Esra«, p Ernő Kaufmann. f: Cantavir, k A. Brandeiss; Mali Idjoš, k Bokor; Stara Moravica, k S. Kohn; Feketić, Bajša, Pačir. tj. kn (Ezri).

Travnik: sv. Uriel Alhalel, p Moise Konforti, pp Dr. Leo Schönfeld i Jaques Salom, ph Isak Salom, t Haim Papo, š Isak Maestro. Hk, p Moise Salom, Isak Salom i Josif Pinto. Cu: »Degel Jehuda« za podizanje nac. svijesti medju omladinom, p Salamon Abinum, Mordo Salom i Danko Salom. U: »Bikur Holim«, dobrotvorno, p David A. Atias. kr: Majer Schnetrepl.

Valpovo: r Dr. Simon Ungar, p Makso Garai, pp Norbert Schwarz, ph Makso Garai, t i b Adolf Krausz, Josip Münz. Hk, p Marko Engl.

Varaždin: r Dr. Rudolf Glück, p Dr. Hinko Blau, pp Dr. Vilim Taussig, ph Otto Weinberger, Herman Hönigsberg, Mavro Moses, k1 Ziga Vilковиć, k2 Jakob Kohn, š Šandor Graner i Max Glesinger. Hk, p nepotpunjeno, b Artur Deutsch t Herman Hönigsberg. Gd, p Zora Blau. pp Filipina Weinberger. Cu, p Herman Herzer. U: Dobrotvorno d, p Dr. Rudolf Glück, pp Sara Berger. f: Krapina. tj. kr: Leopold Freiburger.

Vinkovci: r Dr. Mavro Frankfurter, p Dr. Ignjat Lang, pp Alfred Mogan, ph Aleksa Pollak i Jusip Zilzer, t Margolius Pollak, b Mavro Augenfild, k1 Mijo Propper, k2 Gerson Sungolovski. Hk, p Aleksa Pollak, pp Vilim Schlesinger, b Abraham Hirschfeld. Gd. p Tera Lang, pp Fina Preiss, b Ella Schön. Cu, p Adolf Beck, t Vilim Ornstein, b Hugo Deitelbaum. Ou i gš: »Heruth«, p Adolf Preiss. kn i č (Ou).

Virovitica: r Dr. Hermann Ezechiel Kaufmann, p Alfred Rotter, pp Josip Schwarz, ph Josip Benedek, b Josip Lichtner, t Srećko Weissmann, k Adolf Springer. Hk, p Adolf Bing, pp i b Donald Böhm, t Bratoljub Bauer. Gd: »Mirjam«, p Jelisava Rotter, pp Rosa Löwy, t Josipa Weinberger, b Jan Strassberger udata Schwarz, Ou: »Bar-Kochba«, p I. Goldberger, pp Selina Bing. U: Židovsko književno klub »Zerubabel«, p Dr. H. E. Kaufmann, pp Julije Reich.

Visoko: sv Abraham Romano, p Leopold Scheiber, pp Josif Ar. Danon, ph Albert Ar. Danon, t Moritz Aron Danon. Gd, p Hana H. Danon, pp i b Berta M. Danon. Cu, p Zadik H. Danon, pp Moritz Ar. Danon. gš, p Joži Aron Kabiljo, pp Isidor Romano.

Višegrad: sv Maestro Jakob, p Gavriel I. Pape, pp Leopold Sprung, t i b Elias Kajon. Cu, p Gavriel Papo, Altaras Aron, Elias Kajon.

Vlasenica: sv Salamon Pardo, p Aron S. Altarac, ph Haim A. Atarac, t Adolf Aksen.

Vrbas Novi: p Aurel Lenyi, pp Aurel Reich, t Leopold Klein, k Mor Jakobović. Hk, p Aleksander Friedmann, Gg, p Berta Lenyi. Ou, p Leopold Klein.

Vršac: r Dr. Leopold Fischer, p Samuel Berg, pp Rudolf Tausz, ph Bernat Menczer, Eduard Naschitz, b Moses Szekely kontr. Dr. Aladar Menczer, k1 i t Moritz Salzman, k2 M. Spivak, š Herman Landmann. Hk, p Mor Györi, pp Eduard Naschitz, g Ferdinand Treuer i Herman Barkan, b Geza Balog. Gd. p Rosa Glückmann, pp Hermina Sternheim, b Hermina Dietrichstein. Cu, p Dr. Josef Donath, pp Dr. Aladar Menczer i Ed. Naschitz, b Sam. Bruckner. Gospojniska sekcija, p supr. Mavra Györia, pp sup. S. Viga. Ou, p Aleksander Engländer. »Noemi«, p Nelly Naschitz. tj. pr: Dr. Fischer, kn i č (Cu).

Vukovar: r Dr. Julije Diamant, p Hinko Steiner, pp Dr. Daniel Klein, ph Samuel F. Klein, t Alfred Eškenazi k1 Hinko Liebermann. k2 Izidor Lazar. Hk p Sigmund Frank, pp Samuel F. Klein, b Vilim Engl. Gd, p Roza Obersohn, pp Leonie Frank, b Mina Schwarz. Cu. p Karlo Bier, t Vlado Krauss, b Oton Entmann. Ou, začasni p Aleksa Steiner, p Felica Bresslauer, Alica Engl i Ženka Kohn, s: gajenje žid. duha kod omladine. U: Kuratorij za otkup vijenaca, p: p općine, p Hk, p Gd i r, tj. pr: Dr. Diamant, 6 pr o razvitku naše službe Božje. kn i č (Ou).

Zagreb: r prof. Dr. Gavro Schwarz i Dr. Mojsije Margel, p. Dr. Hugo Kon, pp I. Dr. Lavoslav Žik, II. Lav Stern, ph Dr. Leo Plachte i Jos. Hoffmann, pročelnici odbora: 1) za školu Dr. Marko Horn, zamj. prof. Szemnitz, 2) za upravu Eugen Berl, 3) za socijalnu skrb Dr. Drag. Zwieback i Jakob Lachmann, k1 Josip Rendi, k2 Josip Weissmann, Žiga Weintraub i Samojlo Singer, t1 Josip Rendi, t2 David Weinberger, kanc. osoblje gdja Elza Ehrenfreund, Adolf Weiss i M. Kollmann, š Anton Freiberger.

Hk, p Šandor A. pl. Aleksander, predstojnik Makso Hirschler, g David Goldberger, Adolf Haas, Lav. Schulmann i Izid. Weiser. Gd, p Ruža Deutsch, pp Frida Hertmann i A. Lederer. Cu, p Eugen Berl. Ou: 1) »Judeja« (žid. nar. akad. d), p F. Reiner, 2) Žid. oml. kolo, p Joel Rosenberger. U: 1) Cercle »Hatarbut« (udruženje Židova gradskog dijela Peščenice), p Hermann Adler, 2) »Ferijalna kolonija«, p Tilda pl. Deutsch, 3) »Hevra Gemilut Hasadim« (nadrabinat), 4) »Žid. akad. potporno društvo i žid. djačka menza«, 5) »Dom zaklade Lavoslava Schwaza za žid. nemoćnike«, 6) »Makabi« gš, p Julije König. f: Ortodoksna općina, p Lavosl. Rothstein, k i š Mozes. »Izrael. konf. škola s pravom javnosti«, obopolna sa 4 razreda, ravnatelj r Dr. Mojsije Margel, u Dragica Schwarz, Gizela Fuchs, Jula Weiner i Mira Rosenberg. »Talmud-Thora« (r prof. Dr. Gavro Schwarz) za učenike srednjih škola. tj (u Š. Goldberg). »Hug ivri«. kn (1. Izr. lit. d, 2. Žid. oml. kola). kr Kohn (Jelačićev trg) i ortodoksna rest. »Karmel« (Petrinjska ul. 26).

Zemun: r Dr. Hinko Urbach, p Dr. Leopold Brandeis, pp Dir. Ivan Kohn, ph Bela Sonnenberg i Josip Kornstein, t Isidor Grünfeld, k Gerson Kačka, š Čelibi Jakob. Hk, p Moritz Sasson, g Salamon Scheer Vilim Adler. Gd, p Justina Schreiber. Cu, p Moritz Sasson, t i pv Dr. Hinko Urbach. U: »Jevrejska Čitaonica«. f: Stara Pazova, k Vilim Atlasz. u Isidor Grünfeld, Edita Zentner. gš »Hahoah«. kr Pepi Fischer. kn. (općini).

Zenica: sv Keon Juda Finci, p Otto Weiss, pp Moric Salom, ph Benjamin Pinto, t Sami Papo, Salamon Levi. Gd, p Aola Papo, pp Viktorija Trinki, t Otto Weiss, b Sara Pinto. Cu, p Otto Weiss, pp Salamon Trinki. t Sami Papo, b Rafael J. Trinki. Ou, p Hany Salom, t Šandor Trinki, b Jakob Ozmo. kn č (Cu).

Zvornik: sv Samuel Abinun. p Bela Fišer pp Salamon Abinun, ph Juda Levi, t Juda Altarac.

Aecht „Franck“ Kaffee—Zusatz.

Warum mundet er so gut? Weil zu seiner Erzeugung nur die geeignetsten Rohstoffe in bester Beschaffenheit herangezogen und nach einem jahrzehntelang erprobten Verfahren verarbeitet werden.

Warum ist er so billig? Weil, wie jede erfahrene Köchin weiß, schon eine kleine Beigabe zur Bereitung eines würzig duftenden Kaffees genügt, dessen köstliches Aroma den Gaumen ebenso befriedigt wie die schöne goldbraune Farbe das Auge.

Was dient als Beweis hierfür? Dass der echte Franckkaffee-Zusatz fast auf dem ganzen Erdball bekannt ist und seit mehr als einem Menschenalter in ungezählten Familien, bei Arm und Reich, in Verwendung steht.

Kaffeemühle

Achten Sie aber beim Einkaufe auf die und auf den Namen „FRANCK“, damit Sie stets das Gewünschte bekommen.

Ihre ergebenen

Heinrich Franck Söhne
Zagreb.

U T O M E L J E N O 1897

Prva hrv. slav. parna indu-
strija granita i mramora

Franjo Hendrich

Osijek I., Desatičina 43.

Proizvodja iz granita i mramora nadgrobne kamene, mramorne
ploče i sve gradjevne radnje.

Pilana i brusaona 50 HP.

Prvo i najveće oduzeće u SHS

Za nadgrobne spomen-natpise na hebrejskom jeziku vlastiti
stručni suradnici.

Medunarodno otpremništvo
i konces. carin. posredništvo

SELIGMANN I DRUG

otprema pakućiva u vlastitim
patentiranim pokriv. kolima

OSIJEK I.

Telefon Interurban br. 510.
Telegramadresa: Seligsped

Bankkonto:

Hrv. Eskompt. Banka podr. Osijek.

NOVA KNJIŽARA
SREČKO HOFMAN
KNJIŽARA I PAPIRNICA

Telefon 9-58

Ilica 92 ZAGREB Ilica 92

TORPEDO

najsavršeniji pis. stroj sadašnjosti

Generalno zastupstvo

SAM. KRAUSS I SIN

OSIJEK III. JELAČIĆEV TRG 8

Telefon 358

MAKSO ŠALGO

TEXTIL-INDUSTRIE UND
HANDELSUNTERNEHMEN

OSIJEK

Županijska ulica 13 und Kapucinska ulica 5

Telegramnadresa: Maksalgo

Telefon 5-95

Konfektions-Werkstätte in Osijek.

Hanffabrik in Parubuc.

Filialen: Beograd, Karadjordjeva 18.
Sombor, Wilsonov trg.

Štamparski Zavod

Krbavac i Pavlović u Osijeku

empfiehlt ihr reichhaltiges Lager
an Werken althebräischer sowie
nat. jüd. u. zionistischer Literatur

Singer J.: Jüdische Märchen D. 20.—

Dr. Grünwald M.: Pessach Haggada D. 50.—

Herzl Theodor: Philosoph. Erzählungen D. 26.—

Buber M.: Daniel D. 15.—

Buber M.: Drei Reden über das
Judentum u. A. m. D. 12.—

Werke über alle Zweige der Wissen-
schaft, schöngeistige Literatur und
Romane, desgleichen Zeitschriften und
Mode-Journale in grosser Auswahl
vorhanden. Geschäftsbücher, Bureau-
artikel, Schulbücher, Schreib- und
Zeichenrequisiten. Papierwaren en
gross und en detail.

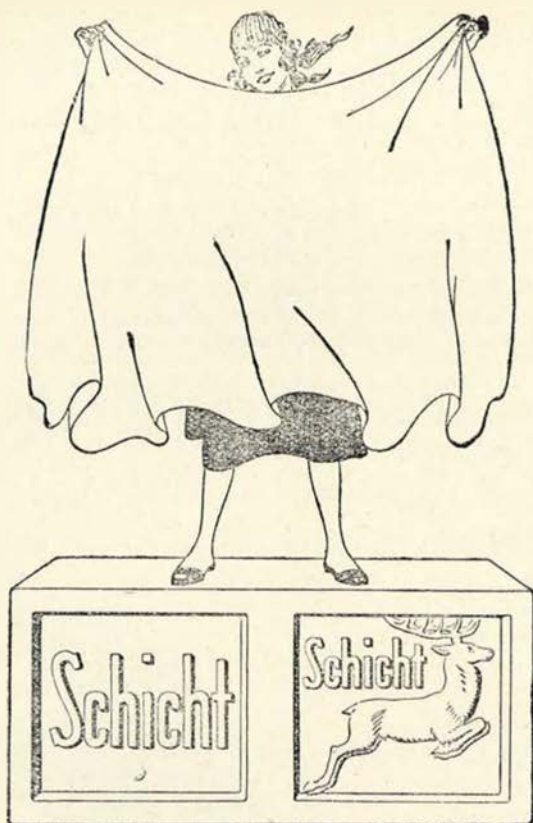
Bestellungen aller Art werden raschest
ausgeführt.

Jahrzeittabellen für 50 Jahre Din. 3.50
per Stück.

Erzeugt: wasserdichte Decken
für Wagen, Waggonen und Zelte,
gummierte Regenmäntel und
wasserdichte Arbeiterkleider,
Rohhanf, Hechelhanf, Seilerware.

En gros-Verkauf: Säcke,
Bindfaden, Hanfgarne, Schläuche,
Leinenwaren für Spitäler, Haus-
halt, Schneider und Tapezierer,
Bettdecken, Pferddeckten, Wachstuch,
Kunstleder, Buchbinder-
leinen.

Linoleum-Fabrikslager für
das Königreich SHS.

**Namočiti sa praškom
„Ženska hvala“, isprati sa
„Jelen“ – sapunom!**

**Tako se rublje
bez napornog posla
apsolutno čuva
i u najkraćem vremenu
uz najveću štednju
učini sniježno bijelim.**

SCHICHT

**Drogerija
A. Gobetzky**

Osijek I.

on parle français
oiu si parla italiano
English spoken
Se habla espanol
Man spricht deutsch
Magyarul beszélnek
מאן שפּרױכט ייִדדיש

Utemeljeno 1873.

Medjunarodno otpremništvo i
konces. carin. posredništvo
Jakov Schwarz i Sin

Osijek S. H. S.

Otpremna poslov. i car. agen-
tura kr. drž. željeznica S. H. S.
Sabitni promet — Otprema pokućstva

Brzjav naslov: Schwarzspediteur Osijek.
Ček Canto: 33298. Telefon 83.

MUZIČKA KUĆA „HARMONIJA”

Beograd, Kralja Milana 43. Telefon 27-48.

Generalno zastupstvo samo prvih svjetskih maraka:

1. Odeljenje za klavire na malo i veliko:

Steinwy & Sons
Büttner
Bösendorfer
Ehrbar
Schweighofer
Wirth
Hofmann
Hamburger
Stelzhammer i
i dr.

2. Odeljenje za nota:
Veliko stovarište
nota. Svijusvetskih
izdavača nota.

3. Odeljenje za instrum.
i muzikalije:
Veliki izbor violina,
čela, basova, gitara,
mandolina, gudala,
žica, kalafonije, ku-
tija za violine itd.

4. Odeljenje za gramafone:

Veliki izbor gramafona najnovijih sistema i svakovrsnih ploča.

Prodaje uz gotovo i na otplatu pod najpovoljnijim uslovima.

Šalje cenovnike franko.

MOGU LI SE PLUĆNE BOLESTI IZLIJEČITI?

To nada sve važno pitanje zanima sve koji boluju na: ASTMI, TUBERKULOZI PLUĆA, GRKLJANA, VRTOGLAVICI, KATARU PLUĆNIH VRŠAKA, ZASTARJELOM KAŠLJU, ZASLINJIVANJU, DUGOTRAJNOJ PROMUKLOSTI, a do sada se nisu mogli izliječiti. Svi takovi bolesnici mogu dobiti od nas **potpuno besplatno** knjigu sa slikama iz pera gospodina Dr. med. Gutmanna, šefa zavoda za finzenkuru o temi »Mogu li se Plućne Bolesti izliječiti?« Da dademo svakom bolesniku priliku, da si objasni vrst svoje bolesti, odlučili smo da tu knjigu pošaljemo svakome besplatno i franko, radi općenitog dobra.

Treba pisati samo jednu dopisnicu sa naznakom tačne adrese na —

PUHLMANN & CO., BERLIN 483

Müggelstrasse 25a.

BRÜDER BERG

en gros **VRŠAC** en detail
**MODE-, MANUFAKTUR-
UND KURZWAREN**

Erstklassiges,
reichsortiertes Lager:
Damenkleiderstoffe, Seiden-
stoffe, Herrenkleider-
Telefon 85 stoffe. Telefon 85

MITA BERBERSKI

autogaraža
i popravna radionica
u
Velikom Bečkereku

Najveća je i najmodernija.

Autogumi i svi sastavni
delovi auta na slagalištu.

Ulje i benzin po naj-
jeftinijoj dnevnoj ceni
Vulkanizovanje.

SALAMON GINGOLD

Flachkonservenfabrik
Tvorcnica Ribnih Konzerva **Subotica**

Feinste u. beste Fleischkonserven (Russen,
Ostseeheringe, Rollmopse etc.). Sardinen.
Ringl mit Kappern in Olivenöl. Geputzte
Sardellen in Olivenöl. Geräucherte Süss-
wasserfische (Karpfen, Hechte, Weiss-
fische, Schillen etc.). Geräucherte Heringe.

Alles en gros **כשר**
Versand auch in Postcoltis möglich.

„JU-GO“

Provizvodnja cipele

JULIO GONDA

SUBOTICA

PAŠIČEVA UL. 7

KNJIGOTISKARA

KNJIGOVEŽNICA

PAPIRNICA I KNJIŽARA

LJUDEVIT SEKLER

OSIJEK I.

UTEMELJENO: 1893

TELEFON: 187

Heinrich Löwenthal

SEIDENWAREN EN GROS

Subotica

Trumbičeva ul. 6. Telefon 778.

LJ. NEDELJKOVIĆ

VINAR

VRŠAC

ARTISTISCHE ANSTALT J·E·KIRCHNERS WITWE

(FIRMAINHABER: ERNST KIRCHNER)

VRŠAC · RAJAČIČEVA-GASSE

BUCHDRUCKEREI

STEINDRUCKEREI

BUCHBINDEREI

Svaki Jevrej se osigura kod „FENIKS” - a

DRUŠTVA ZA OSIGURANJE ŽIVOTA U BEČU

**Direkcija za kralj. Srba, Hrvata i Slovenaca
u Beogradu, Kneginje Ljubice ulica br. 15.**

Odjelak

**za קרן קימת לישראל (Jevrejski Narodni Fond)
u Zagrebu, Jelačićev trg 4/1**

Dionička glavnica u Dinarima 43,000.000
Rezervni fond „ „ 500,000.000

Stanje zaključenih osiguranja:
koncem 1924. u Dinarima 3.448,000.000
koncem 1925. „ „ 5.200.000.000

»Feniks« vrši pod najpovoljnijim uslovima sve vrste osiguranja života sa i bez liječničkog pregleda, osiguranja rente, mirovine (starostne i invalidske, udovične i sirotinjske penzije), osiguranja protiv nezgoda, zakonske dužnosti jamstva, automobila itd.

To veliko i staro društvo stoji u pogledu boniteta (vlastite imovine i premijskih rezerva) opsega poslova, izbora rizika i kulantnosti u slučajevima šteta na takovom stepenu, da ga se s pravom broji među najprvorazrednija osiguravajuća društva.

